KEBİKEÇ

insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

1995 Yıl:1 Sayı:2

ISSN 1300 - 2864

Hüseyin Albayrak • İbrahim Aslanoğlu • Suavi Aydın • Ali Birinci • Halil Erdoğan Cengiz • Ethem Coşkun • Kudret Emiroğlu • Mehmet Sarıoğlu • Metin Turan • Cavit Orhan Tütengil • Bülent M. Varlık

DOSYA: *BASIN YAYIN TARİHİ*

Ali Birinci • Yahya Erdem • Şeref Etker • O. Fırat • Uygur Kocabaşoğlu • Cemil Koçak • Orhan Koloğlu • Bilge R. Koyukan • Mahmud H.Şakiroğlu Ömer Türkoğlu

EK: TÜRKİYE BASIN YAYIN TARİHİ BİBLİYOGRAFYASI

İÇİNDEKİLER

Sunuş

Kudret Emiroğlu 4

Yâ Kebîkeç

Cavit Orhan Tütengil 5

YAYIN TARİHİ

Selim Nüzhet Gerçek (1891-1945)

Ali Birinci 7

Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî Efendi'nin Eserleri

Hüseyin Albayrak 21

Akademi Fikir Hareketleri

Bülent M. Varlık 31

ARDINDAN

Mehmet Ali Aybar - *Hür* ve *Zincirli Hürriyet* Gazeteleri

Kudret Emiroğlu 37

Cemil Cahit Güzelbey'in Ardından

Suavi Aydın 49

Kendi Dilinden İbrahim Aslanoğlu 63

Halk Edebiyatına Adanmış Bir Ömür: İbrahim Aslanoğlu

Metin Turan 65

Eski Maliyecilerimiz

Halil Erdoğan Cengiz 69

KİTAP/ELEŞTİRİ

4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Üzerine İzlenimler ve Düşünceler

Suavi Aydın 79

KARİKATÜRLER

N. Berberyan 90

Şevki 100

Ramiz 122

N. Berberyan 138

L. Andrés 142

Semih Nuri 148

Şevki 160

Ratip Tahir 164

Semih Balcıoğlu 172

DOSYA
BASIN YAYIN TARİHİ

2000'lere Doğru Türk Basını!
Uygur Kocabaşoğlu..91
Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler
Uygur Kocabaşoğlu/Ali Birinci.. 101
1291 (1875) - 1318 (1902) Yılları Arasında Dahiliye ve Maârif Nezaretleri Tarafından Yayınlanan Basın ve Yayınla İlgili Emir Özetleri
Ömer Türkoğlu.. 123
Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın
Orhan Koloğlu.. 127
***The Levant Quarterly Review*: Bilinmeyen İstanbul Dergisi**
Şeref Etker.. 139
Meşrutiyet Basını (1324 - 1325) / I
Haz. Ali Birinci.. 143
Millî Şef Döneminde Yönetim ve Basın Hayatı
Cemil Koçak.. 149
Türkiye'de Yerel Basının Gelişmesi Üzerine Notlar
O. Fırat.. 161
Anadolu Basını Hakkında İstatistikî Gözlemler
Bilge Recep Koyukan..165
Avrupa'da Arap Harfleriyle Basılan Arapça ve Türkçe Kitaplar (1514 - 1700)
Yahya Erdem.. 173
Batı Ülkelerinde Yapılan Arap Harfli Basının Kaynağı ve Etkisi
Mahmut H. Şakiroğlu..219

ŞEHRENGİZ

Ankara'da Rus Sefarethanesinin İlk Yılları
Mehmet Sarıoğlu.. 225

EVRAK-I METRUKE

Menemen'de Esrarengiz Bir Şeyh
Ethem Coşkun.. 235

SUNUŞ

İlk sayımız nedeniyle ziyaret ederek, telefonla, mektupla ve dergilerdeki yazılarıya bizleri tebrik edenlere ve iyi dileklerini bildirenlere gönülden teşekkürler... Gerçekten bütün meşakkatler bir güzel sözle unutuluyormuş.

Bizi tebrik ederek iyi bir iş yaptığımızı bildirenlerden biri de üstad Hilmi Yavuz oldu. Yalnız kendisi, tasavvufu çok iyi bildiğini, doğu kültürüne hakkıyla vâkıf olduğunu belirterek; H. E. Cengiz'in yazısıyla 'kırılmış olan onuru'nun bizim tarafımızdan düzeltilmesi gerektiğini, ölülere cevap veremiyeceğine göre bu görevin bize düştüğünü bildirdi.

İlk sayımızda Hilmi Tükel'in 'İlk Sayı Gazete ve Mecmualar'ı tanıtılırken, 16. fasikülde 1958 yılıyla sona erdiği belirtiliyor, resimde ise 1959 yılına ait 17. fasikül yer alıyordu; görsel malzeme için Mehmet T. Ergin Ağabeyimizin arşivinden yararlanmamız sayesinde, bu eksik bilgiyi de (farkına varmadan) gidermiş olduk!

Kebîkeç'i bu kez de C. O. Tütengil'in kaleminden okuyoruz. Tütengil'i bu vesile ile anarken, geçen sayımızdan bu yana yitirdiğimiz değerlerden M. A. Aybar'ı *Hür* ve *Zincirli Hürriyet* gazeteleri ile anıyoruz. Milli Kütüphane'de yalnızca dört sayısı bulunan ve yasaklılıktan kurtuluşu bazı çalışanlarının himmetine kalmış olan bu gazeteleri M. T. Ergin'in arşivinde inceleyebilmek şans oldu. "Ardından" iskelesinde yer almak sırası C. C. Güzelbey ve İ. Aslanoğlu'na da gelmiş. Aziz Nesin için kapsamlı *Marko Paşa* incelemesini gelecek sayımıza yetiştirme uğraşındayız. H. E. Cengiz 'Eski Maliyecilerimiz' adlı yazısıyla aramızda.

Acı dilin yuvasından uğrattığı ejder misali, 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi de eleştiri bölümümüze konu oldu. Dosyamızın hacmi nedeniyle eleştirilerimiz, bu sayıda bu kadarla kaldı. Deveyi hamuduyla yutma devrinde, yutulmayacak lokmaları yutmak da profesyonellikten sayıldığı için, basın yayın tarihini dosya konusu yapma zamanı da gelmişti.

Dosyamızın bibliyografyasını ek olarak veriyoruz. B. Varlık daha önce yayınlamış olduğu bibliyografyaya ikinci kez ek yapıyor. Yakında tümünü tek kitap olarak yayınlamak düşüncesindeyiz.

Bu sayımızı, dosya konusuyla uyum içinde, basınla ilgili karikatürlerle bezedik.

Dosyadaki yazıların hacmi nedeniyle, dosyamıza da katkıda bulunan M. Şakiroğlu'nun 'Unutulmuş Kitap ve Dergiler Arasında' adlı yazısının ikinci bölümü gelecek sayıya sarktı. A. Birinci'nin hazırladığı, bu sayıda başladığımız 'Meşrutiyet Basını 1324-1325' yazısı iki sayı daha sürecek.

Evrak-ı Metruke köşesindeki Menemen şeyhinin esrarengizliğine bakalım perde açan çıkar mı!

Dergimizin hacmini yazıların gereğine göre artırmaktan çekinmedik; şakanın da cehenenemi var ya, sözünü ettiğimiz etmediğimiz yeni köşeler için yeni sayfalar yaratma çabamız sürüyor. Yeni bir mevsimde buluşmak dileğiyle, saygılarımızla.

kudret emiroğlu

YÂ KEBÎKEÇ

Cavit Orhan Tütengil

İnsanoğlunun iç dokusunu meydana getiren "atkı"lardan biri de belli bir çözüm yoluna vararak "huzur"a kavuşmaktır. Önemli olan, çözüm yolunun doğru olup olmaması değil, bizim onun doğruluğuna inanmamızdır. Geçen yüzyıllarda olduğu gibi günümüzde de dirliğe kavuşmayı sağlayan inanç düzenleri, "formül"leri eksik olmamıştır. "Yakebikeç" de bunlardan biridir.

Muzaffer Gökman'ın yeni kitabında belirttiği gibi bu anlamsız söz "Şark yazmalarının genel olarak birinci sayfasında... bulunur. Bir nev'i tılsımı andıran bu yazıdan kitapta birkaç tane olması da mümkündür. Süryanice olması düşünülebilen bu yazıyı taşıyan kitap, bir nev'i sigortalıdır. Bu işareti gören kurtlar, çeşitli parazitler kitaba yaklaşmazlar. Hakikatle ilgisi oymayan bu tılsım...", (Bk. *Evimizin Kütüphanesi*, İstanbul 1966, s. 43).

Eski Doğu yazmaları ile ilgili olanlarca bilinen ve kurtların kitaba zarar vermesini önleyeceğine inanılan "bu tılsım" huzura kavuşmak için insanoğlunun giriştiği zorlamalara bir örnektir. Kurtlar, "Yakebikeç" yazısını da yemiş, fakat gene de bu söz Doğu yazmalarından eksik olmamıştır. Her ne kadar basım araçları yazma kitap çağını kapatmışsa da "Yakebikeç" düzeni hayatımızın başka alanlarında hâlâ sürüp gitmektedir. Alfabesizimizin olduğu kadar ileri aydınımızın da dünyasında boyutları kişisel ve toplumsal arasında değişen bu düzenin kalıntıları vardır.

Bir anlamı olmaması gerektiğini bile bile "Yakebikeç" sözünün anlamını aradım. En çok bel bağlanan Süryanice olması ihtimalinin, bu dilde (ç) sesi bulunmadığı için boşa çıktığını gördüm. Olayımızda önemli olan "söz"ler, "kavram"lar değil, çağlar değiştiği halde aynı kalan, işlemekte devam eden şu mekanizmadır: Bir yanda "kitap", öte yanda "kurt" vardır. Kitap kurdu, adı üstünde, kitabı yemek ister. Kitabı korumak ise gereklidir. Bu durumda iki yol karşımıza çıkar. 1) Kurdun kitaba zarar vermesini önleyecek **bilimsel** çözüm, 2) Kurdun kitaba zarar vermeyeceğine bizi inandıran tılsım ya da büyü yolu.

Sonuç meydandadır. Bilimsel çözüme varan toplumların ve kafaların "Yakebikeç" safsatası yaratmalarının gereği yoktur. Fakat gerçek çözüm yolu bulamayanlar dirliğe kavuşmak, toplumları dirliğe kavuşturmak için ikinci yola başvurmak zorundadırlar. Çünkü ikisi de

gerçek olan "kitap" ve "kurt" ilişkisinin bir çözüme bağlanmadan açıkta bırakılması "huzur"u imkansız kılar. Tedirginlikten kurtulmak eğilimi ise iki yoldan birine sapmayı gerektirir.

Yatırlardan medet uman bir köylüyü, çocuğunun veya öküzünün sağlığı için "muska" yazdıranları düşününüz. Bazılarının hafife aldığı, küçükseyip geçtiği bu olaylar bende saygı uyandırır. Nedenine gelince, iki olay arasında bir bağ kurulmuştur ve köylüyü böylesi bir çözüm yoluna iten koşulların sorumlusu o değildir üstelik. Doktora ve ilâca ulaşamadığı için, yöresinde baytar bulunmadığı için çaresizlik, onu bilimsel çözüm yolu yerine akıl dışı bir umuda sürüklemiştir. Sağduyusu ile olsun, doğru çözüm yolunu bilmektedir. Yeter ki, onu "Yakebikeç" düzeninden kurtaracak bir ortam, bilgi ve iktisat düzeyi yardımcısı olsun.

Yöneticiler ve aydınlar katına gelince işin renginin değiştiği görülür. Bir iktidarı sürdürmek, kişisel çıkarlarını güven altına almak için bu katta olaylar başka türlü tezgâhlanıp "Yakebikeç" ayağına sürülür. Çaresizliğin dürtüsüyle akılcı çözüm yolunun dışına düşen "köylü"nün yerini, doğrusunu bile bile olayları çıkmazlara sokan "aydın" kişiler, çok okumuş politikacılar alır. Değişmeyen tek şey "kitap" ve "kurt" mekanizmasında karşımıza çıkan ikinci yoldur. Tumturaklı sözler, "hamasî" nutuklar ve insanı ağırlığı altında ezen büyük kavramlar "Yakebikeç" yoluna paravanlık eder. Ünlü "Kral çıplak!" meselindeki gibi, kişisel çıkarı yolunda görülmedik kumaştan kral giysisi diken "terzi"nin oyununu bozan, hakikatları dile getiren gerçek aydınlara da "onuncu köy"de buluşmak düşer.

Bugünlerde çevremizde yoğunlaşan, aklın sesini kısmak için bin dereden su getirmeye koyulan , "kanun diye, kanun diye" yasaları zolamaya çalışan zihniyet, bilineni tekrarlamaya niyetlenmektedir. Önce "umacı"lar yaratıp arkadan özgürlük adına "temel hak ve hürriyetler" bir süre rafa kaldırılabilir. Fakat kitapkurt örneğinde olduğu gibi, doğru teşhislerle gerçek nedenlere inip bilimsel çözüm yolları getirecek yerde "Yakebikeç" cinsinden tılsımlara sarılmakla hiç bir şey değişmez.

Toplumumuzun her kesiminde karşımıza çıkan bunalım belirtileri temeldeki sancılara akılcı çözüm yolları bulunmadan ortadan kaldırılamaz. Türkiye'yi, üzerinde kocaman bir "YAKEBİKEÇ" yaftası bulunan kitap sayfasına benzetmeye kimsenin hakkı yoktur.

Mart 1967 (*Yeni Ufuklar*)

Türk Matbuatının İlk Tarihçisi:

SELİM NÜZHET GERÇEK (1891 - 1945)

Ali Birinci

Türk matbaacılığı, gazeteciliği ve temâşa san'atı üzerinde esaslı ilk araştırmaları yapan yazarımızdır. Tiyatro münekkidi ve ilk basma yazı ve resimleri derleme müdürüdür.*

HAYATININ İLK YILLARI VE TAHSİL HAYATI

Selim Nüzhet 1891 senesinde İstanbul'da Rumelihisarı'nda doğdu.[1] Babası, *Hazine-i Evrak* (1883-1884), *İnsaniyet* (1883) ve *Ceride* (1908-1909) isimli mevkutelerin kurucusu ve sahibi Mahmut Celâleddin Bey (1857-1917), annesi ise Tepedelenli Ali Paşa'nın torunlarından Emine Neyyir hanımdır (öl. 1928). Abdülhak Şinasi Hisar (1883-3 Mayıs 1963) ailenin diğer oğlu ve Selim Nüzhet'in ağabeyi idi.[2]

Rumelihisarı'ndaki Gaziosmanpaşa iptidaî mektebinde bir müddet okuduktan sonra tahsiline Galatasaray Sultanîsinde devam eden Selim Nüzhet 1910 senesinde mektebin Türkçe kısmından mezuniyetini takiben yüksek

---

* Yazıyı yazarken kitabiyat bilgisinden ve kütüphanesinden faydalandığım Mehmet Ergin'e, yazıyı itinalı bir şekilde basan Kebikeç nâşirleri Ahmet Yüksel ve meslekdaşım Kudret Emiroğlu'na müteşekkirim.

1 Doğum senesi hakkında yazılanlarda 1891 olarak gösterilmiştir. Sadece M. Behçet Yazar 1892 senesini kaydetmiştir ("Edebiyatçılarımızı Tanıyalım-Selim Nüzhet Gerçek",*Yedigün,* Nu.434, 30 Haziran 1941, s. 14-18). M. E. B. Arşivi defterlerinde S. Nüzhet'in adı bulunuyorsa da sicil dosyasına dair bir numara yoktur. Selim Nüzhet Sarıyer ilçesi Nüfus Müdürlüğü'ne bizzat verdiği (3.8.1942) beyanda (Yeniköy Mah. Cilt 003-01, sayfa 59, kütük sıra nu. 66) sadece doğum senesini Malî 1306, Hicrî 1308 olarak bildirmiştir. Malî senenin son günü 12 Mart 1891 tarihine tesadüf ettiği için 1891 senesinin bu tarihten önceki kısmında doğduğunu kabül etmek mantıklı görünüyor. Nüfus kaydını görmemize imkân veren Nüfus İşleri Genel Müdür Yardımcısı Hakkı Teke dostuma teşekkür ederim. Mezartaşında da doğumu sadece sene olarak 1891 şeklinde verilmiştir; M. Türker Acaroğlu, " 40. ölüm yıldönümünde Selim Nüzhet Gerçek", Türk *Kütüphaneciler Derneği Bülteni,* 35. cilt, sayı 3 (1986 Yaz), s. 14.

2 S. Nüzhet'in anne ve baba tarafından şeceresi için: Necmeddin Türinay, *Abdülhak*

tahsil için İsviçre'ye gitti. Cenevre Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden 1914'de mezun olmasına rağmen I. Dünya Harbinin başlaması yüzünden 1921'e kadar yurda dönemedi.[3] Harp esnasında pekçok Türk ailesi ve Fransa, İngiltere ve İtalya gibi muhasım ülkelerden sınırdışı edilen Türk talebeleri İsviçre'de toplanmıştı. Cenevre, Lozan ve Neuchâtel'de bulunan Türk Yurtları Millî Mücadele'nin ileri karakolları ve propaganda merkezleri gibi çalışıyordu. Bu meyanda çalışanlardan biri de Selim Nüzhet'ti. Diğer tarafdan da tiyatro dünyası ile alâkadar ve ilmî çalışmalarla meşgul oluyordu.[4] İstikbaldeki araştırmaları için bu sıralarda kitap toplamaya başladı.[5]

YURDA DÖNÜŞÜ VE MESLEKÎ HAYATI

1921'de yurda dönen Selim Nüzhet, Celâl Nuri'nin *Yarın* (1921-22) mecmuasında ve aynı zamanda kâtiplik ve mütercimlik yaptığı *İleri* 'de (1921 - 1922) muharrirliğe başladı.[6] Bu arada 1923'de kısa bir müddet Darü'l-bedayi'de tarihî temsilleri sahneye koymakla vazifelendirilmiş (rejisörlük) ise de bu kısa sürmüştür.[7] Cumhuriyetin ilânından sonra gazetecilik mesleğinden ayrılarak Robert Kolej'de Türkçe ve tarih hocalığına başladı ve aynı zamanda mektebin Türkçe kâtipliğini deruhde etti. Bu mesaisi tam on sene devam etti. 1933'de, Cumhuriyetin onuncu yıldönümü vesilesiyle Ankara'da Ticaret Lisesi'nde M. E. Vekâleti tarafından açılması düşünülen Neşriyat Sergisinin tertibine ve bu maksatla beşyıl içinde yeni harflerle yapılmış neşriyatın bibliyografyasının hazırlanmasına memur edildi.[8]

Şinasi Hisar, İstanbul, 1988, 307 s., M. E. Basımevi; S. Nüzhet'i ağabeyi A. Ş. Hisar'ın ağabeyi olarak gösteren yegâne ansiklopedi maddesi için: Hilmi Zafer Şahin, "Gerçek, Selim Nüzhet", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, C. 3, s. 394.

3 Hakkındaki bütün yazılarda 1922'de döndüğü kayıtlı ise de yanlıştır. M. B. Yazar, agm., s. 14.

4 Hayatının bu safhası için: Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945, s. 357; S. Mümtaz S(emih), *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, İstanbul, 1948, s. 203; Lozan Türk Yurdu'nun faaliyetlerini zabıt defterinden (T.T.K. yazma nu.653,654) takip etmek mümkün ise de Cenevre Türk Yurdu için bilgimiz mahduttur (*Yurdcular Yasası*, İstanbul, 1329, 75 s., Yeni Turan Matbaası).

5 N. A. Okan (Banoğlu),"Selim Nüzhet'in Kütüphanesinde", *Kitap ve Kitapçılık*, Sayı 5 (1 Mart 1936), s. 7.

6 M. B. Yazar, agm, s. 14; Faik Reşit Unat, "Türk Kütüphaneciliğine Hizmet Edenler: 5 Selim Nüzhet Gerçek 1891-1945", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. 2, Sayı 1-2 (Ankara 1953), s. 40; M. T. Acaroğlu bu iki yazıyı esas almıştır.

7 "Selim Nüzhet'i Bugün Toprağa Vereceğiz", *Son Posta*, Nu. 5515 (14 Aralık 1945), s. 13; Mustafa Nihat Özön, Baha Dürder, *Türk Tiyatrosu Ansikopedisi*, İstanbul, 1967, s. 189; Muhsin Ertuğrul, *Gerçeklerin Düşleri*, İstanbul, 1993, s. 686; Vasfi Rıza Zobu, Selim Nüzhet'in Darülbedayiden, tarihi temsillerin rağbet görmemeleri yüzünden kaldırılması üzerine, ayrılmak zorunda kaldığını ve bu yüzden de tiyatromuzun düşmanı olduğunu ve ölünceye kadar bu kötü huy altında yazıp çizdiğini belirtiyor ki bu yorumda en küçük bir gerçek payı bulunmamaktadır (*O Günden Bu Güne*, İstanbul, 1977, s. 573).

8 M. B. Yazar, agm., s. 14; F. R. Unat, agm, s.41; bu sergi hakkındaki müstakil ki-

Atatürk'ün emriyle[9] 1934'de kurulan Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü'ne tayini Selim Nüzhet'in hayatının son safhasının başlangıcını teşkil etti. Vekiller Heyeti kararında[10] da ifadesini bulduğu gibi "kitabiyat ve matbuat hakkında neşrettiği eserlerle meslekî ihtisası tanınmış olan İstanbul Amerikan Koleji sâbık muallimlerinden Selim Nüzhet Bey'in" bu müdürlüğü irtihâline kadar büyük bir gayretle ve ciddiyetle yürüttüğü[11] ve beş kişilik kadrosuyla onu bir müessese haline getirdiği bir gerçektir.[12] Meslekî ve ilmî çalışmalarına devam ederken, diğer taraftan da derleme nüshalarının kurulması düşünülen Milli Kütüphane[13] nüshalarını ciltleterek saklamıştır.

---

tapta (*Maarif Sergisi Rehberi*, İstanbul, 1933, 92+4 s. resimli, Devlet Matbaası) bu sergi hakkında bir haber (ikinci kısım, s. 1) bulunmaktadır. Ayrıca bu vesile ile bir kitap panayırı düzenlenerek "yüzde on eksik fiyatla" satış yapıldığı duyurulmuştur. Bu sergi dolayısıyla bir sene kadar Ankara'da kaldığı ifade edilmektedir (M. B. Yazar, agm., s. 14).

9 Müdürlüğün kuruluşu hakkında: Muzaffer Gökman,"Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Atatürk'e Ait Bir Hatıra", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C.3, sayı 2 (1952), s. 112; kanunun metni aynı yerde, s. 177-78; Sami N. Özerdim, *Bilgi Kaynakları ve Arşivcilik*, Ankara, 1973, s. 67, SBF Basın-Yayın Yüksek Okulu Ders Notları, 2527 numaralı kanun 21. 6. 1934'de kabül ve 2. 7. 1934'de 2741 nolu *Resmi Gazete* ile *Düstur*'da (C. 15, s. 1285) ve diğer bazı kitaplarda (*Maarifle İlgili Kanunlar*, İstanbul, 1940, s. 160-62) bilgi bulunabilir. Müdürlüğün faaliyetlerine dair bir bibliyografya için: Özer Soysal, *Türkiye'de Çağdaş Bibliyografik-Dokümanter Hizmetle*rin Gelişimi, DTCF Yayını, Ankara, 1983, s. 46-50.

10 Maarif Vekâletinin 3.7.1934 tarih ve 2635 sayılı tezkeresiyle yaptığı teklif Maliye Vekaletinin 5.7.1934 tarih ve 117-16079 sayılı müsbet mütalâsıyla gönderildiği vekiller heyeti tarafından 9.7.1934 tarihinde kabül edilmiştir. Müdürlük maaşı 55 liraydı (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, vesika nu. 18.143. 119.1934). 16 Temmuzda tayin emrini alan S. Nüzhet, ertesi gün, Ebussuud Caddesi'nde müdürlüğe tahsis edilen ilk mektep (İ. Müteferrika) binasında vazifesine başladı (F. Reşit Unat, agm, s. 41), Acaroğlu, agm, s. 16. Derleme Müdürlüğü daha sonra Cağaloğlu Yokuşu başında, Tersane Emini Yusuf Ağa (1708-1775) tarafından yaptırılmış olan, sıbyan mektebinde çalışmalarına devam etti. Buradan da Beyazıd'da şimdiki binasına taşınmıştır. Sıbyan Mektebinde Hoca Tahsin Efendi de (1813-1881) ikamet etmiştir. Medresetü'l-hattatin olarak da hizmet gören bina şimdi M. E. Bakanlığının kitap satış yeridir (N. A.Okan, agm., s. 7). Ayrıca bkz. Tarkan Okçuoğlu, "Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, C. 7, s,536.

11 Derleme Müdürlüğü, kanunu çıkarılmadan önce fiilen kurulmuş ve müdürlüğüne yine Selim Nüzhet getirilmişti. Abdülhak Şinasi Hisar, 15 Nisan 1934 tarihli bir mektubunda Yaşar Nabi Nayır'a kardeşinin adresini "Ebussut caddesinde Matbuatı Toplam Müdüriyeti, müdür Selim Nüzhet" şeklinde göndermiştir (*Dost Mektuplar*, hazırlayan ve sunan Yaşar Nabi, İstanbul, 1972, s. 17). Vekiller Heyeti kararındaki "yeniden teşkil edilmiş olan Derleme Müdürlüğü" ifadesi de bu gerçeğin bir başka delilidir.

12 Bu hüküm meslektaşlarına aittir: Adnan Ötüken, *Bibliotekçinin Elkitabı*, Ankara, 1948, C. 2, s. 420-21; F. R. Unat, agm., s., 42; Muzaffer Gökman (Haz. Remzi Kırık), *Kitaplar Arasında 44 Yıl*, İstanbul, 1977, s.

Senelerden beri Dr. Abdullah Cevdet'in Cağaloğlu'ndaki İçtihad Evi'nde Boğaz'a bakan bir dairesinde kiracı olarak oturan Selim Nüzhet 12 aralık 1945 Çarşamba günü yıkandığı bir sırada beyin kanaması geçirmiş ve baygın bir halde kaldırıldığı Yerebatan Sağlık Yurdu'nda yapılan bütün tedavilere rağmen gece 22 sularında hayata veda ettiği [14] zaman 54 yaşındaydı ve ağabeyi Abdülhak Şinasi Hisar gibi müzmin bekârdı. Cenazesi 14 Aralık Cuma günü Beyazıd Camii'nden kaldırılarak Merkezefendi Kabristanı'na defn olundu. Cenaze merasiminde Vali ve Belediye Reisi Dr.Lütfi Kırdar, İstanbul'un fikir ve irfan hayatına mensup hemen hemen bütün simalar, bu arada birçok ecnebî, matbuat mensupları, şehir tiyatrosu san'atkârları, birçok seveni ve Darüşşafaka talebesi hazır bulundu ve pek çok çelenk gönderildi. İstanbul Belediyesi tarafından yaptırılan mezartaşı kitabesi şudur: "Bütün ömrünü ve irfanını Türk medeniyetinin tarihine ve onun muhtelif sayfalarını eserlerinde tespite vakfetmiş olan Selim Nüzhet Gerçek burada medfundur. Ruhuna fatiha. 1891-1945".[15] Vefatına, kendisini çok seven ve takdir eden İbnülemin Mahmud Kemal şu tarihi düşürdü:[16]

İlâhi, ruhu şâd olsun
Bicahi menba-ı rahmet
Bugün terk-i hayat etti
Hezar efsus Selim Nüzhet
Selim-üt-tab idi gerçek
Nezih-ül-hulk idi gayet
Ederdi kadrini berter
Her işte gösterıp kudret
Hele tanzimi eşyada
Naziri kendidir elbet
Mücessem saiyidi cidden
Ederdi herkese hizmet
Şiariydi onun elhak
Fazilet ehline hürmet
Ziyaından zarar gördü
Teessüf eyledi millet
Çıkar tarihi cevherbar
Edince münkereyn himmet
Oku bir fatiha sen de
Vefat etti Selim Nüzhet
Hicrî 1365

20-27; Acaroğlu, agm, s. 17.

13 Milli Kütüphane 16 Ağustos 1948'de hizmete açıldığında o zamana kadar biriktirilmiş olan 40 bin kitaba sahipti (Sami N. Özerdim, "Milli Kütüphane", *Yeni İstanbul*'dan naklen *Bütün Türkiye*, Sayı 3, Ağustos 1950, s. 253). Milli Küüphane Kanunu da tıpkı Derleme Kanunu gibi, arkadan (kabul tarihi 23.3.1950, numarası 5633, neşir tarihi 29.3.1950), gelmiştir. Metni için bkz. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. I, sayı 2 (1952), s. 174-76.

14 "Selim Nüzhet Gerçek dün gece vefat etti", *Akşam*, nu. 9752 (13 Aralık 1945), s. 1; "Bir Gazeteci Arkadaşımızı Daha Kaybettik", *Cumhuriyet*, nu. 7658 (14 Aralık 1945), s. 2; "Selim Nüzhet Gerçek'i Kaybettik", *Son Posta*, nu. 5514 (13 Aralık 1945), s. 1,7; *Tasvir* (14 Aralık 1945), s. 1,3; Taha Toros İçtihadevi'nde öldüğünü yazıyorsa da (*Mazi Cenneti*, İstanbul, 1992, s. 89) yanlıştır. Aynı yanlışı Acaroğlu da (agm. s. 14) yapıyor. Sıhhat Yurdunda öldüğüne dair bilgi ansiklopedilerde de ifade edilmiştir (Ahmet Bahtiyar Esen, "Gerçek, Selim Nüzhet, *Aylık Ansiklopedi*, İstanbul, 1946, C. II, s. 618).

15 "Selim Nüzhet Gerçek", *Akşam*, nu. 9753 (14 Aralık 1945), s. 2; "Selim Nüzhet Gerçek'in Cenaze Merasimi", ag.nu. 9754 (15 Aralık 1945), s. 2; Kitabesi için: Acaroğlu, agm, s. 14.

16 *Akşam*, nu. 9780 (10.1.1946), s. 5; Muzaffer Gökman, age, s. 26.

Selim Nüzhet hakiki bir kitap aşığı ve tiyatro tiryakisiydi. Kitap toplamaya ikinci defa Cenevre'de tahsilde iken 1912 senesinde başlamıştı. Daha önce çocuk yaşta toplamaya başladığı kitapları bir yangında yanmıştı.[17] Topladığı kitaplar, mecmualar ve gazeteler ile diğer matbu kağıtlar sadece bir kitap muhibbinin kütüphanesi olarak kal mamış aynı zamanda bu mevzua dair ilk araştırmaların kıymetli malzemesini teşkil etmiştir. O, bir taraftan Türkiye'de gazeteciliğin, matbaacılığın ve kitap tab'ının tarihine dair kitap halindeki ilk ciddi araştırmalarını yaparken, diğer taraftan İsviçre'de iken (1910-1921) alâka duyduğu tiyatroya ilişkin yazılarına ölünceye kadar devam etmiştir.[18] Bu sahada asıl işaret edilmesi gereken husus Türk temaşası hakkında kitapları ve yazılarıdır. Kaleminden dökülen her satırın büyük bir gayret ve dikkatin ürünü olduğu görülen Selim Nüzhet çok uzun sayılamayacak yazı hayatında kıymetli kitaplar ve yazılar bıramıştır. Diğer bir husus da Derleme Müdürü olarak yaptıklarıdır. Bu sahada gerçekten de bu müdürlüğün müessisi olmuş ve *Türkiye Bibliyografyası*'nı düzenli bir hale koymuştur.

Türkiye'de matbaacılığın, matbuatın ve temaşa san'atının tarihini bir mesele olarak görüp bu sahalarda ilk yazdığı kitaplarıyla dikkati çeken Selim Nüzhet'in hayatı ve eserleri hakkındaki bilgilerin kifayetsiz olduğuna işaret etmek gerekir. [19] Kitap halinde çıkan eserlerinin

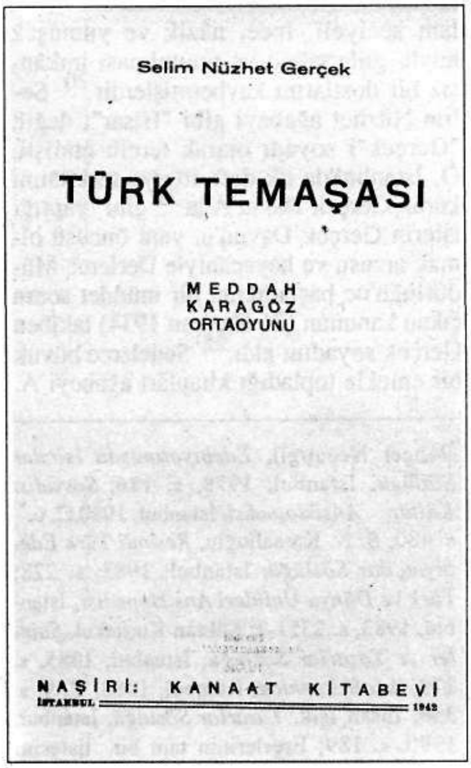

tam bir listesinin bile bulunmaması bu bakımdan dikkate değer bir keyfiyettir. İrtihâliyle Türk kültürü gerçek bir aşığını ve araştırmacısını; sevenleri ise sağ-

---

17 N. A. Okan, agm, s. 7.

18 A. B.Kuran, age, s. 357. Semih Mümtaz, agm, s. 7.

19 Selim-Nüzhet'in hâl tercümesi hayatta iken Murat Uraz'ın kitabına girmiştir (*Türk Edip ve Şairleri*, İstanbul, 1939-1940, zeyl, s. 125). Daha sonra yazılanlar birbirinden pek farklı değildir: İbrahim Alâeddin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1946, s. 151-152; Buradaki bilgiler sonrakilerde tekrar edilmiştir: M. Ekrem Üzümeri, Selami Dinçer, Sadi Kazancı, *Türkiye ansiklopedisi*, Ankara, 1957, C. 5, s. 98; Kemal Zülfü Taneri (heyet başkanı), *Resimli Türk ve DünyaMeşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1957- 1958, s. 121; Füruzan Hüsrev Tökin, *Basın Ansiklopedisi*,İstanbul,1963, s. 62;İ. A. Gövsa - M.N. Özön, *Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul, 1967, s. 763-64; *Meydan Larousse, Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul, C. 5, s. 120;

lam seciyeli, ince, nâzik ve yumuşak huylu, güleryüzlü ve unutulması imkânsız bir dostlarını kaybetmişlerdir.[20] Selim Nüzhet ağabeyi gibi "Hisar"ı değil, "Gerçek"i soyadı olarak tercih etmişti. O, İstanbul'da ilk defa itfaiye teşkilâtını kuran Gerçek Davut Ağa[21] gibi yaptığı işlerin Gerçek Davud'u, yani öncüsü olmak arzusu ve heyecaniyle Derleme Müdürlüğü'ne başladıktan bir müddet sonra çıkan kanunun (21 Haziran 1934) takiben Gerçek soyadını aldı.[22] Senelerce büyük bir emekle topladığı kitapları ağabeyi A. Ş. Hisar tarafından Milli Kütüphane'ye satılmıştır.[23]

ESERLERİ
I. YAZILARI VE İLK KİTAPLARI

Gazeteci bir babanın oğlu olarak Selim Nüzhet ilk yazılarını, daha Galatasaray'da talebe iken Meşrutiyetin öncesinde ve sohrasında, arkadaşlarıyla hazırladığı *Nirenk* adlı mektep mecmuasında yazmıştır.[24] Elyazısıyla çıkarılmış bu mecmuanın ismi kataloglarda bulunmamaktadır.[25]

1910-1921 devresini Cenevre'de

Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul, 1978, s. 136; *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul, 1980,C. 6, s. 480; S. K. Karaalioğlu, *Resimli Türk Edebiyatçılar Sözlüğü*, İstanbul, 1983, s. 228; *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul, 1983, s. 2351-2; Şükran Kurdakul, *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul, 1985, s. 279; *AnaBritannica*, İstanbul, 1988, C. 9, s. 396; İhsan Işık, *Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul, 1990, s. 189; Eserlerinin tam bir listesini Acaroğlu (agm, s. 19-25) vermiş ise de bazılarını, meselâ Türklerde Tiyatro isimli eserini (s. 21) görememiştir. Makalelerinden ise pek azını gördüğü anlaşılıyor.

20 "Selim Nüzhet Gerçek", *Yeni Adam*, nu. 575 (3 Ocak 1946), s. 3; Y. N. N(ayır), "Selim Nüzhet'in Ardından", *Varlık*, sayı 300-301 (1-15 Ocak 1946), s. 173. Malik Aksel Selim Nüzhet'i kitaba gönül vermiş müzmin bekârlar arasında sayıyor (*Sanat ve Folklor*, İstanbul, 1971, s. 154). Verdiği diğer isimler: İsmail Saip Sencer, Ali Emirî, Hakkı Tarık Us, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Mükrimin Halil Yinanç, Tahir Harimî Balcıoğlu, Tahir Nadi Ozanözgü, Vahit Paşa, (Ahmet) Besim Atalay, İsmail Habib Sevük, Hakkı Süha Gezgin, İsmail Fenni Ertuğrul, Abdülhak Şinasi Hisar, Talât Bayrakçı, Fethi İsfendiyaroğlu, Bakırtöylü Mazhar, Dr. Saip Atademir, İzzet Koyunoğlu, Feridun Nafiz Uzluk, M. Zeki Pakalın, Osman Raşer, Reşat Ekrem Koçu, Mehmet Seyfeddin Özege. Bu isimlerden R. İsfendiyaroğlu'nun evli ve kız babası olduğunu kendisini tanıyanlardan eski gazeteci ve milletvekili Hami Tezkan Bey'den duymuştum. Bu listeden müzmin bekârların kültür hayatımızda mühim bir yer tuttukları anlaşılıyor.

21 Turgut Kut, "Gerçek Davut Ağa", *Dünden Bugünde İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, C. 3, s. 394-5.

22 Bu yorum kendisini yakından tanıyan Faik Reşit Unat'a aittir (agm, s. 42).

23 Milli Kütüphane, Selim Nüzhet Gerçek'in kütüphanesini satın almak için Sami Nabi Özerdim'le memurlarından birini İstanbul'a gönderdi (1953). A. Ş. Hisar tarafından bir hafta misafir edildiler ve bu müddet zarfında Gümüşsuyu'nda bir evde bulunan kütüphaneyi tetkik ettiler. Esasen kitapların iki ciltlik kataloğu daha önce M. Seyfeddin Özege tarafından yapılmıştı. Özege, A. Ş. Hisar'ın, ancak S. N. Özerdim vasıtasıyla teklif edebildiği parayı "ücretim bu kitapları tanımak ve öğrenmektir" cevabıyla reddetmiştir. Ayrıca bkz. F. R. Unat, agm, s. 43. Verdiği bilgilerden ötürü S. N. Özerdim Hocama müteşekkirim.

geçiren Selim Nüzhet, burada Edebiyat Fakültesini bitirdikten sonra bir taraftan müstakbel eserleri için kitap toplarken, diğer taraftan da tiyatro hayatını tetkik etmiş ve her fırsatta kendini yetiştirme yolunda büyük gayret göstermiştir.[26] Döner dönmez Suphi Nuri İleri - Celal Nuri İleri kardeşlerin çıkardığı *Yarın* mecmuasında [27] mütercim ve muharrir olarak çalışmaya başlamış ve *İleri*'deki ilk yazılarına da devam etmiştir.[28] 1923'de Robert Kolej'de on sene devam edecek olan hocalığına başladıktan sonra da verimli çalışmalarına devam etmiştir. Şahsiyeti ve bilgisiyle kendisini İstanbul'un edebî mahfellerinde çok çabuk kabûl ettirmiştir.[29]

Selim Nüzhet kitap şeklindeki ilk iki eserini Ahmet Kamil müstearıyla neşretmiştir. Bunlar önce *İleri* gazetesinde tefrika edildiler. Kitapların birincisi Claude Farrère'den adapte edilen *Canvermezler Tekkesi* [30] (İstanbul, 1922, 168 s.), ikincisi Pierre Benoit'dan tercüme *Unutulan Adam* (İstanbul, 1923, 80 s.) isimli romandır. [31] İmzasını koymadan neşrettiği üçüncü kitabı Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin eseri için hazırladığı fihristidir (*Hadikatü'l-cevami Nam Eserin Elifbaî Fihristidir*, İstanbul, 1928, 16 s.).[32] Bu arada herhangi bir tasnife sokulamayacak kitaplarından biri de *Türk Harfleri* ismini taşımaktadır.[33]

Son senelerinde hemen hemen haftada bir yazı yazan Selim Nüzhet'in çok verimli sayılabilecek bir yazı hayatı vardır. *Yarın* ve *İleri*'den sonra yazılarının neşredildiği gazetelerin ve mecmuaların görülenlerini şöylece sıralamak mümkündür: *Akşam* (1941,1942, 1943, 1944, 1945); *Aylık Ansiklopedi* (C. I, 1945, C. II, 1946); *Cumhuriyet* (1937-1938)[34] *İstanbul* (1943); *Milliyet* (1932); *Perde ve Sahne* (1941-1942); *Poliklinik* (1935); *Tarihden Sesler* (1943); *Tasviri Efkâr* (1943); *Türk Ansiklopedisi* II); *Ulus* (1944); *Yedigün* (1940,1941,1942); *Yeni Sabah* (1939); *Yeni Türk Mecmuası* (1932); *Yücel* (1941). Bunların yanısıra kaydedilmesi

---

24 M. B. Yazar, agm., s. 14.

25 Kataloglarda görülmeyen bu elyazması derginin ismini M. B. Yazar (agm, s. 14) veriyor.

26 M. B. Yazar, agm, s. 14.

27 *Yarın*'da görebildiğimiz ilk yazısı 20 Ekim 1337-1921 tarihini (nu. 2, s. 12) taşımaktadır.

28 M. B. Yazar, agm, s. 14.

29 Sıtkı Akozan (Kesriyeli M. Sıtkı), *Küllüknâme*, İstanbul, 1936, s. 6.

30 Claude Farrére'den adapte edilen kitabın *İleri*'deki tefrikası Eylül 1921'de başlıyor. Kitabın fiatı 25 kuruş olup içinde 14 tasvir bulunmaktadır.

31 M . B. Yazar, agm, s. 18; Pierre Benoit'dan (1886-1902) tercüme romanın *İleri*'de tefrika edildiği kapağında da belirtilmiştir. Fiatı 15 kuruştur. Gazetenin bu nüshalarını Milli Kütüphane'de bulamadık.

32 Dostlarından Osman Nuri Ergin, fihristin Selim Nüzhet tarafından hazırlandığını bidiriyor (*Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul, 1937, s. 381). M. B. Yazar, agm, s. 18; F. R. Unat, agm, s. 43; "İlk Basın Tarihçimiz", *Kitap-Belleten*, sayı 2 (Aralık 1960), s. 22.

33 M. B. Yazar, agm, s. 18; *Türkiye Bibliyografyası*, İstanbul, 1939, C.I, s. 337.

34 S. N. G. imzasıyla "Şevket Dağ", "Fransız İhtilali", "Meşrutiyet", "Yesari Mehmet Esat Efendi"; Selim Nüzhet Gerçek imzasıyla ise "Âli Bey ", "Hokkabaz", "Karagöz", "Meddah", "Ortaoyunu", "Takvim- Vekayi", "Tandırnâme", "Tulûat" ve "Gazette" madde-

gereken bir diğer husus da *Varlık* (Sayı 1, Temmuz 1933) mecmuasının yazarları arasında ilân edilmesine rağmen [35] burada tek bir yazısının bile bulunmamasıdır.

S. Nüzhet'in yazılarından bir kısmı, daha sonra benzerleri yazılamadığından olsa gerek ki, zaman zaman çeşitli mecmualar, ezcümle *Kitap-Belleten* (1965), *Hayat Tarih Mecmuası* (1965,1980) ve *Tarih Dünyası* (1953-1954) tarafından iktibas edilmiştir.

II. TİYATRO VE TÜRK TEMAŞASINA DAİR YAZILARI VE KİTAPLARI

Matbaacılık ve gazetecilik tarihine dair kitaplarıyla hatırlanan Selim Nüzhet edebiyatın mevzularından sadece tiyatroya derin bir alâka duymuş ve diğer çalışmalarına rağmen sonuna kadar bu sahadaki yazılarına devam etmiştir. O, *Yarın*'daki ilk yazılarını tiyatro ve oynan makta olan oyunlar hakkında yazmıştır. Kısa bir süre resmen vazife aldığı Darülbedayi'den ayrıldıktan sonra da tercüme, adaptasyon ve araştırmaları ile yaşadığı müddet zarfında Türk temaşasının ve tiyatrosunun en büyük kalemi olmuştur. O, ismini herşeyden önce adapte ettiği tiyatro eserleriyle tanıtmıştı. [36] Adapte veya tercüme ettiği oyunların isimleri ve oynandıkları tiyatrolar şöylece sıralana-

bilir: [37] *Aman Hanım Biraz Su* (A. France'dan, Türk Tiyatrosu, 1921), *Ben de Operet Yazarım* (Müzik Muhlis Sabahaddin Ezgi, İstanbul Operet Heyeti, 1921), [38] *Miras Peşinde* (adaptasyon, Milli Sahne, 1926), *Zamane Mektebi* (adaptasyon, Yeni Sahne, 1926), *Oyun İçinde Oyun* (Hennequin ile G. Du-

---

lerini yazdı (*Aylık Ansiklopedi*, İstanbul, 1949, C V, Umumî arama cedveli); Cumhuriyet'teki "Bibliyografya" başlıklı imzasız yazıların Selim Nüzhet'e ait olduğunu Acaroğlu (agm, s. 19) söylüyor.

[35] Yaşar Nabi, Selim Nüzhet'ten yazı alamamaktan şikâyetçiydi (age, s. 17). Bu şikâyetine rağmen "Selim Nüzhet'in ardından" başlığını taşıyan güzel bir yazısını Y. N. N. rumuzuyla yazmıştır (*Varlık*, sayı 300-301, 1-15 Ocak 1946, s. 173).

[36] Ahmet Haşim, "Türk Matbaacılığı Hakkında Bir Eser", *İkdam* (24 Kânun-i sânî 1929)'dan naklen: *Bütün Eserleri II* (Haz. İ. Enginün - Z. Kerman, İstanbul, 1991, s. 196.

[37] M. Nihat Özön - Baha Dürder, *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi*, İstanbul, 1967, s. 189-190; Ayrıca bkz. F. T(evetoğlu), "Gerçek, Selim Nüzhet", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1969, C. XVII, s. 285; *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, C. 4, s. 1340.

[38] Oyunların ve oynandıkları tiyatroların lis-

val'den adaptasyon, İstanbul Şehir Tiyatrosu , 1941), *Promete Zincir'de* (Aieschilos'dan tercüme,İstanbul Şehir Tiyatrosu, 1942), *Kurbağalar* (Aristophanes'den tercüme, Darülbedayi, 1943).

Selim Nüzhet'in *İleri*'de (1921-1922) ve *Yarın*'da (1921 - 1922) başlayan tiyatro münekkitliği fasılasiz hayatının sonuna kadar devam etmiş, son yazılarını daha çok tiyatro tenkidlerine tahsis etmişti. Bilhassa son senelerinde münhasıran sadece *Akşam* gazetesinde (1942 - 1945) hemen her cumartesi 3. sahifede bir yazı neşrediyordu. Son yazısı 8 Aralık 1945 tarihini taşımakadır.[39] O, bir taraftan da, Türk temaşasına dair yazılarıyla ve kitaplarıyla dikkati çekiyordu. Tiyatroya, temaşa san'atına, hattâ sinemaya dair yazı yazdığı gazete mecmua ve ansiklopediler şöylece sıralanabilir:*Aylık Ansiklopedi* (1945, 1946), *İleri* (1921 - 1922, Tiyatro-Sinema başlığıyla), *Milliyet* (1932), *Perde ve Sahne* (1942-1943), *Yedigün* (1940-1941), *Yeni Sabah* (1939), *Yücel* (1941). Ayrıca *Türk Ansiklopedisi*'nde de (C.I, II) yine aynı vadide fakat imzasız maddeler yazmıştır. Bir taraftan Garplı manasıyla tiyatroya dair tenkidler yazan, adaptasyon ve tercümeleriyle dikkati çeken Selim Nüzhet, diğer taraftan da Türk Temaşasına dair yazılarına devam ediyordu. O, kaybolmakta olan bir alemin ve sadece gülünüp geçilen ve hakkında pek fazla bir şey yazılma ihtiyacı duyulmayan bir san'atın son müşahitlerinden biriydi. Şüphesiz yazdıklarıyla bu alemin tamamen unutulmasına mâni ve ebedileşmisne vesile olmuştur.

1. *Türk Temaşası*, Meddah,Karagöz,Ortaoyunu (İstanbul, 1931, 151 s. fiyatı 1 lira, Matbaa-i Ebüzziya) isimli kitabı bu sahada yazılmış ilk ciddi ve öncü bir araştırmadır. Meddahla Karagözün ve Ortaoyununun asıl değerine ilk defa işaret eden bu kitaptır.[40] Kitabın bilhassa yazarın kendi yetiştiği zamana ait şahıslar ve oyunlar hakkındaki kısmı fevkalâde kıymetli ve esaslı bilgileri ihtiva etmektedir.[41] Sadece Meddah veya Ortaoyununa dair değil, Karagöz'e dair de mühim bir eser olma vasfını korumakta ve klasik bir eser sayılmaktadır.[42] *Türk Temaşası*'nın ikmâl edilmiş ikinci ve son baskısı ise 1942'de (İstanbul, 1942, 159 s., Kanaat Kitabevi) yapılmıştır.

2. *Salıncak Safası* (İstanbul, 1931, 46 s., fiyatı 25 krş, Akşam Matbaası, İkbal Kütüphanesi).

H. Ritter'in izniyle kolleksiyonundan aldığı bir Karagöz metnini diğer üç hayalciden aldığı metinle yeniden inşa etmiştir.[43]

---

tesini ayrıca kontrol etmeyip *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi*'nden (M. N. Özön - B. Dürder, s. 189-190) aktardık.

[39] Türkiye'deki tiyatro hareketlerine dair yazıları için: Hilmi Zafer Şahin, Selim Nüzhet Gerçek ve Tiyatro, Ankara, 1985, 43 + VII s. Teksir, Devlet Tiyatroları İç Eğitim Dizisi No A-13.

[40] Sadi Gürel, *Sanatkhârlar Dünyası*, Zonguldak, 1954, s. 305.

[41] Bu hüküm için Tahir Alangu, *Türkiye Folkloru Elkitabı*, İstanbul, 1983, s. 171.

[42] İlk çıktığında Abdülhak Şinasi'nin yazdığı yazı için: "Edebî Musâhabe - Türk Temaşası", *Türk Yurdu*, C. IV, nu. 36-230 (1 Kânun 1930), s. 26-34; diğer atıflar ve değerine işaretler için: Sadettin Nüzhet Ergun, *Liseler İçin Edebiyat Bakalorya Kitabı*, İstanbul, 1934, s. 211; Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, Ankara, 1969, s. 126; Perüev Naili Boratav, *Folklor ve Edebiyat - 2*, İstanbul, 1991, s. 512-513.

[43] *Türk Temaşası*, s. 103; Ritter'in metni:

3. *Gülme Komşuna* (Ortaoyunu, Rauf Yekta ile, İstanbul, 1931, 54 s., İk bal Kitabevi). Ortuoyunlarından birinin metnidir.[44]
4.*Türklerde Tiyatro* (Ankara Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 14 s.). S. Nüzhet'in bu eseri *Türk Tarihinin Ana Hatları* eserinin müsveddeleri dizisinin 60. kitabıdır. İmzası: "Selim Nüzhet - Robert Kolej Türkçe Muallimi" şeklindedir. 1933 senesinde basılmış olmalıdır.[45]
5.*Çifte Nikâh* (İstanbul, 1944, 32 s., Türkiye Yayınevi) Fransızcadan tercüme etiği bir tiyatrodur.
6. *Tiyatro Bilgisi* (İstanbul, 1944, 144 s., Türkiye Yayınevi), Akşam gazetesinde 1942 senesinde çıkan yazıların dan bir kısmını muhtevidir.
7. *Tiyatro Tarihi* (İstanbul, 1944, 63 s., Türkiye Yayınevi). Yunan ve Latin tiyatrosu hakkındaki eseridir.
Bâbıâli yokuşunu ilk defa 1921 senesi sonbaharında tiyatroya dair yazılarıyla tırmanmaya başlayan S. Nüzhet, yine aynı nev'iden yazılarıyla, çeyrek asrı bile dolduramadan tam yirmi dört sene sonra, yokuştan indi. Dört gün önceki son yazısı "Şehir Tiyatrosu dram kısmında Cyrano'nun temsili" (*Akşam*, nu. 9747, 8 Aralık 1945, s. 3,7) başlığını taşıyordu. Sütununun adı "Tiyatro Tenkitleri" idi.

III. İSTANBUL'A VE DİĞER ŞEHİRLERE DAİR YAZILARI

İlk bakışta dikkati çekmese bile denebilir ki Selim Nüzhet'in bütün kitapları ve yazıları İstanbul veya esas itibariyle bu şehirde teşekkül eden Türk Kültürü hakkındadır. Bununla beraber münhasıran İstanbul hakkında bir çok yazı da yazmıştır. Bu meyanda İstanbul'un semtleri, meydanları, sokakları, kahvehaneleri, meyhaneleri ve eğlence hayatı hakkındaki yazıları ilk akla gelenlerdir. Bundan başka Anadolu'daki şehirler, ezcümle Amasya, Bursa, Edirne, İzmir, Manisa, Mardin ve Tire gibi şehirlere dair de yazılar yazmış ve bunları *Yedigün*'de (1941) neşretmiştir. O'nun bu vadide yazdığı en dikkate değer yazı dizisi ise İstanbul'un ramazan gecelerindeki hayatını anlattığı "Eski Ramazan Geceleri" başlığını taşımaktadır (*Yeni Sabah*, 1939).

IV. KİTABİYAT ÇALIŞMALARI

Selim Nüzhet daha 1928'de neşrettiği *Türk Matbaacılığı* eseriyle kitabiyat sahasındaki vukufunun derinliğini göstermiş ve 1934'de Basma Yazma ve Resimleri Derleme Müdürlüğü kurulurken müdürlük için akla gelen tek isim olmuştur. Vâkıa bu müdürlükten önce de kitabiyat çalışmaları yapılmıştı. Bunlardan birincisi Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti tarafından çıkarılan *Bibliyografya* (İstanbul, 1931-1935,

---

Karagöz, Wiesbaden 1953, s. 546-566.

[44] Bu iki oyun hakkında A. Ş. Hisar'ın bir yazısı: "Haftalık Edebi Musahabe: Türk Temaşası, Gülme Komşuna ve Salıncak Safası", *Milliyet*, nu. 1817 (3 Mart 1931), s. 4.

[45] Selim Nüzhet'in de içinde bulunduğu heyet *Türk Tarihinin Anahatları* kitabının 8. faslını (Medeniyet) taksim ve tevzi cedvelleri üzerinde müzakerelerden sonra bu fasla dair kısımların 1 Şubat 1933 tarihine kadar yazılmasına ve Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'ne (Ankara) göndermelerine ve eserin kat'i şeklinin 1933 Teşrinievveline kadar ikmal edilmesine karar vermişti. Haber için: "Türk Tarihinin eksik kısmı tamamlanıyor", *Milliyet*, nu. 2403 (18 Teşrinievvel 1932), s. 16; Eserin bir nüshası TTK Kütüphanesinde (B.2385) bulunmaktadır.

Devlet Matbaası) olup Mustafa Nihat Özön tarafından hazırlanıyordu. İkincisi ise İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Bibliyografya Servisi tarafından tertib edilmişti. Bu çalışmanın başında Fehmi Ethem Karatay bulunuyordu. *Türkiye Bibliyografyası* adıyla hazırlanan ve basılan kitap (İstanbul, 1933, 359 s., Devlet Matbaası) yeni harflerin kabülünden Cumhuriyetin onuncu yıldönümüne kadar olan devreyi ihtiva ediyordu.[46]

Yeni kurulan müdürlük kitabiyat çalışmalarındaki dağınıklığa son verdi. Selim Nüzhet'in titiz ve hassas mesaisiyle *Türkiye Bibliyografyası* 1928'den sonrasını da ihtiva eder bir şekilde yeniden tertip edilerek basılmaya başlandı.[47] Bu çalışmalar günümüze kadar fâsılasız devam etmiştir. Diğer taraftan resmî çalışmaları dışında da kitabiyat araştırmaları yapmış; zamanında çıkan neşriyata dair *İstanbul* (1943), *Ülkü* (1934) ve *Tasviriefkâr* (1943) gibi mecmua ve gazetelerde yazılar yazmıştır.[48] O'nun kayda değer diğer araştırmaları arasında atasözleri (*Atalar Sözü*, Sadi G. Kırımlı ile, İstanbul, 1939, 2. baskı 1961, s.5-14) ve Tanzimat'a dair ("Tanzimat Devri İçin Bir Bibliyografya", F. R. Unat ile, *Tanzimat*, İstanbul, 1940, s. 879-990) kitabiyat çalışmaları vardır.

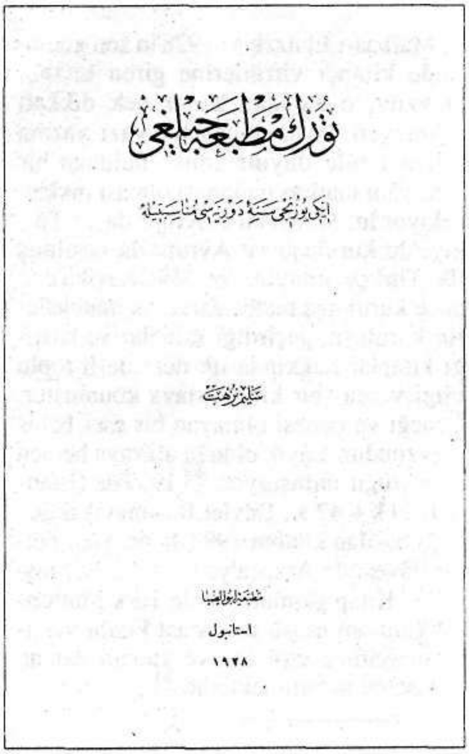

Türk Matbaacılığı, 1928

V. TÜRK MATBUAT VE NEŞRİYAT TARİHİNE DAİR ESERLERİ

Türkiye'de matbaanın, kitabın ve gazetenin tarihi hakkındaki ciddi eserlerin yazarı olarak hatırlanan ilk isim Selim Nüzhet'tir. İsmini, adapte ettiği tiyatro eserleriyle ilk defa tanıttıktan kısa bir müddet ve Robert Kolej'de hocalığa başladıktan beş sene sonra ilk büyük eserini neşretmiştir.

1. *Türk Matbaacılığı* (İki yüzüncü senei devriyesi münasebetiyle, İstanbul, 92

---

46 Osmanlı devrindeki benzer çalışmalar için bkz. Osman Ergin, *Muallim Cevdet*, s. ; Özer Soysal, *Geriye Dönük Türk Bibliyografyasında Bir Öncü ve Kaynak Olarak Joseph V. Hammer - Purgstall*, Ankara, 1994, 101 s. Milli Kütüphane Başkanlığı Basımevi; İ. Üniversitesi'ndeki çalışmalara S. N.Gerçek'in katıldığı yolundaki ifade (Acaroğlu, agm, s. 16) yanlıştır.

47 Müdürlüğün ilk faaliyetleri ve 1935 senesinin ilk altı ayı istatistikleri için: "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Direktörlüğü ve Türkiye Bibliyografyası", *Kitap ve Kitapçılık*, sayı 4 (15 Şubat 1936), s. 4-6; Ayrıca bkz. Osman Ergin, age, s. 460; Adnan Ötüken, age, C. 2, s. 420-421.

48 *Tasviriefkâr*'daki yazıları "Kitaplar Arasında" başlığını taşımaktadır.

s., Matbaa-i Ebuzziya) 1928'in son günlerinde kitapçı vitrinlerine giren kitabın mevzuu, o zamana kadar pek dikkati çekmeyen ve hakkında bir yazı yazma ihtiyacı bile duyulmamış bulunan bir âlet, yâni matbaa makinası olması dikkati çekiyordu. Matbaanın Avrupa'da ve Türkiye'de kuruluşu ve Avrupa'da basılmış ilk Türkçe kitaplar ve Müteferrika'dan önce kurulmuş matbaalarla, bu matbaaların kuruluşu, geçirdiği safhalar ve bastığı kitaplar hakkında ilk defa derli toplu bilgi veren bir kitap ortaya konmuştur. Örneği ve öncesi olmayan bir eser bahis mevzuudur. Lâyık olduğu alâkaya hemen kavuştuğu anlaşılıyor. [49] 1939'da (İstanbul, 111 + 47 s., Devlet Basımevi) ikinci defa basılan kitabın 1993'de de, yeni notlar ilâvesiyle Arapça'ya tercüme edilmiştir. [50] Kitap günümüzde de Türk Matbaacılığının en esaslı müracaat kitabı vasfını muhafaza etmekte ve zaman zaman hülâsaten aktarılmaktadır. [51]

2. *Türk Gazeteciliği 1831 - 1931* (İstanbul, 1931, 92 + 65 s., Devlet Matbaası). İstanbul Matbuat Cemiyeti tarafından bastırılan bu eseri Türk gazeteciliğine dair yazılan eserlerin, tıpkı *Türk Matbaacılığı* gibi, birincisidir. Kitabın ilk kısmı metne, ikinci kısmı ise vesikaların ve gazetelerin tıpkıbasımlaına tahsis edilmiştir. Selim Nüzhet senelerden beri topladığı mecmualar ve gazeteler hakkında ilk bilgileri ortaya koyarken kültür hayatımızın bu sahasında da yeni araştırmaların öncülüğünü yapmıştır.

3. *Almanak 1933* (İstanbul, 1933, 288 + xxxıı s., Devlet Matbaası) İstanbul Matbuat Cemiyeti tarafından basılan bu kitabı da, Garpta örnekleri çok görülen, bir matbuat salnâmesidir. Matbuatın hâlihazırdaki durumu ile İstanbul kitapçıları ve matbuat dünyasının kayıpları hakkında yazıları ihtiva eder. 1831- 1928 devresinde çıkan mecmuaların ve gazetelerin de bir listesi ilâve edilmiştir. İlk sayfaları devlet teşkilâtına ayrılmışbulunmaktadır. [52]

4. *Türk Taş Basmacılığı* (İstanbul, 1939, 31 + 14 s., Devlet Basımevi). Maarif Vekâleti neşriyatı arasında çıkan bu kitap da, diğerleri gibi, sahasında ilk ve

---

49 Ahmet Haşim, age, s. 196; A. Haşim'in yazısından Celal Nuri'nin (İleri) bir yazı yazdığı anlaşılıyor. Refik Ahmet (Sevengil), Selim Nüzhet'i böyle mühim bir eser neşrinden ötürü tebrik ediyor. ("Yeni Neşriyat - Türk Matbaacılığı", *Vakit*, nu, 3958, 14 Kânunsânî 1929, s. 4); Necip Asım, "Türk Matbaacılığı", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, nu. (98-21)-2 (İstanbul, 1930), s. 46-48; Osman Ergin, age, s. 479; Kitaptan yapılan bazı iktibaslar için: "Türkiye'de İlk Matbaalar", *Kitap ve Kitapçılık*, nu. 1 (1 Ocak 1936), s. 20.

50 *Tarihü't-tıbaa fi Türkiya* (Tercüme Süheyl Sâbân, Müracaa. Dr. Mis'ad eş-Şâmân) Riyad, 1933, 124 s.

51 "Bizde Türk Basın-Yayın Tarihi'nin henüz tam anlamıyla yazılmış" olmamasından ve son zamanlarda yazılanların da Ebuzziya Tevfik, Selim Nüzhet Gerçek, Server İskit, Cavit Orhan Tütengil gibi değerli basın-yayın tarihçilerinin kitaplarındaki bilgilerin kopya edilmesinden ibaret bulunduğundan şikâyet eden Türker Acaroğlu da, bu kadar şikâyetten sonra, aynı tavrın takipçisi olmuş ve makalesinde *Türk Matbaacılığı*'nın ilk kısımlarından kendi ifadesiyle güya yararlanmış; gerçekte ise Selim Nüzhet'in kitabını bir kere de kendisi "kopya" etmiştir ("Dünyada Basılan İlk Türkçe Kitap", *Belleten*, sayı 197, Ağustos 1986, s. 508-515.

52 *Matbuat Almanağı*'nın daha sonraki nüshaları S. Nüzhet tarafından hazırlanmamıştır. Diğerleri bu birincisi kadar mükemmel değildir. Almanak hak: Osman Ergin, age, s. 479.

Selim Nüzhet Gerçek

TÜRK TAŞ BASMACILIĞI

M.L. V.

İSTANBUL DEVLET BASIMEVİ 1939

hâlâ tek eserdir. Taşbaskı usûlünün ortaya çıkışı ve Türkiye'ye girişini anlattıktan sonra bu usûlle basılan ilk kitaplardan sayfa örnekleri verilmiştir.[53]

Selim Nüzhet matbuat tarihine dair bu kitabından sonra başka bir kitap neşretme fırsatı bulamamıştır. Ancak O, bilhassa Akşam gazetesinde 1941 ve 1942 senelerinde matbuat tarihimize dair kıymetli ve tamamen yepyeni bilgiler ihtiva eden yazılar yazmıştır.

Topladığı gazetelerin ve mecmuaların ilk sayılarını ilk defa 1-15 Kasım 1931'de Galatasaray Lisesi salonlarında sergileyen Selim Nüzhet sergi tertibinde de ne kadar maharetli olduğunu göstermiştir.[54] Bundan ötürü 1933'de Cumhuriyetin onuncu yıldönümü vesilesiyle Ankara'da açılan Maarif Sergisindeki neşriyat köşesini hazırlamaya memur edilmiştir. İstanbul Belediyesi Şehir Müzesi ve Kitaplığı ile Halâskâr Gazi Caddesi'ndeki Atatürk Müzesi'nin tanzimini de yapmıştır. Aynı zamanda İstanbul Halkevi'nde Müze ve Sergi Şubesi mümessiliydi.[55] 1939'da (1-5 Mayıs) toplanan I. Türk Neşriyat Kongresi çalışmalarına da katılmıştı. 19 Nisan 1935'de İstanbul'da Tıp kitapları ve 1937 Şubatında Atina'da bir Türk kitapları sergisi açmıştı.[56]

En verimli çağında hayata veda etmek zorunda kalan S. Nüzhet hazırladığını duyurduğu eserlerini tamamlayamamıştır. Türk Tiyatrosu,[57] Türk Matbaacılığı (C. II, Mühendishane ve Üskü-

---

53 Kitaplarından *Türk Gazeteciliği* 2100 adet basıldı (fi. 1 lira) ve İhsan Sungu'ya ithaf edildi. *Türk Taş Basmacılığı* (fi. 20 krş) ve *Türk Matbaacılığı* (fi. 50 krş) ise ikişer bin basıldı. *Almanak*'ın fiatı 1 liradır.

54 N. A. Okan, agm, s. 6; Osman Ergin, *Muallim Cevdet*, s. 480; F. R. Unat, agm, s. 42; Acaroğlu, agm, s. 16.

55 *Yeni Türk Mecmuası*, C. I, nu. 6 (Mart 1933), s. xxxv; Selim Nüzhet'in bu iki müze hakkında yazdıkları için: Almanak - 1933, s. 154-161; Acaroğlu, agm, s. 18.

56 Server İskit - toplayan, *Birinci Türk Neşriyat Kongresi*, İstanbul, 1939, s. 411; "Kitap sergisi dün açıldı" (Cumhuriyet, nu. 3924, 20 Nisan 1935, s. 2). Sergi 3. Mıntıka Etıbba Odası tarafından tertip edildi. A. Süheyl Ünver kitaplar hakkında izahat verdi. Atina Sergisi için: Koziax Kerofilos, "Atina Sergisinde Türk Kitabı", *Le Messager d'Athänes*'den naklen 12 Şubat 1937 tarihli *Ulus* ve *Ulus*'dan naklen *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si*, Ankara, 1938, s. 150-151; Acaroğlu, agm, s. 16-17.

57 *Türk Temaşası*, İstanbul, 1940, s. 158-159.

Selim Nüzhet

TÜRK GAZETECİLİĞİ

YÜZÜNCÜ
YIL DÖNÜMÜ
VESİLESİLE

İSTANBUL MATBUAT CEMİYETİ
TARAFINDAN BASILMIŞTIR

İSTANBUL
DEVLET MATBAASI
1931

dar Matbaaları)[58] ve Türk Matbuatı İle Kitap[59] gibi mutasavver kitapları bu cümledendir. Diğer taraftan Tanzimatın ilânına kadar 110 senelik devrede basılmış olan bütün kitapların listesi üzerinde çalışıyordu. Bu liste, Abdülhak Şinasi'nin vârisleri tarafından satılan evraklarını satın alan Şevket Rado tarafından, bazı yanlışlarla, neşredilmiştir.[60]

Selim Nüzhet kitapları ve yazılarıyla her zaman yaşayacak ve temiz, nâzik halûk ve dervişmeşrep şahsiyeti ile daima hatırlanacaktır.

---

[58] *Türk Matbaacılığı*, İstanbul, 1939, s. 2.

[59] M. B. yazar, agm, s. 14; *Türk Temaşası*, İstanbul, 1940, s. 2.

[60] N. A. Okan, agm, s. 7; G. Toderini, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı* (Tercüme Rikkat Kunt, yayına hazırlayan Şevket Rado), İstanbul, 1990, s. 127-132; Mayıs 1939'da Maarif Vekilliği tarafından Ankara'da açılan serginin kataloğunda (s. 38) *Vatan yahut Cumhuriyet* isimli eseri Kanaat Kitabevi'nin basılmakta olan kitapları arasında görünmekte ise de basılmamıştır (*On Yıllık Neşriyat Sergisi Kitab Fihristi*, Mayıs 1939, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul (79 s.).

TRABZONLU MUALLİM İBRAHİM CÛDÎ EFENDİ'NİN ESERLERİ

Hüseyin Albayrak

Trabzonlu muallim İbrahim Cûdî Efendi, 3 Safer 1280 (20 Temmuz 1863) Pazartesi günü Trabzon'un Hacıkasım Mahallesi'nde doğdu. Babası Trabzon'da İskender Paşa Medresesi müderrislerinden Hacı Ahmet Efendi'dir. Öğrenimini Trabzon'da yaptı, Müftü Medresesi'nden icâzet aldı.

Trabzon'da sıra ile, Mekteb-i Hamidiye, İran Mektebi (Mekteb-i Nâsiri), Fransızların Frerler Mektebi, Efrad-ı Cedide ve Posta Kumandanları Mektebi, Askerî Rüştiye, Trabzon Sultanîsi gibi eğitim-öğrenim kurumlarında öğretmenlik, yöneticilik yaptı. Zeytinlik Mektebi'nin kurucusu ve ilk müdürü oldu. Trabzon Ticaret Mahkemesi daimi azalığı, Kız Nümune Mektebi müdürlüğü ve öğretmenliği, Trabzon Maarif Meclisi azalığı ve bir yıl kadar da Trabzon valiliğinin çıkardığı *Trabzon Gazetesi* başyazarlığı görevlerinde bulundu.

Birinci Dünya Savaşında, hicret sırasında Ünye Sultanîsi öğretmenliği, daha sonra Ankara'da, Ankara Sultanîsi ve Kız Muallim Mektebi Ulum-i Diniyye dersi öğretmenliği ve müdürlükleri görevlerinde bulundu, bu sürede Hacıbayram Camiî kürsüsünden vaazlar verdi. Kurtuluş Savaşı yıllarında Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliyye Cem'iyyeti içinde çalışmalarını sürdürdü. 1925 yılında Cumhuriyet dönemi Trabzon'un ilk müftüsü olan Cûdî Efendi, 30 Ramazan 1344 (12 Nisan 1926) tarihinde öldü. Mezarı Trabzon'dadır.[1]

Yakın dostu Hamamizade İhsan, İbrahim Cûdî için şöyle tarih düşürmüştür:

> *"Dest-i bî-dâd-ı zamân fevtiyle*
> *Açdı, bir safha-i hûnin-i siyah,*
> *Düştü bir cevherî tarih İhsan,*
> *Gitdi, Cûdî gibi fâzıl eyvâh!"*
> (H. 1344)

ESERLERİ

Cûdî Efendi'nin mensûr ve manzum birçok eseri vardır. Mensur eserleri yayımlandığı halde, manzum eseri yayımlanmamıştır. Müretteb bir divân meydana getirecek kadar kabarık bir yekün tutan şiirlerinin yazılı olduğu bir nüsha halindeki defter, ölümünden kısa bir zaman önce kaybolmuştur. Bununla

---

[1] *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî - Hayatı Eserleri Şiirleri* isimli basıma hazır eserimde geniş bilgiler verilmektedir.

Trabzonlu muallim
İbrahim Cûdî Efendi (1863-1926)

beraber dergilerde, gazetelerde ve bazı şahısların elindeki özel defterlerde bulunan şiirlerinin sayısı müstakil bir dîvân meydana getirecek sayıdadır. Yaptığım araştırmalarla Münacaat ve Nât'ının da dahil olduğu 59 şiiri ile, 18 mezar kitabe şiirini, hazırladığım eserde bir araya getirdim. Bunların büyük bir kısmı hiç yayımlanmamış orjinal örneklerdir.[1]

Gazete ve dergilerde çıkan makaleleri de büyük önem taşır. Trabzon'da yayımlanan *Trabzon*, *İstikbâl*, *Temkîn* gazeteleri ile, *Kaygu*, *Genç Anadolu* mecmualarında çok değerli yazıları çıkmıştır. Araştırılıp bunların da bir arada kültürümüze sunulması büyük bir hizmet olur.

Didaktik eserlerinin hepsi Trabzon matbaalarında basılmış ve bu eserlerin editörlüğünü de Trabzonlu Kitabî Hamdî Efendi (Başman) yapmıştır.[2] El yazma tarihçe-i hayatında Cudî Efendi :

"Ber-vechi âtî ' âsâr-ı kalimiyyem vardır" diyerek sadece dokuz eserinin ismini vermekte ve bunlardan bir kısmının da" 20 sene kadar Trabzon ve Karadeniz vilayetleri ile Erzurum havalisi ile Kafkasya'nın ekser mahallerinde ibtidai memkteblerinde okutulduğu"nu belirtmektedir.

15 yaşında iken şiir yazmağa heveslenen Cûdî Efendi, 17 yaşında iken Kur'an-ı Kerim'ı hıfzetmiş, ilk eseri olan *Nevâdir-i Nefîse*'yi 28, en önemli ve olgunluk çağının ürünü olan son eseri *Lügat-ı Cûdî*'yi ise 50 yaşlarında yayımlamıştır.

Trabzon şairleri üzerinde uzun yıllar araştırmalar yapan Prof. Dr. Naci Yüngül [3] Trabzon'da bir konferansın-

---

[2] Kitabî Hamdî Efendi (Başman) 1270 (1862/1863) - 25 Ocak 1948 Trabzonlu İmam-zâde Rasim Efendi'nin oğludur. Trabzon'un eski kitapçılarından olup, İbrahim Cûdî Efendi'nin eserleri de dahil bastığı diğer eserlerle Trabzon kültür hayatına büyük hismetler etmiştir.

[3] Prof. Dr. Naci Yüngül (1909-1981): Trabzon'a ait çalışmalarıyla bilinen Naci Yüngül, 1909 yılında İtalya'nın Cenova şehrinde doğdu. İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi'ni bitirdi. Bayındırlık Bakanlığı'nda ve İstanbul Sular İdaresi'nde mühendis olarak çalıştı. İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim görevlisi olarak çalıştı. 26.10.1967'de Trabzon Karadeniz Üniversitesi'ne atandı. Aynı üniversitenin İnşaat ve Mimarlık Dekanı iken yaş haddinden 28.05.1879 tarihinde emekli oldu. İstanbul'a yerleşen Yüngül, 31.05.1981'de öldü. Yüksek Anıtlar Kurulu üyesi idi. Trabzon Kitabeleri ve Trabzon Şairleri üzerine çalışmaları yayımlanama-

da [4] *Hamsinâme*'de yer alan [5] ve Ziver Efendi'nin [6] "Hamsi Gazeli"ne "Zeyl" başlığı altında ve "Lâedri" imzasıyla yayımlanan şiirin çdk kuvvetli bir ihtimalle Cûdî Efendi'ye ait olabileceğini belirtirken, yayımlanan eser sayısının da 20 olduğunu belirtmiştir.[7] İbnülemin Mahmut Kemal İnal ve İbrahim Alaettin Gövsa eserlerinde 12 eserin [8], *Meydan Larousse* ise 9 eserin ismi [9] verilmektedir. İhsan Hamamioğlu ise 17 eserin künyeleriyle ayrı ayrı isimlerini vermektedir.[10]

Araştırmamda İhsan Hamamîoğlu'nun ve onu esas alarak belirtilen sayıya, iki eser daha ilâve ederek, İbrahim Cûdî Efendi'nin yayımlanan eser sayısının 19 olduğunu belirtmek durumundayım. Zira kaynaklarda ayrı tertip ve basımı olan "*Resimli Elifba-yı Osmânî*", Serasi Matbaası,1312 ve "*Kıraat-ı Türkiye*" 3 kitap, Mihailidi Matbaası, 1328 isimli iki ayrı eserin daha olduğu tesbitlerde dikkate alınmamış ve eksiklik de bundan ileri gelmiştir.

Velût bir yazar ve ilim adamı olan İbrahim Cûdî Efendi'nin bazı kaynaklarda ilmiyyedeki payesinin "Müsile-i Süleymaniye"ye kadar çıktığını belirtiyorsa da, *Tercüme-i Hal*'inde aynen şu ifadeyi kullanmaktadır: "Meratib-i ilmiyyeden Kibar Müderrisin payesi H.1324 (1906) tarihinde uhdeme tevcih edilmiştir." [11]

---

mıştır.

[4] Trabzon Huzur Lökali'nde 18.05.1975 tarihinde, *İbrahim Cûdî Efendi'nin 49. Ölüm Yıldönümü* münasebetiyle verilen konferans.

[5] İhsan Hamamioğlu, *Hamsinâme* (İkinci baskı), Yaylacılık Matbaası, İstanbul 1972.

[6] Ziver Efendi: H. 1237-1295 (1821-1878). Trabzon'un tanınmış şairlerindendir. Şöhreti bazı taşlamaları ve Hamsi manzumesi iledir. Kafkasya'da doğdu, Trabzon'da öldü. Kabri Hatuniyye civarında idi. *Divan*'ı kaybolmuştur.

[7] Naci Yüngül'ün konferansında 20 olarak belirttiği isim listesinde *Ta'lîm-i Hat-tı Osmanî*'nin Cûdî Efendi'ye ait olmadığı, bunun İhsan Hamami'nin eserinde künyesini de verdiği Hoca Ali Efendi'ye ait olduğu anlayılmıştır (İhsan Hamamioğlu, *Trabzon'da İlk Kitapçı Kitabî Hamdi Efendi ve Yayınları*,s. 21).

[8] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, C. 1, s. 248; İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 88, Yedigün Yayınları (basım yeri ve tarihi yok).

[9] *Meydan Larousse*, C. 3, s. 90.

[10] İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 17-27. Bu tesbite göre İzzet Gündağ Kayaoğlu 17 eser ismi vermektedir. Bkz. Kayaoğlu İ. Gündağ, "Trabzon'da Yetişen Değerli Eğitimci İbrahim Cûdî Bey, *Trabzon/87 Kültür Sanat Yıllığı*, s.287. Murat Yüksel de " İbrahim Cûdî Efendi'nin Dil, Din, edebiyat, Tarih Konularında 17 kadar eseri vardır." diyerek aynı tespite katılmaktadır. Bkz. Yüksel, Murat, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî El- Kanzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâil-Hüsnâ*, s. 48, Damla Ofset,İstanbul.

[11] Müsile-i Süleymaniye: İstanbul İlmiyye derecelerinden bir rütbenin adıdır. Hemise-i Süyelmaniye'den sonra gelirdi. Müsile-i Süleymaniye ile onun üstünde bulunanlara Kibar Müderrisin denilirdi. Bu yol ile, sahipleri (mollalık, müderrislikten sonra İlmiyye sınıflarında) ulaşabilirlerdi. Kibar Müderrisin: Müsile-i Süleymaniye ile üst tarafındaki medreselerde müderrislik edenler hakkında kullanılan bir ilmiyye deyimidir.

[12] İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 9-10.

[13] Kitap basım tarihlerinin tesbitinde Hicri tarih esas alınarak Miladî tarihler belirlenmiştir.

İbrahim Cûdî Efendi'nin yaşadığı dönemde bol eser vermek zor bir işti ve eser yazmak izne tabi idi. Bu konuda İhsan Hamamioğlu şöyle demektedir:

"O vakitler, Maarif Nezaretinden kitap basımına izin almak güç bir işti. Bundan ötürü de az yayın yapılırdı. Darüşşafaka'nın bazı ders kitaplarından başka mekteb kitabı adına ortada az şey bulunurdu. Hürriyetin (yani İkinci Meşrutiyyetin) ilanı üzerine engeller azalıp, yayınlar çoğalınca bunlara lüzum görülmüştür." [12]

Cûdî Efendi'nin en büyük şansı, eserlerinin basımı ve satılması ile kendisinin hiç meşgul olmaması ve bütün bu işlerin editörlüğünü yakın arkadaşı ve dostu Kitabî Hamid Efendi'nin yapmış olmasıdır. Trabzon'da böyle imkân şimdiye kadar bir başka müellife nasip olmamıştır.

İbrahim Cûdî Efendi'nin tesbit edebildiğim eserleri şunlardır:[13]

1. NEVÂDİR- NEFİSE

(Trabzon Vilâyet Matbaası, Trabzon, 1309)

Arap edebiyatının bazı hikâyelerinin tercümesidir. Bu hikâyelerden dörtte üçünün çıkmasına izin verilmediğinden, kitap ancak iki forma basılabilmiştir. Eser, 32 sayfadır. [14]

2. TESHÎL-İ ELİFBÂ-YI OSMÂNÎ

(Serasi Matbaası, Trabzon, 1312 (1894-1895)

Trabzon'da yeni usûl üzerine açılmış olan Hamidiye ve Islahane yerini tu-

نوادر نفیسه

اثر

ابراهیم جودی

صاحب و ناشری طرزونده کتابجی حمدی

ولایت معارف مدیریتنك رخصتیله طرزون ولایتی

مطبعه سنده طبع ایدلمشدر

سنه

١٣٠٩

Nevâdir-i Nefise,1891-92

tan Hayriye mekteblerinde okutulan mevcut elifbalar yetmediği için yazdırılmıştır. Çok tutulan bu eser, bazı düzenlemeler ve eklemelerle yeniden baskıları yaptırıldı. İbtidaî mekteblerin ihtiyat sınıfları için beşinci baskısı da vardır. [15]

3. RESİMLİ ELİFBÂ-YI OSMANÎ

(Serasi Matbaası,Trabzon,1312 (1894-1895)

Aynı yıl içinde dört kere resimsiz baskısı yapılan *Teshîl-i Elifbâ-yı*

---

[14] Murat Yüksel, a. g. e., s. 50.

[15] İhsan Hamamioğlu, a. g. e.,s. 18.

Osmanî'nin resimli beşinci baskısıdır. Bu eseri için Cûdî Efendi, "Yirmi sene kadar Trabzon ve Karadeniz vilayetleri ile Erzurum havalisi ve Kafkasya'nın ekser mahallerinde ibtidai mekteblerinde münhasıran okutturuldu" demektedir.

İhsan Hamami de, bu eserle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

"Hamdi Efendi (Kitabî Hamdi Başman) İbrahim Cûdî Efendi'ye önce *Teshîl-i Elifbâ-yı Osmânî* adlı bid risale yazdırıp bastırdı. Birkaç yüzbin sayı ile dört baskısı resimsiz, beşinci baskısı resimli olarak basılmıştı. Otuz paraya satılırdı. Resimlisi altmış para oldu ve Dârül Muallimîn Muallimi Abdullah Vehbi Efendi'nin yazdığı *Usûl-i İbtidâî* adlı küçük bir kitapla birlikte Trabzon ilinden başka, doğu illerinde de dağıtılmıştı. Bunların uygun görülen usûl ve tarifeleri, ilkokullar için yardımcı oldu.[16]

4. EL-KENZ'ÜL-ESNÁ Fİ ŞERHİ'L ESMÂİ'L-HÜSNÂ

(Serasi Matbaası, Trabzon, 1325 (1907)

55 sayfalık bu eser, genellikle Allah-u Teâlâ'nın 99 güzel isminin şerhidir. Trabzon'da unutulmaz hizmetleriyle bilinen Maarif Müdürü Tevfik Bey'in[17] teşvik ve gayretleriyle aynı yıl içinde, "11 Recep (20 Ağustos) ve 15 Ramazan (22 Ekim) 1325 (1907)'de iki defada on bin nüsha olarak basılmıştır. Uzun Sokak 3 numaralı adreste bulunan Serasi Matbaası'nda basılan bu değerli ve sahasında orjinal eserin tanesi beş kuruştan satılmış, sağlanan gelir ile Zeytinlik Mektebi (Cudibey İlkokulu) ve Sanayi Mektebi tamir edilmiştir.[18]

الکنز الاسنی

فی

شرح الاسماء الحسنی

نعمة انعمها الله تعالی علی عبده

الفقیر

ابراهیم جودی

الطرزونی

صاحب وناشری : کتابجی احمد حمدی

طبع ثانی

معارف نظارت جلیله سنك فی ٢٢ مارت ١٣٢٣ تاریخلو

و ٤٠٧/٢٣٥٧ نومرولی رخصتنامه سیله طبع اولنمشدر

طرزون

اوزون سوقاق چاده سنده ٣ نومرولی مطبعه ده طبع اولنمشدر

فی ١٥ رمضان المبارك ١٣٢٥

El-Kenzü'l-Esnâ Fî Şerhi'l Esmâi'l-Hüsnâ,1907

Bu eser, Türk edebiyatında eşine rastlanmayan pek değerli manzûm şerhtir. Bazı beyitleri mülemmâlı (mısraları değişik dillerde)'dir. İbrahim Cûdî'nin en önemli eseri olup, onun Arapça, Farsça, Türkçe ve İslâm dinine, tasavvuf ve klasik edebiyata olan derin vukufunun bir

---

16 İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 18.

17 Tevfik Bey (Mehmed Tosunpaşazâde (1860-1908): İkinci Abdülhamid zamanında maarif müdürü olarak bulunduğu illerde faydalı çalışmalarıyla şöhret kazanmış değerli bir şahsiyettir. Erzurum, Halep, Trabzon eğitim müdürlükleriyle idadi (lise) muallimliklerinde bulunmuştur. Trabzon'daki sayısız hizmetlerinden ötürü adı "Tevfikbey İlkokulu"na verilmiştir.

18 İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 18-19; Murat Yüksel, a. g. e. , s. 50.

ifadesidir. Ancak, dili devrine göre ağır ve ağdalı bir Osmanlıcadır.[19]

İlk basılışından sonra Latin harfleriyle, Osmanlıca metin transkıripsiyonlu çeviri metin ve açıklaması ile ikinci baskısını hazırlayıp yayımlayan Murat Yüksel, büyük bir kültür hizmetini yerine getirmiştir.[20]

5. REHBER-İ AVÂMİL

(Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1325 (1907))

Arapça öğretmenleri için hazırlanmış bir el kitabıdır. Nahiv'den Arapça avâmil tercümesidir. Uzun yıllar yardımcı ders kitabı olarak okutulan bu eserde, bütün örneklerin tahlilleri açıklıkla yapılmıştır.

1329 (1911) tarihli baskısı da 80 sayfa olarak aynı matbaada basılmıştır. Elde mevcut olan nüshaların çoğu genellikle bu son baskıya ait olanlardır.[21]

6. İMLÂ VE KIRAÂT

(Meşveret Matbaası, Trabzon 1327 (1909)

İbtidai mekteplerin (ilkokulların) birinci sınıfları için yazılmış okuma ve imlâ kitabıdır. Düzgün okuma ve imlâ yolları için basit örnekler verir. Uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. 64 sayfadır.[22]

7. TESHÎL-İ SARF-I OSMÂNÎ

(Üskünar Matbaası, Trabzon 1327 (1909)

Dilin kaidelerini kolayca açıklayan bir dilbilgisi kitabıdır. Bu eserin birkaç baskısı vardır.[23]

8. İLK TA'LÎM-İ KIRAÂT

(Üskünar Matbaası, Trabzon 1327 (1909)

İbtida mekteblerinbirinci sınıfları için yazılmış bir okuma kitabıdır. Çeşitli dinî, ahlakî, edebî hikâyeleri, atasözleri ve şiirleri içine alır.[24]

9. ULÛM-İ DİNİYYE DERSLERİ
(Birinci Kitap)

(Mihailidi Matbaası, Trabzon 1327 (1909)

İtikadi ve ameli kısımları ele alan sorulu-cevaplı bir ilmihâl kitabıdır. İbtidai mekteblerin birinci sınıf öğrencileri için tertip edilmiştir. Trabzon ve yöresi halkının hafızasında yer eden bir eserdir. Birkaç kere baskısı yapılmıştır. Çok sade bir anlatım biçimi vardır.

1338 (1922) yılında, Kitabî Hamdi tarafından tekrar haşiyeli baskısı 40 sayfa olarak yapılmıştır.[25]

10. ULÛM-İ DİNİYYE DERSLERİ
(ikinci Kitap)

(Mihailidi Matbaası, Trabzon

---

19 Murat Yüksel, a. g. e., s. 31.

20 Murat Yüksel: doğumu Isparta/ Senirkent, 1947, kütüphaneci, araştırmacı,yazar. Halen Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi öğretim görevlisi.

21 İhsan Hamamioğlu, a. g. e. , s. 23; Murat Yüksel, a. g. e., s. 53.

22 İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 19; Murat Yüksel, a. g. e., s. 51.

23 İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 19; Murat Yüksel, a. g. e., s. 51.

24 İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 21; Murat Yüksel, a. g. e., s. 52.

25 İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 19; Murat Yüksel, a. g. e., s. 51.

1327 (1909)

Sorulu cevaplı, itikadi ve ameli ilmihal kitabıdır. İbtidai mekteblerin ikinci sınıfları için hazırlanmıştır. Müslüman çocuklarına dini meseleleri öğretir. Sonunda peygamberimiz Hazreti Mhammed'in (A.S.) menkıbeleri verilmektedir.[26]

11. KIRÂAT-I TÜRKİYE (Birinci Kitap)

(İsmail Hakkı Matbaası, Trabzon 1327 (1909)

Bu kitap, kolay anlaşılır sözlerle yazılmış bir ahlak kitabıdır. İlgi çekici örneklerle çocuklara daha kolay ve istekle okuma alışkanlığı verebilme metodu seçilmiştir.

"On tane iyi haller", "On tane kötü haller" başlıklı iki fasıldan sonra "Kırk tane hikmetli güzel nasihatler" anlatılarak değişik bir yol seçilmiştir. Eser 32 sayfadır.[27]

12. KIRÂAT-I TÜRKİYE (İkinci Kitap)

(Mihailidi Matbaası, Trabzon 1327 (1909)

Sade yazıların okunup anlamlarını kolaylaştırmak üzere ibtidai mektebleri ikinci sınıf öğrencileri için yazılmış bir okuma kitabıdır. Kitapta bazı tanınmış adamların biyografileri ve Türk tarihine dair kısaca bilgi vardır. Eser 72 sayfadır.[28]

13. KIRÂAT-I TÜRKİYE

(Üçüncü Kitap)

(Mihailidi Matbaası, Trabzon 1328 (1910)

İbtidai mekteblerin üçüncü sınıf öğrencileri için yazılmış bir okuma kitabıdır.[29]

14. TA'LÎM-İ KIRÂAT

(Mihailidi Matbaası, Trabzon 1328 (1910)

İlmî, edebî, tarihî konuları ihtiva eden bir okuma kitabıdır. İbtidi mektebterin üçüncü sınıfları için hazırlanmıştır. Herkesin anlayabileceği bir dille yazılmış eğlenceli hikayeler dikkati çeker.[30]

15. EL-HAYTU'L- EBYEZ (YAHUT RAMAZAN VAİZİ)

(Üskünar Matbaası, Trabzon Ramazan 1338 (Eylül 1910)

Oruçlulara bir hediyedir. Kitapta şu konulara yer verilmiştir: Orucun farz olması, Kur'an-ı Kerîm'de oruca ait ayet-i kerimelerin tefsiri,oucun hikmeti, Ramazan ayı hakkında sözler, Ramazan hilali, Ramazan ayının nasıl isbat edildiği, ihtilaflar, Hilâlin isbatı, Ramazının başlaması, önemi oruç meseleleri, oruç yiyenlere verilecek ceza, orucun hikmetleri ve kabulunun şartları, teravih namazı, vitir namazı, itikâf, kader gecesine dair haberler ve eserler, sadaka-i fitr, bayram namazları, İmam Haz. Ali'nin (K.V.)

[26] İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 20; Murat Yüksel, a. g. e., s. 52.

[27] İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 19; Murat Yüksel, a. g. e., s. 51.

[28] İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 20; Murat Yüksel, a. g. e., s. 50.

[29] Hüseyin Albayrak, *Kuruluşunun 100. Yılında Cudibey İlkokulu*, s. 31, Erol Ofset, Trabzon 1988.

[30] İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 23; Murat Yüksel, a. g. e., s. 53.

[31] İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 22; Murat Yüksel, a. g. e., s. 52.

[32] İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 22; Murat Yüksel, a. g. e., s. 52.

önemli bir mev'izesini içine alır.

Bu eser, 1970 yılında İstanbul Dizerkonca Matbaası'nda oğlu Osman Cûdî Gürsoy'un önsözü ile ikinci Latin harfli baskısı yapılmıştır. Kitabı Hasan Ege ve Hasan Batmaz bugünkü dile göre sadeleştirmiştir. 72 sayfa olan bu ikinci baskı eserde Hazreti Ali ile ilgili mev'ize alınmamıştır.[31]

16. TARİH-İ ENBİYÂ VE İSLAM

(Üskünar Matbaası, Trabzon 1328 (1910))

Hazreti Adem peygamberden başlayarak, bütün peygamberlerin kıssalarla tarihini anlatan bir eserdir. Peygamberimiz Hazreti Muhammed (S.A.V.) dönemi ve müslümanlığın doğuşu daha geniş ele alındıktan sonra, İslam tarihi hakkında kısa kısa bilgiler verilmekte, diğer Türk devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan da söz edilmektedir.

Bu değerli eser, 192 sayfadır.[32]

17. KÜÇÜK TARİH-İ ENBİYÂ VE İSLAM

(Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1329 (1911)

64 sayfalık bu eser, ibtidai mektebler için hazırlanmıştır. *Tarih-i enbiâ ve İslam* isimli eserin bir özeti durumundadır.[33]

18. ET-TARÂİF VE'Z-ZARÂİF

(Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1331 (1912)

Arapça bir eserdir. Hoş, nadide ve zarif, edebî nükteleri, Arap edebiyatına ait hoş fıkraları, ahlakî hikayeleri, felsefî

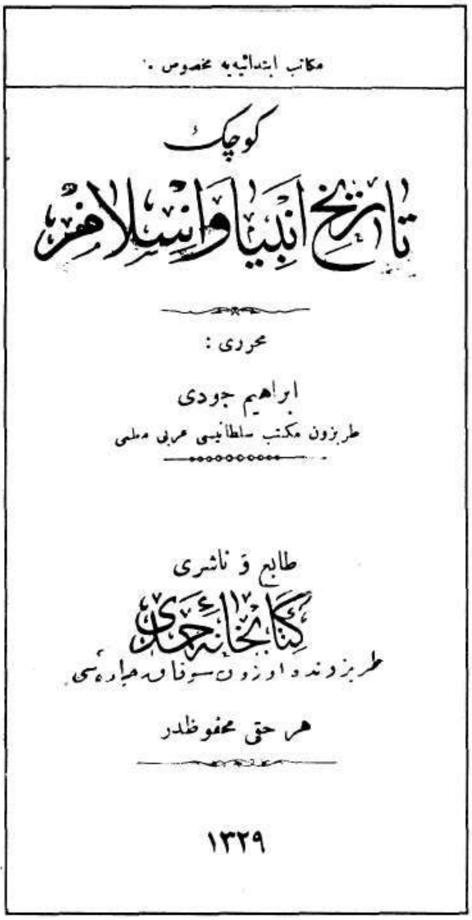
مکاتب ابتدائیه یه مخصوص

کوچک

تاریخ انبیا و اسلام

محرری :

ابراهیم جودی

طربزون مکتب سلطانیسی عربی معلمی

طابع و ناشری

کتابخانۀ حمدی

هر حقی محفوظدر

۱۳۲۹

Küçük Tarih-i Enbiyâ ve İslâm, 1911

makaleleri anlatan 96 sayfalık bir eserdir.[34]

19. LÛGAT-I CÛDÎ

(Mirkoviç Matbaası, Trabzon Muharrem 1332 (Aralık 1913)

İbrahim Cûdî Efendi'nin en önemli

33 İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 22; Murat Yüksel, a. g. e., s. 52.

34 İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 24; Murat Yüksel, a. g. e., s. 53.

ve en büyük eseri olan Lûgat-ı Cûdî, olgunluk döneminin ürünüdür. Bu son eseri 1100 sayfa olup Trabzon'da basılmıştır. Çok nefis ve kabartma meşin ciltli nüshaları günümüze kadar gelebilmiştir. Cûdî Efendi'nin Trabzon Sultanisi muallimi iken basılan bu lûgatın önsözündeki açıklamada şu bilgiler verilmektedir:

"Dilimizde bugün kullanılan, yahut kullanılmasına gerek duyulan Arapça ve Farsça birçok lûgatı doğru şekilde gösteren bir eserdir."

Lûgat, başında üç sayfalık bir açıklama ve bazı uyarılarla başlar. Eserde, *Lûgat-ı Nâci*'den yararlanıldığı göze çarpar. Ancak, örnekler, mısra ve beyitler, eş anlamlı kelimeler bakımından farklı ve üstündür. İbrahim Cûdî , bu lûgatta kendi şiirlerinden de örenkler vermiştir.[35] İhsan Hamamioğlu lûgat hakkında şu bilgileri veriyor:

"Dört bin üzerinde busılmıştır. Nüshalarının çoğu, Trabzon muhaceretinde eczâ halinde depoda saklıydı. Forma halindeki kağıtlardan faydalanmak maksadıyla, Rumlar tarafından yağma edildiğinden mevcudu kalmadı. Yeni beyitlerle örnekler alır, bazı kelimelerin açıklamalarında ansiklopedik bilgi verir bir eserdir."[36]

Abdülkadir Karahan, Cûdî Efendi ile ilgili bildirisinde *Lûgat-ı Cûdî*'yi Muallim Naci'nin lûgatı ile karşılaştırır ve şu kanaati belirtir:

"Özet olarak denebilir ki her iki sözlük de kendi dallarında yararlı ve değerlidir. Naci, Cûdî'ye kaynaklık hizmeti gördüğü, bazı kelime ve deyimleri daha önceden çok başarılı olarak açıkladığı ve bazı misalleri çok yerinde verdiği, Cûdî ise bazı kelimeleri daha geniş anlamlarda alabildiği, kendi şiirlerinden örneklerle eserini zenginleştirdiği cihetle daha dikkat çekicidir."[37]

لغت جودی

Lûgat-ı Cûdî,1913

xxx

Türk irfanına, eserleri ve hizmetleriyle büyük hizmetlerde bulunan Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî'ye rahmet dilerken, yazımıza pırlanta değerindeki iki beyti ile bitirelim:

35 Murat Yüksel, a. g. e., s. 53.

36 İhsan Hamamioğlu, a. g. e., s. 26.

37 Abdülkadir Karahan, *Muallim Cûdî*, V. Milli Türkoloji Kongresinin Türk Edebiyatı Seksiyonuna verilen ilk bildiri (27 Ekim 1983).

İbrahim Cûdî Efendi'nin kurucusu ve ilk müdürü olduğu Cûdîbey İlkokulu

"Ne taht ister, ne baht ister, ne sîn ister, ne sâl ister,
Beyin insanda 'ilm ister, edeb ister, kemâl ister.

Kemâlinden haber vir yoksa ihvân-ı sefâ senden,
Ne asl ister, ne nesl ister, ne câh ister, ne mâl ister.

AKADEMİ FİKİR HAREKETLERİ

M.Bülent Varlık

1 BİÇİMSEL ÖZELLİKLER

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde yayın hayatına başlayan önemli dergilerden birisi de *Akademi Fikir Hareketleri*'dir. İlk sayısı 1.Mayıs.1946 tarihinde yayınlanan dergi, 1.Eylül.1946 tarihini taşıyan 8. sayısı ile yayınına son vermiştir. 7. sayıdaki gecikme dışında 15 günde bir yayınlanan derginin kurucuları Kâzım Yurdakul, Cahit Tanyol ve Hulûsi Kantarcıoğlu'dur. *Akademi Fikir Hareketleri*'nin sahipliğini ve neşriyat müdürlüğünü K. Yurdakul üstlenmiştir.

İstanbul'da Güler Basımevi'nde basılan derginin ilk sayısı ıı+26, 2. sayısı 28, 3. sayısı 32, 4.-8. sayıları 24 sayfadır. Derginin fiyatı 40 kuruş olup altı aylık abone bedeli 420, yıllık abone bedeli 850 kuruş olarak belirlenmiş, abone ücretinde öğretmen ve öğrenciler için indirim uygulanmıştır.

2. ÇIKIŞ NEDENİ

Derginin yayınlanma nedeni, ilk sayıda yer alan "Başlarken" başlıklı yazıda,

"İnsanlık, uzun bir harbin verdiği maddî zorlukları gidermiye uğraşırken, iç hayatımızda bıraktığı tahribat ihmal edilemez.

İkinci Dünya Harbi, bize yepyeni bir âlem yarattı. Henüz tahliline bile kalkmanın yersiz olduğu bu âlem, maddî varlığımızın idamesi için açılan çetin mücadelelerin sona ermesini, subjektif dünyamızın huzura kavuşmasını aceba temin edebilicek mi? Birinci Dünya Harbi'nde de böyle düşünülmüştü, bu gün de aynini düşünüyoruz.

Artık, muhakkak olan şudur ki, maddî zorluklar içerisinde manevî huzur aramak en tabii bir ihtiyaç olarak beliriyor. İnsan parçalamak sanatı gösterisini bitirirken, politika canbazı sahnede nümayişler yapıyor. Dün bir çok insanların yok olduğunu görüyorduk; bu gün bir çok inançlarımızın politikacılar elinde şekil değiştirdiğini, onları kendi arzularına uydurmıya savaştıklarını seyrediyoruz.

İnsan bir az huzur arıyor. *"Akademi" Fikir Hareketleri*, harbin sonsuz ızdıraplarından, politikanın hudutsuz sihirbazlıklarından yorulmuş olanlar için bir dinlenme melcii olmağa çalışacaktır.*"Akademi" Fikir Hareket-*

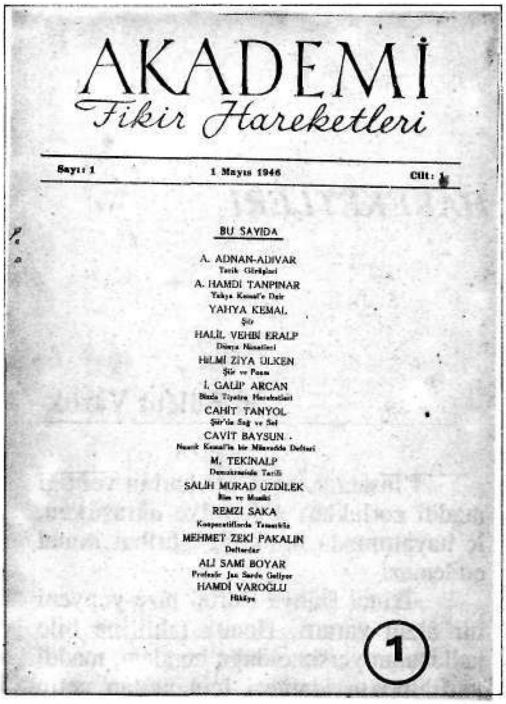
AKADEMİ
Fikir Hareketleri

Sayı: 1 — 1 Mayıs 1946 — Cilt: 1

BU SAYIDA

A. ADNAN-ADIVAR
Tarih Görüşleri
A. HAMDİ TANPINAR
Yahya Kemal'e Dair
YAHYA KEMAL
Şiir
HALİL VEHBİ ERALP
HİLMİ ZİYA ÜLKEN
İ. GALİP ARCAN
Bizde Tiyatro Hareketleri
CAHİT TANYOL
Şiir'de Sağ ve Sol
CAVİT BAYSUN
Namık Kemal'in bir Müsvedde Defteri
M. TEKİNALP
SALİH MURAD UZDİLEK
REMZİ SAKA
MEHMET ZEKİ PAKALIN
Defterdar
ALİ SAMİ BOYAR
HAMDİ VAROĞLU
Hikâye

1

leri'nde fikir ve sanatın değişmez karakterini bulacaksınız.

Dergimiz dün ve bugün artık klâsikleşmiş fikirlerin yeni dünye nizamında alacağı son şekli ve yeniden doğan fikir ve sanat ceryanlarının memleketimizin iç ve dışındaki gelişmelerini takip ve bu gelişmeler karşısında durumumuzu tahlile uğraşacaktır. Tek gayretimiz politikadan uzak bu işi başarabilmektir.

Fikir hayatımızda büyük bir vazife yüklenmiş olan dergimiz, ileri fikir ve sanat adamlarımızın sonsuz yardımlarıyla bu mühim vazifeyi yapmağa savaşacaktır"

satırları ile açıklanmıştır.

3. YAZAR KADROSU

İlk 5 sayının iç kapağında yayınlanan "mecmuamızın daimi yazıcıları" listesinde A. Adnan Adıvar, Halide Edip Adıvar, Sait Faik Abasıyanık, Reşit Rahmeti Arat, İ. Galip Arcan, Arif Nihat Asya, Şükrü Baban, Ali Fuat Başgil, Avni Başman, Burhan Batıman, M. Cavit Baysun, Ali Sami Boyar, Ömer Rıza Doğrul, Halil Vehbi Eralp, Afif Erzen, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Macit Gökberk, Refik Halit Karay, M. Hulûsi Kantarcıoğlu, Tevfik Remzi Kazancıoğlu, Nurettin Şazi Kösemihal, Zühtü Müridoğlu, Mehmet Zeki Pakalın, Remzi Saka, Sabri Esat Siyavuşgil (2. sayıdan itibaren), Ziya Somar, Şahap Şimay, Ahmet Hamdi Tanpınar, Cahit Tanyol, Ali Nihat Tarlan, Hasan Reşit Tankut, M. Tekinalp, Salih Murat Uzdilek, Hilmi Ziya Ülken, Hamdi Varoğlu, Suut Kemal Yetkin (4. sayıdan itibaren) ve Kâzım Yurdakul'un adları yer almakla birlikte, bu yazarların önemli bir bölümü dergiye yazı vermemiştir.

4. DERGİNİN İÇERİĞİ

Akademi Fikir Hareketleri'nde yayınlanan 78 yazı, çok net bir açıklıkla olmasa bile bazı istisnalar dışında, genellikle siyasal iktidara muhalif, muhafazakar bir dünya görüşünü yansıtmaktadır.

Dergide çoğunlukla telif yazılar yayınlanmıştır.

Ayrıca, bazı sayılarda bir kısmı önemli sayılabilecek çevirilere de yer verilmiştir (6, 25, 35, 39, 40, 42, 49, 50, 51, 55, 67).

Yazıların önemli bir bölümü edebiyat tarihi (13, 14, 45, 47), tarih (3, 15, 16, 31, 32, 33, 44, 46, 55, 70), tiyatro (7, 26, 35), ekonomi/ekonomi tarihi (9, 43, 52, 53, 54, 56, 65), siyaset/siyaset tarihi (10, 11, 25, 28, 29, 30, 37, 41, 63,

64, 67), resim (23, 24), eleştiri (34, 60, 61), hukuk (36), eğitim (28), sanat (40), felsefe (2, 50, 51, 66), deneme (57, 58, 59, 69), müzik (68) alanlarında yoğunlaşmıştır.

Akademi Fikir Hareketleri'nde yayınlanan edebi metinler arasında S. Faik Abasıyanık'ın öyküsü (1), Y. Kemal Beyatlı'nın rubaileri (17, 18, 19, 20) ve Ömer Hayyam'dan çevirdiği rubailer (21), 1945 Nobel ödülü sahibi G. Mistral'den yapılan çeviri (42) dikkat çekicidir.

Derginin 6. sayısında C[ahit] T[anyol] imzası ile 7. sayıda ise imzasız olarak iki kitap/yayın tanıtma yazısı bulunmaktadır (77, 78).

5. AKADEMİ FİKİR HAREKETLERİ BİBLİYOGRAFYASI

[1] Abasıyanık, Sait Faik; "Sevgilime Hikayeler: Bacaklarımız Olsaydı", No: 2, 15.Mayıs.1946, ss: 27-28.

[2] Adıvar, A. Adnan; "Tarih Görüşleri", No: 1, 1.Mayıs.1946, ss: 1-3.

[3] Adıvar, A. Adnan; "Bir Türkçe, Bir Arabça İlim Tarihi", No: 4, 15 Haziran.1946, ss: 1-2.

[4] Adıvar, A. Adnan; "Fikrî Değişmeler", No: 5, 1.Temmuz.1946, ss: 1-3.

[5] Adıvar, Halide Edib; "XVII. Asırdan XX. Asra", No: 2, 15 Mayıs.1946, ss: 1-2.

[6] Anquetil, Georges; "Şeytan Baloyu İdare Ediyor", (çev: Şahap Şimay), No: 2, 15.Mayıs.1946, ss: 18-19.

[7] Arcan, İ. Galip; " Bizde Tiyatro Hareketleri", No: 1, 1.Mayıs.1946, ss: 9-10.

[8] Asya, Arif Nihat; "Yol", No: 6, 15.Temmuz.1946, s: 16.

[9] Baban, Şükrü; "Milli Piyasayı Koruma Usulleri", No: 2, 15.Mayıs.1946, ss: 14-15.

[10] Başgil, Ali Fuat; "Demokrasi ve Müsavat Kaidesi", No: 3, 1 .Haziran.1946, ss: 1-3.

[11] Başgil, Ali Fuat; "Demokrasi ve Hürriyet", No: 6, 15.Temmuz.1946, ss: 3-5.

[12] "Başlarken", No: 1, 1.Mayıs.1946, ss: ı-ıı.

[13] Batıman, B.; "Ölmezlik Hakkında-Faust'tan Bir Mısra ve Tercümesi", No: 8, 1.Eylül.1946, ss: 16-17.

[14] Baysun, M.Cavid;"Namık Kemal'-in Bir Müsvedde Defteri", No:1, 1 Mayıs.1946, ss: 13-14.

[15] Baysun, Cavid; "Kazasker İsmetî Efendi", No: 2, 15.Mayıs.1946, ss: 20-23.

[16] Baysun, M. Cavid; "Beşiktaş'a Dair", No: 6, 15.Temmuz.1946, ss: 12-14.

[17] Beyatlı, Yahya Kemal; "Dr. Adnan'a", No: 1, 1.Mayıs.1946, s: 5.

[18] Beyatlı, Yahya Kemal; "Nihat Sami Banarlı'ya", No: 2, 15.Mayıs.1946, s: 3.

[19] Beyatlı, Yahya Kemal; "Şekip Tunc'a", No: 3, 1.Haziran.1946, s: 4.

[20] Beyatlı, Yahya Kemal; "Serazat", No: 4, 15.Haziran.1946, s: 3.

[21] Beyatlı, Yahya Kemal; "Ömer Hayyam'ın Rubâileri", No: 5, 1. Temmuz.1946, s: 4, No: 6, 15.Temmuz.1946, s: 6, No: 7, 15.Ağustos.1946, s: 4, No: 8, 1.Eylül.1946, s: 3.

[22] Boyar, Ali Sami; "Profesör Jan Sardo Geliyor", No: 1, 1.Mayıs.1946, ss: 23-24, No: 2, 15.Mayıs.1946, ss: 25-27.

[23] Boyar, Ali Sami; "Resmi Neden Severiz", No: 3, 1.Haziran.1946, ss: 21-23.

[24] Boyar, Ali Sami; "San'at Hatıralarımdan: O Tabloyu Kim Yaptı?", No: 6, 15.Temmuz.1946, ss: 22-23.

[25] Cronin, A. J.; "Viyana'da Bir Mum", (çev: Emin Âli Serim), No: 7, 15.Ağustos.1946, ss: 20-21.

[26] Dürder, Baha; "Unutulmuş Bir Opera: 'Letafet' ", No: 5, 1 Temmuz 1946, ss: 15-17.

[27] Ediskun, Haydar Nami; "Cevat Memduh Altar'la 'Aktör' Hakkında Bir Konuşma", No: 6, 15.Temmuz.1946, ss: 20-21.

[28] Eralp, Halil Vehbi; "Dünya Nimetleri", No: 1, 1.Mayıs.1946, ss: 6-7.

[29] Eralp, Halil Vehbi; "Descartes ve Yeniçağ Fikir Cereyanları", No: 4, 15 Haziran.1946, ss: 6-9.

[30] Erim, Nihat; "Millet Hayatında Düşünce Hürriyeti", No: 4, 15 Haziran.1946, ss: 4-6.

[31] Erzen, Afif; "Dünya Tarihinde Şarkla Garbin İlk Mücadelesi", No: 2, 15.Mayıs.1946, ss: 15-17.

[32] Erzen, Afif; "Eski Çağ Tarihinde Boğazlar: Atina'nın Dış Siyaseti/Pers-Yunan Mücadelesi", No: 4, 15 Haziran.1946, ss: 15-18.

[33] Erzen, Afif; "Helenizm Devrindeki Mücadeleler ve Roma Hakimiyeti", No: 8, 1.Eylül.1946, ss: 8-10.

[34] Evliyagil, Necdet; "Garpta Yeni Cereyanlar ve Bizde Yeni Şiir", No: 7, 15.Ağustos.1946, ss: 22-23.

[35] Giraudoux, Jean; "La Folle de Chaillot", (çev: Şahap Şimay), No: 5, 1. Temmuz.1946, ss: 20-22.

[36] Gözübüyük, Abdullah Pulat; "Devletlerarası Ceza Divanı ve Harp Suçlularının Yargılanması", No: 7, 15.Ağustos.1946, ss: 8-10.

[37] Kantarcıoğlu, [M. Hulûsi]; "İdare Edenler ve Edilenler", No: 6, 15. Temmuz.1946, ss: 8-11.

[38] Kantarcıoğlu, [M. Hulûsi]; "Halk Terbiyesi", No: 7, 15.Ağustos.1946, ss: 1-3.

[39] Langevin, Paul; "İlim ve Sulh", (çev: Şahap Şimay), No: 7, 15 .Ağustos.1946, ss: 17-19.

[40] Lelong, Lucien; "Modanın Müdafaası", (çev: Ş. Şimay), No: 8, 1 Eylül.1946, ss: 21-24.

[41] "Mareşal Çakmak'a ve Kahramana Dair", No: 6, 15.Temmuz.1946, ss: 1-2.

[42] Mistral, Gabriella; "Eşyanın Medhiyesi", (çev: Halil Vehbi Eralp), No: 5, 1.Temmuz.1946, ss: 13-14.

[43] Pakalın, Mehmet Zeki; "Osmanlı Teşkilâtında En Büyük Mal Memuru: Defterdar", No: 1, 1.Mayıs.1946, ss: 21-22.

[44] Pakalın, Mehmet Zeki; "Bibliografya Tarihine Bir Bakış", No: 3, 1.Haziran.1946, ss: 27-30.

[45] Pakalın, Mehmet Zeki; "Resmi Siciline Göre Şair Eşref", No: 4, 15 Haziran.1946, ss: 19-21.

[46] Pakalın, Mehmed Zeki; "Osmanlı Saltanatının Son Zamanlardaki Devlet Adamlarının İhtiraslarını Belirten Vesikalar", No: 7, 15.Ağustos.1946, ss: 14-16.

[47] Perin, Cevdet; "Fransa'da Halk ve Edebiyat", No: 3, 1.Haziran.1946, ss: 8-10, No: 4, 15.Haziran.1946, ss: 10-12.

[48] Perin, Cevdet; "Yahya Kemal'le Bir Mülakat", No: 5, 1.Temmuz.1946, ss: 9-12.

[49] La Rochelle, Drieu; "Dışarı Çıkmak Yasaktır", (çev: Hamdi Varoğlu), No: 1, 1.Mayıs.1946, ss: 25-26.

[50] Russell, B.; "Mantıkî Tahlil Felsefesi", (çev: A.N. Adsız), No: 7, 15. Ağustos.1946, ss: 11-13, No: 8, 1.Eylül.1946, ss: 13-15.

[51] Rustov, Alexandre; "Siyaset ve Ahlâk", (Özetleyerek çev: ***), No: 2, 15.Mayıs.1946, ss: 11-13, No: 3, 1.Haziran.1946, ss: 17-19.

[52] Saka, Remzi; "Kooperatiflerde Temerküz", No: 1, 1.Mayıs.1946, ss: 19-20.

[53] Saka, Remzi; "Özel Teşebbüsün Yerine Kooperatif ve Müteşebbisin Yerine Militan", No: 3, 1.Haziran.1946, ss: 14-17.

[54] Saka, Remzi; "Milletlerarası Ticaret Siyasetinde Kâr Fikrinin Tasfiyesi", No: 5, 1.Temmuz.1946, ss: 17-19.

[55] Siegfried, Andre; "Garp Medeniyetinin Vasıfları ve Sınırları", (çev: Halil Vehbi Eralp), No: 2, 15.Mayıs.1946, ss: 5-8.

[56] Somar, Ziya; "Auguste Comte'ın Mülkiyet ve Ücret Hakkındaki Fikirleri/Mehmet İzzet'in Sorbon'da Hazırladığı İlk Etüd", No: 8, 1. Eylül.1946, ss: 4-7.

[57] Tanpınar, Ahmet Hamdi; "Yahya Kemal'e Dair", No: 1, 1.Mayıs. 1946, ss: 3-4.

[58] Tanyol, Cahit; "Şiirde Sağ ve Sol", No: 1, 1.Mayıs.1946, ss: 11-12.

[59] Tanyol, Cahit; "Toprağa, Ahlâka ve Ticarete Dair", No: 2, 15.Mayıs.1946, ss: 4-5.

[60] Tanyol, Cahit; "Nurullah Ataç'a Cevap", No: 3, 1.Haziran.1946, ss: 5-7.

[61] Tanyol, Cahit; "Cevap II/Nurullah Ataç'a", No: 5, 1.Temmuz.1946, ss: 5-8.

[62] Tanyol, Cahit; "Sevgiliye Mısralar", No: 6, 15.Temmuz.1946, s: 7.

[63] Tekinalp, M.; "Demokrasinin Tarifi", No: 1, 1.Mayıs.1946, ss: 15-16.

[64] Tekin Alp; "Demokrasi ve Millî Ruh", No: 2, 15.Mayıs.1946, ss: 8-11.

[65] Tekin Alp; "Harp İktisadiyatında Niçin Muvaffak Olmadık?", No: 7, 15.Ağustos.1946, ss: 5-7.

[66] Tlabar, Nazlı; "Dünya Yeni Bir İmtihan Karşısında", No: 8, 1. Eylül.1946, ss: 11-12.

[67] Tolstoi, C. Leon; "Çar İkinci Nikola'ya Mektup", (çev: Nedim Göknil), No: 3, 1.Haziran.1946, ss: 11-13.

[68] Uzdilek, Salih Murat; "İlim ve Musiki", No: 1, 1.Mayıs.1946, ss: 17-18, No: 2, 15.Mayıs.1946, ss: 23-25, No: 3, 1.Haziran.1946, ss: 24-26, No: 4, 15.Haziran.1946, ss: 13-14, No: 8, 1.Eylül.1946, ss: 18-20.

[69] Ülken, Hilmi Ziya; "San'ata Dair Düşünceler: Şiir ve Poem", No: 1, 1. Mayıs.1946, ss: 8-9.

[70] Ülkütaşır, M. Şakir; "İlim Tarihimizden Bir Yaprak: Encümen-i Dâniş", No: 6, 15.Temmuz.1946, ss: 17-19.

[71] Varoğlu, Hamdi; "Şarktan Garptan Efsaneler: Firavunun Öcü", No: 3, 1. Haziran.1946, ss: 31-32.

[72] Varoğlu, Hamdi; "Sümbül Sultan", No: 4, 15.Haziran.1946, ss: 22-24

[73] Yaşamak, Tahsin H. ; "Yüzük", No: 5, 1.Temmuz.1946, ss: 23-24.

[74] Yurdakul, Kâzım; "800 Milyon Aç", No: 3, 1.Haziran.1946, ss: 19-20.

[75] Yurdakul, Kâzım; "Millet Vekili", No: 6, 15.Temmuz.1946, ss: 15-16.

[76] Yurdakul, Kâzım; "Zulüm", No: 8, 1.Eylül.1946, ss: 1-2.

[77] "Çağdaş-Varlık", No: 7, 15. Ağustos.1946, s: 24.

[78] T[anyol], C[ahit] ; "Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor-Varlık", No: 6, 15. Temmuz.1946, s: 24.

MEHMET ALİ AYBAR:

HÜR VE *ZİNCİRLİ HÜRRİYET* GAZETELERİ

Kudret Emiroğlu

Mehmet Ali Aybar'ın sahibi ve yazı işleri müdürü olduğu *Hür* ve *Zincirli Hürriyet* gazeteleri, onun damgasını vurduğu ve aynı zamanda kendisini de yaratan, kısa ömürlü fakat unutulmaz izler bırakan yayınlarıdır. Bu gazeteler Aybar'ın çizgisinin aynası olduğu gibi, TİP başkanlığına gelişinde de unutulmayan etkilerini gösterirler.

Türkiye'nin çok partili siyasal yaşama veya demokrasiye geçiş süreci olarak adlandırılan bu yıllarda gözlemlenen, demokrasiye geçişin "arzulanır biçimde" gerçekleşmesi için her yola başvurulduğudur. "Çok partili rejim" havası içinde, 1946 yılında kurulan Demokrat Parti seçimlere katılıp Meclis'e girerken, aynı yıl kurulan Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kısa süre içinde kapatılmışlardır. Cemiyetler Kanunu'nun 10 Haziran 1946'da değiştirilen 9. maddesinin verdiği solukla kurulan ve kısa sürede örgütlenen sendikalar da 20 Şubat 1947 tarihli Sendika Kanunu ile kapatılmıştır. *Yurt ve Dünya, Gün, Gerçek, Yeni Dünya, Marko Paşa* gibi yayınlar susturulmakta, sahip ve yazarları tutuklanmaktadır. 4 Aralık 1945'de yaşanan *Tan* olayı, iktidarın basın için çizdiği sınırı korumak için neler yapabileceğini göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı nedeni ile istanbul ve çevresinde ilan edilen sıkıyönetim, 26. 5.1946, 7.12.1947 ve 2.6.1947 tarihlerinde 13, 14 ve 15. kez uzatılmıştır.

Devletler Hukuku Doçenti Aybar, *Vatan, Gün* ve *Gerçek* gazetelerinde yazılar yazmaya başlamış, İstanbul Maltepe Zırhlı Tugayında askerlik yaparken bir yandan da üniversitede derslerine devam etmesi için verilen izin kaldırılarak, Kayseri'ye gönderilmiştir. Burada yayımlanan *Doğruyol* gazetesindeki yazısı nedeniyle yargılanmışsa da beraat etmiştir. Askerlik dönüşü üniversitedeki görevine alınmayan Aybar, 46 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden bağımsız Bursa adayı olmuştur. 1 Şubat 1947'de "Fikri Hür, İrfanı Hür, Vicdanı Hür" alt başlığı ile, Cumartesi günleri çıkan haftalık, dört sayfalık (36 x 50) *Hür* adlı gazetesini yayımlamaya başlar. Stad

Matbaası'nda basılan gazete 10 kuruştur.

Gazetenin başyazılarını Aybar yazar; her sayının son sayfasında bir yazısı daha vardır. [1] Yurtta Bir Hafta, Hayata Karşı Beşer, Gazeteleri Okurken, Kara Kaplı Kitabın Dedikleri, Dünyada Bir Hafta, Haftanın Yazısı, Kültür ve Sanat Hareketleri, Hürriyeti Nasıl Kullanıyorlar, İstanbul veya Ankara Mektubu gibi sürekli ve imzasız veya rümuzlu köşeler her sayıda korunur. "Beşer", "Kanuncu", "Ankaralı" gibi rümuzlar yanında (Beşer Cevdet Kudret'in, İstanbul Mektubu Orhan Veli'nindir), gazetede az sayıda imza da yer alır. Bunlar içinde Şerif Hulusi, Oktay Rıfat, Orhan Veli en fazla katkıda bulunanlardır. Cevdet Kudret Solok'un ise uzun hikayesi tefrika ediliyor.

HÜR

Fikri Hür • İrfanı Hür • Vicdanı Hür

Apaçık Diktatör olsunlar..

Mehmet Ali AYBAR

YURTTA BİR HAFTA

HAYATA KARŞI BEŞER

Şeyhin Kerameti

Gazetede CHP faşistlikle suçlanır ve demokrasiye geçişin sözdeliği vurgulanır, gerekli yasal düzenlemelerin yapılmayışı eleştirilir. DP'nin gerçekten demokrat olmadığı, "izinli" demokrasi oyununun parçası olduğu anlatılır.

Hür İstanbul Sıkıyönetim Kumandanlığı'nca kapatılınca, bir ay sonra İzmir'de *Zincirli Hürriyet* adıyla yayım yaşamına devam eder. Biçim ve köşeler olarak da *Hür*'ün aynısıdır. Cevdet Kudret de, *Hür*'de tefrikasını bitiremediği hikayesinin yerine bir başkasını başlatmıştır. Gazete özellikle Marshall yardımının (Truman doktrininin açıklanması 12 Mart 1947) Türkiye'nin bağımsızlığı için tehlike oluşturdugu üstünde yoğunlaşır. Üç ay sonra, *Tan*'ın tahrip edilişine benzer biçimde, gösteri ile tahrip edilir ve yakılır (19 Nisan 1947) [2] ve kapanmak zorunda kalır.

Zincirli Hürriyet, 22 Aralık 1947'de İstanbul'da sıkıyönetimin sona ermesinden yaklaşık bir ay, İzmir'de kapanmasından on ay sonra, gene İstanbul'da 5 Nisan 1948'de yeniden yayımlanmaya başlar. İlk sayfada Sabahattin Ali'nin "Asıl Büyük Tehlike Bugünkü

---

[1] Aybar'ın, *Hür* ve *Zincirli Hürriyet*'te çıkan yazılarından, Kemal Zülker ve Turhan Tükel tarafından derlenerek yayımlanan *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm* (Gerçek Yayınevi, Şubat 1968, İstanbul, 668 s.) kitabına alınanlar * işareti ile gösterilmiştir.

[2] Aybar'ın 100-150 kişi tarafından gerçekleştirilen saldırıya ilişkin *Demokrat İzmir* gazetesine 20 Nisanda verdiği demeç için bkn.: age, s. 112-14.

Ehliyetsiz İktidarın Devamıdır" başlıklı yazısı ile "Dosta Düşmana Beyanname" yer almaktadır. Arka sayfa Zincirli Mizah başlığı ile (hapiste olan) Aziz Nesin'in yazılarına ve Mim Uykusuz'un çizgilerine ayrılmıştır. 2 Nisan 1948'de öldürülmüş olan Sabahattin Ali'nin yazısı nedeniyle dava açılır. Gazete bir sayı çıkabilmiş, kapanmıştır.

Aybar, *Zincirli Hürriyet Sahibi Mehmet Ali Aybar'dan istanbul Valisi Lütfi Kırdar'a Açık Mekub* başlıklı 67 sayfalık broşüründe, gazetenin beş haftadır çıkamadığını anlatır. Matbaaacılar makinalarının kırılmasından korkmakta, polisin "basarsanız mesuliyet kabul etmeyiz" dediğini söylemekte, kağıtcılar dolaşılarak kağıt satmamaları tenbihlenmektedir. Aybar *Tan* olayını anımsatarak, "kanunsuz hareketlere teşvik edilen gençler, artık yalnızca Halk partili çevrelerden emir almıyorlar. Onları bugün ırkçılar, Turancılar, Anadolucular da kışkırtıyor... İnönü, halk kitlelerinin şuurlanmasını geciktirmek için, tekmil irtica kuvvetlerini seferber etmiştir" dedikten sonra "*Zincirli Hürriyet*'i çıkaramadığımız müddetçe İstanbul Vilâyetinde kanun olduğuna müsadenizle inanamıyacağım" demektedir. Broşürün altında "15 Şubat 1948 tarihinde İstanbul'da yazılmış, 23 Mart 1948 tarihinde Ankara'da basılabilmiştir" notu vardır.

Aybar, Mahkemedeki savunmasını *Müdafaam* başlıklı dört sayfalık, gazete formunda bir risale ile (28 Mayıs 1948, Dizgi: Rıza Koşun, Baskı: Seyhan Matbaası, Fiatı: 10 kuruş) yayımlar: "Huzurunuza, şef sistemine ve onun maskeli bir şekilde devamını temin için memleketin istiklâli pahasına baş vurulan Amerikan yardımına karşı cephe aldığımdan ve bunları halk efkârına anlatmağa çalıştığımdan dolayı getirildim". Toplam dört yıl hapse mahkum edilir.

Zincirli Hürriyet
Sahibi
MEHMET-ALİ AYBAR
DAN
İstanbul Valisi
Lütfi Kırdar'a
Açık Mektup
Fiatı 10 Kuruş

Aybar bundan sonra mizah gazetelerinde, 1948 yılında *Geveze*, 1949-50'de *Nuhun Gemisi*'nde, takma adla yazılarını sürdürür.[3]

Aybar'ın gazeteleri, ancak dolaylı etkilerinin söz konusu olabildiği, zorla durdurulan çabaların, demokrasi tarihimizde yazılmayışına karşı duran belgelerdir. Dönemin önde gelen "muvafık" gazete ve gazetecileriyle ilgili not ve değerlendirmelerle de basın tarihimiz açısından, herkesin saygın ve yüce olduğu biyografi geleneğinin dışına çıkmak için yararlı bir kaynak oluşturmaktadır. Fikir gazeteciliği ile halkın düzeyinde yayın yapma iddiası arasındaki açıklığın gerçek kökenleri üstüne de düşündürücüdür.

Hür yalnızca altı sayı, *Zincirli*

[3] *Geveze* ve *Nuhun Gemisi*'nde çıkan yazılarından örnekler de age'de bulunmaktadır.

Hürriyet ise önce dört, tekrar yayımlanışında yalnızca bir sayı çıkabildiği için, yazar ve yazı adlarına göre alfabetik dökümünü yapmak yerine, her sayının ayrı ayrı yazar adına göre dizinini çıkarmak, izleme ve değerlendirmeyi kolaylaştırıcı bulunmuştur.

HÜR

Sayı 1 / 1 Şubat 1947

Aybar, Mehmet Ali; **Apaçık Diktatör Olsunlar** *

"... Başbakanın idareciler kongresinde irat buyurdukları nutuk ve yeni Vilayet Teşkilatı hakkındaki kanun projeleri, Halk Partisinin dinle beraber ne gibi vasıtalardan faydalanacağını açığa vurmuştur... Anayasaya aykırı kanunları değiştirmediklerine ve değiştirmeyeceklerine göre, bari Anayasayı şu otoriter kanunlara uydursunlar ve düpedüz, apaçık diktatör olsunlar. Halk Partisinden, bir Nasyonal-Sosyalist Partisi, bir Faşist partisi, bir Falanjist teşkilatı kadar dürüstlük ve açıklık beklemek, öyle zannediyorum ki hepimizin hakkıdır..."

____ ; **Sulha Doğru** *

"Bazı muhitlerin durmadan tekrarladığı gibi, dünya üçüncü bir harbin arifesinde bulunmuyor..."

Arada Sırada
Şeyhin Kerameti
Dünyada Bir Hafta
Bevin'in Sözleri
Birleşik Amerika İngiltere İttifakı
İngiltere'de Muhalifler Ne İstiyor
İngilizlerin Yunanistan Siyaseti
Çaldaris'in İstifası
Dünyadan Haberler
Paris'teki Türk Resim Sergisi
Unesco ve Kültür
Paul Langevin Öldü
Gazeteleri Okurken - Halk Partisi Denen Kapalı Kutu
Hayata Karşı Beşer;
Evvela Hürriyet Mücadelesi
Hürriyeti Nasıl Kullanıyorlar?;
La Canard Enchaine'den
Yurtta Bir Hafta
Hürriyet Kahramanı Atıf Bey
C. H. P. Büyük Divanı
Uşak Belediye Seçimleri

Rıfat, Oktay; **Sanat ve Sosyal Meseleler**

Solok, Cevdet Kudret; **Öbür Ankara** - hikaye 1

____ ; **Abidin Dino'nun Resim Sergisi**

Willen, Pearl L.; Haftanın Yazısı - **Amerika'nın Yeni Bir Partiye İhtiyacı Var Mı?**

Sayı 2 / 8 Şubat 1947

Aybar, Mehmet Ali; **Maksatları Hürriyeti Boğmak, Muhalefeti Ezmektir** *

—— ; **Bu Hafta Beliren Sulh İşaretleri**

Ankara Mektubu (*Ankaralı*)
Beşer ; **Hayata Karşı Beşer**
Eli Sopalı Demokrasi
Dünyada Bir Hafta
Hava Aydınlanmamıştır
Moskova Konferansına Hazırlık
Mısır Birleşmiş Milletlere Başvuruyor
Yeni Yeni Üsler
Stalin'in E. Roosvelt'e Beyanatı
Dünyadan Haberler - Yunanistan'a Dair ingiliz Raporu
Gazeteleri Okurken
Demokratik Antidemokratik
Maksat Mareşali Vurmaktı
Haftanın Yazısı
Fransa ve Hindiçini Münasebetleri
Kanuncu Kara Kaplı Kitabın Dedikleri - İyi Kanun Kötü Kanun
Okumak Yok!

Yabancı Memleketlerde Hürriyeti Nasıl Kullanıyorlar? *La Canard Enchaine*'den

Yurtta Bir Hafta

İçişleri Bakanının Beyanatı, Mareşalin Cevabı

"... Cami Baykurt'un ve Zekeriya Sertel'in... Mareşale yazdıkları bir metup müsveddesine dayanarak... Fevzi Çakmağı da komünist entrikalarına alet edinmek istendiğini iddia etmiştir..."

Demokrat Parti Muhitinde Aksülamel

CHP Genel Sekreterinin Tamimi

Ekrem Tur'un Sözleri

Hulusi, Şerif; **Sanatçının Hürriyeti Meselesi**

___ ; **Köy Enstitüleri**

Solok, Cevdet Kudret; **Öbür Ankara** - hikaye 2

Sayı 3 / 15 Şubat 1947

Aybar, Mehmet Ali; **İstiklal Savaşları Türkiye'sine Yaraşır Bir Dış Politika İstiyoruz** *

___ ; **Moskova'da Karşılaşacak Güçler**

Allah'ın Rahmeti [H. S. Tanrıöver'in konuşması üzerine]

Ankara Mektubu (*Ankaralı*)

Dünyada Bir Hafta

Nufuz Bölgeleri Siyasetine Tekrardan Dönülecek Gibi Görünüyor

Dünyadan Haberler

İngiltere'nin Polonya Sefiri Niçin Geriye Çağrıldı?

Henry Wallace ve Terakkiperverler

Nazi Aleyhtarı Oldukları İçin Cezalananlar

Gazeteleri Okurken

Türkiye Bir Cennettir Cennette İse Hüriyet Lüzumsuz

Türklüğü Tahkir

Acaip Bir Beyanname

Hürriyeti Nasıl Kullanıyorlar? *La Canard Enchaine*'den

Kara Kaplı Kitap

Sıkıyönetim Kanun Dışı Bir İdare Değildir

Kitabîlik Gülünç Oluyor [Hikmet Bayur'la Nihat Erim'in atışmaları hakkında]

Summer Wallace'in Fikri

Yurtta Bir Hafta

Mareşalin Şafaat Ettiği Muvakkafiyetsiz Kumandanlar Kimler?

Saffet Arıkan ve Nuir Conker

Eski Milli Eğitim Bakanı

Varolsunlar [Amerika'daki öğrencilerden alınan beyanname hakkında]

(Kanık), Orhan Veli; **Haftanın Yazısı** - *Okuma, Yazma Düşmanı Bir Millî Eğitim Bakanı*

Solok, Cevdet Kudret; **Öbür Ankara** - hikaye 3

Sayı 4 / 22 Şubat 1947

Aybar, Mehmet Ali; **Sağ, Sol** *

"... iktidar partisi vatandaş hürriyetlerini çiğneyen malum kanunları, solculara karşı memleketi korumak için yürürlükte tuttuğunu söylüyor. Bu sözlerin bir politika oyunu oduğuna inanan DP de, maksadın kendisini vurmak olduğunu, zira solculara karşı gerektiği şiddetle davranılmadığını hatta CHP'nin bir zamanlar solcuları himaye bile ettiğini iddia ediyor..."

___ ; **İngiliz İmparatorluk Siyaseti**

Boran, Behice - Cemgil, Adnan; **Yurt ve Dünya'cıların Ulus'a Cevabı**

Demokrasi Dediğin

Dünyada Bir Hafta

Türk - Ürdün İttifakının Kopardığı Fırtınanın Akisleri

İngiltere Fakir Bir Memlekettir

Faşist Edebiyatı [Nihat Erim'in kouşması hakkında]

Dünyadan Haberler
Faşizm Dünyadan Kalkmadı
Churchill Yahut Mütevazi Bir Muharrir
Milletlerarası Karaborsa
En Son Haberler
Franco'ya Yardım
Merasime Gelmediler
Haftanın Yazısı
İrtica Hortluyor, Dikkat!
Hayata Karşı Beşer
Kanunlar Tatbik Edilmek İçindir
İstanbul Mektubu
Millî Eğitim Bakanına Göre Demokrasi
Kara Kaplı Kitap
Yine Sıkıyönetim
Okuyucu Mektubu
Amerika İlk Defa Bizi Ciddiyetle Dinlemiştir
Profesörlerin Sesi
Yabancı Memleketlerde Hürriyeti Nasıl Kullanıyorlar *New Republic* (ABD)
Yurtta Bir Hafta
Efendimiz Dedikleri Köylü Vatandaş 15 Türlü Angarya İle Eziliyor

H(ulusi) Ş(erif); **Gazeteleri Okurken**

___ ; **Muhalefet Bocalıyor**

___ ; **Demokrat Parti'nin Hürriyet Anlayışı**

___ ; **7 Eylül Kararlarından İngiltere Faydalanmıştır**

___ ; **Amerika'ya Teslim!**

___ ; **İçişleri Bakanının Yaptığı Yalnız İnkâr mı ?**

Solok, Cevdet Kudret; **Öbür Ankara** - hikaye 4

Sayı 5 / 1 Mart 1947

Aybar, Mehmet Ali; **Bir Üniversiteli Genç İle Hasbıhal**

"... sizler, kabahatsizsiniz. Sizi ilk tahsil çağınızdan beri hep baskı altında yetiştirdiler... hürriyet olan yerde asıl beğenilmeyen fikirleri söyleyenler bu fikirleri korkusuz söylerler... DP sözcüsü Fuat Köprülü... beğendiği fikirler için hürriyet istediğini gösteriyor..."

___ ; **Nazi Ayaklanmaları ve Dört Büyükler**

Allah Razı Olsun Ya...

Ankara Mektubu (*Ankaralı*)

Beşer ; **Haftanın Yazısı**
Fikirlere Pasaport Sorulmaz
Değerli Okuyuculara...
Dünyada Bir Hafta
Stalin ile Marshall Görüşmesi Mümkün Olabilecek mi?
Efendimiz Dayak Diyor
Sen De Mi Brutüs!
Dünyadan Haberler
General Kikzas'ın Sözleri
Mac Arthur = Sadi Irmak
Darısı Başımıza
İngiltere İran'daki Petrol Hissesinin Bir Kısmını Amerika'ya Verdi
Prenses Elizabet Yunan Prensile Evleniyor
Ellen Wilkinson Öldü
Kara Kaplı Kitap
Yarın Gel... (*Kanuncu*)

O Değilmiş, Bu Değilmiş! [C. Bayar ve F. Köprülü'nün DP tanımı üzerine]

Okuyucu Mektubu (İşçi)

24 Saat'i Selamlarız [Adnan Cemgil'in yazı işleri müdürü olduğu gazetenin çıkışı]

Yurtta Bir Hafta
Çalışma Bakanı Bugünkü Rejimimizin Totaliter Vasfını Belirtti
Faşit Usulu Sendika
Çalışma Bakanı Baklayı Ağzından Çıkardı
Hasan Ali'ye Cevap Verilmelidir

H(ulusi) Ş(erif); **Gazeteleri Okurken**
Yedi Aylık Hesabı Verirken
İngiltere Meğer Dönekmiş

İşçinin Grev Hakkı

____ ; İfşa Ediyorum - İkinci Dünya Harbinde İngiltere'nin Güttüğü Politikanın İçyüzü

Solok, Cevdet Kudret; **Öbür Ankara** - hikaye 5

Sayı 6 / 8 Mart 1947

Aybar, Mehmet Ali; **"Yeni Sabah"ın Kapatılması Münasebetile** [1938-47 arasının etkin gazetesi; 48'de el değiştirdi ve 64'te kapandı]

____ ; **Hürriyet Yolu Arayanlara!**

____ ; **Orta Şark Efendi Değişti riyor**

Ankara Mektubu (*Ankaralı*)

Dünyada Bir Hafta

Dört Büyüklerin Herbirinin Moskova'da İsteyecekleri

Byrnes'in Sözleri

Cemal Nadir'in Ölümü

Amerika Askerliği Kaldırıyor

Dünyadan Haberler

Marshall İki Çin'den de Memnun Değil

Aynaya Bakmışız Gibi

Cleveland'a Davet Edilen Yabancı Delegelerin ittifak Ettikleri Nokta

Gazeteleri Okurken;

Demokrasi Lafmış...

Gençliği Kazanma Siyaseti

İngiltere Bugün Her Zamankinden Sağlamdır

Çalım Atan Kim?..

Emperyalizm İnsanlığın Düşmanıdır

Kara Kaplı Kitap

"Haftaya Gel"e Razıyız! (*Kanuncu*)

Yurtta Bir Hafta

İşlerine Gelince Talebenin Siyaset Yapmasını Öğüyorlar

Yaşasın Gençlik (*AÜDTCF'den 108 öğrencinin mektubu*)

Utanılacak Şey [Ankara Üniversitesi'nde bir grup öğrencinin bir konferansı tehdit-le engellemesi]

Gürtan, Remzi; **Haftanın Yazısı** - İki Senede Çok Şeyler Öğrendik...

(Kanık), Orhan Veli; **Fuat Köprülü'nün Devirdiği Çam**

"... *Sayın Profesör, sözü, liselerde okutulan Türkçe kitaplarından açmış. Bu kitaplarda gençlere fena şeyler öğrettiğinden dem vuruyor... Bu kitaplara koydukları yazılar Türk idaresinin adaletini, medeniyetimizin yüksekliğini, dinin büyüklüğünü anlatacak yerde bir takım memleket derdlerini deşiyormuş... Halk Partisi hükümetlerini hürriyeti zincire vurmakla suçlandıran bir partinin bu muhim adamı, yazısının sonunda, bu işin takibini İçişleri bakanlığına havale etmiş. Eğitim işlerimizi de polise, yahut jandarmaya devretsek bari...*"

Rıfat, Oktay; **Yeni Şiir ve Sosyal Meseleler**

Solok, Cevdet Kudret; **Öbür Ankara** - hikaye 6

ZİNCİRLİ HÜRRİYET / İzmir, Doğanlar Basımevi

Sayı 1 / 5 Nisan 1947

Aybar, Mehmet Ali; **Bravo Demokrat Partiye!..**

____ ; **Her Şeyden Evvel Ve Her Şeyin Üstünde İstiklâl** *

Beşer; **Hürriyetin Zincirleri**

Demokratlar Karşılanırken, Recep Peker'den Güzel İzmir Şehrine Baki Kalan Sadece Bir Sadakadır

Dünyadan Haberler

Amerikan Faşistlerinin Reisi Hapse Mahkum Oldu

Amerikan Emperyalizmini Amerikalıların Ağzından Dinleyiniz

Almanya'daki Rus Kuvvetleri Azaltılıyor

Grevler Birleşik Amerika'ya 110. 000. 000 İş-gününe Maloldu

ZİNCİRLİ HÜRRİYET

Demokratlar karşılanırken, Recep Pekerden güzel İzmir şehrinde baki kalan sadece bir sadadır

Bravo Demokrat Partiye!..

Mehmet Ali AYBAR

Niçin çıkıyoruz ?

SOL MUSUN, SAĞ MI ?

Kral, Kraliçe ve Prenseslerin Seyahati İngiliz Halkı Arasında Hoşnutsuzluğa Yol Açmıştır
Londra Üniversitesinden 3500 Talebe Kraldan Cenup Afrikasına Gitmemesi İçin Ricada Bulundu
Bu Dünya Hakimiyeti Dâvâsıdır

Gazeteleri Okurken

Tehlikeler ve Tuzaklar
CHP'nin Açmazı
Bu Oyunda Bizim Hissemize Ne Düşüyor?
Okurken Bizim Yüzümüz Kızardı
Kara Gözlerimiz İçinmiş
Bu Ne İtiraf!

İstanbul Mektupları

Din İnkılâbı
Amerikan Yardımı
Misafirperverliğimiz
Bindiğimiz Dal

Veren Kim, Kullanan Kim?
"Halk Partisi hükümetinin Millî Eğitim Bakanı Reşad Şemsedin Sirer'le Demokrat Partinin listesinden milletvekili çıkan Cihad Baban'ın... kimbilir nasıl bir zihniyetle birleşip müştereken yazı yazdıkları bir gazetede Hür gazetesinin kapanmasının gençlik arasında memnun(iyet) uyandırdığından bahsediliyordu..."

Niçin Çıkıyoruz?
Sol Musun, Sağ Mı?
Yeni Bir Sevr'e Doğru

Sadullah, Naci; **Haftanın Yazısı** -Peker'i Taşıyan Hususî Otomobilin İçi, Bayar'ı Taşıyan Taksinin İse Dışı Harap Olmuş

Solok, Cevdet Kudret; **Kulak** - hikaye 1

Zamzam, Zahide; **İşin Şaka Tarafı - Derbent Bakanlığı, Opera Binası ve Silindir Şapka**

Sayı 2 / 12 Nisan 1947

Aybar, Mehmet Ali; **Amerikan Yardımını Bizde Kimler İstiyor?** *

"...Sovyetler bize düşman bir tavır takınmışlardır... tutalım ki... Sovyetler bize hemen bugün saldırdılar. Bu takdirde... Amerika hatta İngilizler derhal yanımızda yer alacaklardır... bugün bir vehim uğruna istiklâlimize veda ediyoruz ve yarın başkaları hesabına ölmeği şimdiden kabulleniyoruz..."

____ ; **Dünya Siyasetinin Muhtemel İnkişafları**

Beşer ; **Hayata Karşı Beşer;** Bizim Halk Partisi Kemana Benzer

Bu Halkın Siyasî Şuuruna İnanmak İstemeyenlerin Neler Göreceklerini Göreceğimiz Günler Yakındır!

Dünyadan Haberler

Baron De Rotschild Memnun Değilmiş
İsveç Polisi Almanlarla İşbirliği Yapmış

Sinagoglar Cayır Cayır Yakılıyor
Başkan Truman'ın Nutku ve Tojo'nun Siyaseti
Ayan Azası O'Danil'in Truman'ın Yardım Teklifi Hakkındaki Sözleri
Amerikan Yardımının Altında Churchill'in Parmağı Mı Var?
Neden Korkuyorlar?
Onun Yüzünü Ne Zaman Gördük Ki?
Teşekkür
Truman Dünyayı Harbe Sürüklüyor
Vatan Millet Sevgisi
K(anık), O(rhan) V(eli); **İstanbul Mektubu**
Başbakının Nutku
Esnaflarla Konuşma
İzmir'e Hareket
Milliyetçilik
Irkçılar Beraat Etti
Sadullah, Naci; **Haftanın Yazısı** - Onlara Sorarsanız, Bu Memlekette Demokrasi ve Hürriyet, Yok Değil Çokmuş!
Samsam, Naciye; **İşi Şaka Tarafı - Ben De Mebus Oldum!..**
Solok, Cevdet Kudret; **Kulak** - hikaye 2
Zaloğlu Rüstem; **Güzümüze Batanlar - Acele İşe Şeytan Karışır**
____ ; **Amerika'yı Hoşnut Etmek İçin Seçimlere Girmeli İmişler...**
____ ; **Kurdla Kuzu Masalı Gibi**
____ ; **Niçin Miting Yapıyorlar**

Sayı 3 / 19 Nisan 1947

Atatürk, K(emal);**Ey Türk Gençliği!**
Aybar, Mehmet Ali ; **Yardımın Aleyhinde Bulunmak, Her Türk İçin Mukaddes Bir Vazifedir** *
"kim yardım aleyhinde bulunursa, "Sovyetlerin adamıdır" diyorlar... hakkımızdaki kötü niyetlerini öğrendiğim günden beri, hattâ Sovyetlerin düşmanıyım... istiklâlimizden mahrum edeceği ve Amerikan himayesi altına koyacağı için istemiyorum..."
____ ; **Yardım Mevzuunda Şunları Da Bilmeliyiz!** *
Beşer ; **Hayata Karşı Beşer**;
Demokrasi Oyunu
____ ; Haftanın Yazısı - **Amerikan Yardımının İçyüzü**
Demokrasi Sayısı
"Millî Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılan Tercüme Dergisi birkaç sayısını birleştirip büyük bir demokrasi sa yısı halinde çıkacaktı... Bütün dünyada ki demokrasi edebiyatının belli başlı eserlerinden parçalar tercüme edildi... basılacak hale geldiğini de bundan aylarca evvel duymuştuk... Nihayet Dergi çıktı. Tasfiyeye tabi tutulmuş parçaların neler olduğunu gördük... Meselâ Amerikan demokrasisinin temeli olan fikirler... Amerikan Demokrasisinin dayandığı fikirleri memleketimiz için zararlı buluyor..."
Dünyadan Haberler
İnsaniyetçi Amerika Ve İnsaniyet
La Guardia Amerikan Yardımı İçin Ne Diyor?
Gözümüze Batanlar
Ahmed Emin'in Hürriyeti
Elçabukluğu
Kökü Dışarda Sevdalar
Bu Da Yardım?
Filipinlere Amerikan Yardımı
Amerika'nın Yakın Şark Aşkı
Amerikan Siyasetine Kuş Bakışı
İstanbul Mektubu
Muzir Fikirler
Ölçü
Bir Mezar Taşı
Dünya Atom Faaliyeti
Millî Eğitim Bakanlığından Bir

ZİNCİRLİ HÜRRİYET

İleri değil, geri gittik

Asıl büyük tehlike bugünkü ehliyetsiz iktidarın devamıdır

Dosta Düşmana Beyanname

Cumhuriyetin ilk Dahiliye Vekili
Cami Baykurt'tan mektup

Marshall Plânı suya mı düşüyor?

Önümüzdeki sayılarda ZEKERİYA SERTEL'in İtalyadan göndereceği yazılar

Rica

"Köy enstitülerinde öğrencilere ders kitabından başka kitap okutturulmayacağına dair bir haber çıkmıştı... yalanlandı... kitap okumak yasak edilmemiş ama, kütüphaneler kapatılmış. .. bu haberi de yalanlamasını rica ediyoruz.."

Seçimlerde İn, Cin Top Oynadı

Cemgil, Adnan; **Bize De Mi Lolo?**

"... CHP fanfarları bir ağızdan bir zafer marşı tutturup bu kanun dışı hanreketleri "kızıllara, satılmışlara, vatan hainlerine gençliğin cevabı", "asil gençlik bozguncuların dersini verdi!" diye alkışlarlar..."

Solok, Cevdet Kudret; **Kulak** - hikaye 3

ZİNCİRLİ HÜRRİYET / İstanbul, Vakit Matbaası

Sayı 1/ Seri 2 / 5 Nisan 1948

Ali, Sabahattin; **Asıl Büyük Tehlike Bugünkü Ehliyetsiz iktidarın Devamıdır**

Aybar, Mehmet Ali; **İleri Değil Geri Gittik** *

____ ; **İcmal: Marshall Plânı Suya mı Düşüyor?**

Dosta Düşmana Beyanname *

"... Aylardır susturulduktan sonra, ilk fırsatta tekrar çıkıyoruz. Ama ümide kapılmadan çıkıyoruz. Çünkü biliyoruz ki, bugün efendilerimiz yalnız Demokrat Parti liderlerinin, ırkçıların, bir de yobazların konuşmasına müsaade buyurmuşlardır; o da Vaşington'a sadık kalmak şartıyla..."

Dünyadan Haberler

Milliyetçi Gençlik

Amerika'da Gençliğin Nümayişine Lüzum Yok

İstiklâle Karşı Amerikan Doları

Bu Da İçişlere Müdahalenin Başka Tür - lüsü

Baykurt, Cami; **Cumhuriyetin İlk Dahiliye Vekili Cami Baykurt'tan Mektup**

Dayan, C.; Ankara Mektubu - **Gençliğin Nümayişi**

Metin, A.; **Gözümüze Batanlar**

____ ; **Yalman Ne Buyurur?**

Nesin, Aziz; Zincirli Mizah - **Şakalar - Düşünülmektedir**

____ ; **İşte Hesap Veriyoruz**

"... Bizim çıkardığımız gazeteler için "ikide bir çıkıp batan" diyorsunuz. İftiharla söyleriz ki çıkardığımız gazeteler, dergilerden şimdiye kadar okunmadğı, satılmadığı için kapanmış tek bir tane bile yoktur. Onlar kapatıldı, kapattırıl-

dı..."

____ ; **Selam Dostlara**

"Selam dostlara zincirlerimizden. Selam dostlara kelepçelerimizden... parmaklık ve demirler süngüler ve düdükler selam eder. Gardiyanın selamı var, idamlık Ali'nin, otuzluk Mustafa'nın selamı var ve Aziz Nesin'in selamı var."

____ ; **Adalet Bakanına Açık Mektup**

____ ; **Ey Türk Faşisti!**

Mim Uykusuz; Karikatür - **Verem Serisi No 1**

İlanlar:

Ali, Sabahattin - **Sırça Köşk**
Ilgaz, Rıfat - **Yaşadıkça**, şiirler
Sertel, Zekeriya - **İtalya Yazıları**

ZİNCİRLİ mizah
YAZAN: AZİZ NESİN — ÇİZEN: MİM UYKUSUZ
İşte hesap veriyoruz!
Selam dostlara
Ey Türk faşisti!
Adalet Bakanına Açık Mektup
Verem serisi No. 1
VEREM HAFTASI

Orhon Yazıtları

Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk

Talat Tekin

Orhon ırmağı yakınlarında bulunan Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtları ile Tunyukuk yazıtını içeren, yazıtlar üzerine ayrıntılı bir giriş ve sözlüğün de yer aldığı yeni bir çalışma. Genel okuyucu düşünülerek hazırlanan kitapta okuyuşu zorlaştıran yazıçevrimi işaretlerine yer verilmemiş, ayrıca noktalama işaretlerinin de yer aldığı metinde Eski Türkçe metinle çevirisi karşılıklı sayfalar halinde okuyucuya sunulmuş. Kitabın sonunda yazıtlara ve bulunduğu çevreye ait sekiz de resim yer almakta.

Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk. Talat Tekin, Simurg ya. İstanbul 1995, 128 s.

Türkmence-Türkçe Sözlük

Pof.Dr. Talat Tekin'in başkanlığında hazırlanan bu ilk Türkmence-Türkçe Sözlük 18 000'e yakın maddeyi içeriyor . Sözlüğün başında Türkmencenin genel özelliklerine yer veren bir de giriş yer almakta. Türkmenceye özgü uzun ünlülerse maddenin hemen yanıbaşında ayraç içinde gösteriliyor. Türkologların, tarihçilerin ve Türkmenistan'la ilgilenenlerin yararlanabileceği temel bir kaynak.

Türkmence-Türkçe Sözlük, Hazırlayanlar: T. Tekin, M. Ölmez, E. Ceylan, Z. Ölmez, S. Eker, TDAD 18, Simurg yay., Ankara 1995, 728 s.

Ankara'da **Sanat Kitabevi**'nden,

İstanbul'da **Sahaf Simurg**'dan edilinebilir.

CEMİL CAHİT GÜZELBEY'İN ARDINDAN

Suavi Aydın

Güzel bir Mayıs gününde güzel bir insanı daha kaybettik. Cemil Cahit Güzelbey, nadir olarak yetişen ve yöresine kendisini bağlayan içten bir sevgiyle akademik ciddiyette bir çalışma seviyesini birleştiren, bu hasletleriyle de çok az insanda görülebilecek bir üretkenliği sergileyen bir yerel tarihçi ve folklorcuydu. Meslekten bir tarihçi ve folklorcu olmamakla birlikte, şimdi örnekleri sıkça görülen, galatlara bulaşık bir populizmin menkıbelerini yazan amatörlerden hiç değildi. Yöresinin toplumsal tarihinin en önemli belgelerini birer birer günışığına taşımasıyla ve halkın günlük yaşamının en ince ayrıntılarını ilgilenenlerin dikkatine bıkmadan sunmasıyla meslekten tarihçiliğin ve halkiyatçılığın akademik kuruluğuna da düşmemişti. İlgi yelpazesi içinde Şer'iye sicillerinden antik yerleşmelere, eşraf tarihinden divan edebiyatına, yöre mutfağından çevre sorunlarına kadar geniş bir konular ve sorular demeti vardı. Ayrıca otuz-otuzbeş yıl öncesinden başlayarak yerel dergi ve gazetelerde çölleşme tehlikesine dikkat çekmesiyle, çevresindeki orman ve su varlığının tükenişine tanıklık etmesiyle, Türkiye'de çevre hareketinin öncülerinden biri olarak kaydedilmesi gerekenlerdendir.

Cemil Cahit Güzelbey'le ilk olarak *Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicilleri* adlı çalışması ile tanıştım. Üç yıl kadar önce Antep Kalesi'nde Mustafa Akpolat'ın başkanlığında yapılacak kazı ve restorasyon çalışması için uygulanan bir ön hazırlık çalışmasına katıldığımda karıştırdığım yerel dergiler, Cemil Cahit Bey'in Antep ve çevresinin tarihine ve kültürüne dair derinlemesine bilgisi konusunda birçok örnekler sunuyordu. Böylelikle kafamdaki Cemil Cahit Güzelbey *imgesi şekillenmiş oldu*. Büyük ölçüde şehrine olan sevgisinin yüreklendirmesiyle giriştiği ve hiç bıkmadan ölümüne dek sürdürdüğü araştırmaları onu çok önemli bir yerel tarihçi ve folklorcu yapmaktaydı; belki de bilmeden bir "kentli" olma bilincinin simgelerinden olmuştu Güzelbey. Her eğitimli ve bilinçli Antep'li için Cemil Cahit Güzelbey adı neredeyse şehirle özdeşleşmiştir. Bu yüzden, çok sevdiği şehrinin yurttaşlarından olmamakla birlikte, hem bilimsel katkıları hem de değişik kişiliği bakımından asla es geçilemeyecek bir değer olan Cemil Cahit Bey'in ardından bir anma yazısı

yazmaya ve bir bibliyografyasını vermeye cesaret ettim.

Cemil Cahit Güzelbey, 1908 yılında Antep'in Şehreküstü mahallesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Antep'te tamamladıktan sonra, 1938 sonbaharında Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Önceleri Ankara'da kalmaya kararlıydı ama bundan vazgeçerek Antep'e döndü. Antep'te bir dergi çıkarma düşüncesini, Ankara'da iken Ömer Asım Aksoy'a açmıştı. Ömer Asım Aksoy böyle bir girişimin pek başarılı olamayacağını önceki örneklerine atfen belirtmişti ama destek olacağını da vaad etti. Bunun üzerine Şubat 1939'dan itibaren, Gaziantep Halkevi'nin yayın organı olarak, bir grup arkadaşıyla birlikte *Başpınar* dergisini çıkardı. Aralarında Ankara'da çıkan *Ülkü*'nün de bulunduğu Vilâyet Halkevi dergileri 1940'larda son derecede önemli ve işlevli dergilerdi. *Başpınar* dergisi 1949 yılına kadar yaşadı. Bu süre zarfında 108 sayıya ulaşmıştı. Antep'te avukatlık yapan Cemil Cahit Bey, belki de mesaisinin büyük kısmını araştırmaya ve yazmaya ayırmıştı. Çeşitli tarihlerde çıkan *Gaziantep'i Tanıtıyoruz*, *Gaziantep Kültür* gibi yerel dergiler ile *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*'nde, Gaziantep'te yayımlanan *Yenigün* ve *Sabah* gibi gazetelerde çok sayıda makalesi yayımlandı; folklor kongrelerinde bildiriler sundu. 29 Ekim 1962'de açılan Gaziantep İl Radyosu'nda, radyo kapanana kadar, "Bir Şehrin Hikâyesi" program adıyla her hafta çarşamba günleri sohbet konuşmaları yaptı. Birçok yayına da, karşılıksız bir yardımseverlikle katkıda bulundu. Bunların son örnekleri arasında Melih Duygulu'nun *Gaziantep Türküleri* (1995) ve Gonca Tokuz'un *Gaziantep Yemekleri* (Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yayını, Gaziantep 1994) adlı çalışmaları bulunmaktadır. İlerleyen yaşına ve çevresinin "artık bırak!", "dinlen!" uyarılarına rağmen çalışmaya, hatta gizli gizli çalışmaya devam ediyordu. Beden denen kimya fabrikasının, yaşama ve çalışma azim ve isteğini karşılayacak enerjiyi beyninden esirgediği bir noktada, 1 Mayıs 1995'de kalemi durdu. Aşağıda elimden geldiğince Güzelbey'in hayatına sığdırdığı büyük yazı dağarcığının bir dökümünü çıkarmaya çalıştım. Eksiklerim varsa, peşinen özür diler, dergimizin ilerleyen sayılarında bibliyografyaya katkıları beklerim.

Dünyanın ilk şehirlerinin ortaya çıktığı şu yaşlı toprakta, tek şehrin İstanbul olduğunu zanneden, Anadolu'da kent hayatının olmadığını düşünenlere karşı Cemil Cahit Bey gibilerin çalışmaları öğretici olmalıdır. Onlar, kökleri çok gerilere giden bir kentli kültürün çeşitlilik arzeden filizlerini; irili ufaklı birçok kültürün harmanlayıp o köke aşıladıklarını; Diyarbakır'ın, Antep'in, Adana'nın, Trabzon'un, Ankara'nın, İzmir'in, Bursa'nın, Harput'un, Erzurum'un, Sivas'ın, Kayseri'nin, Konya'nın, Amasya'nın yakın ve uzak geçmişinden,

güncel hayatından damıtarak tasvir ettiler. Bu köklü ve her noktada ayrı bir rengi hâvi kent kültürleri, bugün ne yazık ki, hem İstanbul'un büyük bir çekim merkezi haline gelmesiyle oralardan devşirdiği nitelikli, şehirli nüfusun hareketi hem de kitlesel kültürün her türlü çeşitliliği içinde homojenleştiren etkisiyle kültürel canlılığını, özelliğini, dolayısıyle de güzelliğini kaybetti. Bu şehirlerin etrafındaki iktisadî hayat, ülkenin tek pazar, pazarın denetlendiği ve bütün zenginliğinin aktığı tek merkezin de İstanbul olmasıyla çoğu yerde söndü gitti. İktisadî hayatın hâlâ canlı olduğu birkaçında da kapitalizm o şehirlerin kimliğini yok etti; onları şahsiyetsizleştirdi. Müziği pop ve gazino müziğine, mutfağı **fast food** denen midevî fukaralığa, giyim kuşamı mevcut modaların rüzgârından kalan kırıntılardan biçilen ve insanı biçimsizleştiren **kitch**'liğe, mesireleri, yeşilliği ve güzel suları müteahhidlerin arsa yağmasına ve çarpık kentleşmeye, eğlence hayatı kırlardan taşınan taassupla halk İslâmını yenilgiye uğratan ortodoks İslâmî totalleşmenin ittifakına, kendine özgü mimarîsi de apartman denen şekilsizliğe yenik düştü. Diğer bazı şehirlere de nasip olan benzerleri gibi, Cemil Cahit Güzelbey de bütün bu olumsuz tabloya karşı kendi şehrinin kültürünü savundu; o kültürü canlı tutmaya ve insanlara İstanbul dışında da bu topraklarda kent kültürünün var olduğunu göstermeye çalıştı; zenginliğin ışığını bugünün yoksulluğunun üzerine yansıttı. Görebilen gözlere ne mutlu. Anısı yaşasın ve örnek olsun.

Not: 1950'ye kadar yazılarını Cemil Cahit Güzel imzasıyle yayımlamıştır. Daha sonraki yazılarında, çok az olmakla birlikte, kimi zaman "Cim-cim" remzini kullanmıştır. Bibliyografyaya gazete yazıları alınmamıştır. Ayrıca *Başpınar* dergisinin 1942 yılına ait sayılarını bulup inceleyemediğimden, bu yılda C. C. Güzelbey tarafından *Başpınar*'da yayımlanması muhtemel yazılar bibliyografyaya alınamadı.

Bibliyografyada Kullanılan Kısaltmalar:

Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir (daha sonra *Sosyal Bilgiler*)*Dergisi* : *G.K.D.*
Gaziantep'i Tanıtıyoruz. Bu Kentin Dünü ve Bugünü Aylık Tarih ve Sanat Dergisi: G.T.
Türk Folklor Araştırmaları Dergisi : T.F.A.

Cemil Cahit Güzelbey Bibliyografyası:

Kitaplar:

-- *Gaziantep Folklorundan Notlar.* Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Gaziantep Kardeşler Matbaası, 1959.

--- *Antep"in Hazreti Ömer Tarafından Fethi (Manzum Tarihî Bir Efsâne).* Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Gaziantep Mürüvvet Matbaası, 1959.

--- *Gaziantep Evliyâları.* Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Güneş Matbaası, Gaziantep 1964. (2. Baskısı) İslâmî Hizmetler Vakfı Yayını, Gaziantep 1990.

--- *Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicilleri* (3 Fasikül). Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Sanat Matbaası, Gaziantep 1966.

--- *Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicillerinden Örnekler* (Hulûsi Yetkin'le birlikte). Gaziantep Kültür Derneği Kitap

ve Broşür Yayınları, Yeni Matbaa, Gaziantep 1970.
--- *Cenanîler*. Ufuk Matbaası, İstanbul 1984.
--- *Gaziantep Camileri Tarihi*. Oya Matbaası, Gaziantep 1984.
--- *Gaziantep Tıbbî Folklorundan Yapraklar* (*Halk Kültürü* dergisinin 1984/1 no.lı cildinden ayrı basım). Gümüş Basımevi, İstanbul 1984.
--- *Gaziantep'de Cumhuriyetten Önceki Giyim-Kuşam* (Türk Folklorundan Derlemeler) 1986/1'den ayrı basım), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayını, Ankara 1986.
--- *Birecik Şairleri*. Elif Ofset, Gaziantep 1988.
--- *Gaziantep Büyükleri ve Meşahirine Ek*. Ajans-Türk, Ankara 1988.(Bu kitap Şakir Sabri Yener'in Gaziantep Halkevi tarafından 1934'te yayınlanan *Gaziantep Büyükleri* adlı kitabı ile Hikmet Turhan Dağlıoğlu'nun 1939'da yine Gaziantep Halkevi tarafından yayınlanan *Gaziantep Meşahiri* adlı kitaplarının ekidir).

Makaleler:

1939

--- "Gece ve Işık" (şiir), *Başpınar* (Gaziantep Halkevi Mecmuası), Mart, S.1, s. 6.
--- "Manzum Bir Efsane", *Başpınar*, Mart, S. 1, s.11-2.
--- "Şeyh Camii ve Şeyh Hamamı", *Başpınar*, Nisan, S. 2, s. 16-8.
--- "Esad", *Başpınar*, Mayıs, S. 3, s. 30.
--- "Şıh Camii", *Başpınar*, Temmuz, S. 5, s. 17-8.
--- "Üzümlerimiz", *Başpınar*, Ağustos, S. 6, s. 16-8.
--- "Keleş Hasan", *Başpınar*, İlkteşrin, S. 8, s. 1-3.
--- "Gaziantep Tarihi Folkloru", *Başpınar*, Sonteşrin, S. 9, s. 4-5.

1940

--- "Bakla ve Nohut Falı", *Başpınar*, Mart, S. 13, s.10-2.
--- "Didarî'nin Bir Mektubu" *Başpınar*, Mayıs, S. 15, s.10.
--- "Ziyaretler ve Meşhur Şeyhler: Şeyhcan-Şıhcan", *Başpınar*, Ağustos, S. 18, s.5-8.
--- "Ziyaretler ve Meşhur Şeyhler: Dülük Baba", *Başpınar*, Eylül, S. 19, s. 7-8.
--- "Ziyaretler ve Meşhur Şeyhler: Şahveli", *Başpınar*, İkinciteşrin, S. 21, s. 8-9.
--- "Ziyaretler ve Meşhur Şeyhler", *Başpınar*, Birincikânun, S. 22, s. 6-7.

1941

--- "Ziyaretler ve Meşhur Şeyhler:

Şahveli", *Başpınar*, İkincikânun, S. 23, s. 5-6.
--- "Ziyaretler ve Meşhur Şeyhler: Şahveli", *Başpınar*, Şubat, S. 24, s.12-3.

1943

--- "Gülmeğe Dair", *Başpınar*, Haziran-Temmuz, S. 49-50, s. 4-5.
--- "Mehmet Ağa'nın Pantolonu" (Hikâye), *Başpınar*, Haziran-Temmuz, S. 49-50, s. 7.
--- "Gaziantep'te Köfteler ve Çiy Köfte", *Başpınar*, Haziran-Temmuz, S. 49-50, s. 20-1, 24.
--- "Meşhur Şeyhler ve Ziyaretler", *Başpınar*, Ağustos, S. 51, s. 5,7.
--- "Meşhur Şeyhler ve Ziyaretler: Hacı Baba", *Başpınar*, Eylül, S. 52, s. 3-4.
--- "Şire", *Başpınar*, Birinciteşrin, S. 53, s. 4-5.
--- "Meşhur Şeyhler ve Ziyaretler: Uryan Baba", *Başpınar*, Birinciteşrin, S. 53, s. 9-11.
--- "Şire", *Başpınar*, İkinciteşrin-Birincikânun, S. 54-55, s. 7-8.
--- "Meşhur Şeyhler ve Ziyaretler: Aydın Baba, Loğ Baba", *Başpınar*, İkinciteşrin- Birincikânun, S. 54-55, s. 9-10.
--- "Aşık Oyunları", *Başpınar*, İkinciteşrin-Birincikânun, S. 54-55, s. 13-15.

1944

--- "Meşhur Şeyhler ve Ziyaretler: Saçaklı", *Başpınar*, İkincikânun-Şubat, S. 56-57, s. 9, 14.
--- "Şire", *Başpınar*, İkincikânun-Şubat, S. 56-57, s. 11, 14.
--- "Besni Sucuğu", *Başpınar*, Mart, S. 58, s. 12.
--- "Aşık Oyunları", *Başpınar*, Nisan, S. 59, s.12; Mayıs-Haziran, S. 60-61, s. 3.
--- "Meşhur Şeyhler ve Ziyaretler: Saçaklızâde", *Başpınar*, Mayıs-Haziran, S. 60-61, s. 6-7.
--- "Şire", *Başpınar*, Mayıs-Haziran, S. 60-61, s. 15-17.
--- "Meşhur Şeyhler ve Ziyaretler: Memik Dede", *Başpınar*, Temmuz, S. 62, s. 15-16.
--- "Aşık Oyunları", *Başpınar*, Eylül, S. 64, s. 7; Birinciteşrin, S. 65, s. 12.

1945

--- "Aşık Oyunları", *Başpınar*, Nisan, S. 71, s. 3.

1946

--- "Şeyhler ve Ziyaretler: Ali Efendi", *Başpınar*, Şubat, S. 81, s. 25.
--- "Enderî", *Başpınar*, Temmuz-Ağustos, S. 86-87, s. 9, 11.

1948

--- "Enderî", *Başpınar*, Ağustos, S. 100, s. 7-9.

1957

--- "Gaziantep'te Köfteler ve Çiy Köfte", *Gaziantep Kültür* (*G.K.D.*), Kasım, S. 1, s. 17-18.

1958

--- "Gaziantep'te Şire ve Kasar Kokuları", *G.K.D.*, Şubat, S. 4.
--- "En Çok Vitamin Alan Şehir", *G.K.D.*, Mart, S. 5, s. 7.
--- "İadesi Lâzım Gelen Bir Hak", *G.K.D.*, Mayıs, S. 7, s. 3-4.
--- "Gaziantep'te Kuraklık Derdi: Çöllüğe Doğru", *G.K.D.*, Haziran, S. 8, s. 5-6.
--- "Pekmeze Dair", *G.K.D.*, Eylül, S. 11, s. 5-6.
--- "Üzüm Hakkında Bir Destan", *G.K.D.*, Ekim, S. 12, s. 4,30.

--- "Başpınar Dergisi", *G.K.D.*, Kasım, S. 13, s. 6-7.
--- "Suriye Türklerinin Durumu", *G.K.D.*, Aralık, S. 14, s. 7-8.

1959

--- "Gaziantep'in Türklüğü ve Bazı Tarih Hadiseleri", *G.K.D.*, Ocak, S. 15, s. 7.
--- "Özey Gelin", *G.K.D.*, Şubat, S. 16, s. 5, 21.
--- "Hasır ve Meşe", *G.K.D.*, Mart, S. 17, s. 10.
--- "Ormanlara Fatiha", *G.K.D.*, Nisan, S. 18, s.5.
--- "Sait Sabit", *G.K.D.*, Mayıs, S. 19, s. 5, 19.
--- "Miyan Şerbeti", *G.K.D.*, Haziran, S. 20, s. 4, 22.
--- "Dacik ve Hay Deyimleri Üzerine Bir İnceleme", *G.K.D.*, Temmuz, S. 21, s. 5, 21.
--- "Türkiye Dışındaki Soydaşlarımızın Durumu", *G.K.D.*, Ağustos, S. 22, s. 1, 22.
--- "El Yazması Bir Divan", *G.K.D.*, Eylül, S. 23, s. 4, 22.
--- "Halilbaş Köyünde Bir İnceleme", *G.K.D.*, Kasım, S. 24, s. 5-6, 20.

1960

--- "Kemikli Bedesten'in Tarihçesi", *G.K.D.*, Ocak, S. 25, s. 9.
--- "Gaziantep Halk Masalları", *G.K.D.*, Şubat, S. 26, s.34.
--- "Şer'iye Mahkeme Sicilleri ve Tevfik Fikret Merhumla İlgili İki Vesika", *G.K.D.*, Mart, S. 27, s. 51-2.
--- "Karaçomak", *G.K.D.*, Temmuz, S. 31, s. 148.
--- "Kuşçuluk", *G.K.D.*, Ağustos, S. 32, s. 173.
--- "Kuşçuluk", *G.K.D.*, Eylül, S.33, s. 199-201.
--- "Çarşaf", *G.K.D.*, Ekim, S. 34, s. 219.
--- "Pir Safa-Yuşa Peygamber-Yuf Baba", *G.K.D.*, Ekim, S. 34, s. 223-24.
--- "Gaziantep'te Yapıcılık", *G.K.D.*, Kasım, S. 35, s. 244-46.
--- "Gaziantep'te Yapıcılık", *G.K.D.*, Aralık, S. 36, s. 276-78.
__ "Şer'iye Mahkeme Sicilleri ve Tevfik Fikret Merhumla İlgili İki Vesika", *Gaziantep Kurtuluş Dergisi*, Aralık, C. 1, S. 1, s. 6.

1961

--- "İmam Gazali", *G.K.D.*, Ocak, S. 37, s. 9-10.
--- "17. Asırda Osmanlılarda İdarî Bölümler ve Ayıntap Sancağı", *G.K.D.*, Şubat, S. 38, s. 28.
--- "Maanoğlu Köprüsü", *G.K.D.*, Şubat, S. 38, s. 32, 43.
--- "Fakı Destanı", *G.K.D.*, Şubat, S. 38, s. 35.
--- "Lâmi Paşa ve Hakkında Yeni Bilgiler", *G.K.D.*, Şubat, S. 38, s. 46.
--- "Gaziantep'e Bir Etnografya Müzesi Lâzımdır", *G.K.D.*, Mart, S. 39, s. 59.
--- "Hasırcıoğulları", *G.K.D.*, Mart, S. 39, s. 63-7.
--- "Üniversite Açılmasının Bazı Şartları", *G.K.D.*, Mart, S. 39, s. 68.
--- "Bedesten ve Gaziantep Bedestenleri", G.K.D., Nisan, S. 40, s. 76, 94-6.
--- "İki Vesika ve Rahmi Bey", *G.K.D.*, Mayıs, S. 41, s. 105-6.
--- "Şıh Salman", *G.K.D.*, Haziran, S. 42, s. 129-30, 143.
--- "Gaziantep Harbinde Çapulcular", *G.K.D.*, Haziran, S. 42, s. 144.
--- "Şafiizâde Biraderler", *G.K.D.*, Temmuz, S. 43, s. 155-6.
--- "Alâeddevle Camii", *G.K.D.*, Ağustos, S. 44, s. 177-8.
--- "Gaziantep'te Nesimi Hakkında Söylentiler", *G.K.D.*, Eylül, S. 45, s.196, 213.

--- "Koca Battal ve Karagöz Camii", *G.K.D.*, Ekim, S. 46, s. 221-3.
--- "Bedevi Arapların Marifetleri", *G.K.D.*, Kasım, S. 47, s. 263-4.
--- "Müdafaa Gaziantepli'ye Kaça Maloldu?", *G.K.D.*, Aralık, S. 48, s. 275.

1962

--- "Antep'te Nakşibendi Tekkesi (Buharalı Şıh Hüseyin, Müftü Mehmet Bahaeddin Efendi)", *G.K.D.*, Ocak, S. 49, s. 7-8.
--- "Gaziantep Suyuna Ait Birkaç Tarih ve Birkaç Şair", *G.K.D.*, Şubat, S. 50, ş. 33-4.
--- "Birecikli Razi", *G.K.D.*, Mart, S. 51, s. 52, 70-2.
--- "Gaziantep'te Kervancılık", *G.K.D.*, Nisan, S. 52, s. 79-80, 94.
--- "Reşi, Nehr-il Cuz ve Nehr-il Cevaz Kelimeleri Üzerine Düşünceler", *G.K.D.*, Nisan, S. 52, s. 91-2.
--- "Gaziantep Şer'iye Mahkeme Sicillerinde Gazetecilik Tarihimizle İlgili Bir Vesika", *G.K.D.*, Mayıs, S. 53, s. 103-4.
--- "Kadri Paşa Hakkında Yeni Bilgiler", *G.K.D.*, Mayıs, S. 53, s. 107-9.
--- "Gaziantep Cenanî Ailesi Camileri: Hüseyin Paşa Camii", Gaziantep'i Tanıtıyoruz (*G.T.*), Mayıs, S. 1, s. 21.
--- "Mütercim Asım'ın Bilinmeyen Akrabaları", *G.T.*, Mayıs, S. 1, s. 8.
--- "Gaziantep İdarî Tarihinden Birkaç Yaprak", *G.K.D.*, Haziran, S. 54, s. 127-8.
--- "Mütercim Asım'ın Bilinmeyen Akrabaları", *G.T.*, Haziran, S. 2, s. 9, 14.
--- "Münif Paşa", *G.T.*, Haziran, S. 2, s. 11-2.
--- "Münif Paşa'nın Babası Abdülnafi Efendi", *G.K.D.*, Temmuz, S. 55, s.158-60.
--- "Camilerimiz", *G.T.*, Temmuz, S. 3, s. 10-11.
--- "Gaziantep Tarihinde Ayaklanmalar ve Bazı Olaylar", *G.K.D.*, Ağustos, S. 56, s. 84-6, 175-6.
--- "Bir Kitaptan Öğrendiklerim", *G.K.D.*, Ağustos, S. 56, s. 190-2.
--- "Camilerimiz", *G.T.*, Ağustos, S. 4, s. 7.
--- "Gaziantep Evliyâları", *G.T.*, Eylül, S. 5, s. 14-5.
--- "Gaziantep Camileri: Eyyüboğlu Camii", *G.T.*, Ekim, S. 6, s. 21.
--- "Gaziantep'te Ziraat İhtisas Okullarına İhtiyaç Var", *G.K.D.*, Kasım, S. 59, s. 249.
--- "Ölümü Münasebetiyle Enver Koçak", *G.K.D.*, Kasım, S. 59, s. 257, 262.
--- "Enver Koçak'a Ait Bazı Hatıralar", *G.K.D.*, Aralık, S. 60, s. 279-81.
--- "Gaziantep Şehri, Bir Haksızlığın Tamirini Bekliyor", *G.K.D.*, Aralık, S. 60, s. 284.

1963

--- "Hoca Mehmet Münip Efendi'nin Gaziantep'teki Evi", *G.T.*, Şubat, S. 10, s. 12-3.
--- "Gaziantep-Halep Şosası İlk Defa Ne Zaman ve Nasıl Yapıldı?", *G.K.D.*, Mart, S. 63, s. 59
--- "Ağacamii", *G.T.*, Mart, S. 11, s. 14.
--- "Tahtalı-Tahtani Camii Hakkında Bir İnceleme", *G.T.*, Nisan, S. 12, s. 24-6.
--- "Gaziantep'te Köşkerlik ve Yemeni", *G.K.D.*, Nisan, S. 64, s. 6-8, 17-20.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Sacır", *G.K.D.*, Mayıs, S. 65, s. 103-4.
--- "Bir Atlama ve Abdülnafi Efendi'ye Ait Bir Fıkra", *G.K.D.*, Mayıs, S. 65, s. 114.
--- "Alinacar Camii", *G.T.*, Mayıs, S. 13, s. 17.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Gaziantep'te 1787 Yılı

Ayaklanması", *G.K.D.*, Haziran, S. 66, s.125-6.
--- "Gaziantep Halk Şairlerinden Deli Şerif (Dai)", *G.T*, Haziran, S. 14, s. 20-2.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Şaraküstü", *G.K.D.*, Temmuz, S. 67, s. 149-50.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Alleben", *G.K.D.*, Temmuz, S. 67, s. 163-4.
--- "Gaziantep Halk Şairlerinden Deli Şerif (Dai)", *G.T.*, Temmuz, S. 15, s. 18-9.
--- "Gaziantep Halk Musikisi", *G.K.D.*, Ağustos, S. 68, s. 175-6.
--- "Merc-i Dâbık", *G.K.D.*, Eylül, S. 69, s. 195-7.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Sof Dağı", *G.K.D.*, Eylül, S. 69, s. 201-2.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Ceviz Irmağı Boyunda (Nizip Çayı)", *G.K.D.*, Ekim, S. 70, s. 231-2.
--- "Gaziantep'te Turizmle İlgili Sorulara Cevaplar", *G.K.D.*, Kasım, S. 71, s. 243-44, 260.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Kavaklık", *G.K.D.*, Kasım, S. 71, s. 258-9.

1964

--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Humanız", *G.K.D.*, Ocak, S. 73, s. 9-10.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Yesemek Heykel Atelyesinde", *G.K.D.*, Şubat, S. 74, s. 35-6.
--- "Birecik Meşhurlarından Şeyh Abdurrahman Halis Efendi", *G.K.D.*, Mart, S. 75, s. 51-2, 69.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Battal Bey", *G.K.D.*, Mart, S. 75, s. 62-3.
--- "Kuveyk Suyu Üzerine Bir İnceleme", *G.K.D.*, Nisan, S. 76, s. 84-5.
--- "Nuri Mehmet Paşa'nın İdamının Gerçek Sebepleri", *G.K.D.*, Mayıs, S. 77, s. 106, 118.
--- "Gaziantep'te Folklor Araştırmaları ve Kaynakları", *G.K.D.*, Mayıs, S. 77, s. 113-4.
--- "Hasırcıoğlu Ağa ile İlgili İki Belge", *G.K.D.*, Ekim, S. 82, s. 225-6.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Gaziantep'te Eski Eserler", *G.K.D.*, Kasım, S. 83, s. 249-50.
--- "Gaziantep Camileri", *G.T.*, Kasım, S. 9, s. 26-7.
--- "Gaziantep Hamamları ve Bir Belgenin Düzelttiği Yanlışlık", *G.K.D.*, Aralık, S. 84, s. 271, 282.

1965

--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Gaziantep İlinde Bilinen Eski Yapılar Hakkında", *G.K.D.*, Ocak, S. 85, s. 5-6, 20.
--- "Araban Tarihi Konusunda Bir Deneme", *G.K.D.*, Ocak, S. 85, s. 11-12.
--- "Gaziantep'in Türkiye'de Genel Yeri", *G.K.D.*, Şubat, S. 86, s. 31-2.
--- "Bir Cönk ve Eski Gaziantep Şairleri", *G.K.D.*, Şubat, S. 86, s. 43-4.
--- "Kadı Mahir Efendi ve Antep Suyu", *G.K.D.*, Mart, S. 87, s. 57-8.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Gaziantep Kalesi", *G.K.D.*, Nisan, S. 88, s. 77-8.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Arasa", *G.K.D.*, Mayıs, S. 89, s. 105, 113.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Merzimen, *G.K.D.*, Haziran, S. 90, s. 129-30, 138.
--- "Abdülnafi Efendi ile İlgili Bir Tarih", *G.K.D.*, Haziran, S. 90, s. 140.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin

Hikâyesi: Yumurta Hikâyesi", *G.K.D.*, Temmuz, S. 91, s. 149-50.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Başkarakol'dan Sinler Suluğu'na Doğru Bir Gezi", *G.K.D.*, Temmuz, S. 91, s. 166-67.
--- "Kaplıkahve", *G.K.D.*, Ağustos, S. 92, s. 186.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Aydi Baba", *G.K.D.*, Eylül, S. 93, s. 194, 214.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Oğuzeli", *G.K.D.*, Eylül, S. 93, s. 197-8.
--- "Küllizâde Saip ve Şevket'in İki Manzumeleri: İki Tarih Manzumesi ve Battal Bey", *G.K.D.*, Eylül, S. 93, s. 213-14.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Gaziantep Arığı", *G.K.D.*, Ekim, S. 94, s. 227-8.
--- "Sof Dağında 'Gerdek Pınarı'na Giden Yolu Yaptırmalıyız", *G.K.D.*, Kasım, S. 95, s. 242.
-- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Gaziantep Camileri", *G.K.D.*, Aralık, S. 96, s. 269-70.

1966

--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Gaziantep'in Adları", *G.K.D.*, Ocak, S. 97, s. 9-10.
--- "Piyale Paşa mı Bıyıklı Paşa mı?", *G.K.D.*, Ocak, S. 97, s. 17, 19.
--- "Şair Siracettin", *G.K.D.*, Ocak, S. 97, s. 20-1.
--- "Mustafa Altıncı", *G.K.D.*, Şubat, S. 98, s. 31-2, 41.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Karacaoğlan", *G.K.D.*, Nisan, S. 100, s. 77-8.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Efkan Dîdârî", *G.K.D.*, Nisan, S. 100, s. 81-2.
--- "Gaziantep'te Emir ve Yeniçeri Çatışmaları", *G.K.D.*, Mayıs, S. 101, s. 99-100.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Aynî", *G.K.D.*, Mayıs, S. 101, s. 105-6.
--- "Dülük Üniversitesi", *G.K.D.*, Mayıs, S. 101, s. 107.
--- "Saçaklı Mehmet Efendi: Ölüsü Paylaşılamayan Bilgin", *G.K.D.*, Mayıs, S. 101, s. 110-1.
--- "Ali Bayram Oğulları", *G.K.D.*, Mayıs, S. 101, s. 118-9.
--- "Mütercim Asım", *G.K.D.*, Haziran, S. 102, s. 125-6.
--- "Yurdunu Terkeden Gaziantep'li Meşhurlar", *G.K.D.*, Temmuz, S. 103, s. 148, 166-7.
--- "Gaziantep Şehrinin Güney Yakınındaki Esrar", *G.K.D.*, Temmuz, S. 103, s. 151-2.
--- " 19. Yüzyılda Gaziantep'in Uğradığı Afetler", *G.K.D.*, Temmuz, S. 103, s. 152, 162-3.
--- "Gaziantep İl Radyosunda Bu Şehrin Hikâyesi: Dülük Baba Tepesi", *G.K.D.*, Temmuz, S. 103, s. 153-4.
--- "Şafiizâdelerin Öldürülmelerine Dair Bir Manzume", *G.K.D.*, Ağustos, S. 104, s. 175-6.
--- "Hasırcıoğlu Ağa", *G.K.D.*, Ağustos, S. 104, s. 183-4.
--- "İsmail Habib Sevük ve Gaziantep", *G.K.D.*, Eylül, S. 105, s. 195-6.
--- "Devlip Âlemleri", *G.K.D.*, Ekim, S. 106, s. 219-20.
--- "Ayşe Bacı Camii", *G.K.D.*, Ekim, S. 106, s. 227-8.
--- "Dayi Ahmet Ağa", *G.K.D.*, Ekim, S. 106, s. 240.
--- "Devlip Âlemleri", *G.K.D.*, Kasım, S. 107, s. 250.
--- "Çıksorut", *G.K.D.*, Aralık, S. 108, s. 268, 285.
--- "Fonder Kırkikilik Top", *G.K.D.*,

Aralık, S, 108, s. 272, 282.

1967

--- "Küçük Hafız ve Mustafa Yavuz", *G.K.D.*, Şubat, S. 110, s. 29-30, 46-8.
--- "Gaziantep Kalesi", *G.K.D.*, Şubat, S.110, s. 35-6.
--- "Dutluk", *G.K.D.*, Şubat, S. 110, s. 39-40.
--- "Voyvoda ve Medrese Kurucusu Nurali Ağaoğlu Hüseyin Ağa", *G.K.D.*, Mart, S. 111, s. 61-2.
--- "El Yazması Bir Gaziantep Yıllığı: Risâle-i Kâzâ-yi Aynıtap", *G.K.D.*, Nisan, S.112, s. 74, 95.
--- "Yavuzeli", *G.K.D.*, Nisan, S.112, s. 79, 84.
--- "Gaziantep Hüyükleri", *G.K.D.*, Nisan, S. 112, s. 83-4.
--- "Karakeçili Türkmen Oymağının Yeri", *G.K.D.*, Nisan, S. 112, s. 88-9.
--- "Küçük Hafız'ın Asıl Adı Nedir? Zübdet-ülhakayık'ı Kim Tercüme etmiştir?", *G.K.D.*, Nisan, S. 112, s. 89-91.
--- "Evliya Çelebi'nin Çok Beğendiği Bir Camiimiz", *G.K.D.*, Nisan, S. 112, s. 94-5.
--- "Geçmiş Yıllarda Gaziantep'e Düşen Büyük Karlar", *G.K.D.*, Mayıs, S.113, s. 101-2, 120
--- "Köylerimiz: Bebirge", *G.K.D.*, Mayıs, S.113, s. 107-8.
--- "Köylerimiz: Nurgana", *G.K.D.*, Mayıs, S.113, s. 108-10.
--- "Köylerimiz: Cağdın", *G.K.D.*, Mayıs, S.113, s. 109-10.
--- "Tandır ve Tandır Başı Sefaları", *G.K.D.*, Mayıs, S. 113, s. 114-5.
--- "Abdülnafi Efendi'nin Küçük Hafız'ın Ölümüne Yazdığı Tarih", *G.K.D.*, Haziran, S. 114, s. 125-6.
--- "Gaziantep Folklorcuları ve Gaziantep'in İlk Folklorcusu", *G.K.D.*, Haziran, S. 114, s. 131, 139.
--- "Eski Gaziantep ve Çukurbostan", *G.K.D.*, Temmuz, S. 115, s. 151-2.
--- "Birecik Meşhurları: Hacı Şerif Sadî", *G.K.D.*, Temmuz, S. 115, s. 153-4.
--- "Bir Hıristiyan Âdetinin Gaziantep'te Etkisi", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi* (*T.F.A.*), Temmuz, C. X, S. 216, s. 4462.
--- "Maarif Kahvesi-Maarif Bahçesi", *G.K.D.*, Ağustos, S. 116, s. 177-8.
--- "Gaziantep İl Radyosu", *G.K.D.*, Ağustos, S. 116, s. 191.
--- "Gazel Tepeleme", *G.K.D.*, Eylül, S. 117, s. 201-2.
--- "Cenanî'ler ve Cenanî Mehmet Efendi", *G.K.D.*, Eylül, S. 117, s. 210-2, 214.
--- "Şahveli Hangi Tarihte Yaşadı?", *G.K.D.*, Ekim, S. 118, s. 237-8.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Kasım, S. 119, s. 243-4, 62, 67.
--- "Gaziantep'le İlgili Bir Yayın: Gaziantep Folkloru", *G.K.D.*, Kasım, S. 119, s. 258.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Aralık, S. 120, s. 275-8.

1968

--- "Araban Tarihi ve Folklorundan Bir Demet", *G.K.D.*, Ocak, S. 121, s. 7-8, 20-1.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Ocak, S. 121, s. 23-4.
--- "Münif Paşa'nın Soyu Hakkında Bir İnceleme", *G.K.D.*, Şubat, S. 122, s. 36-7.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Şubat, S. 122, s. 43-5.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme

Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Mart, S. 123, s. 63-5.
--- "Bulguroğlu İbrahim ve İki Şiiri", *G.K.D.*, Haziran, S. 126, s. 125-6, 141.
--- "Bebek Hikâyesi", *G.K.D.*, Haziran, S. 126, s. 131-2.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Temmuz, S. 127, s. 151-2.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Ağustos, S. 128, s. 177-8.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Eylül, S. 129, s. 197-8.
--- "Gaziantep Müzesine İki Kitap Bağışı", *G.K.D.*, Eylül, S. 129, s. 208.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Ekim, S. 130, s. 225-6, 231-2
--- "Gaziantep Kültür Tarihine Kısa Bir Bakış ve Tıp Fakültesi", *G.K.D.*, Kasım S. 131, s. 247-8, 260-1.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Kasım, S. 131, s. 282.
--- "Dülük Gazinosu", *G.K.D.*, Aralık, S.132, s. 267-8, 287.
--- "Behcetî Hasan Efendi ile İlgili Bir Belge", *G.K.D.*, Aralık, S. 132, s. 273-4, 280.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Aralık, S. 132, s. 281-2.

1969

--- "Gaziantep Kalesi'nin Tamiri Çabuklaştırılmalıdır", *G.K.D.*, Ocak, S.133, s. 3.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Ocak, S. 133, s. 5-6.
--- "Hasip Ural", *G.K.D.*, Ocak, S.133, s. 12-4.
--- "Nuri Mehmet Paşa Divanı ve Bazı Şiirleri", *G.K.D.*, Ocak, S. 133, s. 17-23.
--- "Şerif Dâi'nin Bazı Parçalarının Yazılış Nedenleri", *G.K.D.*, Şubat, S. 134, s. 35-6.
--- "Nüveyran Oğuz", *G.K.D.*, Şubat, S. 134, s. 36-8.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Şubat, S. 134, s. 43-4.
--- "Hasip Dürsî", *G.K.D.*, Mart, S. 135, s. 62.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Mart, S. 135, s. 65-7.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Nisan, S. 136, s. 82.
--- "Kavaklık ve Geçmişi", *G.K.D.*, Mayıs, S. 137, s. 99-100, 119.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Mayıs, S. 137, s. 108-10.
--- "Gaziantep'te Bir Esnaf Ayaklanması, 20 Mayıs 1735", *G.K.D.*, Haziran, S. 138, s. 123-4.
--- "Antep'e 'Gazi'lik Niçin Verildi", *G.K.D.*, Haziran, S. 138, s. 127-8.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Haziran, S. 138, s. 129-30, 135-36.
--- "Nakip Ali", *G.K.D.*, Haziran, S. 138, s. 139.
--- "Gaziantep Kitap Sarayının Yeri Neden Seçilemiyor?", *G.K.D.*, Haziran, S. 138, s. 140.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Temmuz, S. 139, s. 149-50, 163-4.
--- "Eski Besni", *G.K.D.*, Temmuz, S. 139, s. 155, 162.
--- "Gaziantep'te Söylenen Atasözlerinden Örnekler", *G.K.D.*, Ağustos, S. 140, s. 176.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Si-

cillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Ağustos, S. 140, s. 179-84.
--- "Faziletli İnsan M. Ali Budak", *G.K.D.*, Eylül, S. 141, s. 196.
--- "Ali Bey (M. Ali Budak)'ın Soyu", *G.K.D.*, Eylül, S. 141, s. 197, 213.
--- "Ali Bey'e İlişkin Anılarım", *G.K.D.*, Eylül, S. 141, s. 198-200, 209-10.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Eylül, S. 141, s. 207-8.

1970

--- "Gaziantep'te Turizmi Geliştirmek İçin Neler Yapabiliriz?", *G.K.D.*, Şubat, S. 142, s. 219-20, 240.
--- "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", *G.K.D.*, Şubat, S. 142, s. 227-30.
--- "18. Asırda Gaziantep'te Vergi Durumu", *G.K.D.*, Şubat, S. 142, s. 233-6.
--- "Gaziantep'te Kimi Hayvanlara İlişkin Efsâneler", *T.F.A.*, Nisan, C. XII,S. 249, s. 5588-9
--- "Gaziantep'te Kimi Hayvanlara İlişkin Efsâneler", *G.K.D.*, Kasım, 13/1 (145), s. 7-8, 18.

1971

--- "Ömeriye Camii'nin Asıl Adı Nedir?", *G.K.D.*, Şubat, 13/2 (146), s. 30, 43.
--- "Gaziantep'te Osmanlı Menzilleri", *G.K.D.*, Şubat, 13/2 (146), s. 33-4, 40.
--- "Gaziantep Suyu", *G.K.D.*, Mayıs, 13/3 (147), s. 57-8, 66-9.
--- " 'Potlaç Töresi'nin Gaziantep'teki İzleri", *T.F.A.*, Temmuz, C. XIII, S. 264, s. 6017.
--- "Hüseyin Paşa Çarşısı", *G.K.D.*, Ağustos, 13/4 (148), s. 80.
--- "Gaziantep'te Şire ve Kasar Kokuları", *G.K.D.*, Ağustos, 13/4 (148), s. 95-96.
--- "Laklak-Gargarı-Taktakı-Çıkşağı", *G.K.D.*, Ağustos, 13/4 (148), s. 94.
--- "Gaziantep'te Karagöz Oyunu", *G.K.D.*, Kasım, 13/5 (149), s. 101, 116, 118.
--- "Zeki Savcı'yı Anarken", *G.K.D.*, Kasım, 13/5 (149), s. 113-5.
--- "Gaziantep'te Karagöz Oyunu", *G.K.D.*, Kasım, 13/5 (149), s. 101, 116.

1972

--- "Balioğlu İbrahim ve Hikmetnâme", *G.K.D.*, Şubat, 13/6 (150), s. 123-4.
--- "Gaziantep'te Avcılık ve Çeşitleri I", *T.F.A.*, Nisan, C. XIV, S. 273, s. 6268.
--- "Gaziantep'te Avcılık ve Çeşitleri II", *T.F.A.*, Mayıs, C. XIV, S. 274, s. 6313-6.
--- "Gaziantep'in Uludağ'ı Olmaya Aday Sof Dağı", *G.K.D.*, Mayıs, 13/7 (151), s. 153-4.
--- "Gaziantep Kalesi Türkiye'deki Kalelerin En Güzeli ve En İlgi Çekici Olanıdır", *G.K.D.*, Mayıs, 13/7 (151), s. 155.
--- "Ocak Ailesi", *G.K.D.*, Mayıs, 13/7 (151), s. 163-4.
--- "Gaziantep İlinde Tarihî ve Arkeolojik Bir Gezi", *G.K.D.*, Mayıs, 13/7 (151), s. 166-7.
--- "Gaziantep Şehri Nasıl Gelişti ve Yayıldı", *G.K.D.*, Ağustos, 13/8 (152), s. 175.
--- "Gaziantep'te Ali Efendioğlu ve Kozanîzade Aileleri", *G.K.D.*, Ağustos, 13/8 (152), s. 176
--- "Gaziantep İlinde Tarihî ve Arkeolojik Bir Gezi", *G.K.D.*, Ağustos, 13/8 (152), s. 179-84.
--- "Hasırcı Hoca Kimdir?", *G.K.D.*, Ağustos, 13/8 (152), s. 187-91.
--- "Gaziantep Eğlence Yaşantısı", *G.K.D.*, Kasım, 13/9 (153), s. 199-200.
--- "Gaziantep'te Açma Ekmek; Ev

Ekmeği", *G.K.D.*, Kasım, 13/9 (153), s. 201-2.

--- "Büyük Şehirlerde Gaziantep Etiketi Taşıyan Yerler", *G.K.D.*, Kasım, 13/9 (153), s. 202.

--- "Abdallar", *Folklor*, Y. 3, S. 25, s. 21-5.

--- "Gaziantep'te Avcılık ve Çeşitleri", *T.F.A.*, C. XIV, S. 273, Nisan, s. 6268-70.

--- "Gaziantep'te Avcılık ve Çeşitleri", *T.F.A.*, C. XIV, S. 274, Mayıs, s. 6313-16.

1973

--- "İshak Refet Işıtman", *G.K.D.*, Şubat, 13/10 (154), s. 227.

--- "Gaziantep'te Sahre ve Sahre Âlemleri", *T.F.A.*, Aralık, C. XV, S. 293, s. 6803, 5.

1975

-- "Gaziantep'te Bayram ve Bayram Törenleri",*T.F.A.*, Şubat, C. XVI, S. 307, s. 7232.

--- "Gaziantep'te Ölüm Âdetleri", *T.F.A.*, Kasım, C. XVI, S. 316, s. 7479-80.

1976

--- "Gaziantep'te Kan Alma ve Gövdeden Kan Çıkarma Yoluyla Tedavi", *T.F.A.*, Kasım, C. XVII, S. 328, s. 7815-7.

1977

--- "Hasırcı Padişah Masalı Dolayısıyle Halkbilgisi'nin Kanıtlık Gücü", *T.F.A.*, Aralık, C. XVII, S. 341, s. 8172.

1978

--- "Gaziantep'te Halk Takvimi ile İlgili Töreler", *T.F.A.*, Mayıs, C. XVIII, S. 346, s. 8318-21.

1979

--- "Gaziantep Halkbiliminde Kurt", *T.F.A.*, Nisan, C. XVIII, S. 357, s. 8626.

1984

--- "Gaziantep Tıbbî Folklorundan Yapraklar", *Halk Kültürü*, 1984/1, s. 49-59.

--- "Gaziantep Halk Oyunları ve Taşlama", *Halay*, C. 4, S. 38, Şubat.

1986

--- "Gaziantep'te Ata İlişkin Halk Bilgisi", *Halk Kültürü*, 1985/3-4, s. 107-16.

1987

--- "Gaziantep'in Geçmiş Yıllardaki Eğlence Hayatı", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. III, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.

Ayrıca Cemil Cahit Güzelbey'in, benim basım yılını ve yerini tespit edemediğim, aşağıda anılan broşürleri yayımlanmıştır:

--- *Millî Mücadele'de Kilis.*

--- *Doğum ve Çocuğa İlişkin Töre ve İnançlar.*

--- *Gaziantep Mutfağı.*

--- *Gaziantep'e Özgü Yemekler.*

--- *Halk Ozanı Efkan Didârî. Hayatı ve Eserleri.*

--- *Bir Göç Hikâyesi ve Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri.*

--- *Gaziantep'te Türk Topluluklarının Adlarını Taşıyan Yerler.*

folklor /edebiyat

halkbilim ● etnoloji ● antropoloji ● edebiyat dergisi

5 ve 6. sayı çıktı!

- Kültür Sorununun İndirgemeci Bir Anlayışla Tartışılmasının Aşılması Zorunluluğu / **Kurtuluş Kayalı**
- Atasözleri ve Halk Anlatıları / **Prof. Dr. Hasan Özdemir**
- Eski Yazınımızda Koşuk / **Sami N. Özerdim**
- Manas Destanının Türk Halk Edebiyatı ve Kültürü ile Ortak Yönleri / **Doç. Dr. Metin Karadağ**
- Ankara'da Nikah Şekerciliği / **A. Esat Bozyiğit**
- Tandır ve İlevinden Günümüze Kalan Son Kültür Örnekleri/ **Nuri Taner**
- Malatya'da Yün Boyamacılığı/ **Hüseyin Şahin**
- Ergonomik Bulguların Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi/ **Faruk Güçlü**
- Sembolik Değerlere Sahip Sosyal Yiyecekler../ **Alparslan Santur**

Anadolu Türkülerinde Kadın/ **Fuat Özdemir**

Ölümünün 28. Yılında Aşık Nihani/ **Mehmet Göklap**

Ferrahi'nin Sanatı/ **Mehmet Yardımcı**

Aşık Hüdai/ **Muzaffer Uyguner**

Osmanlı'da Halk Hareketleri/ **A. Haydar Avcı**

Sait Faik'in Hikayelerinde Eşyanın Dili/ **Songül Taş**

Türküleri Doğru Okumalıyız/ **Ahmet Z. Özdemir**

Osmanlı/Türkiye Yahudileri İle İlgili Türkiye'de Yayımlanmış İki Halkbilim Kitabı/ **Rıfat N. Bali**

Halk Müziğimizda Anonimlik ve Beste Meselesi/ **Halil Atılgan**

BELLEK KÖŞESİ

Tasavvufi Halk Edebiyatımıza Dair Notlar/ Mehmet Halid Bayrı

ÖZEL BÖLÜM

Ali Rıza Önder

Abone ve Yazışma

Metin Turan

Meşrutiyet Cad. 17/22 Kızılay-Ankara

Tel: (0.312) 425 39 20 Fax: 433 97 61

KENDİ DİLİNDEN

İBRAHİM ASLANOĞLU

1920 yılında Tokat'ta doğdum. Aslanoğlu Hacı Hasan Efendi'nin torunu, Osman Efendi'nin oğluyum. Benden büyük üç kardeşim daha vardı. Amcam Abdullah Hakî Efendi, aruzla şiirler yazan bir kalem şairi idi. Annem Emine Hanımdır.

İlk ve Ortaokulu Tokat'ta okudum. 1944 yılında Sivas İlköğretmen Okulu'ndan mezun oldum. İlk öğretmenliğim Siirt ilinin Pervari ilçesinin Müküs bucağıdır. Orada üç ay kaldım. Vatanî görevimi yapmak amacıylâ 1945 Şubat'ında Yedek Subay Okuluna gittim. Altı ay sonra Topçu asteğmeni olarak İstanbul'da Selimiye'deki topçu alayına atandım. Nisan 1947'de topçu teğmeni olarak terhis edildim. Bir ay sonra Divriği ilçesinin Cumhuriyet İlkokulu'nda mesleki görevime başladım. 16 yıl burada çalıştım. 1963'te kendi isteğimle Sivas merkez Çiçekli okuluna naklettim. 1965'te okulun lağvı üzerine göreve Gaziosman Paşa okulunda devam ettim. 1975 yılının Ekim ayında emekliye ayrıldım. Bir yıl sonra da istanbul'a yerleştim.

1953 yılında evlendim. 1954 doğumlu Tecer, 1958 doğumlu Erman adında iki oğlum var.

Aile çevremizde okumaya çok önem verilirdi. Bu nedenle ilk şiir zevkini ve kültürünü önce kendi çevremden aldım. Ortaokuldaki Türkçe öğretmenlerimin de yazar oluşunun etkisi büyüktür. İlk şiirimi ortaokulun son sınıfında iken Tokat'ta *Yeşilırmak* adındaki haftalık bir gazetede yayınladım. Sonraları Sivas Öğretmen Okulu'nda iken hem mahallî gazetelerde, hem *4 Eylül, Yayla, Yeni Mecmua, Yapı* ve *Sivas* dergilerinde halk edebiyatı ve folklorla ilgili makalelerim yayınlandı. 1950'den sonra şiir yazmadım.

Bunun nedeni şudur: Ben ve arkadaşlarımın yazdıkları dergiler birer ikişer kapandı. Hemen hemen hiçbir yerde tanıdık yayın organı kalmadı. Aslında şiir yazmak beni tatmin etmiyordu. Bulunduğum çevre folklor ve halk edebiyatı hazinesi idi. Bu hazineyi araştırmanın, derleyip toplamanın -yerinde bir deyimle- gün ışığına çıkarmanın daha faydalı bir iş olacağına inandığım için, çalışmalarıma o yönde ağırlık verdim. Bu arada Sivas Tarihi Osmanlılar Devri, Cumhuriyet Devri, Sivas Meşhurları ve Sivas Şairlerini de hazırladım. 1973'de aylık *Sivas Folkloru* dergisini yayınlamağa başladım, 1979'da adını değiştirip *Türk Folkloru* yaptım.

İbrahim Aslanoğlu, IV. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi'nde Orhan Şaik Gökyay ile, Antalya Haziran 1991.

Yurt içindeki folklor kongrelerine katıldım. 1980 yılında Müzik-San Vakfı, yine aynı yıl İhsan Hınçer Türk Folkloruna Hizmet ve Folklor Araştırmaları Kurumu'nun ödüllerini aldım.

Yayınlanmış kitaplarım: 1- *Divriği Şairleri* 1961, 2- *Cıvıltılar* 1962, 3- *Her Yönden Sivas* 1964-1965-1979, 4- *Aşık Veysel* 1964-1967, 5- *Seyit Türk* 1967, 6- *Sivas Halk Şairleri Bayramı* 1965, 7- *Külhaşzade Rahmi* 1967, 8- *Kul Himmet Üstadım* 1976, 9- *Söz Mülkünün Sultanları*, 10- *Pir Sultan Abdallar* 1985, 11- *Anadolu Hatayîleri ve Şah İsmail Hatayî* 1992.

HALK EDEBİYATINA ADANMIŞ BİR ÖMÜR

İBRAHİM ASLANOĞLU

Metin Turan

Ülkemizde, halkbilimine, özellikle de halk edebiyatına büyük katkıları olmuş derleyici / araştırmacılarımızdan İbrahim Aslanoğlu'nu 15 Mart günü sonsuz yurduna uğurladık.

1920 yılında Tokat'da doğan Aslanoğlu, iki yaşında iken babasını kaybeder. İlk ve ortaokulu Tokat'ta, öğretmen okulunu ise Sivas'ta tamamlar. Askerlik sonrası ise Divriği Cumhuriyet İlkokulu'na atanır ve burada on altı yıl görev yapar. Ardından yine Sivas merkez Çiçekli ve Gaziosmanpaşa ilkokullarındaki görevinden sonra emekliye ayrılır. Bu bakımdan, İbrahim Aslanoğlu daha çok Sivas'la özdeşleştirilir ve Sivaslı olarak bilinir.

İlk şiiri henüz ortaokul öğrencisi iken Tokat'ta yayımlanan *Yeşilırmak* gazetesinde yayınlanan Aslanoğlu'nun edebiyat ve sanatla tanışması divan şairi olan amcası Abdullah Haki Efendi ile olmuştur.

Aslanoğlu, biraz da görev yerinin Sivas olması nedeniyle bu yöre ozanları üzerinde çok önemli çalışmalarda bulunmuş, birçok bilinmeyen şairimizi günyüzüne çıkarmış, karanlıkta kalan birçok şiiri aydınlığa taşımıştır.

İbrahim Aslanoğlu'nun bir büyük özelliği de folklor yayıncılığı konusunda gösterdiği titizlik ve örnek çabadır. İhsan Hınçer'in *Türk Folklor Araştırmaları* dergisinden sonra Türkiye'de uzun ömürlü ve yoğun emekle çıkan dergilerin başında Aslanoğlu'nun yayımlamış olduğu *Sivas Folkloru* (78 sayı, 7 cilt) ve *Türk Folkloru* (93 sayı) dergileri gelir. Bunlara bir de *Türk Folkloru Belleten*'leri eklersek, Aslanoğlu'nun birey olarak Türkiye kültür yaşamına katkılarının ne anlama geldiği kolaylıkla anlaşılır sanırım.

Ayrıca, Ahmet Kutsi Tecer'in 1931 yılında düzenlediği Sivas Halk Şairleri Bayramının ikincisini de Aslanoğlu, 30 Ekim 1964 tarihinde düzenlemiştir.

Aslanoğlu'nun belirgin bir başka özelliği ise, özgün araştırmacılığıdır.

Birçok araştırmacının hep bir öncekini örnek alarak aynı bilgileri tekrarladığı bu ülkede, Aslanoğlu kuşku ve savlarını gizlemeyen; bunları öne sürerken de maddi dayanaklarını gösteren ender edebiyat araştırıcılarımızdandır. Örneğin, Pir Sultan Abdal konusunda, onun öne sürdüğü birden çok Pir Sultan Abdal'ın varlığı savına değin, çoğunlukla tekrar edilen bilgiler geçilmiyordu. Ayrıca Yunus Emre, Teslim Abdal, Kul Him-

met, Kul Himmet Üstadım, Şah Hatayi ve Anadolu Hatayileri konusundaki tezleri de Aslanoğlu'na özgü, bilimsel derinliği olan yaklaşımlardır. Üstelik Aslanoğlu, birçok konuda ilk araştırmayı yapan insan özelliği de taşımaktadır.

Örneğin, *Kul Himmet Üstadım* adlı çalışması yayımlanana değin, Kul Himmet mahlaslı tüm şiirler, bildiğimiz, 16. yüzyılda yaşamış Almus'ın Varzıl (Görümlü) köyünde mezarı bulunan ozana maledilmekteydi. Oysa *Kul Himmet Üstadım* adlı çalışmasıyla, Aslanoğlu, bunun böyle olmadığını, Kul Himmet Üstadım'ın 18. yüzyılın sonlarında yaşamış bir ozan olarak, Kul Himmet'e duyduğu hayranlıkla böyle bir mahlasla şiirler söylemesinden kaynaklandığını belirtince, ibrenin yönü bütünüyle değişiverdi. Burada somut iki durum ortaya çıkıyor. Bunlardan biri, Türkiye'de araştırmacıların, özellikle de halk edebiyatı araştırmacılarının çok sağlıklı çalışmadıklarıdır. Birinci el kaynaklara ulaşma konusunda yeterli titizliği göstermeyerek, ulaşabildikleri ilk kaynakları doğru varsayarak oradan yorumlara vardıkları, ikincisi de kaynak toplama konusundaki yöntem eksikliğidir. Aslanoğlu, çalışmalarıyla bu iki duruma da açıklık getiren sayılı araştırıcılarımızdandır. Eğer Aslanoğlu'nun çalışmalarında izlediği yöntem biraz irdelenirse, onun bu konuda nasıl bir örneklik oluşturduğu kolaylıkla görülebilir. Kimi yazılarından ve derleme öykülerinden çıkarabildiğim sonuçlara göre yazacak olursam, Aslanoğlu öncelikle bir mekan unsuruyla yola çıkmaktadır. Örneğin, Yunus Emre konusundaki tezlerinde, Kul Himmet ve Pir Sultan Abdal, Şah Hatayi konusundaki tezlerinde hep bu etkenin varlığını görürüz. Kuşkusuz bu mekanı tayin etmeden önce, o ozanla ilgili değişik kaynaklardan, yazmalardan, cönklerden, divanlardan bilgiler elde etmiştir. Ama, bu tür bilgileri kütüphane araştırmacılarının birçoğu elde edebilir. Onun izlediği yöntemin farkı burda belirginleşiyor; kütüphane çalışmasının yanısıra, saha araştırmasını da öncelikli olarak benimsiyor. Örneğin, araştırma konusu Teslim Abdal'sa köyüne kadar gitme gayretini mutlaka gösteriyor. Mezarını buluyor. O soydan gelen insanlarla mutlaka görüşüyor. Tüm bu bulgularıyla kütüphane araştırmalarını bütünleştirdikten sonra savını öne sürüyor. Edebiyat öğretmeni Sabri Yücel'e yazdığı bir mektupta da belirttiği gibi: "Araştırmacı olmak için akademik kariyer sahibi olmak yetmez. İstediğiniz kadar ünvan ve kariyer sahibi olunuz, araştırma için dağ-taş gezmiyorsanız, halkın içine girmiyorsanız, kütüphanelerde ömür tüketmiyorsanız hiç bir şey üretemezsiniz. Masa başında oturarak araştırmacılık olmaz." Bu bakımdan kolaycı olmayan Aslanoğlu için edebiyat çevrelerinde araştırmacı olduğu kadar ayrıştırıcı vurgulamasının haklılığı daha bir anlaşılır olmaktadır.

Aslanoğlu'nun bir başka özelliği, Türkiye gibi popülist politikaların hemen her dönem gündemde olduğu bir ülkede, üstelik popülizme çok kolay kayabilen bir alandaki araştırmacılığıyla, böyle bir tuzağa düşmemiş olmasıdır. Hele bir yayıncı olarak dergisinde değişik anlayıştaki insanlara gösterdiği anlayış ise, onun inceliğini anlamak bakımından daha bir anlamlıdır.

Kaynaklara ulaşmada gösterdiği titizlik de İbrahim Aslanoğlu'nun belirgin yanlarından biridir. Ayrıca verili bakış açılarını reddedişi ve onlardan kuşku duyması da edebiyat tarihçileri ve araştırmacıları için örnek alınabilecek tutumlarından başlıcasıdır.

Şunu da belirtmem gerekiyor ki, İbrahim Aslanoğlu bir edebiyat kuramcı-

sı değildir. Bu bakımdan ondan folklor ya da halk edebiyatına ilişkin geniş açılımlı yorumlar beklemek doğru değildir. Böyle bir yoruma hiç bir zaman da girişmemiştir.

Aslanoğlu'nun bugüne değin yayımlanmış olan *Divriği Sanat* (1961), *Her Yönden Sivas* (1964), *Aşık Veysel* (1964), *Sivas Halk Şairleri Bayramı* (1965), *Seyit Türk* (1967), *Kulşahzade Rahmi* (1967), *Kul Himmet Üstadım* (1976), *Aşık Veli* (1984), *Pir Sultan Abdallar* (1984), *Söz Mülkünün Sultanları* (1985), *Evliya Çelebi Sivas'ı ve Sivaslıyı Anlatıyor* (1991) ve *Şah İsmail Hatayi ve Anadolu Hatayileri* (1992) adlı çalışmalarındaki genel perspektife baktığımızda yukarından beri özetlemeye çalıştığımız ona özgü araştırmacı ve ayrıştırıcı özelliği daha bir kavramış oluruz. Bu yapıtlarından çıkarılabilecek bir başka sonuç ta, İbrahim Aslanoğlu'nun tarihsel miras konusundaki duyarlılığıdır. O, bu ayrıştırıcı kimliğiyle tarihsel gerçekliği yansıtan tavrı tarih çarpıtıcılığından ayırt edemeyen kişilik erozyonuna uğramışlara da doğrusu, iyi bir yanıttır.

Ulusal ve uluslararası 15'den fazla kongre, seminer ve sempozyuma katılan İbrahim Aslanoğlu, 1950 yılında başlayan folklor ve halk edebiyatı sevdasını tam 45 yıl yoğun bir emek içerisinde geçirerek Türk kültür dünyasının önemli değerlerini tanıtmış, tanınmalarına katkıda bulunmuştur.

Kendisiyle en son *Şah İsmail Hatayi ve Anadolu Hatayileri* adlı kitabının yeni çıktığı 1992 yılının sonbahar günlerinde sohbet etme olanağı bulabildim. *Türk Folkloru*'nu yeniden yayımlayıp yayımlayamayacaklarını sorduğumda, yayımlayamamanının burukluğunu da duyarak "Çok istiyorum" diyerek eklemişti: "Yayıncılık artık daha bir zorlaştı. Emekli maaşıyla olacak gibi değil. Bakanlığa yazdım abone olmaları için, cevap bile vermediler."

O günlerde Sivas Meşhurları üzerinde çalıştığını söylüyordu. Bana da Karslı halk ozanları üzerinde çalışmamı, Kars'ın yüzyıl boyunca esarette kaldığını, böyle şehirlerde mutlaka zengin bir halk edebiyatı damarı olacağını, bunun mutlaka araştırılması gerektiğini söylüyordu.

Ömrünü folklor ve halk edebiyatına adamış bir kültür adamının eksikliğiyle yaşıyoruz şimdi...

GÜNDOĞAN EDEBİYAT

Türkiye'de ilk kez
edebiyat bilimi dergisi olarak çıkmaya başlayan
Gündoğan Edebiyat,
araştırma ağırlıklı bir dergi.
Derginin yayın yönetmenliğini
Prof. Dr. **Gürsel Aytaç** yapıyor.
Yayın kurulunda Prof. Dr. **Ayşegül Yüksel**,
Prof. Dr. **Tuna Ertem** ve Doç. Dr. **Yıldız Ecevit**
bulunuyor. Derginin yazıişleri müdürlüğünü
Nuran Demir yürütüyor.
Dergi, Kış, Bahar, Yaz, Güz sayıları olmak üzere
yılda **4** kez yayınlanıyor.

Abone olmak ya da eski sayıları almak için
Gündoğan Yayınları
P. K. 271 Yenişehir /ANKARA adresine yazınız.
Abone ücreti yıllık 2.000.000 TL'dir. (Öğrenci ve
Öğretmenlere % 50 indirimle 1.000.000TL'dir.)
Yurtdışı abone ücreti: Avrupa Ülkeleri 90.D.M.,
diğer ülkeler 50 $'dır.
Eski Sayıların tanesi 350.000TL.
Ödemeleri **Eren Gündoğan** adına **411639** nolu
posta çeki hesabına yapınız.

GÜNDOĞAN YAYINLARI

ESKİ MALİYECİLERİMİZ

Halil Erdoğan Cengiz

Kızım Sana Söylüyorum...

Ravzatü'l-ebrâr adlı tarihin yazarı Şeyhülislâm Kara Çelebizâde Abdülazîz Efendi, "Başdefterdâr" yâni "Mâliye Bakanı" Sarı Ali Paşa'nın toprağa verilişini şöylesine bir üslûp ile kaleme almıştır:

"Bütün halk sövüp saymakta ağız birliği etmiş olarak, onun ölüm haberini, sabâ rüzgârı gibi, müjde mektuplarıyla, ufukların dört bir yanında oturanlara ulaştırdılar.

Rivâyet edilir ki cenâzesi, namazdan sonra musalla taşından kaldırıldığında, olur ya, kalbi geçici olarak durmuştur da nabzı atmaz, his ve hareket edemez duruma gelmiştir; olmaya ki yine nefes almaya başlar diye, eziyet ve cefâsından yüreği yaralı olan güçsüzler, o pervasız zâlimin cesedinin mezara bir adım daha fazla yakın olması için, Tâlût kavminin[1] tâbûta[2] gösterdikleri teveccühden daha fazlasını gösterip büyük bir kalabalık hâlinde, hiç bir karşılık beklemeden, ücretsiz olarak taşıma ve gömme hizmetine özen, gayret göstermişler, kendi adamlarına, karnını doyurduğu kişilere sıra vermemişler, el sürdürmemişlerdir. Hattâ akrabaları ve adamları, büyük bir şaşkınlık ve telâş içinde koşup mezar çukuruna vardıklarında o zarîf herifin bir toprak yığınından başka izini göremediler; göğe mi uçtuğunu, yoksa yere mi geçtiğini bilemediler.

Oğlu babasının rûhunu şâd edebileceği gibi yanlış bir sanıyla, âdet olduğu üzere, mezarının başında -miras yoluyla el değiştire değiştire, kullanma sırası atalarından kendisine geçen- yüzyıllık yaşlı yoksul bir köleyi âzâd etmek ve özgürlük belgesini yazmak isteyince, o uğurlu günü aynen bir bayram günü bilen umutsuz kişiler: Oğul! Zahmet olmasın... Köle âzâd etmeğe hâcet yok. Vücûdunun ağırlığının def olmasıyla hepimiz rahmetlinin âzâd ettiği kullar

---

[1] Tâlut, Yahudilerin ilk hükümdârı; onun kavmi de Benî İsrâil'dir.

[2] Tâbût kelimesi, ilk bakışta bugün kullandığımız anlamıyla tabutu hatıra getirmekte ise de ; aslında, Yahudilerin Hz. Musâ'ya inen buyrukları içerisinde sakladıkları kutsal sandık anlamında kullanılmıştır. Zuhuri Danışman'ın, bu cümleyi: "*Talut kavminin onun tabutuna yaptıkları ikbâlden fazla kalabalık ile ...*" şeklinde sâdeleştirmesi bir dalgınlık eseri olsa gerektir.

olmuşuz, diyerek içlerindeki sırrı açığa vurmuşlardır.[3]

Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi* adlı eserinde[4], Abdülazîz Efendi'yi yazdığı bu cümleler yüzünden garazkârlıkla suçlar ve: "*Şeyhülislâmlık gibi bî-tarâf olması lâzım gelen müverrihlikte* (târih yazarlığında, târihçilikte) *de garazkârlıktan kendini alamamış ve bu kötü amelinin* (ediminin) *cezâsını da çekmiş*" der.

Naîmâ, *Ravzatü'l-ebrâr*'dan söz konusu cenâze töreninin anlatıldığı satırları alıntılamış; başdefterdârın doğrulukla tanındığını, ancak Köprülü Mehmet Paşa zamânında hazîne çıkarına bâzı önlemler almakla görevlendirildiğinde, hak kazanmamış olanların ücretlerini kestirdiği için halk arasında yerildiğini belirttikten sonra, Kara Çelebi-zâde'nin yazdıklarını ibret olsun diye naklettiğini şu cümlelerle vurgulamıştır:

"*Mâl-ı mîrîyi* (beylik malı) *zabt ve istikaamet* (doğruluk) *üzere sarf ve na-müstahiklerin* (hak etmemiş olanların) *cihâtın kat'* (vakıflardan aldıkları maaşlarını kesmek) *ve hazîne-i âmire hâinlerin kahr ve def eylemek ile muttasıf* (nitelenmiş), *mîrîye nâfi* (hazîneye yararlı) *ve Devlet-i Aliyye'ye hidmeti sebk etmiş* (hizmeti geçmiş) *istikaametle ma'rûf* (sanlı, tanınan) *kimse imiş. Köprülü Mehmed Paşa vaktinde, nâmüstahikleri kat' ve gayrîleri taklîl* (azaltma) *şartiyle vezâif* (ücretler) *yoklamasına me'mûr olup* (görevlendirilip) *kat'-ı erzâk* (rızkları kesme) *gibi bir emr-i mekrûha* (yapılması şerîâtçe hoş görülmeyen bir işe) *siper olduğuyçün istikaametle olan şöhreti muzmahil* (yok) *olup, âmme-i halk* (halkın tümü) *arasında mezmûm oldu* (yerilip ayıplandı). *Hakkında, Azîz Efendi gibi bir fâzıl-ı benâm* (ünlü bilgin) *şeyhülislâmın tahrîr ettiği* (yazdığı) *kelimât* (kelimeler) *ahz-ı ibret* (ibret alınması) *için, bu mahalde îrâd olunmuştur*[5].

Naîmâ'nın ibret almasını istediği kişiler sâdece Mâliyeciler ve Mâliye Bakanları mıydı? Sanmıyoruz. Onun kızları özel olarak yetkilendirilen, görevlendirilen memûrlar, başdefterdârlar ise; gelinleri de, onları yönlendiren diğer devlet ileri gelenleri, sadrâzamlar ve pâdişâhlardı.

---

[3] Haksız ya da haklı olarak, Sarı Ali Paşa gibi, ölümünden sonra insafsızca fakat ustaca hicvedilmiş eskilerin sayısı fazla değildir. Hâlet Efendi için yazıldığı söylenen: "Ne kendi eyledi râhat ne verdi halka huzûr/ Yıkıldı gitdi cihândan dayansın ehl-i kubûr" (Yaşadığı sürece ne kendisi rahat etti, ne de halka huzûr verdi. Şimdi bu dünyadan yıkıldı "öldü" gitti: Tahammül, dayanma sırası artık ehl-i kubûrda yâni kabir ehlinde, öbür dünyadakilerdedir) beyti bu alandaki en fazla tekrarlanmış olanlardan biridir. Burada, ayak yoluna kubur da denildiği göz önüne alınırsa; ehl-i kubûr, ölülerin dışında, tuvalete girenleri, onların dayanması ise bütün gücünü kullanarak rahatlama işini yapmak anlamını da hatırlatacaktır.

Şüphesiz Yahyâ Bey'in, Kanunî Sultân Süleymân'ın dâmâdı vezîr-i a'zam Rüstem Paşa için yazdığı: "Haber-i mevti melûl etti beni hayli zamân/ Korkar idim ki bu şâdî haberi ola yalan" beyti de tezâdlı ifâdesiyle bu yoldaki anlatımların en seçkinleri arasında yer alabilecek düzeydedir. Beyitte şöyle denilmektedir: Onun ölüm haberi uzun bir süre beni kederlendirdi. Çünkü bu sevindirici haberin yalan çıkıvereceğinden, ölmediği haberinin geliveceğinden korkar, üzülür dururdum.

[4] Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1977-180/I, C:1, s: 389-390.

[5] *Târih-i Naîmâ*, c: 6, s: 395.

Naîmâ günümüzde yaşasaydı...

Naîmâ, kendi çağının değer ölçülerini de koruyan bir köşe yazarı ya da târihçi olarak günümüzde yaşasaydı, bâzı olayları nasıl yazar, nasıl değerlendirirdi? Bu soruya iki kere iki dört eder gibi kesin bir cevap verilemeyecektir. Fakat, eski yazdıklarındaki yaklaşımını, günümüzün benzeri olaylarına uygulamak sûretiyle bâzı çözümlere ulaşmayı denemek mümkündür.

Yazarımız önce, her hâlde dilini biraz daha sâdeleştirecek, suç sınırları içine girmemek bakımından kelimelerini daha dikkatli seçecek; birileri için "veled-i zina" gibi deyimler kullanmayacak; öfkesini "nâzik" ya da "yâdigâr" gibi eski anlamları unutulmuş, suç sınırları dışına çıkmış kelimeler kullanarak yatıştırmayı deneyecekti. Dîne, örfe, âdete, mantığa aykırı saydıklarını yerecek, devlet adamlarının birbirlerine revâ gördükleri uygunsuz davranışlar olursa -olmaz ya- eleştirecek; basın yayın organlarımızın, köşe yazarlarımızın duyurmaktan bıktıkları konulara muntazaman değinecek; fakat, millî birliğe fazlasıyla muhtâç olunduğu günlerde basit yüzde hesaplarıyla, çalışanlarla çalışmayanları (yâni emekli ana baba ile çalışan çocuklarını) ve bunun yanı sıra memurlar, işçiler ile köylüleri, küçük esnâfı farkına varmadan yumurta döğüştürür gibi kafa kafaya tokuşturmaya kalkışanlara; devlet yönetiminin borç, fâiz ve yüzde hesaplarının dışında başka hesapları da bilmek gerektirdiğinin farkında olmayanlara; daha dün 25 sente muhtâç olduğumuz için yurtdışından ilâç ham maddesi getirtemediğimizi unutan savurganlara; kaht-ı ricâle; deliğin büyük yamanın küçük olduğunu ancak yönetimi ellerine geçirdiklerinde anlayabilenlere; Sevr'in hayâletinin ülkemizde hortlatılmak istenildiğini hâlâ anlayamayanlara ve özellikle halkın rızkının kesilmesi olarak kabûl edeceği enflasyona şiddetle saldıracaktı.

Sözlerinden çıkarabildiğimiz kadarıyla; Naîmâ, çağımızda yaşasaydı, süper emekliliğin icâdına her hâlde karşı koyacaktı. Fakat süper maaşların bağlanmasından sonra, verilen hakkın geri alınmasına ya da budanmasına kalkışılmasını kınayanların başında da muhakkak yer alacaktı. Böyle bir yargıya ulaşmayı gerektiren cümleleri şunlardır:

" *Ammâ bir vazîfeye* (maaşa) *bir tarîk* (yol) *ile nâil olmuş âdem, gerek müstahik ve gerek nâ-müstahik* (gerek hak etmiş, gerek hak etmemiş olsun) *hâkim-i nâfizü'l-hükmün* (hükmü geçerli yöneticinin yâni yetkilinin) *tevcîhiyle* (vermesiyle) *ol vazîfeye* (maaşa) *ehl olmuş olur. Anun vazîfesini taklîl* (maaşını azaltma) *ve kat' etmek* (kesmek), *rızkını kesmek ve hakkından men' eylemektir. Mağdûriyyeti hasebiyle bed-du'âları nâfiz olur*" [6].

Bu demektir ki devlet, hak etmemiş olsalar bile, birilerine yasalarla bir hak vermişse ve o hakkın geri alınması o kişilerin rızkının kesilmesine yol açacaksa, o hak geri alınmamalıdır[7]. Bu yargının elbette tartışma götürecek yanları vardır. Fakat Naîmâ'nın vermek istediği asıl mesajın: "Devlet ve devlet adamı, hiç bir zaman halkın gözündeki inanılırlığını, güvenilirliğini, saygınlığını yitirmemelidir. Devlet kendi halkından bir kaç kişiyi dahi kandırmış duruma düşürülmemelidir. Devlet, halkın rızkını kesici bir devlet, yöneticiler de rızkı kesmeye

---

[6] Age, c: 6, s: 395 - 396.

[7] Bu satırların yazarı süper değil, sıradan emeklidir. Bu yüzden konuya değinmesinde bir çıkar hesâbı yoktur.

saplamalıdırlar. Bunu yapmazlarsa, yüzde yüz haklı göründükleri uygulamalardan dolayı bile, târihe ayıplı olarak geçebileceklerdir."'den ibâret bulunduğu kabûl edilirse, daha gerçekçi bir yaklaşıma ulaşılabilecektir.

Süper emeklilerin durumuna değinen Naîmâ, şüphesiz, sıradan emeklilerin durumunu da ele alacak ve muhtemelen şunları yazabilecekti:

Son on yıldır, kimi yerlerde, geçmiş hizmet yıllarıyla ilgili olarak, yasanın çıkış târihinde görev başında bulunanlara tanınan bâzı hakların, o hakkın verilmesine gerekçe olarak gösterilen hizmeti aynı târihlerde -yasadan yararlandırılanlarla birlikte aynı zamanda ve aynı koşullar altında- eksiksiz olarak yerine getiren emekli personele her nedense verilmediği; Anayasamızın eşitlik ilkesinin gizlice çiğnendiği; görev başında bulunan memurlarca kurulan vakıflara emekliye ayrılmış eski arkadaşlarının, eski memûrlarının ve eski âmirlerinin alınmadığı; belirli bir mevkie ya da rütbeye gelmiş fakat o görevde 24 ay değil de 23 ay ya da daha az bir süre çalıştıktan sonra emekliye ayrılmış olanlara, 24 ay çalışanlara verilen hakların verilmediği yolundaki bâzı nev-zuhûr uygulamaların varlığına ilişkin söylentiler ortada dolaşmaktaydı. Emeklileri kendi kaderlerine terk etmek eğiliminin belirtileri günden güne artmaktaydı.

Fakat bu tür uygulamaların hiç biri -bunları kendi paylarına düşen bir zorunlu fedâkârlık olarak kabûl eden- emeklileri son günlerinde tepedekilerden birinin ağzından dökülerek başlarına yıldırım gibi inen ve gözlerinden Tuna nehrinin suları gibi yaşlar akıtan tâlihsiz bir açıklama kadar üzmemişti. Çünkü o açıklama ile, ilk olarak, emeklilerin "çalışma-ülkenin kaderine hükmedenler arasında henüz emekliliğin ne olduğunu dahi bilmeyenlerin yer alabileceği; farkında olmadan, emekliye ayrılmış ana-baba ile hâlen çalışmakta olan çocuklarının arasına, çalışmadan para alanlar ve çalışanlar ayırımıyla, fitne sokulabileceği ortaya konuyordu.

Bilindiği gibi, emekliler bir işe devâm ettiği hâlde, keyifleri istemediği için çalışmayan, kaytaran kişiler değil; çalışmamaları, yasalara göre karârlaştırılan kişilerdir. Kaldı ki emeklilerin büyük bir kısmı her hangi bir işte çalışmamalarına rağmen; her gün, ayakta durabilmek, nâ-merde muhtâç olmamak ve ömrünün son günlerini onurla tamâmlamak mücâdelesi içine itilmiş olmaları bakımından, yine de, politikacıların ve o çileyi bizzat çekmemiş olanların aslâ tasavvur edemeyecekleri kadar ağır -horlanmaya, ite köpeğe yüz suyu dökmeye itilmek gibi- işlerde ücretsiz olarak çalışan bir kesimdir. Emeklinin saygınlığı öylesine hızla aşağıya düşmektedir ki artık maaşlarını aldıkları bankaların bir kısım memurları tarafından bile "Sayın" sıfatı kaldırılarak sâdece adlarıyla çağırılmaya başlanmışlardır.

Ayrıca, emeklilerin, yaşam koşulları zâten son derece iyi olduğu için, iyileştirilmesine ihtiyâç duyulmayan müreffeh bir azınlık ya da "çalışmayan yemez" ilkesine göre, yok edilmesi gereken bir kitle olarak telâkki edilmesi başka bir konudur; iyileştirilmesi arzulanan fakat buna imkân bulunamayan bir kitle olması çok daha başka bir konudur. Üstelik, kısa bir süre önce, yönetimde değilken; âdet olduğu üzere işçiye, memûra, emekliye, orta direğe sâhip çıkar görünen; fakat, yönetimi ele geçirince "ah elimizde olsa da verebilsek" terâneleri okuyanlara;

enkaz, yangın öyküleri anlatanlara bu kesimlerden yükseltilecek nice nice sorular, verilecek nice nice cevaplar da yok mudur?

Mes'ele, devletten para alanlar içinde sâdece emekli memurun iyileştirme zammına layık görülmeyerek kemerinin sıkılmasında değil, onun adam yerine konulup konulmamasındadır. Hükûmet bu kesim için de, -yüzde beş, yüzde on yerine- sembolik olarak on binde bir, yüz binde bir gibi bir iyileştirme zammı da koyamaz, emeklileri üvey evlat saymadığını belirtemez miydi? Ya da bugün üstesinden gelmeye çalıştığı hayâtî sorunların çözümü için kendilerine muhtaç olduğu şimdinin çalışan kesiminin, yarının emeklilerini oluşturduğunu akledemez miydi acabâ?

Dün bir hastahâne kapısında, genç analıklarının ekeceği tohumun hasat mevsimini görmeye sağlık durumları aslâ izin vermeyecek olan ve doktorları tarafından 2-3 aylık, 4-5 ya da 6 aylık ömürleri kaldığı belirtilmiş bulunan (kimi kanser, kimi beyin kanaması geçirmiş, kimi bir başka ölümcül hastalığa yakalanmış) yaşlı, emekli oğulluklarının Orhan Veli'den uyarlayarak okudukları aşağıdaki ağıtı dinledik:

İstanbul'dan ayva da gelir nar gelir;
Fındıkların,
Cevizlerin ardından;
Döndüm baktım, bir edâlı yâr gelir.

Gelir desen, dar gelir.

Üvey anam,
Dayanamam,
Bu iş bana zor gelir.

Bu tür sitemlerin cevâbı: "Canım bu durumda olanların sayısı milyonda birkaç kişiyi geçmez. Biz bu üç yüz, beş yüz kişiyi mi yoksa geri kalan elli dokuz milyon dokuz yüz küsûr bini mi düşüneceğiz? Şimdi fedâkârlık zamânıdır. Ey ezici çoğunluk! Ben sizin paralarınızı bu ezilmesi kolay azınlığa yedirmem" yolunda çarpık bir yüzde hesabı mantığından geçecekse ve böyle düşünenler çıkacaksa onlara: "Durumu anlayabilmeniz için, yüce Allah size de o fedâkâr kitle içinde, onların koşullarıyla yer alıp can acısı çeke çeke fedâkârlıkta bulunmayı nâsib etsin"'den başka söylenecek söz kalmayacaktır. Ülkemiz, şüphesiz, olağanüstü iç ve dış koşulların, savunma harcamalarının, göçlerin, yardımların ağır yükünün altındadır. Fedâkârlık etmek, acı ilaçlar içmek gerektiği de bellidir. Ancak metalik bir gülüşün dışında, o acı ilâcın üzerini ince bir şeker tabakasıyla kaplayıp gönül almak gibi tatlı bir teknik de düşünülememekte midir? Yoksa narkoz verecek yerde bağırta bağırta ameliyat etmek devletlü'lüğün şânından ve fedâkârlığa gönülden râzı kitleleri incitecek karşısına alacak bahâneler yaratmak basiretli yöneticiliğin erkânından mıdır?

Kanaatımızca, Naîmâ bunları yazabilecekti. Fakat kime ne söylerse söylesin, nasıl yazarsa yazsın, kişilerle makamları birbirine karıştırmayacak; kalıcı olan -ve oralara tesâdüfen gelmiş bulunan kişilerin hatâlarından tenzih edilmesi gereken- devlet görevlilerini, makamlarını aslâ küçültmeyecekti. Onun ümmîliğini, ahmaklığını, tuhaflığını, kibirliğini, yeteneksizliğini, cevrini, ceberrûtunu, halktan utanmazlığını ard arda sıralayıverdiği bir İbşir Paşa'dan dahi "devletlü" diyerek söz açması bile bunu kanıtlamaktadır.

Sarı Ali Paşa'nın Cenaze Töreni Ölümünden Önce mi Tarihe Yazılmıştı?

Sarı Ali Paşa hakkındaki değer yargılarının ortaya konulmasını ve Naîmâ'nın olaylara bakış açısının saptanmasını yetkililerine bırakalım; Sarı Ali Paşa'nın ölümüyle ilgili küçük bir çelişkili görüntü üzerinde duralım:

İsmail Hami Danişmend, Sarı Ali Paşa'nın ilk kez 14.12.1651-1.2.1652 târihlerinde 1 ay 19 gün, ikinci kez 25.4.1656-23.7.1656 târihlerinde 2 ay 18 gün olmak üzere toplam 4 ay 17 gün başdefterdârlıkta bulunduğunu kaydeder[8]. Kezâ, Kara Çelebi-zâde'nin *Ravzatü'l-ebrâr*'ını H. 1059 (M. 1649)'da pâdişâha sunduğunu belirtir[9]. Mehmet Zeki Pakalın ise, Sarı Ali Paşa'nın 15 Zilhicce 1067 (M. 1657)'de öldüğünü yazar[10].

Bu bilgilerin tümü doğru ise, Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'nin, Sarı Ali Paşa'nın cenâze törenini tam sekiz yıl öncesinden pâdişâha sunduğu târihine ayrıntılarıyla kaydetmiş olması gerekmektedir. Bu olamayacağına göre, Naîmâ'nın söz konusu bilgileri, pâdişâha sunulan nüshadan değil, Abdülazîz Efendi tarafından sonradan yazılan "Zeyl"'den aldığı söylenebilecektir.

Edebiyatçılar ve Maliyeciler

Mâliyecileri yermekte ön sırayı alanlar, târihçilerdir. Edebiyatçılar, mâliyecilere özel bir ilgi göstermemişlerdir. Fakat, Şâir Eşref gibi, mâlî reformlara katkıda bulunmak isteyenleri de çıkmamış değildir. Meselâ, "Fâhişeler Vergisi" söz konusu olduğunda, Eşref, gelir artırıcı önerisini, şu kıt'ası ile ortaya koymuştur:

Vergi mikdârını ol mertebe artırmalı kim
Sâhib-i servet olanlar da züğürt kalmalıdır
Yalınız fâhişeler vergisi haksızlık olur
Evlilerden de sevişdikce rüsûm almalıdır[11]

Mâliyecileri hicvetmesiyle dikkati çeken şâir, kendisi de mâliyeci olan Nef'î'dir. Onun, Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa hakkında yazdıkları Türk hicvinin en seçkin örnekleri arasında yer alır[12]. Bâkî Paşa da Nef'î'nin diline düşen tanınmış mâliyecilerimizdendir[13]. Nef'î'nin Bâkî Paşa hakkındaki kıt'alarının en tanınmışı ve ilgi çekicisi aşağıdaki kıt'a olsa gerektir:

Yok mu insâfın eyâ Bâkî-i epşet nice bir
Koy a hırsızlığı bir pâre kanâ'at eyle
İşte oldun yine hâlen sefere defterdâr

---

8 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c:5, s: 272-275.

9 İ.H.D, age, c: 5, s: 124.

10 Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, c: 1, s: 389.

11 Rüsûm, resm yani vergi kelimesinin çoğuludur. Bu mısrâdaki açık saçık kelimelerden biri, vezni bozmayacak ve aynı anlamın çıkarılmasını engellemeyecek biçimde, tarafımızdan değiştirilerek alınmıştır.

12 Nef'î, kendisinden önce gelenleri çok iyi okumuş ve ustaca yararlanmış bir şâirdir. Bu vesîle ile Ekmekçi-zâde'ye yönelik terkîb-i bend tarzındaki hicviyyesinde Yahyâ Bey'den de yararlandığına dikkat edilmelidir.

13 Nef'î'nin Bakî Paşa'ya seslenen kıt'alarından bâzıları aşağıdakiler gibi mısrâlarla başlamaktadır:
Seni ey Bâkî-i puşt anlama ki hicv ideler
Kanda insâniyyet ey Bâkî-i epşet kanda sen
Çok değil mi sana ey Bâkî-i epşet bunca nâz
Ey Bâkî-i epşet koy a bu şîve-i nâzı
Düşme isbât-ı neseb kaydına ey Bâkî-i epşet
Görmemiştir dahi bir kimse eyâ Bâkî-i puşt
Bu kadar devlete irişmez idi Bâkî-i puşt

İstikaamet yoluna gitmeğe himmet eyle[14]

Başdefterdârların Lakapları

Şimdiki bilgilerimize göre, ilk başdefterdârımız yâni Mâliye Bakanımız Sinân Çelebi'dir. Lakabının Dirik, Ditrek (Titrek) veya Detrik (Keskin bakışlı) olduğu ileri sürülmektedir[15]. İ.H. Danişmend'e nazaran, Osmanlı İmparatorluğu'nda 166 başdefterdâr görev almıştır. Bunların birkısmının aynı göreve birkaç kez atanması dolayısiyle 246 kez görev değişikliği olmuştur[16].

Başdefterdarlarımızın çoğunun birer lakabı vardır. Lakabların büyükçe bir bölüğü: NAZLI (Mahmûd Çelebi), LALE-İZAR veya LALEZAR (Mehmed Çelebi), SÜRMELİ (Ali Paşa), SOFTA (Mustafa Paşa), SOFU (Mehmed Paşa), KÖSE (İsmâil Paşa), SARI (Ali Paşa), KİRLİ (İsmâil Paşa), KEL (Yusuf Efendi), KEC-HAN "Çarpık Ağızlı" (Ali Paşa) gibi sıradan lakaplardır. Ancak YAHNİ KAPAN (Abdülkerîm Efendi), MEZBELE TURPU (Mahmûd Efendi), HEZAR-PARE (Ahmed Paşa), ZURNA-ZEN (Mustafa Paşa), SAÇBAĞI (Mehmed Paşa), MELEK/ŞEYTAN (İbrâhîm Paşa), KILIÇ/KINCI (Ali Paşa), KITLIK ŞENLİĞİ /FINDIK (Mehmed Paşa), KALIN (Ali Paşa), TABL/DAVUL (İsmâil Efendi), ACEM KILICI-ZADE (Behcet Mehmed Efendi), SOPA SALAN (Kâmil Efendi), ÜÇ ANBARLI (Mehmed Efendi), GİZLİ SITMA (El-Hâc İbrahîm Efendi), MEŞ'ALECİ (İbrahîm Hıfzî Paşa), EKİN İTİ (Feyzullah Efendi) gibi ilgi çekici olanları da mevcuddur.

Bazı Lakaplar Niçin Takılmış

YAHNİ KAPAN lakabı Abdülkerîm Paşa'ya, daha medrese öğrencisi iken, oburluğundan dolayı takılmıştır[17]. Ahmed Paşa'nın HEZAR-PARE'liği yâni bin parçalığı, sadrâzam iken boğdurulup cesedinin isyâncılara verilmesinden sonra parça parça edilmesindendir. Ne var ki bu parçalamada ayaklananların kininden çok, insan yağının eklem ağrılarına iyi geldiği inancından yararlanmak isteyen bir açıkgözün, şişman bir kişi olan Paşa'nın yağlarını parça parça kesip beşer onar akçaya satmasının rol oynaması ihtimâli daha güçlü görülmektedir. ZURNA-ZEN, zurna çalan demek olduğundan, tıpkı KALIN lakabı gibi açıklamaya ihtiyâç bırakmayanlardandır. MEZBELE ise süprüntülük, çöplük, gübrelik anlamındadır.

ACEM KILICI-ZADE'nin babasından mirâs kalan lakabının "Acem kılıcı gibi iki tarafa keser" deyiminden, İsmâil Efendi'nin TABL/DAVUL lakabının da yüksek sesle konuşmasından kay-

---

14 Ey puşt Bâkî! Hiç insâfın yok mu? Bu tutumun daha ne zamâna dek böyle sürüp gidecek? Bir parça kanâatkâr ol, hırsızlığı bırak. Bak, şimdi yine sefere giden ordunun defterdârı oldun: İstikaamet yoluna (a. Doğruluk yoluna, b. Mâliyecilerden İstikaamet Efendi'nin gittiği yola) gitmeğe himmet eyle.

Nef'î son mısrâda; bir yandan doğruluk yoluna git, doğru ol derken; diğer taraftan da, İstikaamet Efendi ölmüş bulunduğu için, sen de onun ardı sıra git, öl demiş olmaktadır.

15 M. Z. PAKALIN, Age, c: 1, s: 55; İ.H.D., Age, c: 5, s: 242.

16 İ.H.D. Age, c: 5, s: 308. Danişmend'in verdiği rakamların ufak tefek değişikliklere uğraması mümkündür sanıyoruz[24].

17 M.Z.P., Age, c: 1, s: 274; İ. H.D., Age, C: 5, s. 263.

naklanması mümkündür [18]. Sonradan paşa olan, KINCI ve KILIÇ gibi iki ayrı lakapla anıldığı görülen Ali Efendi için, İ. H. Danişmend "Dimetokalı Kıncı Ali Efendi'nin zikredilemeyecek kadar müstehcen bir lakabı daha vardır" [19] demektedir. KILIÇ ve KINCI lakaplarının da kelimelerin mecâzî anlamlarıyla ve o anılmayan lakapla ilgili olarak anlamlandırılması gerekmektedir. Sarı Hasan Paşa'ya FİRARİ denilmesi, padişâh fermânıyla kendisini öldürmeye gelen Kapıcıbaşı Bayram Ağa'yı öldürdükten sonra kaçıp gizlenmesinden; Kâmil Ahmed Paşa'ya SOPA SALAN denilmesi hiddet ve kibrinden; İbrâhim Hıfzî Paşa'nın MEŞ'ALECİ'liği İ. H. Danişmend'e göre "Savaş alanında meş'ale ile dolaşarak askere bahşîş dağıtmasından"; M. Z. Pakalın'ın verdiği bilgiye nazaran da geceleri yaktırdığı meş'alelerle siperlerin tamâmlanmasına gayret etmesinden ve hattâ ordugâhın yerini bu sûretle düşmana belle etmekle suçlanmasından; Mehmed Efendi'nin ÜÇ ANBARLI'lığı ise karnının büyüklüğü ve fazla yemek yemesi yüzündendir.

Şeytan/ Melek İbrahim Paşa

Şeytan veya melek gibi birbirine karşıt iki ayrı lakaba sâhip bulunan İbrahîm Paşa, önceleri, -mel'anetinden değil- kıvrak, üstün zekâsından dolayı ŞEYTAN lakabı ile anılmıştır. MELEK lakabı ise, sonradan, Budin savunmasındaki üstün gayreti, yiğitliği, başarısı ve düşman kuşatmasını ortadan kaldırması sebebiyle IV. Mehmed tarafından bir hatt-ı hümâyûnla kendisine verilmiştir.

Gizli Sıtma İbrahim Efendi

Hastalık ateşi, hummâ anlamına da gelen sıtma ya da ısıtma, 1950 öncelerinde, özellikle çeltik ekim alanları çevresinde yaygın olan, hemen herkesin yakalandığı insafsız bir hastalıktı. Devletin etkin mücadelesi sonucunda ne olduğu unutulmaya başlanmıştır. Bu başarıda en büyük paya sâhip olan SITMA MÜCADELE mensuplarına teşekkür bugünkü nesillerin borcudur.

Sözlüklerimiz, genel olarak, gizli sıtma için , 'kendisini belli etmeyen sıtma" anlamını vermektedirler. Halbuki eskiler bunu "gizli şer, gizli belâ, gizli fitne ve hattâ insanı içten içe kemiren verem" karşılığı olarak kullanırlardı. İbrâhim Efendi'ye bu lakabın verilmesi de merhametsizliğindenmiş.

Ekiniti Feyzullah Efendi

Bu lakap, efendinin başını hep dik tutmasından ve bu yüzden ekinler içinde gezerken gözünü başaklardan ya da bir başka söylentiye göre, anızlardan sakınmak için kafasını yukarı kaldıran köpeklere benzetilmesinden kaynaklanırmış.

Kafasını, aşağı eğene "yere bakan", "sinsi"; kaldırana, "ekin iti"; bir indirip bir kaldırana "sallabaş" dediklerine göre eloğlunun dilinden kurtulmaya imkân olmasa gerek.

Saçbağı Mehmed Paşa

İ. H. Danişmend, cenâze töreni Kara Çelebi-zâde tarafından yazılmış bulunan Sarı Ali Paşa'nın yerine başdefterdarlığa geçen Saç Bağı Mehmed Pa-

---

[18] Bu ihtimâl ileri sürülürken, Nev'i-zâde Atâyî'nin *Zeyl-i Şakaayık*'ında Derbend Davulu lakabının başka bir şahsa, sesinin yüksekliğinden dolayı verildiği yolunda yer alan açıklama göz önünde tutulmuştur.

[19] İ.H.D., Age, c: 5, s: 278.

şa'yı şu cümlelerle anlatmıştır:

"Muhtelif vâliliklerde bulunmuş olan ve ÇAĞIRAN lâkabiyle de anıldığı rivayet edilen bu Saç-bağı Paşa'nın Başdefterdarlığa tâyini Vezir-i a'zam Boynueğri Mehmet Paşa'nın kaynı olmasındandır: Selefi Sarı-Ali Efendi'nin azline sebeb işte budur. Eniştesine güvenerek Mâliyeyi altüst eden Saç-bağı'nın vezir-i a'zamun ve kendünün hazinelerini ma'mûr ve Hazîne-i Sultânîyi virân ettiğinden bahsedilir. Hatta:

Saç-bağı devran senündür şimdilik nakaratlı bir şarkı bile bestelenip dillerde destan olmuşsa da o parlak devrin iki ay bile sürmemiştir. Bir rivâyete göre eniştesi kendisini ırz u mâliyle vartadan kurtarmak için azlettirmiştir" [20]

Kaynaklarda, Mehmed Paşa'ya niçin Saç Bağı lakabının verildiğine ilişkin ner hangi bir açıklamaya tarafımızdan rastlanmamıştır.

Sultan İbrahim Zamanının Bir Oyun Havası

Ali Ufkî'nin, özellikle mûsikîmiz bakımından çok önemli bir kaynak olan, *MECMU'A-İ SAZ Ü SÖZ* adlı eserinin 60. sayfasında SULTAN İBRAHİM'İN HUZURUNDA OYNANILAN RAKS başlığı altında yazılı bulunan 12 kıt'adan 1, 3, 7 ve 8'incisi, okunabildiği kadariyle şöyledir:

(1)

Saç bağı takar saçına
Gider sarayın içine
Güzel sevenin suçu ne
Nakarât
Saç bağı devrân senindir
Senindir nazlım senindir
Alemde seyrân senindir

(3)

Kaldır eteğini bakayım
.... çakmak çakayım
Nakarât

(7)

Yeniçerilerin ağası
Önünde gider yayası
Kırk bin kulların ağası
Nakarât

(8)

Üsküdar'dan gelir kayık
Sultân İbrahîm'e lâyık
Kimi serhoş kimi ayık
Nakarât

İ. H. Danişmend'in sözünü ettiği Saç Bağı devrân senindir" diyen bestenin aslı bu olsa gerektir. Birinci dörtlüğün ilk mısrâı, Saç Bağı lâkabının, saçına saç bağı takmaktan kaynaklandığına ışık tutmaktadır.

3. bendin 2. mısrâı şâyet ayıplar listesine giren bir kelime ile başlıyorsa ve Ali Ufkî'nin yazdığı gibi pâdişâhın huzûrunda okunmuşsa, Osmanlı sarayında nüktelerin yasak olmadığını, büyük bir hoşgörünün de bulunduğunu belirten emâreler arasında değerlendirilebilecektir. Çünkü, sarayda her hangi bir edepsizliğe dur diyebilecek birileri her zamân var olduğu için, bu durumun Sultân İbrâhim'in "mizâc-ı şâhânelerinin mütegayyir olması" ile açıklanması mümkün değildir. Ayrıca Yavuz Sultan Selîm'in huzûrunda İshak Çelebi, Galata Kadısı Bursalı Nihâlî Ca'fer ve Mihaliç Kadısı Köse Bezen tarafından açık saçık nükteler döktürüldüğünü [21] ve IV. Murâd'ın da

---

20 İ. H. D., Age. c: 5, s: 275.

21 Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Teziretü'ş-şuara*, TTK, c: 1, s: 162-163. *Tezkire*'de, Yavuz'un bunları beğenmeyerek uzaklaştırdığına da değinilmekteyse de, bunun açık saçık nükteler anlatılmasından değil, söylenenlerin nükte olarak beğenilmemesinden kaynaklandığı belirgindir. Aksi hâlde, Ya-

Sihâm-ı Kazâ gibi yakası açılmadık küfürleri kapsayan hicviyyelerle dolu bir eseri okuduğunu bilmekteyiz [22].

Yeniçeri Ağası'ndan söz açan 7. benddeki "Kırk bin kulların ağası" seslenişi de gerçeğe aykırı değildir [23]. Ancak bu belgenin en önemli yanını, şüphesiz başlıktaki "Sultân İbrâhîm'in Huzûrunda Oynanılan Raks" kaydı ve 8. benddeki "Üsküdar'dan gelir kayık/ Sultân İbrâhîm'e lâyık" mısrâları oluşturmaktadır. Bunlar, Saç Bağı hakkındaki bestenin Sultân İbrâhîm'in saltanat döneminde (1640-1648) var olduğunu kesinlikle ortaya koymakta, böylece İ. H. Danişmend'in, Mehmed Paşa için bestelendiği yolundaki bilgisinin yanlışlığına açıklık kazandırmaktadır. Çünkü Saç Bağı Mehmed Paşa'nın başdefterdar olması 1658 yılındadır ve IV. Mehmed zamânına rastlamaktadır.

Geçmişten kalan ne varsa, beğendiklerimizle, beğenmediklerimizle, tümünü incelemek zorundayız. Kimilerinin, üzerine eğilmeyi bilimsellikten ve ciddiyetten uzaklaşma saydıkları bir oyun havası bile, ciddî yanılgıları ortaya koymaya yetiyor.

---

vuz onları uzun uzun dinlemez, daha ilk edepsiz nüktede cellâda havâle ederdi.

22 Sultan Murâd-ı Râbi'nin *Sihâm- Kazâ*'yı okuduğu *Naîmâ Târihi*'nin tanıklığıyla da sâbittir.

23 M.Z. P., *Osmanlı Tarih Terimleri ve Sözlüğü*'nün Yeniçeri maddesinde (Fasikül: 24, s: 623): " 1000 tarihinden sonra zâbitleri ve acemi oğlanları ile birlikte Yeniçeri Ocağı'nın yekûnu 48.688'e yükselmişti" demektedir.

24 Bu yazı 1990'da yazılmış küçük birkaç ekleme ve değişiklikle aynen sunulmuştur.

4. ULUSAL SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ ÜZERİNE İZLENİMLER VE DÜŞÜNCELER

Suavi Aydın

4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi 1-3 Kasım 1995 tarihleri arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi salonlarında, 20 oturum halinde yapıldı.

Kongreyle ilgili olarak ilk göze çarpanlar, organizasyonun kötülüğü hatta bazı katılımcıların ifade ettiği gibi düpedüz "organizasyonsuzluk", buna bağlı olarak ilgiyle beklenen bazı bildirilerin sahiplerinin gelmeyişi (bunlar arasında benim dikkatimi çeken isimler Leeds'den Dr. Zülküf Aydın, Ege'den Dr. Nuri Bilgin, Ankara'dan Dr. Oğuz Onaran ve Dr. Seçil Büker,Bursa'dan Dr. A. Y. Sarıbay), bildiri başlıklarından çoğunun, böylesine uzun aralıklarla yapılan ve genel sorunları içermesi beklenen bir kongre için anlaşılmaz bir özgüllükte oluşu (örneğin "Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPs) Anlaşması ve Olası Sonuçları", "İşletme Etiği: İşletme Öğreniminde Olması Gereken Bir Ders", "Maden İş Kolunda Çalışanların İş Değerleri Konusunda Bir Durum Değerlendirmesi", "Stresin Çalışma Hayatındaki Yeri ve Çanakkale İli Yöresinde Bulunan İşletmelerde Stres İle İş Verimliliği konusuna İlişkin Bir İnceleme", "Türkiye'de Üniversite Dergilerinde Yayımlanan Çalışmalardaki Ekonometri Uygulamalarının Bir Değerlendirmesi" gibi), üç gün içine çok sayıda oturumun sıkıştırılmış olması ve bu yüzden insanın adeta depresyona girmesi, sunulan her bildirinin niteliğine hiç bakılmadan kabul edildiği izleniminin doğması gibi hususlardı.

Bunun yanında özellikle beşerî bilimleri yakından sarsan (postmodernizm ve feminizm gibi) yeni paradigmalar üzerine epeyce konuşulma olanağının bulunması, boşluklarda ODTÜ kütüphanesine dalma imkânı ve bittabi birçok eski dostu görebilme fırsatı kongrenin en olumlu yanlarıydı.

Bu yıl kongrenin teması etik idi. Birçok bildiri de bu tema etrafında hazırlanmıştı. Tabii etik konusunun ortaya çıkmasında, son yıllarda beşerî bilimlerin üzerinde esen postmodernizm rüzgârının büyük etkisi olmalıdır. Bu yüzden kongrenin etik hesaplaşma kaygısı giderek neredeyse insan bilimlerinin tasfiyesi noktasına ulaştı. Zaten kongrenin kapanış oturumunun konusu da bu açıdan manidardı: "Sosyal Bilimlerin Sonu Mu?" Bu başlık kongreyi hazırlayanların kastını aşacak

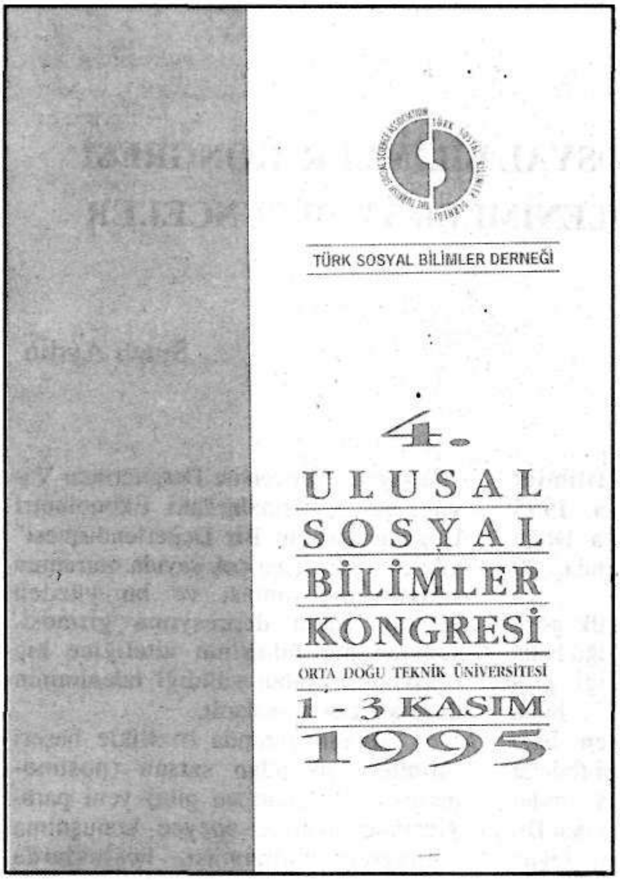

şekilde, zamanımızın *geist*'ının Türkiyeli beşerî bilimcilere fena halde nüfuz edişinin etkisiyle pekâlâ bir konkordato ilânını haber verebilirdi, ama bereket versin Ünal Nalbantoğlu imdada yetişti de, Ergun Türkcan'ın deyişiyle bu hazin cenaze mevlüdü, hiç olmazsa gençlerin nezdinde yanlış verilmiş bir ölüm haberinin şaşkınlığına dönüştü.

Bu tartışmaya yeniden dönmek üzere, bazı genç meslektaşlarımıza sirayet etmiş bir aymazlıktan bahsetmeden geçemeyeceğim. Özellikle postmodernist duruma bitişik bir sorunsal olarak duran "Kültür, Cinsiyet, Fark" başlıklı 4. oturumda sunulan bildirilerin ve soru-cevapların dili, tuhaf bir üstdile dönmüştü: Türkçe bildirilerin içinde, olur olmaz yerlerde, "çevrilebilir" İngilizce kavramlar olduğu gibi kullanılıyordu; hatta daha da tuhafı bir Fransız düşünürü olan Foucault'nun bazı kavramları, İngilizceye çevrildiği şekliyle kullanılıyordu. Türkçe bir görüşmede, Foucault'nun, örneğin bir kavramı, "to kill the bodies" biçiminde geçiriliyordu. Türkçe bir metinde, ille "orjinal" biçimiyle anılması gerekiyorsa Fransızca olması beklenecek bir kavramın İngilizce anılışı! Bu İngilizceperestlik herhalde sadece Anglo-Sakson ülkelerinde Doktora yapmış olmakla açıklanamaz. Bunun arkasında bir başka "etik" sorun durmaktadır: "Üçüncü dünyalı" olmaktan gelen ve kişiliğe nüfuz eden derin bir kompleks ve Lyotard'ın postmodern durumun önemli bir göstergesi olarak altını kalınca çizdiği "güç söyleminin her türlü meşrulaştırma aracına üstün gelmesi"yle ilişkili olarak, zamanımızın "iktidarı"nın dilini kullanmakla onunla kurulduğu sanılan özdeşlik yanılsaması. Bu "iktidarı paylaşma" güdüsü öylesine içerilmiştir ki, başka dillere yönelik her türlü incelik (daha doğrusu insanî ve akademik terbiye) terkedilmiştir. Örneğin aynı oturumda, bildirisinde Avrupamerkezci bir uluslararası ilişkiler kuramının varlığından şikâyetçi olan ve herhalde bu yüzden olsa gerek "Amerikamerkezci" bir dil kullanan

Bilkent'ten Fuat Keyman, Foucault'nun bir kitabında konu edilen bir olayın kahramanından bahsederken "Monsieur" sözcüğünü yazıldığı gibi okumayı tercih etti ve bunun bir dil sürçmesine bağlanmasını da önleyecek şekilde bu kullanımını defaatle tekrarladı. Aynı akademisyene Bosna demek zor geliyor olsa gerek, mezkûr memleketten söz ederken "Boznia" söyleyişini tercih ediyordu. Postmodernist bir savrulmayla yerel kimlikleri öne çıkaran ve uluslararası ilişkilerde "evrensel bireyin kurulma sürecinde sessizleştirilmiş öteki kimlikleri tanımaya dayalı bir adalet kavramına" doğru gittiklerini söyleyen tebliğci, herhalde farkında olmadan, eğer cehaletten değilse, diline bu adaletin ve eşitliğin zerresini yansıtamıyordu. Üstelik pek revaçtaki postmodernist ve yapısalcılık sonrası tefekkürün, egemenlik ve iktidarın dille (metinle) üretildiği savını kanıtlayacak bir paradoksu kendisi yaratarak... "Ötekine karşı sorumluluk" ilkesinin çağın etiği haline gelişi eğer durmamız gereken yerse, buna evvelâ postmodernist eleştirinin odak noktası ve taarruzunun ağırlık merkezi olan dille kurulan iktidarı parçalamakla başlamalı, değil mi? "Öteki"ne karşı sorumluluk ilkesine bağlı olarak, "Kendi" dillerine hiç olmazsa "Öteki" muamelesi yapsalar, o da yetecek! Hele hele Bilkent'ten Mahmut Mutman'ın üstünde durduğu "toplumsal ve kültürel farkları görünmez kılan egemen yaklaşım biçimi"nin eleştirisine, öncelikle insanların kendi dilleriyle yüksek düşünme olanağını elinden alan bir hegemonik dile tutsaklığa ve o dilin yardımıyla "düşünme"nin yerine "malûmât"ı ("enformasyon"u) ikame eden ve söz konusu tutsaklığı pekiştiren "üniversiter" kurumlaşmalara, bilhassa bu arkadaşların da içinde yer aldığı koloni tarzı akademik yapılara karşı bir duruş geliştirmekle başlamak gerekmez mi?

Bir diğer tuhaflık, "Kadın Araştırmalarında Kapsam ve Yöntem" oturumunda yaşandı. İstanbul'dan Serpil Çakır, "bilimdeki gizli erkek bakışı"nı örneklerken, bir önceki gün ODTÜ'den Aykut Kansu'nun sunduğu bildirinin "1908 Genel Seçimleri" başlığına atıfta bulundu. Çakır'a göre kadınların oy kullanmadığı ve seçilme hakkının bulunmadığı bu seçime "genel" denemezdi; işte erkek egemen bakış yahut "bilimdeki gizli erkekçi bakış", Kansu'nun dilinde yeniden üretilmişti. Bir doçentin, üstelik "Osmanlı kadın tarihi" ile ilgilenen bir öğretim üyesinin "yerel olmayan" anlamında kullanılan "genel" ibaresinin bu bağlamını, "aşırı uzmanlaşma"dan olsa gerek, bilmeyişi ve bildirisinde ciddi ciddi bunu kanıt olarak göstermesi gülüşmelere neden oldu. Aynı oturumda Marmara'dan Aynur İlyasoğlu'nun sözlü tarih yönteminden aktardığı kadın öyküleri ve yöntem sorunu bakımından sözlü tarih pratiğini tartışması ilgi çekerken, Çakır ve Eskişehir'den Nadide Kargıner'in "feminist bilim" yaklaşımı kendi eleştirisinin öznesi olan cinsiyetçiliği yeniden kuran bir özgücülüğe düşüşü göstermesi bakımından ibret oldu. Biz bilimin temel ereğinin "anlamak" olduğunu bilirdik; ama şimdi öğrendik ki, örneğin "feminist bilim" kadınlara eşitliğin ötesinde bir özerklik alanı sunacak mücadelenin yollarını aydınlatan bir metodolojiymiş! Bilimin özgürleşmesi yolunda feminist bakışın ne denli önemli olduğu muhafazakâr olmayan bütün beşerî bilimcilerin malûmudur; hatta bazı antropologlara göre geleceğin bilimi feminist ve ırkçılık karşıtı olmalıdır (örneğin bkz: Knight

1991) ama bu çaba bütün bilimin rengini değiştirecek bir çabadır yalnızca. Sadece kadınların kadınları anlayabileceği nokta-i nazarından bir "kadın bilimi" inşa etmek, "kadına özgü" kavramlar icat etmek, en azından bilimin evrenselci doğasına aykırıdır. Herkesin paylaşacağı bir kavramlar dünyası olmadan dünya nasıl anlaşılabilir olur? Eğer dünyayı anlamak gibi bir kaygınız yoksa bilime de gerek kalmaz, dolayısıyla "kadın bilimi" hiç olmaz. İnsan bilimlerinin meşruiyet kaynağı, evrensel bir insan doğasının bulunduğu kabulüdür. Bu doğayı farklılaştırıp karmaşıklaştıran ise tarihtir. Burada postmodernist savruluşun kadın çalışmalarına yansıyış biçimini tanırız aslında; zira siyasal postmodernizmin en temel kabulü, böyle esas ve evrensel bir insan doğasının olmadığı şeklindedir (Bkz: Briand 1995: 111). Buradan kalkarak hiçbir kültürün kültüraşırı (*cross-cultural*) bir yaklaşımla anlaşılamayacağı yahut insanların birbirini anlayabileceği ortak bir zeminin olmadığı noktasına gelebiliriz. Örneğin Japonya'da Japon kültürünün antropoloji ve yabancı antropologlar eliyle çalışılması karşısında kuvvetli bir muhalif eğilim vardır. Hiçbir farklılık içermeyen, kendi içinde homojen ve benzersiz bir Japonya tasarımına dayanan Japonoloji, Japonların diğerlerinden alabildiğine farklı olduğu ve bu yüzden Japonların ancak Japon kültürünün kavramlarıyla anlaşılabileceği düşüncesine dayalı bir çerçevede çalışır: "Japonlar diğerlerinden farklı ama kendi içlerinde homojendir" (Bkz: Mouer ve Sugimoto 1990: 21-188). Benzer biçimde, "kadın bilimi" de kadınların kendi dilini bulacak ve "ayrı" bir kadın doğası tasarlayacaktır: Bu "bilim"de "kadınlar erkeklerden farklıdır ama birbirine benzerler; kültür, yaş, konum ve sınıf farkları ihmal edilebilir" varsayımı egemen olacaktır kuşkusuz. Bu savrulmalar her türden etnosantrizmin zaferine çanak tutmaktadır; yani söylenenin tersine yeni bilimde feminist ve ırkçılık karşıtı (dolayısıyla etnosantrik bakışı tasfiye eden) tavırların yanyana duruşunu temelden sarsacak bir müdahaledir bu.

ODTÜ'den Meyda Yeğenoğlu, 4. oturumda sunduğu tebliğinde, feminizm açısından, bu ortaya koyuş biçiminin tam aksinin yürürlükte olduğunu savundu. Ona göre, feminist kuram evrensel bir kadın nosyonu varsayımını tehlikeli bulmaktaydı. Zira "emperyal-feminist" söylem özünde oryantalistti. Burada, bütün iddiasına karşın, kültürcü angajman nedeniyle evrensel bir "kadın bilimi"nin kurulamayacağı gösterilmektedir. Yeğenoğlu, buradan yola çıkarak, aslında postmodernist paradigmanın da özünde Batımerkezci olduğunu, sadece sözcü olarak "Üçüncü dünya"ya yer verildiğini, "Üçüncü dünya"nın Batı'yı nesneleştiremediğini, buna hâlâ izin verilmediğini belirtti. Postmodernizm, bir tür özeleştiri olmakla birlikte, bilimin kendisinin ve dilinin yapılışı bakımından Batı zeminini terketmemekte ve bu haliyle de mevcut hiyerarşiyi yeniden üretmektedir.

Postmodernizmi böyle anlamayan bir bakış açısı, ertesi gün 10. oturumda, Hacettepe'den Tayfun Atay'ın sunduğu bildirinin özünü oluşturuyordu. Atay'a göre postmodernist antropoloji nesnesiyle bir hegemonya ilişkisi kurmaktan şiddetle kaçınıyor, alanda eşitlerarası bir ilişki kurmaya çalışıyor, alan deneyiminin ardından kaleme aldığı metinde, bu öznelerarasılık (*intersubjectivity*) yaklaşımının etkisiyle, kendi hikâyesini de yazıyor, yani bir yandan metinde kendini yansıtıyordu (*selfreflexivity*). Oysa klasik antropoloji, "katılarak gözlem"

yaparken nesnesine üstün bir konumu kurgulamakta ve kendisini metinden dışlaştırarak metni "objektif" kılmaktaydı. Katıldığı topluluk içinde kendini gizlemesi ya da kendi hemcinslerini nesneleştirmesi "etik" bir sorun doğurmaktaydı. Şimdi yapılan ise, daha çok, "katılımın gözlenmesi" idi. Bu bakış açısının uç noktalarında antropoloji, giderek, neredeyse antropoloğun kendi metnini oluştururken yaşadığı serüveni incelemesi olmaktadır. Bu paralelde, Bilkent'ten Zerrin G. Tandoğan 12. oturumda kendi alan araştırmasına dönük bir "özeleştiri"yi sundu. Tandoğan'a göre, bilimsel "etik" anlayışında yer alan değerden bağımsız "objektiflik" yaklaşımı, insanın olduğu her yerde olması gereken "etik"le, yani başkalarının yaşamına ve değerlerine saygı göstermek ve eşit ilişkiye girmek demek olan "etik"le çatışmaktaydı. Yani kimsenin başkasını nesneleştirme hakkı yoktu; antropolog, alan çalışması ("katılarak gözlem") yöntemiyle, bu açıdan "etik" bir ikilemi yaşamaktadır. Zira araştırıcının bu yolla başkalarının hayatına, tabiri caizse burnunu sokması, "kültür" dediği o hayata üstten bakması, alanda samimiyet kurarak kendileri hakkındaki bilgiyi kendilerinden aldığı bu insanların hikâyesini bütün açıklığıyla yazması etik açıdan meşrû değildir.

Bu iyi niyetli duyarlılıklar, maksadını aşacak anlamlara yol açmakta; antropolog veya başka bir beşerî bilimci "anlamak" ve "açıklamak" olan temel kaygısını bırakarak ve başka bir meslektaşıyla ilişkisini tesis eden ortak dilini (mutabakatını) kaybederek, işini, nesnesiyle aynı handikaplarla malûl olduğundan hareketle, "kendine bakmaya" yahut alandaki "Öteki" ile eşitler ilişkisi kurmaya (onlarla "sohbet" ve "muhabbet"inin hikâyesine) indirgeyebilmektedir. Bu durumda bütün bilimsel etkinliğin sorunu artık özne-nesne ilişkisinin nasıl kurulacağı ve "Öteki" olanın içselleştirilmesi olur. Oysa bu sorun, bir yöntem sorunu değil, olsa olsa bir terbiye ve empati sorunudur. Üstelik bu kaygılar hiç de yeni değildir. Kökleri Dilthey'a ve Weber'e giden anlamacı yaklaşıma ve Boas'a kadar geriye götürülebilecek geniş bir antropoloji yazınına hep bu soruna yönelik kaygılar nüfuz etmiştir ve bu arayışlar belirli düzlemlerde, bilimsel etkinliğin doğasına uygun olarak, sürüp gidecektir. Bunun bağımsız olarak sorunsallaştırılması bilimsel etkinliği mecraından saptırmış ve beşerî bilimler, bu anlaşılma biçimiyle bugün psikolojiye sıkışmıştır.

İkinci bir konu, "büyük anlatı" (*grand narrative*) sorunudur. Modernist bilim projesi, yazanı metnin dışına taşıyarak metin içinde bir tür hegemonya kurmakta, metne içkin "hikmet" iktidarının dilsel aracı olmakta ve metinde "hakikat" yeniden kurulmaktadır. Postmodernist projede yazan metne kendi hikâyesini katarak, daha tikel, "evrensel" olmayan ve daha "gerçek" bir metin kurgulamaktadır. Metindeki öğeler ayrıcalıklı değildir; kendisini işlevsel (işe yarar) olmasıyla, verimli oluşuyla ve performativitesiyle meşrulaştırmaktadır (Bkz: Lyotard 1984). Postmodernist projede kaygı bu olsa da, bunun hayata geçirilmesi ne ölçüde mümkün olmaktadır? Zira sonuçta her metin bir referanstır ve kendisini de belirli atıflarla oluşturur. Kendisine gönderme yapıldığı ölçüde her metin bir iktidar kurar. O takdirde tecessüs temelinde araştırmadan vazgeçilecek, yani gerçek anlamda bilim, Heidegger'in çok önceden haber verdiğini Nalbantoğlu'ndan dinlediğimiz üzere, tamamen

bitecektir ve akademik aşırı uzmanlaşmanın kompartımanlaştırdığı "işlevsel alanlar" proje yapmaktan öte bir etkinlikte bulunmayacaktır. Yok eğer hâlâ insanın en önemli ve anlamlı olanağı saydığım "bilmeyi isteme" etkinliklerimizi motive edecekse, posmodernist projenin "emrettiği" şekilde yazamayacağız demektir. Zira o kaygıyla öyle bir metin olanaksızdır. Postmodernist yazarların, evrenselciliği Batımerkezli bakmak şeklinde anlayan modernist anlayışa karşı çıkışları ve kolonyalizmden kalma sivil ceberrut tavrının tasfiyesi yönündeki katkısı saklı kalmak ve övgüye değer bir çaba olarak görülmek kaydıyla, bu paradigma "hakikati bilme" yahut bilmek üzere "düşünme" etkinliğini ve bu etkinliği "sevme"yi tahrip etmek bakımından işlevselci ve uzmanlaşmacı ve giderek de özgücü modernist okulların reformasyonundan başka birşey değildir.

Bu alanda söylenecek üçüncü husus, Meyda Yeğenoğlu'nun bildirisine yansıyan postmodernist antropolojiye mündemiç Batımerkezcilik sorunudur. Feminist söylem incelenerek varılan yargıya göre, feminist söylem kendine "Doğu kadınını özgürleştirme" misyonunu yüklemiştir. Erkek egemenliğini kırmak üzere yola çıkan bu anlayış, başka bir düzlemde başka bir egemenlik ilişkisi kurmaktadır. Postmodernist antropoloji de bu egemenlik ilişkisinden tamamen kurtulmuş değildir ve bilinçaltında bu egemenliğin, metinde de bu egemenlikten gelen "büyük anlatı"nın hükmü sürmektedir. Bence bu konuda tartışmalı olan yön, Batıda üretilen herşeye şüpheyle bakmanın bir süre sonra insanları bir başka postmodern tuzağa, Batı bilimi/bilgisi, Doğu bilimi/bilgisi ayrımını dayatacak bir çıkmaza götürmesidir. Biraz önce değindiğim gibi, bilim etkinliği içinde bulunan birisi için "büyük anlatı"nın sınırlarından dışarı çıkmak, hangi enstrüman kullanılırsa kullanılsın, olanaksızdır. Her "büyük anlatı" olarak değerlendirilen şeyin arkasında da hegemonik bir ideolojik angajmanın bulunduğu kaygısı, bu arayışın kaygısını tamamen yitirmemek şartıyla, bilimciyi sadece metnin dilini çözümleyen yapıbozucu (*deconstructivist*) bir konuma saplayacak ve metnin gerçekte ne söylediği ya da metnin hakikatle ilişkisi ihmal edilecektir. Örneğin Said'in Oryantalizm eleştirisi, okuyanlarını ister istemez oryantalist metinlerin içinde gizlenen hakikati aramaktan alıkoymakta, onları toptan Batı tahakkümünün aracı olan öznel metinlere indirgemektedir. O metinler içinde hiç mi merak saikinin güttüğü bir hakikat arayışı yoktur? Yahut, Japonoloji uygulamasında olduğu gibi, başka kültürden olan "yerli" kültürü hiç mi anlayamaz? Kültürler arasında ilişkiyi kuran hiç bir insanî öz ya da ortak vasıf yok mudur? Veya o metni okuyan "ben" metinde öznel olanı anlayıp ayıklayamayacak kadar görme melekesinden (*theoria*'dan) yoksun muyum? Biz "Doğulu"lar, aklî bakımdan, bunları ayırdedemeyecek kadar özürlü olmalıyız ki, arada bizi uyaracak ve "hakikat"i gösterecek metin çözümlemelerine ihtiyaç duymaktayız. Yahut Yeğenoğlu'nun vurguladığı, "feminist Batı"nın "müslüman Doğu"ya bakışında yer alan, "geleneğin kıskacındaki müslüman kadının, bu pratikler yüzünden özgürleşemediği" savında hiç mi gerçek payı yoktur? Bunları ayırdedecek kadar eleştirel akıldan yoksun muyuz?

Burada sorun, Batı'nın "evrensel" diye önümüze koyduğu esasları, bakma biçimlerini sorgularken kültürcülüğe,

yerelciliğe düşmemektir. Bu tehlike hep tepemizde durmaktadır. Hâlâ insan aklında güvenilecek bir yan vardır ve akıl eşitlikçi ve hiç bir şeyi dışarda bırakmayan bir evrenselciliği inşa etmek için güvenilebilecek yegâne melekemizdir. Şükürler olsun, o akıl bize, postmodernist projenin neye tekabül ettiğini de göstermektedir. Yeter ki çevirmenlikten kurtulalım; ama yine o postmodernist proje, çevirmenliğin ötesine geçmemizi sağlayacak bütün araçlarımızı elimizden almaya çalışmaktadır. Lyotard'ın vurguladığı gibi, "bilgi"nin yerini "malûmât" (*information*) almıştır. Biz buna "bilme"nin yerini de "haberdar olma"nın aldığını ekleyebiliriz. Makbul olan "bilgi"yi aramak değil, "malûmât"a ulaşmaktır; bunun için "malûmât"a ulaşma araçlarını kullanmayı bilmek, bunun için beceri geliştirmek yetecektir. Üniversitenin işlevi de artık budur. O nedenle Üniversite bir tefekkür, araştırma ve tartışma platformundan ziyâde enformatik, teknoloji veya "pazar"ı öğretmek ve bu öğretimi de yabancı dille yapmak gibi "Üçüncü Dünya"ya lâzım olduğu kadar bir beceriyi geliştirme kurumu olmuştur; artık âlimler (*scholar*) "akademisyen" yahut uzmanlara dönüşmüştür. Bu dönüşümün ayak bağı temel bilimler ve beşerî bilimlerdir. Onların hayat damarlarını kesmek için de, bu alanlara çok sayıda öğrenci doldurulur; epistemolojik meşruiyet zemini yok edilir; bu alanlar meslekleştirilir: Fizikçiler fizik mühendisi olur, iktisatçılar işletmeci, sosyologlar sosyal hizmet uzmanı, geri kalanı da lise öğretmeni... Üniversiteler holdinge dönüşür, para kazanmanın yollarını aramak hakikati aramanın önüne geçer; tefekkür, gözlem ve araştırmayla hakikatin peşinde koşacağımıza *e-mail*'in, *internet*'in başına geçip malûmât paketi halinde hazırlanmışı tüketmeyi yeğler hale geliriz. Adına ister sanayi sonrası, ister "Bilgi Çağı", ister postmodernite deyin, yaşadığımız çağ insanın insana köleliğinin pekiştiği ve bu operasyonun da sanki insanlar özgürleşiyor*muş gibi* hissettirildiği (ideolojinin herşeyin önüne geçtiği) bir çağdır.

Bu yüzden özgürleştirici ve yakınlaştırıcı görüntüsüne karşın, son tahlilde postmodernist proje aslında modernitede yarım kalan köleleştirme sürecinin yeni enstrümanı olarak gözükmektedir, ne yazık ki.

Bugün beşerî bilimlerin bir "etik" sorunu değil, bilim olarak varolmak bakımından hayat-memat sorunu vardır. Bir bilgiye ulaşma, bilme etkinliği olarak bilimin önünde duran acil sorun budur. Bu nedenle, sanki bu dayatmalar yokmuş gibi, iki üç yılda bir yapılan bir kongrede işletme biliminin (?) etiğini, stres sonucu ne kadar iş kaybı olduğunu, Vanspor "olgusu"nu yahut alan araştırmasında araştırıcının "etik" açıdan ayıp edip etmediğini konuşmak bana çok anlamsız geliyor. Zira beşerî bilimlerin dayandığı zemin kaydırılıyor. Batı'nın "dil oyunu" beşerî bilimcileri yerelcilik silahıyla, ağızlarına bir parmak bal çalmayı da ihmâl etmeyerek, yeniden tutsak alıyor. Bazılarımız da, onlarla aynı havayı teneffüs etmekten olsa gerek, bu kaygıları doğuran nedenleri paylaşmadığımız halde, Batı'nın kolonyalist biliminin "etik" sorununa karşılık gelen bir özeleştiri alanına nüfuz ederek kendi kendimize gelin güvey oluyoruz; oysa zamanımızın *geist*'ı icabı ideolojik olarak hâlâ "Üçüncü dünyalı"yız. Bu ideolojik konumu kırmanın yolu da, yeni bir evrenselciliğin inşasından geçiyor; insanlığı yerel kimliklere sıkışmış kompartımanlar halinde kurgulayan ve

sadece bu kurguya dayanan bir meşruiyet tanımlayan yeni bir özgücülükten değil.

Kuhn'la başlayan ve günümüzde Feyerabend'le temsil edilen bütün bilime dair epistemolojik sorgulamanın halen yürürlükte olmasına karşın, "müsbet" bilimciler bu sorgulamayı pek üstlerine almadıklarından olacak, kapanış oturumunda bu sorguyu fena halde üstüne alan ve önceki oturumlarda bilim yapmanın neredeyse bütün pratiğinin değillenmesine şahit olan biz beşerî bilimciler, epistemolojik sonumuzun gelip gelmediğini anlayabilmek için, kendimizi "müsbet" bilimcilerin eline teslim ettik. Kapanış oturumunda, "Sosyal Bilimlerin Sonu Mu?" tematiğini, bu yüzden olsa gerek, ODTÜ'den bir elektrik profesörü (Kemal İnan), bir matematik profesörü (Tosun Terzioğlu), bir felsefeci (Ahmet İnam) ve bir sosyolog (Ünal Nalbantoğlu) tartıştı.

Kemal İnan, "müsbet" bilimlerin neden bu denli rahat olduğunu fen bilimlerinin göreli başarısına bağladı. Fen bilimlerinde araştırmacı, yeknesak (döngüsel, tekrarlanan) ve (insanî anlamında) tepkisiz bir doğa karşısında rahat ve monolojik bir yol tutturmuştu. Buna bağlı olarak geleceği öngörme gücü vardı; bu güce dayanarak insanın doğayı egemenliği altına almasını sağlayan bir aracı (teknolojiyi) insanın emrine vermekteydi, yani bir anlamda işlevseldi. Bu işlevselliği onun bir bütün halinde çalışmasına izin vermiyor ve bölüne bölüne yaşamasına yol açıyordu. Sosyal bilimler ise tepkisiz ve tekrarlanan bir nesne karşısında değildi. Araştırmacı ile nesnesinin doğası aynıydı. Üstelik bu alandaki bilgi, insanın insana hükmetmesinin pratiği olan politika tarafından kullanılabilirdi ve özne ile nesne arasındaki araştırma ilişkisi kolayca bir tahakküm ilişkisine dönüşebilmekteydi. Bu da, en azından, ahlâkî değildi. İnan'a göre sosyal bilimlerin bugünkü sıkıntısı buydu. Aydınlanma ile gelen, insanın doğayı ve kendini akıl yoluyla anlayabileceği inancı ve bu anlama etkinliğinin aracı olan nedensellik ilkesi, yine Aydınlanma'nın bir ürünü olan "insanı özgür bir varlık" olarak görme şekliyle çatışmaktaydı. Öyleyse bilim, amacı öngörebilmek olan bir alan mı yoksa insanlara kendi olanaklarını gösteren bir alan mı olmalıdır? Sosyal bilimler, fen bilimleri gibi, en azından öngörü bakımından "başarılı" olamadıklarından, onda kompartımanlaşma ("böl ve yönet") çalışmamıştır. O halde sosyal bilim eğitimi görmüş olanlara, (herhalde yordayıcı "uzmanlar" olamadıklarından) okuduğu bir metni anlayabilmek ve bir yabancı dili (tabii İngilizceyi) bilmek ve o dildeki popüler yayınları takip edebilmek "becerisi" ile donanmak yetecektir. İnan'ın bu pragmatizmi, mühendisliğine verilebilir. Söyledikleri son tahlilde postmodernist proje ile örtüşmektedir: Bu nokta-i nazardan akademi, özgül alanların birbirinden habersiz "uzman"larını yetiştirmelidir; bunu yapamazsa insanları "malûmât"a ulaştıracak beceriyi vermelidir. Bir an, bilimi insanın olanaklarını önüne koyan bir özgürleşme sahası olarak değerlendireceği zehabını uyandıran İnan, bu son yorumuyla, "olanak"tan piyasada "işe yarayacak" beceri edinimini anladığını göstermiş ve bizi insanın nasıl özgürleşebileceği sorusuna kadar götürebilecek tehlikeli bir yanlış anlamadan korumuştur!

Ardından Tosun Terzioğlu görüşlerini belirtti. 60'larda sosyal bilim-müsbet bilim ayrımının çok keskin biçimde yapıldığını, bunun her iki alanın iki ayrı dünyayı ve farklı dilleri temsil

ettiğine inanılmasına bağlı olduğunu söyleyen Terzioğlu, Türkiye'de insanların pragmatik düşündüğünü, bu yüzden fen bilimlerinin bilhassa maddî sonuçları nedeniyle revaçta olduğunu ve tanındığını, Türkiye'de sosyal bilimlerin Batı'nın üstyapısal oluşumları ile bağ kurduğu ve kendi gerçekliğine bir türlü dönemediği için "başarılı" olamadığını dile getirdi. Kendi alanından örnek veren Terzioğlu, matematiğin oluşum sürecinde, hiç de sanıldığı gibi "*exact*" olmadığını, matematikçinin yetiştiği kültür ortamının bu süreci etkilediğini vurgulayarak, ancak sonuçta ortaya çıkan metnin "*exact*" hatta "kuru" olabildiğini, bunun da yanlış bir biçimde bütün "bilimsel süreç"e teşmil edildiğini söyledi. Terzioğlu'na göre, önceden çok açık olan bilim-teknoloji-üretim ilişkisi bağlantısı, artık daha "kompartımental"di; bilimle teknoloji ilişkisi daha kompleks, daha iç içe bir hal almıştı. Bu ilişki bilimin "kompartımanlaşması"nı zorluyordu ve dolayısıyla "uzman"lar doğuyordu. "Bugün birini 'Matematik'ten imtihan etmek, en hafifinden, insan haklarına aykırı" idi. Bu durum, Terzioğlu'na göre, bilimcileri tehlikeli bir noktaya doğru götürmektedir: İnsanlar gün geçtikçe kendi uzmanlık alanında bulunan daha az sayıda insan ile ilişkiye girebilmektedir. Bu parçalanma sürecinin sonunda, korkulur ki, aynı disiplinin içinde bile birbirini anlayan insan kalmayacak, sadece teknoloji veya başka türlü bir pragmatik'in taleplerini karşılayan ve sorunlarını çözen uzmanlar, Aydınlanma'nın "global bilim" projesini suya düşürecek şekilde, kendi oyunlarına dalacaktır. Burada bilim-teknoloji ilişkisi artık tersinden kurulmaktadır. Ancak, bu çıkmazın karşısında bir umut ışığı vardır Terzioğlu'na göre: O da bilimlerin tıkandıkları noktada birbirlerinden esinlenmeleridir.

Ahmet İnam, "Bilimlerin Sonu Mu?" sorusunun, daha açık olarak, bilim denen insan etkinliğinin sorgulanmasının bilimin ruhuna uygun olduğunu söyleyerek söze başladı. Bilme ve anlama etkinliği olarak bilim insan içindir; buna bağlı olarak önce bilimin nasıl sorgulanacağının bilinmesi gerekir. Bir insan etkinliği olduğuna göre, "bilim nasıl bir insan etkinliğidir?" sorusuyla işe başlamak doğrudur. İnam'ın bu soruya verdiği cevap, bilimin kültürel bir etkinlik olduğudur, dolayısıyla sosyal bilim-müsbet bilim ayrımında sorun vardır. Başlangıçta bütüncü ve kültürel bir bilim anlayışı sunan İnam, insanın sorunlarını çözme etkinliği olan sosyal bilimlerin bitemeyeceğini dile getirmektedir. Belki "*grand narrative*" olarak sosyal bilim etkinliği sona ermiştir ama, sorunlar bitmeyeceğine ve çözüme hep ihtiyaç duyulacağına göre, Popper'ci anlamında bir "toplum mühendisliği" hep var olacaktır. İnam'ın kastettiği "toplum mühendisliği", yerel ve kısmîdir. Yani belirli mekânların ve belirli sorunların belirli "uzman"ları, bir tür hekimlik gibi, toplumsal hastalıkları sağaltmaya çalışacaktır. İnam'a göre buna bilim demeyeceğiz. Zira insan değişiyorsa bilme etkinliğinin değişmesi de kaçınılmazdır. Değişmenin olmadığı yerde de "kokuşmuşluk" vardır. Bu yerel toplumsal bilme, yerelin kültürünü bilmek zorunluluğunu dayatacaktır. Bu açıdan yeni anlama araçlarının arayışına girmek gereklidir. Zira "yaşadığımız dünyaya, topluma uygun bilimi kurmalıyız"dır ve bu anlamda da sosyal bilimlerin sonu olmalıdır. *Verstehen*cı, katılarak gözlemci yöntemler, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyıl başlarının sorunları için çözümdü. Ayrıca bu

"yeni"yi arayışta ve çözüm bulmada politik yön hep olacaktır. Bu sunuş çerçevesinde İnam, sosyal bilimler için üç ayrı çalışma katmanı belirlemektedir: Birinci katman "sorunlara çözüm bulma" çerçevesi olacaktır; ikincisi "anlamaya ve açıklamaya yönelik modellerin" arayışında bulunacaktır; üçüncü katman ise, "kültürlerarası, modellerarası çerçeveler, yani kapsayıcı bir sistem" arayan bir etkinliğe sahne olacaktır. Bu arada "İnsanı anlayıp da ne olacak?" sorusuna karşılık hâlâ geçerliliği olan "daha iyi bir dünya tasarımı için" cevabının da sorgulanması gerekmektedir. Türkiye'de sosyal bilimin geleceğine dair İnam, yukarıda söylediklerinin Türkiye'ye özelleştirilmiş bir örneğini dilemektedir. Türkiye'deki sosyal bilimciler halkı her yönüyle çok iyi tanımalı, bu topraklardaki kültürün bütün veçhelerini bilmelidir: "Bu topraklarda yaşanmışlıkları iyi bilen toplum bilimcilerine ihtiyaç var"dır; sosyal bilimcilerde "bizim insanımıza özgü" olanı ve bu "özgü"leri anlama yollarını bilme çabası olmalıdır.

Ahmet İnam, felsefeci olarak, sosyal bilim'in tasfiyesi konumunu sunmakta ve bu alanın özgücü, yerel bilginin egemenliğine terkedilmesi gerektiğini savunmaktadır. Son derecede işlevselci, işevuruk ve postmodernizme özgü bir beşerî bilgi alanı tanımlamakta ve bu düzlemdeki parçalanmışlığın nasıl aşılacağına dair bir cevabı olmadan açıklayıcı modeller ve modellerarası mutabakat çerçeveleri temenni etmektedir. Oysa sunduğu manzara içinde yer alan *sui generis* malûmât edinme biçimi ve özgül kavramlardan ibaret bilgi çerçeveleri, böyle bir sıçramaya izin vermeyecek ölçüde yeteneksiz ve içe kapanıktır.

İki fenci ile bir felsefecinin beşerî bilimlere bakışına zaviye veren pergelin neliği, bereket, son konuşmacı Ünal Nalbantoğlu tarafından ortaya kondu da bütün Kongre boyunca havaya sinen karamsar hezeyan biraz olsun açıklığa kavuştu. Nalbantoğlu'na göre sınırları Üniversite kurumu ile çizilmiş klasik bilim çerçevesi negatif yönde dağılacaktır. Bu dağılmaya dair uyarı yahut bilim etkinliğinin kendi dışından gelen etkilere teslimiyeti 1920'lerde Heidegger tarafından ortaya konmuştur aslında. Bugün bilimin işletildiği kurumlar Heidegger'in saptamalarını haklı çıkaracak bir manzara arzetmektedir. Önceden daha örtük olarak işleyen "akademik pazar" ile endüstriyel işbölümü arasındaki ilişki artık açığa çıkmış ve üniversiteleri "yüksek öğretim şirketleri"ne dönüştürmüştür. Bu "şirketleşme"de iki amil rol oynamaktadır. Bunlardan ilki "dünyayı sayıya indirgeyen zihniyetin pazar mekanizmasıyla kaynaşması"dır; artık "tasarımlarımızı satalım" düşüncesi hâkimdir. Bilime egemen olan ölçmeci bakış açısı ("teknisizm") ile merkeze yerleşen "satış" ve "satışı olan" bilgiyi üretme (projecilik) etkinliği biraraya gelince, birlikte "bilginin metalaşma sürecinin doruğunu" temsil etmektedir. Son derecede uzmanlaşan bilim işçisi de "şeyleşerek" bu süreçten payını almaktadır. Sosyal bilimlerde bilimci bilme etkinliğinin doğasını değiştiren ikinci etken, "uzmanlaşmanın sosyal bilimler alanında standartlaşması"dır. Türkiye'de sosyal bilimlerin gerçeği, "özelleşmiş Türkiye'nin özelleşmiş sosyal bilimleri" şeklinde ifade edilebilir Nalbantoğlu'na göre. Uzmanlaşan ve kendi alanındaki "malûmât"ı edinmekten öte bir tefekkür çabası olmayan bilimci, "müsbet" bilim atfını haklı çıkaracak ölçüde 'kuruludüzen'e (*establishment*) çomak sokan "menfi"liğini de (eleştirel

gücünü) yitirmiştir böylece. Dolayısıyla bilme etkinliğinin temeli olan tecessüsün (*curiosity*) yerini yarar almıştır. Bu savrulmayla düşünür (*scholar*) kaybolmakta, onun yerine "araştırma projelerine gömülmüş araştırmacı tipi " (dar anlamıyla *academician*) yayılmaktadır. Yaşanan bu "amprisist uzmanlaşmayla yapılan işten zevk alınmadığı için de etik sorunu gündeme gelmektedir". Bu bir "kafes"tir. Bu "kafes"ten kurtulmanın tek yolu da kafalarımızın ve etkinliğimizin kafese alınmasına karşı mücadele etmekten geçer; zira "merak saikiyle araştırma yapmayan kurumlarda hep bir tehlike vardır".

Bu kongrede Ünal Nalbantoğlu'nun son konuşmacı olması, gerçekten de talih olmuştur. Her zaman bu kadar şanslı olamayız. Aramızda hâlâ aklını "Bilgi Çağı"nın nimetlerinden koruyanlar kalmıştır ve bu kongre, Ünal Nalbantoğlu'nun çağrısını sonuna kadar haklı çıkaracak şekilde, "kafeslenmemek" için bir akıl mücadelesinin zorunluluğunu şiddetle hissettirmiştir. Bir yanda postmodernizmin tahrip edici etkilerine karşı tamamen korunmasız kalmayı doğuracak biçimde evrenselci zeminden yoksun bir konum, öte yanda, bilim felsefesinde kopan bu fırtınalardan, gemilerini sütliman bir havuzda yüzdürmeyi tercih ettiklerinden, hiç etkilenmediği izlenimini yaratan pozitivist-amprisist bir konum, bugün Türkiye'deki beşerî bilimlerin resmini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin halihazır gündemini işgal eden, Kürt sorunu (hakkında sadece bir tebliğ vardı), milliyetçilik, diğer etnik gruplar, Balkanlar ve Kafkasya, Orta Doğu, İslâm, tarikatlar, işçi ve memur hareketleri, gençlik gibi oldukça önemli konuların kongrede hemen hemen hiç konuşulmamış olmasına şaşarak değerlendirmemi bitiriyorum.

Anılan Kaynaklar

BRIAND, Michael (1995), "Postmodernism and Politics: Skepticism or Pragmatism", *The Journal of Speculative Philosophy*, IX/2 (July), ss. 111-24.

KNIGHT, Chris (1991), *Blood Relations. Mensturation and the Origins of Culture.* New Haven ve London: Yale University Press.

LYOTARD, J. F. (1984), *The Postmodern Condition.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

MOUER, R. ve Y. SUGIMOTO (1990), *Images of Japanese Society.* London ve New York: Kegan Paul International.

Kanun Dairesinde Serbesti

- Nedir bu hal Karagöz?
- Kanun dairesinde serbesti Hacivat.

N. Berberyan
8. 2. 1876, Hayal, Sayı: 319

DOSYA : BASIN YAYIN TARİHİ

2000'LERE DOĞRU TÜRK BASINI!

Uygur Kocabaşoğlu

"Vefa Lisesi müdür yardımcılığına atandıktan sonra Zühtü Paşa (Maarif Nazırı) bana şu sözleri de söyledi:

- Sen, dedi, gazetecilik de ediyormuşsun. Evlat, bizim ülkemizde gazeteciliğin dünyası yoktur. Kaleminden bir mürekkep damlar, sonra kendini kurtarma olanağı bulamazsın. Zühtü Paşa'nın 1901 yılında söylediği halde tazeliğini ve gücünü bir türlü yitirmeyen bu sözlerini kaç kez hatırladım ve kendisini rahmetle andım."

Hüseyin Cahit Yalçın*

Ülkemizde basının güncel ve tarihsel boyutlarıyla sistemli bir çözümlemesini kaçınılmaz ve geciktirilmez kılan olgu ve oluşumların önemlileri şöyle özetlenebilir:

"Basın işletmeleri varlık nedenlerini inkâr edercesine kendi zıtlarına dönüştü. Haber pazarlayarak kâr eden işletmeler olmak yerine emtia pazarlayarak kâr peşinde koşan işletmeler haline geldi. "Promosyon canavarı" gibi hayli ironik ve garip bir nitelemeyle takdim edilen bu durum, ürünleri pazarlanan sanayiciler de dahil pek çok kesimi rahatsız eder gibi görünmesine rağmen alabildiğine sürüyor. İşin hazin yanı, siyasal ve mali destekler, kredi ve vergi muafiyetleri gibi kolaylıklar ve ayrıcalıklarla siyasal iktidarlarca, halkın sırtından büyütülüp beslenen bu "canavarın" yaptığı asıl tahribatın siyasi ve ahlaki nitelikte oluşu gözden kaçıyor.

* Gazete okuma alışkanlığı yaklaşık 20 yıldır,yerinde saymak bir yana geriliyor. Nüfusu artan, okuma yazma bilenlerin oranı yükselen bir toplumda gazete okuyanların sayısı azalıyor. Her 1000 kişiye düşen gazete sayısı esas alınarak yapılan uluslararası karşılaştırmalarda bu gerçek kendini açıklıkla ortaya koyuyor. 1975 yılında dünya ortalaması

* Hüseyin Cahit Yalçın , *Edebiyat Anıları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975, s.96.

110, Avrupa ülkeleri ortalaması 304, gelişmiş ülkeler ortalaması 322, gelişmekte olan ülkeler ortalaması 33 iken, bu sayılar 1988 yılında sırasıyla 113, 332, 336 ve 44 olmuş, yani az ya da çok artmıştır. En büyük artış ise % 30'ları aşan bir oranla gelişmekte olan ülkelerdeyken bunun tek istisnası Türkiye'dir. 1975 yılında Türkiye'de her 1000 kişiye düşen gazete sayısı 70 iken, bu sayı 1986'da 61'e, 1988'de ise 51'e düşmüştür. Günümüzde bu sayının, promosyonun yapay etkisi düşünüldüğünde 40'lı sayılarla ifadesini bulduğu görülmektedir. Gazete okuyucusu gazeteye küsmüştür. En çok gazete okuması beklenen üniversite gençliği bile gazete okumamaktadır. Bu gelişmeleri televizyonun rekabeti vs. gibi etkenlerle açıklamak mümkün değildir. Bu ters gelişmenin temelinde gazetenin toplumsal işlevini ve varlık nedenini unutması; 1980 sonrasının de-politize, de-moralize edici yanlış bilinçlendirme ve '"köşe dönücü" güdülendirme politikaları yatmaktadır.

* Basın sektöründe ileri boyutlarda bir tekelleşme, tekdüzeleşme, sığlaşma ve bayağılaşma süreci yaşanmaktadır. Dünyanın başka yerlerinde de görülen tekelleşme ve sığlaşma eğilimlerinin çok ötesine geçen bu oluşumun nedenlerini Türk burjuvazisinin zaaflarında ve siyasal sistemin yozlaşmışlığında ve tıkanmışlığında aramak gerekir. Finans sermayesinin doğasından, teknolojik gelişmelerin baskısından ve bir dizi başka etkenden kaynaklanan tekelleşme eğilimlerinin, siyasi iktidarca anti-tröst yasalar, tüketiciyi koruyucu önlemler vs ile bir ölçüde dizginlenmeye çalışılması yerine, üstelik kamu fonlarıyla teşvik edilmesi, desteklenmesi her yerde kolay kolay görülen gariplikIerden olmasa gerektir.

* Basın sektöründe emek-sermaye ilişkisi emeğin modern anlamda köleleştirilmesi, kayıtsız şartsız teslim alınması boyutlarına ulaşmıştır. "Stajer" adı altında ücretsiz ya da çok düşük ücretlerle çalıştırma, sendikasızlaştırma, sigortasız eleman çalıştırma, 27 Mayıs hareketinin basına bir lütfu ya da hediyesi olan ünlü 212 sayılı yasaya rağmen alabildiğine yaygınlık kazanmıştır. Tekelci sermayenin bu kaba saldırısı karşısında basın meslek örgütleri ve sendikaları suskun ve çaresizdir. Bu koşullar altında sektörde çalışanların mesleki nitelikleri, bilgi ve beceri düzeyleri, ülkede basın-yayın eğitimi veren iletişim fakültelerinin sayısının yarım düzineyi bulmuş olmasına karşın gerilemektedir. Ucuz kredi, vergi indirimi, yatırım teşviği vs gibi toplum kesesinden teknik altyapıya yapılan yatırımın çok küçük bir kısmı basın emekçisinden esirgenmektedir.

* Düşünce ve ifade özgürlüğünde yeni mevziler kazanma bir yana, geriye gidildiği izlenimi uyanmaktadır. 12 Eylül faşizminin anayasal/yasal engellerinin pek çoğu yerinde durduğu gibi, güçlü ekonomik ve politik yeni engeller ifade özgürlüğünün alanını bir yandan mutlak anlamda daraltırken, bir yandan da bu olanağı giderek daha sınırlı bir kesimin ayrıcalığı haline dönüştürmektedir. Basına yönelik tutuklama, gözaltı, toplatma, kapatma, saldırı ve diğer engellemelerin aylık sayıları birkaç düzineyi bulmaktadır. Başta devletlilerin "korumaları" olmak üzere polisin gazeteci tartaklaması, dövmesi sıradan bir olay niteliği kazanmıştır. Basın mensuplarını yok ederek susturma pratiği adeta olağan bir hale gelmiştir.

* Basının "dördüncü kuvvet" olduğu, "kamu görevi" yaptığı, kamu yararını koruyup kollama gibi işlevleri yerine getirmesi gerekliliği bir yana, artık bu işlevlerin yerine getirilmesine engel teşkil etmeye başladığı izlenimi egemendir.

Gerek kitle iletişim kurumları gerekse diğer kuruluşlarca zaman zaman yapılan anketlerin sonuçlarına bakılacak olursa, gazeteciden politikacıya, okuyucudan baskı gruplarına, sanayiciden sendikacıya herkes basından şikayetçidir. Bu garip ve olağan dışı bir durumdur. Acaba bu gariplik ve olağan dışılık ilk anda sanıldığı kadar beklenmedik bir şey midir? "Perşembe"nin gelişi Çarşamba'dan belli" değil miydi? Bu sorunun yanıtı hem "evet" hem de "hayır"dır .

2000'li yılların dünyasında "büyük ve güçlü" olma iddiasını taşıyan bir ülkede, gazete okuyanların sayısının giderek azalması kuşkusuz olağan dışıdır. Bu kadarını "şeytan" bile düşünemezdi. "Ansiklopedi savaşları" adı verilen promosyon yarışlarını kefen bezinden, ekmek-içi yarım dönere, yatak çarşafından televizyon setine ikramiyeler dağıtan ve bunu yaparken, gerek kendi malını övüşte, gerekse rakibin malını yerişte akıl almaz bir dil, üslup ve tavır sergileyen ulusal bir basını hiç kimse öngöremezdi. Basın emekçilerinin bugün içinde bulundukları perişanlığa düşeceğini kimse kolay kolay akıl edemezdi.

Öteyandan bugün varılan noktaya durup dururken de gelinmedi. Bundan tam on yıl önce, *"Geçmişten Günümüze Türk Basını"* adıyla kaleme aldığım bir yazıda, *"Bugün Türk basını tarihinin en büyük bunalımlarından birini yaşamaktadır. Günümüzün en önemli olgusu, gazete okuyucusunun gazeteye küsmüş olduğu gerçeğidir. Çünkü gazete artık, geniş kitlenin toplumsal hayata katılımını sağlamak şöyle dursun, haber alma, siyasal gelişmeleri izleme, kamuoyu oluşturma işlevlerini bir yana bırakmış, 'bul karayı al parayı' yaklaşımıyla, günün geçerli felsefesine uygun olarak, insanlara gelecek vaadeden bir tür 'şans dağıtım işletmesi' haline dönüşmüştür"* diye yazmıştım. * Bu değrelendirmede, 12 Eylül'ün etkisinden uzaklaştıkça iyiye doğru bir değişimin beklentisi vardı. On yıl sonra bu beklentinin gerçekleşmemiş olmasından üzüntü duyuyorum ve aşırı iyimser bir beklentiye kapılmış olmanın yanlışlığını görüyorum. Oysa bir sosyal bilimci ve tarihçi olarak daha gerçekçi olmam gerekirdi.

Basın "toplumsal yapı" denilen geniş, devingen bir zemin üzerine oturmuş üç ayaklı bir olgudur. Bir yanda işvereni ve çalışanıyla gazeteler vardır. Buna işin arz cephesi de diyebiliriz. Diğer yanda okuyucu yer alır. Toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel etkilerine açık, çoğu kez örgütsüz, atomize bir varlıktır. Ancak gazeteler onlar için yayınlanır. Bir de gerek genel olarak iletişim gerekse özel olarak basın etkinliğinin içinde yer aldığı siyasal alan ya da devlet bulunur. Bunlardan her birine, her birindeki değişmeye, bunların birbiri ile ve toplumsal yapı ile etkileşimine bakmadan, herbirini ayrı ayrı çözümlemeden, aralarındaki diyalektik ilişkiyi belirlemeden basın olgusu tam ve doğru olarak kavranamaz. Üstelik bu çözümlemelerin tarihsel boyut içinde yapılması, tarihsel belirleyicilerin ve *residue*'lerin dikkate alınması gerekir.

Bu yazının fiziki sınırları ve mütevazi amacı böyle bütüncül, kapsamlı ve tüketici bir çözümlemeye olanak vermez. Bunula birlikte, aşağıda yapılmaya çalışılacak olan Türk basınının bugün içinde bulunduğu durumu anlamaya yönelik kimi tarihsel ve güncel olgu/oluşumlara dikkat çekmektir.

"Perşembe'nin gelişini Çarşamba'ya hatta Salı ve Pazartesi'ye bakarak

* Uygur Kocabaşoğlu, "Geçmişten Günümüze Türk Basını", *Yeni Gündem*, Sayı 28 (16-31.8.1985), s. 54-56.

görmenin gerekli olduğunu kanıtlamaya çalışmaktır.

Gazete Osmanlı toplumuna gecikmeli olarak ve farklı bir kapıdan girdi. Yakın ve uzak çevrede olan bitenlerin haber'ini öğrenmek için kıvranan bir burjuvazi yoktu arkasında. İlk Türkçe Osmanlı gazetesi modernleşmenin içe ve dışa "neşir ve tamimi" ile, ahalinin değilse bile okur yazar takımının ve "hademe-yi devlet"in "tenvir ve irşadı"nı amaçlıyordu ve "din ve devlet"e zarar vermemek koşuluyla devlet eliyle kurulmuştu. Onu izleyen özel gazeteler de *haber* değil *fikir* gazetesi oldular. Bu kendi başına bir olumsuzluk değildi kuşkusuz. Ama farklı bir yapıydı. Gazete kitabın yerine geçerek düşünce üretimine katkıda bulunuyor ve bunu yaparken de Osmanlı toplumu için yeni bir şey olan *eleştiri*yi devreye sokuyordu. Eleştirinin devreye girmesiyle "*devletin zaafını millete söylemeyi vatanperverlik saymayan*" paternalist bir zihniyet basın ve yayın hayatını "zapt-u rapta" almayı kendine görev edindi. Basın alanını kontrola yönelik düzenlemeler 1845 tarihli *Zaptiye Nizamnamesi*'ne kadar geri gider. Bu durum basının gelişmesini önlemedi ama bir yandan kültür hayatımıza bir daha yok olmamak üzere "muzır neşriyat" kavramının girmesine, bir yandan da sansür, sürgündeki neşriyat ve mizah gazetelerinin gelişmesine yol açtı. Doğrudan söylenemeyen yasa dışı yollardan ya da dolaylı biçimlerde ifade edilecekti. Dolayısıyla daha doğuşundan itibaren basının siyasal iktidarla olan ilişkisi traji-komik örnekler yönünden pek zengin, geniş anlamda bir sansür tarihi olmaktan öteye geçemedi. Bu yapı İkinci Meşrutiyet sonrası, 1919-1925 arası, 1946 sonrası, 1950 ve 1960'ları izleyen kısa fasılalar, 1974'ü izleyen dönem vs. gibi istisnalar dışında varlığını sürdürdü. Eleştiriyi (ne kadar densizce de olsa) kabul edemeyen, hele iktidarda ise kendisi gibi düşünmeyeni "vatan haini" olarak gören bir zihniyetin zor ve baskıdan başka başvurabileceği yöntem kalmıyordu. Bu yöntemin Galata Köprüsü üstünde gazeteci vurmaktan linçe, sınırdan kaçarken adam vurmaya öldürücü müeyyideleri; sürgün, hapis, kapatma, dayak atma vb daha "hafif" çeşitli baskı tekniklerini icad etmesi ve uygulaması kaçınılmazdı.

Bu baskı yöntem ve tekniklerinin başka ülkelerde de uygulandığı bilinir, önemli olan bunun çeşitli toplum kesimlerinin bilinçli mücadelesi, basının meşru müdafaası, siyasal iktidarın daha hoşgörülü olmaya zorlanması ve okuyucunun talep ve beklentileriyle zaman içinde aşılmışı, ideal olmasa da daha demokratik bir ortamın yaratılmış olmasına karşın, Türkiye'de 2000 yılına 5 kala bunun yapılamamış olmasıdır. Bugünkü durum önemli ölçüde bu tarihsel mirasın bir ürünüdür.

Bugün Batı demokrasileri diye nitelenen ülkelerde olan bir şey bizde niye olmadı? Nedenler pek çok ve çeşitlidir. Bir kere İngiltere, Fransa, Almanya vb ülkelerde basın toplumsal anlamda temel bir ihtiyaca cevap vermek üzere ortaya çıktı. Bu ihtiyaç yükselen yeni sınıf burjuvazinin içte ve dışta olup bitenlere karşı doymak bilmeyen haber alma iştahıydı. Bu iştah, zamanla aynı sınıfın toplumu yönetme iddiasıyla, uluslaşma çabalarıyla, başka uluslarla mücadele ederken toplumu yönlendirme ihtiyacıyla çakıştı. Dinamik ve hızla gelişen ekonomik bir ortamda, birden fazla kutuplu kıran kırana bir siyaset platformunda, endüstri ve teknoloji devrimleriyle birlikte büyüdü basın. XIX. yüzyılda emekçi sınıfların da siyasete katılması gazetelerin etkinliğini daha da artırdı. Daha önceleri kara kalabalıklar için söylenen "dördüncü

kuvvet" teriminin XIX. yüzyılın başlarında basın için kullanılır olmaya başlaması boşuna değildir. Kısaca söylemek gerekirse, her toplumda basın, üzerinde siyasal iktidarın hegomonya kurmaya çalıştığı bir kurum olmakla birlikte, Batı toplumlarının çatışan sınıfsal ortamında her zaman güçlü müttefikler buldu. Deyim yerinde ise "dördüncü kuvvet" olma konumunu dişiyle tırnağıyla kazandığı gibi, gerek toplumsal kurum, gerek iktisadi bir işletme olarak güç kazandı. Siyasi iktidarın her istediğinde tepesine bineceği bir "şamar oğlanı" değil, çekinilen, sevilmese de sayılan, desteği aranılan bir kurum haline geldi.

Basın, bir işletme olarak da Batı'da güçlü oldu. Matbaanın icadından yaklaşık 150 yıl sonra gazetelerin öncüleri piyasaya çıkmaya başlamıştı. XVIII. yüzyılda günlük gazeteler sökün etti. Gazete, önce buhar, sonra elektrik gücünden yararlandı. Telgrafın, telefonun, telsizin icadının, kara ve deniz ulaşımındaki atılımların tadını çıkardı. Dizgi ve baskı teknolojilerinde pek çok yeniliğin keyfini sürdü. Mürekkebinden kağıdına, dizgi makinesinden baskı makinesine sürekli kendini aştı; yeni buluşlar, gelişmelerle etkinliğini ve verimliliğini artırdı.

Bir de bütün bunların yanı sıra sürekli artan okuma talebi dikkate alınırsa basın kuruluşlarının gerek kendi aralarındaki kıran kırana rekabette, gerekse siyasal iktidar karşısındaki konumları açısından oldukça güçlü kurumlar olma özelliği kazandıkları anlaşılır. "Basın baronları" XIX. yüzyılın ürünüdür. İngiltere, Fransa, Almanya vb ülkelerde krallar, imparatorlar, hükümetler akıllarına estikçe basını ve gazetecileri tepeleyerek değil, onların işbirliğini sağlayarak, desteğini alarak toplumu yönetmeyi öğrendiler Çoğu zaman işlerine gelmese de eleştiriyi içlerine sindirdiler, en azından kendileri gibi düşünmeyenleri vatan haini olarak görme takıntısından kurtuldular.

Basının üçüncü ayağı olan okuyucuya geçmeden önce, basında çalışan-çalıştıran ilişkisinin, kuşkusuz uzun mücadeleler ve ödenen bedeller karşılığında rayına oturduğunu da belirtmek gerekir. Basında istihdam edilecek insan kaynağının seçiminde, hizmet içi eğitiminde, atama ve terfiinde akılcı yöntemler geliştirilmiş; gazetecilik başka alanlarda dikiş tutturamayanların şansını denediği bir alan olmaktan çıkarılmıştır. Topluma nizam verme iddiasında olan basın çalışanları da önce kendi çalışma koşullarını ve haklarını korumayı bilmişler; her zaman uyulmasa da bir "basın meslek ahlakı" geliştirmeyi başarmışlardır.

Gazetenin sebeb-i hikmeti, gazetecinin velinimeti olan okuyucuya gelince. Gazete okuyucusu İngiliz ve Fransız devrimlerinin açtığı yoldan yürüyen "vatandaş"lar, aklın ve aydınlanmanın ışığıyla gözü açılmış, XIX. ve XX. yüzyıl işçi hareketlerinin etkisiyle bilinçlenmiş bireylerdir. Kimi zaman kolay yönlendirilebilse de, çoğu zaman bireysel ve sınıfsal çıkarlarını göremese de, işiterek değil okuyarak öğrenen, haklarına sahip çıkabilen, gerektiğinde direnebilen dinamik ve rasyonel bir tiptir. Kültür düzeyi her zaman yeterli olmasa da "kendisini başkasının ayakkabıları içinde görebilen", uzak ve yakın çevresine ilişkin duyarlılığı yüksek bir toplumsal varlıktır. Yorumdan çok habere meraklıdır. Kuşkucudur; öğrenmeyi ve araştırmayı sever; dar ve geniş çevresinin hayatına katılır.

Gazetenin ortaya çıkışı, içinde yer aldığı siyasal alan, bir başka ifadeyle devletle olan ilişkileri, basın işletmelerinin yapısı ve işleyişi ve gazete okurunun özelliklerine ilişkin yukarda söylenenler

gazetenin doğuşunu, varlığını güçlenerek sürdürüşünün koşullarını anlayabilmek için göze alınan genellemeler, soyutlamalar ve ideal tiplemelerdir.

Gelişmiş Batı toplumlarında da tekelleşme, kamu yararına yabancılaşma, mali sermaye baskısı, promosyon yarışı vb. bir dizi olumsuzluk; boyutları farklı, toplumun okuyucunun ve siyasal iktidarların tepkileri farklı da olsa gündemdedir. Bunların tartışılması bu yazının amacını aşıyor.

Şimdi yapılması gereken, bu çok özet soyutlamalar ve ideal tiplemeler ışığında Türkiye'deki gelişmelere, yine çok kısa olarak ve tarihsel bir perspektif içinde, göz atmak ve bugünkü olumsuzluğu kavrama çalışmaktır.

Burada, gazetenin ve okuyucunun varoluş ortamını düzenleyen, DEVLET denilen "simsar"ın tarihsel rolü üzerinde çok fazla durmaya gerek yok. Zira o rol, hemen her zaman kısıtlayıcı, yasaklayıcı ve cezalandırıcıdır. Tarine bir göz atıldığında, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren basın alanını düzenleyen tüm kuralların kısıtlayıcı ve yasaklayıcı olduğu görülür. Bu 1860-70'lerde böyle olduğu gibi 1910'larda, 1930-40'larda, 1950-60'larda ve 1980-90'larda da böyledir. Farklı olan üslup, yöntem ve kullanılan tekniklerdir. İkinci Abdülhamit "sansür" gibi daha garantili, ittihatçılar "idare-yi örfiye" emirleri gibi daha çabuk ve etkin, tek parti yöntemleri gazetecileri patronaj altına almak gibi daha uygar ve sonuç getirici, çok partili rejim ise devlet ilanları, ithalat kolaylıkları (ya da zorlukları), hapishane tehditleri vs gibi daha çeşitli yöntemleri denedi. Belki şu söylenebilir: içinde yaşadığımız son 15 yılda, bu yöntemlerin tümü bir arada, akıl almaz bir pervasızlıkla ve önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar zayıf bir direnişle karşılanarak uygulamaya kondu. Gazeteleri toplatma ve kapatma cezaları; gazetecilerin öldürülmesi, dövülmesi, gözaltına alınması ve tutuklanması (önemlice bir kısmının hüküm giymesi), hiçbir dönemde, şu son on beş yılda görüldüğü kadar ileri boyutlara ulaşmadığı gibi, giderek artma ve yoğunlaşma eğilimi göstermedi. Yine hiçbir dönemde gazetelere, devlet (toplum) kesesinden bir kalemde 1.5 trilyonluk teşvikler verilmedi.* Yine hiçbir dönemde, hiçbir eski cumhurbaşkanı ya da ana muhalefet partisi lideri, sırasıyla, "*Bazı köşe yazarları, gazete patronlarından 40-50 bin dolar aylık ücret istiyorlar, patronlar kabul ediyor. Ama bu parayı ödemiyorlar, 'gidin hükümetten alın' diyorlar. Onlar da gidip hükümetten - yani başbakandan - bu parayı alıyorlar.*" ya da "*iktidar bir kısım basın ve yazarlara parasal çıkar temin ediyor. Bir kısım basının birinci sayfalarını Tansu Çiller ile eşi Özer Çiller yönetiyor.*"** demedi. Bu ifadelerden birincisinin önemi, bu işleri iyi bilen bir eski devlet başkanının ağzından çıkmış olması; ikincisinin önemi ise adı geçen "bir kısım basın"ın kuralı bozmayacak kadar küçük bir "istisna" olmayışıdır. Ama daha önemlisi, ne "gazete patronlarının", "bazı köşe yazarları"nın, "hükümet"in ve "bir kısım basın ve yazarlar"ın, ne de Parlamento'nun ve de basın örgütlerinin bu iddialara layık olduğu tepkiyi gösterebilmiş olmasıdır.

Dolayısıyla Türk basınının bugün içinde bulunduğu olumsuzluğun birinci sorumlusunun geniş anlamda "siyasal sistem" olduğu görülür. Ancak bu sorumluluk bugün 80-100 yıl önce olduğu kadar kolaklıkla DEVLET'in sırtına yükle-

---

* *Evrensel*, 3 Ağustos 1995, s. 5.

** Recep Bilginer, "Gazetecilerin Maaşını Kim Veriyor?", *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1995, s. 2.

nemez. Sermaye sınıfı ve örgütlerinin, işçi sınıfı ve sendikalarının, siyasal partilerin, üniversitelerin, baskı gruplarının bu sorumlulukta payı yok mudur? Yoksa bu toplumsal ve siyasal kurumlar 12 Eylül faşizminin umduğundan ve özlediğinden daha ileri boyutlarda DEVLET'in içinde eriyip gidivermişler midir? Öyle ise bu sisteme kolay kolay "çoğulcu demokratik" bir sistem denebilir mi?

Basın-siyasal sistem ilişkilerinin hasmane bir çizgide gelişmesi yalnızca 12 Eylül sonrasının bir meselesi değildir. Bunun çok derin ve köklü tarihsel pratiği vardır. "Hürriyet"i ilan eden bir siyasal hareketin bir yıl geçmeden "matbuat"tan korkar hale gelmesinin; "Yeter! Söz Miletinder" diyerek ve herşeyden önce basın özgürlüğü vaad ederek halk oyu ile iktidara gelen daha sonraki bir siyasal hareketin, sol görüşler, marjinal düşünceler bir yana, sistem içi eleştiriye bile tahammül edememesinin nedenleri üzerinde ne kadar düşünülse azdır.

Siyasal sistemin sorumluluğunu saptadıktan sonra, konumuz bağlamında onu daha hoşgörülü ve özgürlükçü bir yapıya zorlayamayan iki unsura daha göz atmak gerekir. Bunlardan birincisi işvereniyle, çalışanıyla basının kendisi, diğeri de okuyucudur. (İsterseniz ona halk, vatandaş, sokaktaki adam, okur-yazar kitle, vs. başka nitelemeler de yakıştırabilirsiniz.)

Osmanlı gazetesi zayıf ve çelimsizdi. Ne önünde ciddi bir okuyucu talebi ne de arkasında herhangi bir toplumsal sınıfın desteği vardı. Küçük bir elit grubun düşünce/eleştiri aracıydı. Nefes almasına izin verilmediğinde okuyucu ile olan zayıf ilişkisi kolaylıkla kesiliyor ve etkisizleşiyordu.

Dönemin önde gelen aydınları olan gazeteciler de nazenindi. Baskı ve rüşvet karşısında direnemiyor; Şinasi gibi dürüst olanları küsüp köşesine çekiliyor, Baba Tahir gibi "işbilir" olanlar ise sistemle bütünleşiyordu.

Toplumun haber ihtiyacı güçlü bir itici güç olmadığı için, siyasal polemik ve yorum/eleştiri mecraları da siyasal iktidarca kısıtlandığından (okur-yazar sayısının son derece sınırlı oluşunu da dikkate almak gerekir) gazete tirajları düşük kalıyordu. Tirajların ancak savaş durumu (Balkan Harbi ve Birinci Cihan Harbi) gibi büyük olaylarda ve gazetelerin mizaha başvurmaları halinde arttığı görülür. *Karagöz* gibi bir mizah gazetesinin 50 yılı aşkın bir yaşam çizgisine sahip olması, *Marko Paşa*'nın günlük gazetelerin üç katı tiraja ulaşmasının nedeni kullandıkları mizahi üslup kadar, belki ondan da önemlisi, sıradan insanların günlük sorunlarına etkili bir biçimde sahip çıkışlarıdır.

Buradan hareketle bizde gazeteye şöyle temel bir eleştiri yöneltilebilir: Osmanlı ve daha sonra Cumhuriyet gazeteleri geniş kitlenin yakın ve uzak sorunlarına uzak kalmıştır. Anlaşılabilir tüm olumsuz koşullara karşın okuyucu tabanını geliştirememiştir. Siyasi iktidarın çizdiği sınırları, halkın güncel sorunlarını gündeme getirerek genişletmeyi yeterince denememiş, denediğinde de çok fazla başarı sağlayamamıştır. Örneğin İkinci Abdülhamit döneminin, 1930'lu 1940'lı yılların ve 12 Mart, 12 Eylül gibi kriz dönemlerinin gazeteleri, içeriksiz dış haberler, "büyükler"e övgüler, yerli ve yabancı *dolce vita* hayat öyküleri ve pehlivan tefrikalarıyla vakit geçirmişlerdir. Bugün şikayet ettikleri, "onlar ne istiyorsa biz onu veriyoruz" diye küçümsedikleri gazete okuyucusunu adım adım koşullandırmışlardır.

Bunun en önemli nedenlerinden birisi, kurum olarak gazetinin güçsüzlüğüdür. Birer aile işletmesi olan gazeteler

son derece sınırlı kadrolarla çıkarılıyor, iç ve dış haberler yönünden Anadolu Ajansı ile yabancı ajanslara, kağıt, makine, mürekkep vs. yönünden dışa, dolayısıyla hükümetlerin izin ve insafına bağımlı kalıyordu. 1920'lerin ikinci yarısında belli başlı İstanbul gazetelerinin çalışanlarının toplam sayısı 10-20 arasında değişiyordu. (Aynı tarihlerde *The Times*'ın kadrosu 1000'in çok üzerinde idi.) *Milliyet* gazetesinin 1950'deki kadrosu, yarıdan fazlası idari ve teknik işlerde çalışanlar olmak üzere yaklaşık 50 kişi kadardı. Bu yapı ile siyasi iktidarla çatışılmadığı sürece gazetecilikten para da kazanılabiliyordu ama pek fazla gazetecilik yapılamıyordu.

Saygı duyulacak istisnaları bir yana bırakacak olursak, bizde gazetecinin idealist olduğu, meslek etiği açısından iyi not aldığı da söylenemez. Doğru ya da yanlış inandığını sonuna kadar savunan, her türlü baskıya direnen gazeteci tipi istisnaidir. Geçmişe bakıldığında, kimilerinin "dilhah-ı humayuna mugayyir" yazı yazmayacakları konusunda padişahlara senetler imzaladıkları, kimilerinin yakarma ve pişmanlık telgrafları çektikleri, kimilerinin meslektaşlarını jurnal ettiği görülür. Örfi idare'ler ya da sıkıyönetimlerce kapatılan gazetelere ilişkin haberleri bile vermekten çekinen ya da bu tür haberleri tek sütun üzerine birkaç satırla arka sayfalara saklayan gazeteler her dönemde, özellikle de 12 Eylül'den sonra bolca görülmüştür. Türk basınının büyük kalemleri arasında anılan, yazdıkları nedeniyle yıllarca mesleğinden alıkonan ama bir kez affa mazhar olduktan sonra "Tenkit salgını ile uğraşmak lazımdır" diye kalem oynatabilen; ömrünü basın ve ifade özgürlüğü uğruna harcamış olmakla şöhret bulduğu halde, kendisi gibi düşünmeyen bir gazetenin üzerine faşist kalabalıkları "Kalkın ey ehl-i vatan" diye kışkırtan "başmuharrirler" olmuştur. Son derece kısıtlayıcı bir basın kanunu teklifini (1931) Meclis'e meslekten gazeteci olan üç ünlü milletvekilinin sunduğu tek ülke belki de bizim ülkemizdir.

Okuyucuya gelince. Başlangıçta nicelik ve nitelik olarak son derece sınırlıdır. Kitap okuma birikimi, okuyarak öğrenme pratiği gelişmemiştir. Gazetenin bizzat kendisi bu açığı kapamaya soyunmuş olmasına karşın, okuyucusunu güçlü bir şekilde kavrayamadığından etkili olamamış, zamanla okur-yazar oranının artmasına karşın, potansiyel okuyucu kitlesi aynı oranda fiili okuyucuya dönüştürülememiştir. İnsanoğlu kendisine yakın olanla ilgilenir. Şu son elli yılda gazetelerin kırda ve kentte yaşayan geniş kitlelerin hangi yaşamsal sorunuyla ciddi, tutarlı ve sürekli olarak ilgilendiği söylenebilir?

Öte yandan okuyucu da kuşkusuz yeterince bilinçli değiydir. Bir iki istisna dışında gazetesini etkileyememiş, yönlendirememiş, ondan kendi yararına belirli taleplerde bulunamamıştır. Örneğin günümüzde gazetesinden memnun değildir; yapılan anketlerde gaezetesinde beklediğini bulamadığını belirtmekle birlikte, kupon kesme salgınına kendini alabildiğine kaptırabilmektedir. Ancak bu noktada okuyucunun edilgen niteliği gözden kaçırılmamalı, "okuyucu böyle istiyor", "kaliteli gazete satmıyor" türünden kolaycılıklara kapılınmamalıdır. Söz gelimi son 15 yılda, promosyon ve açık/kapalı pornografi dışında okuyucuyu cezbedecek, gazetesine bağlayacak, yeni yeni okuyucu kazandıracak ne yapıldığının doğru dürüst bir muhasebesi yapılmalıdır.

Yukarda özetlenmeye çalışılan çelimsiz yapı, sınırlandırıcı koşullar, bunaltıcı siyasal iklim ilk kez ciddi olarak 1961 anayasa'sının yarattığı ortamda ga-

zeteye ve okuyucuya yeni olanaklar sağlamıştır. Nitekim bizde gazeteciliğin her bakımdan "altın çağı" 1960'lı yıllar olmuştur. Ancak bu dönemin iki önemli yanılgısı, gazetenin mali yapısının reklama aşırı derecede bağımlı kılınması ve bugün promosyon adı verilen "okuyucuya rüşvet verme" pratiğinin keşfedilmesidir. Tekelleşme eğiliminin filizlenmeye, basın dışı sermayenin gazetecilikle ilgilenmeye başladığı dönem de bu dönemdir.

12 Mart'la gelen yoğun siyasal baskı, onu izleyen vurdulu kırdılı siyasal ortam, 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesi, baskı, yıldırma ve depolitizasyon, ulusal ve uluslararası sermayenin hegemonyası... Basının bugün içinde bulunduğu bunalımın dışsal etkenleri.

Büyük sermayeye ve siyasal baskıya teslim olan gazeteler; *"Benim Babıali'nin bugüne kadar gördüğüm genel yayın yönetmenleri dışında bir yapım vardı. Kendimi gazeteyi yapmakla görevli bir yayın yönetmeni olarak değil patronuma para kazandırmakla görevli bir şirket yöneticisi gibi gördüm. Onun için kendimi hep Arçelik genel müdüründen farksız gördüm. Benim ana işim patronuma çok para kazandırmaktı. Şirketim büyüyecek, şirketim çok para kazanacak, ben de klasik maaşın dışında para kzanacağım"* ya da *"Anladım ki bunlar bizi kapatacaklar. Ertesi gün bunu önlemek için birinci sayfadan Evren resimleri, büyük törenler, generallerle dolu bir sayfa yapıyorum"** diyen genel yayın yönetmenleri... Dünyanın bir numaralı "medya patronu" Rupert Murdoch'un bile gelirlerinin % 86'sını gazete, dergi, film, TV gibi iletişim sektörüne giren uğraşlardan kazanmasına karşın, gelirinin büyük bir kısmını finans, ticaret, sanayi ve turizm gibi basın dışı sektörlerden kazanan, kâr, büyüme, tekelleşme hırsı doymayan yerli "basın ağaları". Tavuğuna kış denmedikçe basında olup bitenleri keyifle izleyen, teşviklerle, kredilerle özendiren bir siyasal iktidar.

Türk basını bugün bulunduğu yere öyle akşamdan sabaha gelmedi. Sabahtan akşama da bu çıkmazdan kurtulacak gibi görünmüyor.

Kurtuluş reçetesi vermek bu yazının amacını, yazarının da haddini aşıyor. Bununla birlikte, yıllar önce Recep Peker'in *Kadro* dergisini eleştirirken sergilediği şu marazlı bakışın değişmesi gerekiyor:

*"Teşhisiniz yanlış ya da kasten mübalağalı. Siz sağlam bir vücutta mutlaka vahim bir illet bulmak hevesine düşmüşsünüz ve araya taraya gördüğünüz küçük bir sivilceye 'şir-i pençe' adını takmışsınız... Bu selahiyeti nereden çıkarıyorsunuz? Böyle bir organ çıkarırsak ancak biz çıkarabiliriz."**

Okuyucusuyla, gazetecisiyle, sanayicisiyle, sendikacısıyla, üniversitesiyle herkesin gazeteciliğin "lotaryacılık" olmadığını, kafasını taştan taşa vurarak öğrenmesi gerekiyor.

Basın çalışanının emeğine sahip çıkması gerekiyor.

Düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlarının, emekle, çabayla, özveriyle genişletilmesi gerekiyor.

Basının "dördüncü kuvvet" olması özleniyorsa, diğer üç kuvvetin yerli yerine oturması gerekiyor.

Hodri meydan!

---

* Metin Münir, *Sabah Olayı*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1993, s. 138-139 ve 128.

* Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul, İletişim Yayınları (2. Basım), 1984, s. 107-108.

Gazete müvezzilerine fotoğraflı vesika verilecek!

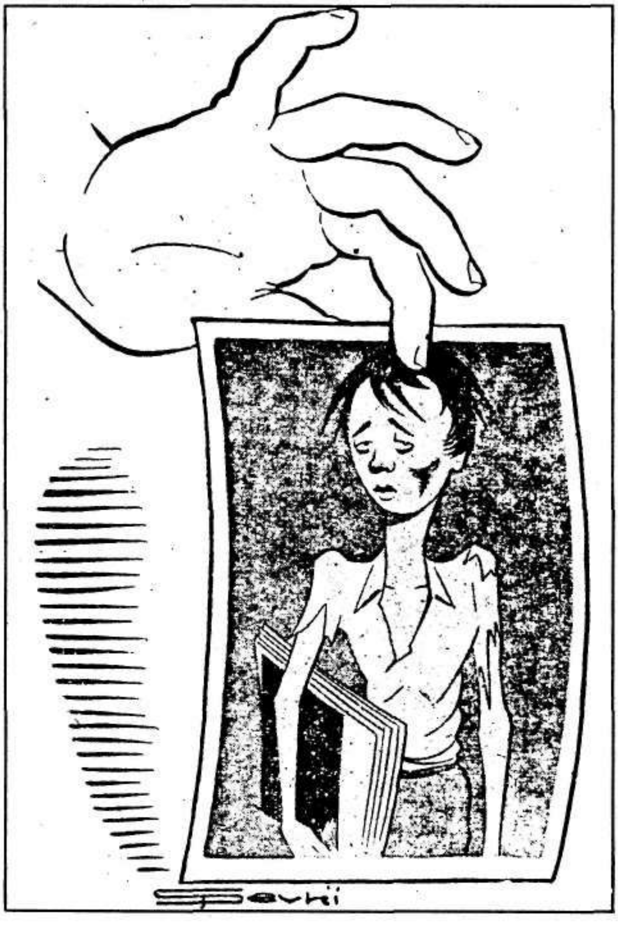

Matbuat Hayatından: Bir Vesika!

Şevki (Çankaya)
8. 7. 1943, Akbaba, Sayı: 484

OSMANLI VİLÂYET GAZETE VE MATBAALARI ÜZERİNE GÖZLEMLER

Uygur Kocabaşoğlu

Ali Birinci

XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda **aydın**'ın ve **gazete**'nin birlikte doğup büyümelerine tanık oldu. Gerçi Osmanlı aydını ve gazetesi Batı'daki çağdaşlarından çeşitli yönlerden farklıydı; ama yine de örneğin aydın, hoşnut olmadığı mevcut durumu kendince eleştiriyor, değiştirmeye çalışıyor; gazete ise bu uğraşında aydının temel iletişim aracı oluyordu. Osmanlı aydını genel geri kalmışlığın yanı sıra Batı (başka bir deyişle emperyalizm) karşısındaki sürekli gerileyişin muhasebesini yapıp bundan kurtulmaya çalışır, mezhebine ve meşrebine göre ideolojiler üretmeye gayret ederken en önemli araçlarından birisi gazete oluyordu.

Öte yandan imparatorlukta gazetenin doğuşu nerdeyse iki yüzyıl gecikmişti; üstelik gazete ticari kapitalizmin zorunlu bir aracı olarak değil de geç kalmış Osmanlı modernleşmesinin kendinden çok şey beklenen sihirli bir aracı olarak doğmuş, daha doğrusu doğurtulmuştu. Belki hepsinden önemlisi, Osmanlı gazetesi kitabın, fikir üreten kulüplerin, bilimsel derneklerin olmadığı bir ortamda adeta "yapay dölleme" ile yaratılmıştı. Ve bu nedenle kendisinden, toplumu demokratikleştirme, çağdaşlaştırma, ideoloji üretme ve yayma, eğitim ve kültür gereksinmelerini karşılama vs. gibi büyük boyutlu görevler beklenir olmuştu. Bu durum Osmanlı gazeteciliğinin birtakım **sui generis** özellikler kazanmasına yol açtı ki bunların başında VİLAYET GAZETELERİ gelir.

Bu yazıda vilayet gazete ve matbaalarının XX. yüzyıl başındaki durumları, İkinci Meşrutiyet yönetiminin bunlar hakkındaki düşünceleri, arşiv belgelerine dayanılarak incelenecektir.

Tanzimat Fermanı okunduğu zaman Osmanlı mülkünde Türkçe ve resmi nitelikte iki gazete vardı. Bunlardan birisi Kahire'deki *Vekayi-i Mısriyye* (1828) diğeri de İstanbul'daki *Takvim-i Vekayi* (1831) idi. Oysa Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği 1876 yılında, hem başkentte hem de taşrada 1839'a göre hayli gelişmiş bir basın ve yayın hayatı ortaya çıkmıştı.

Bu gelişmenin nedenlerini başlıca iki yerde aramamız gerekmektedir. Birincisi, bizde gazetenin ortaya çıkışının ve üstlendiği işlevlerin -yukarıda kısaca değinilen- farklılığıdır. İkincisi ise Tanzimat hareketinin bizzat kendisidir. Çünkü Tanzimat bir tür despotik modernleşme modeliydi. Bu modelde gerek modernleşmeyi gerçekleştirecek İNSAN'ın yetiştirilmesinde, gerekse geleneksel yapı-

da gerçekleştirilecek dönüşümlerin sağlanabilmesinde bilim-eğitim-iletişim kurumlarına büyük gereksinme duyulacaktı. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'ndaki resmi nitelikli ilk gazetelerin (*Vekayi-i Mısriyye* ve *Takvim-i Vekayi*) kuruluş amaçlarında olduğu gibi vilayet gazetelerinin varoluş nedenleri de özellikle ve öncelikle "tenvir ve terbiye"ye yönelikti. Vilayet gazetelerinin ilki olan **Tuna**'nın (1865) ilk sayısındaki sunuş yazısında bu gerçek şöyle dile getirilmekteydi:

"Ahalisi vukuf-u malumat ve hüsn-ü ahlak ve adat ile yolunu düzeltmiş olan memlekette efrad-ı nas hukuk-u meşruiyesini temin eden bütün nizama riayet için vesait-i muhabereye muhtaç olarak vazifesini ifa ve idare eder. Binaenaleyh, halkın ve bir memleketin emniyet ve mamuriyet ve saadet-i hali için iptida en lazım ve vacib olan tedbir, izale-i cehalet ve hüsn-i terbiyet kaziyeleri olup bunun usulü dahi bir taraftan eshabının tamim ve teshili... usul ve kavaidin tesis ve neşri ile vücuda geldiğinden ve asrımızda fen-i tabiat bu misillu teşkilatın vasıta-i müstakilesi ve umumen vukuf ve malumatın adeta bir makinesi olduğundan... merkez-i vilayette bir matbaa vaz ve ihdas edilmiştir."[1]

Yine vilayet gazetelerimizin ilklerinden birisi olan **Hüdavendigar**'ın (1869) 23'üncü sayısında yer alan "Gazete ve Medeniyet" başlıklı yazıda;

"Gazete memalik-i mütemeddinebede tab ve neşr olunur. Yani medeniyetin hassasındadır. Nasıl hassa, belki medeniyetin hadimi ve mütemmimidir. Çünkü daima medeniyete ve medeniyet levazımına hizmet eder, ikmale çalışır."

dendikten sonra, gazeteciye de şöyle sesleniliyordu:

"Ey gazeteciler. Biliniz ki medeniyet ve ilim ve maarif güneşi dünyayı ihrak etti. Bir takım milletler işbu güneşin nurundan istifade ediyorlar. Ve kimi dahi etmeğe çalışıyor. Birtakımı ise henüz gaflet yatağında derin uykuda kalıp yatıyor. Bunları kim ikaz edecek? Ve bu güneşin parıltısını bu gafillerin gözüne kim sokacak? Gazetecilerimiz."[2]

" Medeniyet ve ilim ve maarif güneşi"ni taşra ahalisinin gözüne sokmak üzere, vilayet teşkilatında 1864'te yapılan köklü değişikliği izleyerek, vilayet matbaa ve gazetelerinin kurulmasına başlandı. Yeni vilayet örgütlenmesinin bir tür pilot projesi olan Tuna Vilayeti'nin başına getirilen Midhat Paşa'nın yaptığı ilk işlerden birisi de bir matbaa ve gazete kurmak oldu. Bu uygulama daha sonra hızla yaygınlaştırıldı.

Vilayet Matbaaları

2 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi, 7'nci maddesiyle her vilayette o yörenin her türlü genel yazışma işini yürütecek bir görev (mektupculuk) ihdas ediyor ve vilayetlerde kurulacak matbaaları da bu mektupçuların yönetimi altına veriyordu.[3] 21 Ocak 1871 tarihli İdare-i Umumuiyye-yi Vilayet Nizamnamesi'nin 20'nci maddesinde ise gerek vilayet matbaalarının yönetimi, gerekse vilayet gazetelerinde hükümet tarafından resmi ya da gayri resmi bir yazı yayınlanması gerektiğinde müsveddelerinin düzenlenmesi ve kontrolu mektupçunun görevleri arasında sayılıyordu.[4]

Kuruluş dönemindeki bu düzenlemelerden anlaşıldığı gibi, vilayet matbaa

[1] *Tuna Gazetesi*, 3 Mart 1865 (16 Şevval 1281).

[2] *Hüdavendigar Gazetesi*, 15 Mayıs 1869.

[3] *Düstur*, I. Tertip, Matbaa-i Amire, 1289, C.1, s.609.

[4] *a. k*, s. 630.

ve gazeteleri, yönetimin "resmi" yazışmalarını kolaylaştırmak, merkez ve taşra yönetimlerince uygun görülen şeyleri basmak ve yaymak gibi görevlerle yükümlüydüler. Bunu aşağıdaki belgede açıklıkla görmek mümkündür. 27 Cemaziyel'ahir 1291 (1875) tarihli söz konusu belgede (tamim), *"bila istizan kitap ve resail tab olunmaması"* hakkında vilayetlere uyarıda bulunulmaktadır.[5] İleride bu gazeteler yeni işlevler de yüklenmiştir. Örneğin, 13 Mart 1329 tarihli (1913) İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-u Muvakkati'nin 122'nci maddesi, Meclis-i Umumi görüşmelerinin özetlerinin vilayet gazeteleriyle yayın ve ilanı yükümlülüğünü getiriyordu.[6]

Vilayet matbaa ve gazetelerinin bu "resmi"lik özelliği, her türlü ölçünün sınırını zorlayarak devam edecek, bir taşra gazetecisinin 1923 yılındaki değerlendirmesiyle,

"... *resmi gazete caizesi bütçelerden, köylü kesesinden verilen, vali veya mutasarrıfların, değersiz memurların bir kaside mecmuası mahiyetini aşamıyor"* [7] hale geldikten sonra pek çoğu 1920'li yıllarda tasfiye edilecektir. Ancak vilayet matbaa ve gazetelerinin, çağdaş kitabın Osmanlı taşrasında yaygınlaşması, bölge gazeteciliğinin doğması, kamuoyunun oluşumuna katkıda bulunması ve yönetimle yönetilenler arasında bir iletişim kanalı oluşturması gibi önemli ve yararlı işlevleri olduğu[8] inkar edilemez.

Kuruluşlarından yok oluşlarına kadar toplam sayıları 50'ye yaklaşan vilayet matbaa ve gazetelerinin XX. yüzyıl başındaki durumları Tablo 1 ve 2'den izlenebilir.

1321 (1903-1904) tarihli Osmanlı Devlet Salnamesine göre 29 vilayet, 7 bağımsız sancak ve 4 mümtaz eyaletten oluşan Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyılın başında toplam 29 vilayet matbaası (İstanbul'daki resmi matbaalar bu sayının dışındadır) faaliyette idi. Buna göre yukarıda anılan toplam 40 idari birimin 29'unda yani yaklaşık %73'ünde bir resmi vilayet matbaası bulunuyordu. Bu matbaaların 15'i (%52) 1860'lı yılların sonlarında, 7'si (%24) 1870'lerde, 3'ü (%10) 1880'lerde ve 2'si (%7) o vilayette kurulmuş olan İLK matbaa olmak özelliğini taşıyordu. XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında bu matbaalardan 17'sinin (%59) hala o vilayetin TEK matbaası oluşu da ayrıca önemle vurgulanmaya değer. Bu durum, bir yandan vilayet matbaalarının Osmanlı taşrasında nasıl bir kültürel öncülüğe soyunduklarını gösterdiği gibi, yaklaşık 40 yıllık bir sürede yeni matbaalar, yeni yayınlarla daha gelişmiş bir kültür ortamının oluşmasında tek başına vilayet matbaalarının, ya da başka bir anlatımla resmi istek ve iradenin yeterli olmadığını da göstermektedir.

Vilayet matbaalarının 15'i (%52) yalnızca Osmanlıca baskı yapabilirken, 7'si (%24) Türkçe-Arapça; 3'ü (%10) Türkçe-Rumca; 2'si (%0.6) Türkçe-Ermenice; 2'si de (%0.6) Türkçe'nin yanı sıra Sırpça, Bulgarca, Fransızca baskı yapabiliyordu. Türkçe dışında bir dili anadil olarak konuşan ahalinin yoğun ol-

---

5 *BBA*, Maarif Ayniyat Defteri 1070, No.46.

6 *Düstur*, II. Tertip, C.5, İstanbul, 1332, s.211.

7 Ahmet Talat, "Resmi Gazeteler", *Halk Yolu*, Sene 1, s.7, 15 Mayıs 1923.

8 İsmail Eren, "Tuna Vilayet Matbaası ve Neşriyatı 1864-77", *Türk Kültürü*, C.III, s.27, Ocak 1965, s. 311-318.

duğu bölgelerde o yörenin diliyle yayın yapıldığı ancak resmi yayınlarda Türkçeye (Osmanlıca) öncelik verilmesinin temel politika olduğu anlaşılmaktadır.

Vilayet matbaalarındaki baskı tekniğinin, o yıllar için, resim (fotoğraf) basmaya elverişli olmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan söz konusu matbaaların 7'si (%24) yalnızca tipo baskı (hurufat) yapabilirken, 21'i (%72) tipo baskının yanı sıra taşbaskı (litografya) yapabilmekteydi.

Bir başka ölçekte konuya yaklaştığımızda şunu görüyoruz: XX. yüzyılın başında (1901-1902) bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan yörelerde toplam 145 matbaa faaliyetteydi. Üçü resmi matbaalar olmak üzere bunların 90 tanesi, yani yaklaşık %62'si İstanbul'daydı. (İstanbul'daki matbaaların 60'ının, yaklaşık %67'sinin azınlıkların ya da yabancıların elinde olduğunu belirtmemiz gerekir.)

İstanbul dışındaki matbaaların dağılımı ise şöyle idi: Aydın Vilayeti 33, Edirne Vilayeti 5, Trabzon Vilayeti 4, Hüdavendigar Vilayeti 3 ve geriye kalan vilayetlerde toplam 10 matbaa.[9] Yukarıda sayılan vilayetlerin dışında kalan yerlerdeki 10 matbaanın tümüyle resmi vilayet matbaaları oluşu da ayrıca dikkate değer durumdur.

Bütün bunlar ne anlama gelmektedir? Bu sorunun cevabı, kısmen, bu matbaaların ortaya koyduklarına bir göz atılarak verilebilir. Örneğin, 1868/1869 yılında vilayetin ilk ve tek matbaası olarak kurulan Kastamonu Vilayet Matbaası'nı alalım. 1869-1928 yıllarını kapsayan yaklaşık 60 yıllık sürede bu matbaada toplam 88 eser basılmıştır. Bunun 21 tanesi (% 24) salnameler, 4'ü çeşitli kanunlar (Kanun-i Esasi ve İntihab-ı Meb'usan Kanunu gibi), 4'ü öteki resmi yayınlar ve geriye kalan 59'u ise (% 67) tarım, ticaret, tarih ve dini konularda yayınlanmış kitaplardan meydana geliyordu.[10]

1864-1877 yılları arasında faaliyet gösteren Tuna Vilayeti Matbaası'na gelince, bu matbaada da yaklaşık 12 yıl içinde, 1865-1871 tarihleri arasında yayınlanan **Tuna** ve 1875'ten sonra **Le Soleil (Güneş)** adlı Türkçe-Bulgarca ve Türkçe-Fransızca iki gazetenin yanı sıra Türkçe ve Bulgarca aylık **Mecra-i Efkar,** Bulgarca onbeş günde bir yayınlanan **Slava** ve yine Bulgarca eğitim-okul dergisi **Uçilişte** yayınlanmıştır. Yine bu matbaada Türkçe Tuna Vilayet Salnameleri, Türkçe-Bulgarca sözlükler, her iki dilde dilbilgisi ve gramer kitaplarıyla diğer okul kitapları basılmıştır. Tuna matbaasının din kitaplarından okul kitaplarına kadar çeşitli konularda bastığı yalnızca Bulgarca kitapların sayısı 140 kadardır.[11]

Vilayet matbaa ve gazetelerinin bir başka özelliği de taşrada, çöldeki vahalara benzer birer kültür adacığı oluşturmuş olmalarıdır. Vilayet mektupçularının yönetimi altında matbaaların ve gazetelerin faaliyetlerini yürütenler okur-yazar küçük bir aydınlar grubu oluşturuyordu. Matbaa müdürü, muavini, litoğrafyacı, yardımcısı, başmürettip ve yardımcıları, gazetelerin başmuharrir ve diğer yazar ve muhabirleri, mütercimleri ve diğer çalışanları ile bu grubu bir **microcosm** olarak düşünmek yanlış değildir. Bu küçük dünyaya mensup insanların sayısı, yerine, zamanına ve ortamına göre

---

9 *Maarif Salnamesi*, Dersaadet, 1318, s. 923-1154.

10 Aziz Demircioğlu, *Kastamonu'da Basılan Eserler*, 1987, passim.

11 İsmail Eren, agm, Türk Kültürü, C.III, s.27, Ocak 1965, s. 318.

oldukça farklılıklar göstermekteydi. Sözgelimi Tuna vilayet matbaası ve gazetesinin kadrosu 1285 (1869) Salnamesine göre 10 kişi iken , bu sayı 1290 (1874) Salnamesine göre 17'ye 1293 (1877) Salnamesine göre ise 34 kişiye yükselmiştir. Bu sayıların yarısına yakın bir bölümünü fikir işçileri ya da kısaca yörenin o döneme göre önde gelen entellektüelleri saymak doğru olur. Aynı şekilde, Sivas vilayet matbaası ve gazetesinin kadrosu 1319 tarihli Salnameye göre 17, Konya vilayet matbaa ve gazetesinin kadrosu da 1317 tarihli Salnameye göre 13 kişidir.[12]

Hüdavendigar (Bursa) Vilayeti'nin matbaa ve gazetesinde çalışan personelin sayısı 1870-71 yılında 27 kişi idi. Bu vilayetin mektubi kaleminde ayrıca 17 kişinin çalıştığı da belirtilmelidir.[13]

Vilayet Gazeteleri

Arşiv belgeleri ve vilayet salnamelerine göre XX. yüzyılın başında (1316-1317 seneleri) Osmanlı İmparatorluğu'nda toplam 25 adet vilayet gazetesi yayınlanıyordu. (Bu sayılara İstanbul'daki resmi gazeteler dahil değildir; bkz Tablo-2). Ancak gerek bu tarihten önce yayın hayatı sona eren gerekse bu tarihten sonra yayına başlayanlarla birlikte (Bkz. Tablo-3) vilayet gazetelerinin toplam sayısı 47'yi bulmaktadır.*

Yüzyılın başında faaliyette bulunan vilayet gazetelerinden 10'unun (% 40) dili Türkçe, 7'sinin (% 28) Türkçe-Arapça, 4'ünün (% 16) Türkçe-Rumca, 2'sinin (% 0.8) Türkçe-Ermenice ve birer tanesinin de Tükçe-Sırpça ve Türkçe-Rumca-Sırpça-İbranice idi. Aynı tarihlerde 40 büyük idari birimden oluşan İmparatorluğun 25 idari biriminde (% 63) Türkçe ya da Türkçenin yanı sıra o yörenin diliyle yayın yapan bir vilayet gazetesi bulunuyordu.

Bu gazetelerin 16'sı (% 64) 1876 tarihinden önce faaliyete geçmişti. 1865 yılında **Tuna**'nın yayına başlamasından sonra 1866 yılında **Fırat**, **Suriye**, **Trablusgarb**, 1867 yılında **Beyrut**, **Envar-ı Şarkiyye**, 1868 yılında **Edirne** ve **Yanya**, bir yıl sonra da **Zevra** (Bağdat), **Hüdavendigar**, **Konya**, **Trabzon**, **Selanik**, yayın hayatına girmişti. Bu vilayet gazetelerinden 20 tanesi, yani yaklaşık % 80'i o vilayette yayınlanmış İLK gazete oluyordu. Yine bu gazetelerden 17 tanesi (% 68) yüzyılın başında o vilayette yayınlanmakta olan TEK gazete durumundaydı !

Tablo-3'dekilerle birlikte sayıları 50'ye yaklaşan vilayet gazetelerini genel olarak iki kümede ve üç dönemde ele almak olanaklıdır. Bir kere, bu vilayet gazetelerinin bazıları diğerlerine göre daha gelişkin ve etkin olmuşlardır. Bir **Tuna**, **Zevra**, **Hüdavendigar**, **Envar-ı Şarkiyye**, sözgelimi bir **Van**, **Bitlis** ve **Trablusgarb**'a göre çok daha gelişkindi. Bunun çevresel, idari, kişisel vb. çeşitli nedenleri vardı. Bu konuda kesin bir yargıya varabilmek için bu gazetelerin kolleksiyonlarını (ki pek çoğunu bulmak bugün için hemen hemen olanaksızdır) karşılaştırmalı olarak incelemek gerekir. Ancak bizim ve başka araştırmacıların or-

12 *Sivas Vilayeti Salnamesi,* Sivas, 1319, s.54; *Konya Vilayeti Salnamesi,* (Yirmisekizinci Defa) Vilayet Matbaası, Konya, 1317, s.40

13 *Hüdavendigar Vilayet Salnamesi,* Sene 1287, Bursa, Matbaa-i Vilayet, s.54

* 1317 senesinden önce faaliyeti durdurulan ya da daha sonraki bir tarihte kurulan vilayet gazetelerine ilişkin kimi ikinci el bilgiler, genel bir fikir vermek açısından Tablo-3'te gösterilmiştir.

taya koydukları kimi örneklerden hareketle yine de bir takım yargılara varılabilir. Sözgelimi 3 Mart 1865 - 1 Haziran 1877 tarihleri arasında yayınlanan* **Tuna** bölgenin sorunlarına öncelik vermekle birlikte, iç ve dış haberleri dengeli, dili anlaşılır, üslubu kıvrak, 10'uncu sayısında 1300 tiraja ulaşmış eksiksiz bir gazetedir. Dönemin günlük İstanbul gazeteleriyle karşılaştırıldığında, **Tuna**'nın bu gazetelerden hiç de geri olmadığı görülür. Haftada bir kez her Çarşamba günü yayınlanan **Tuna**'nın içeriğinin %59'unu "dahili haberler", %27'sini "harici haberler ve %14'ünü de "ilanat" oluşturmaktadır. İç haberlerin kendi içindeki dağılımında ise en büyük payı adli, mülki, mali ve askeri konuları kapsayan yönetim ya da kamu hayatına ilişkin haberler almaktadır. Bunu %18'le iktisadi ve sosyal hayata ilişkin haberler, %12 ile günlük sıradan olaylar, %10'la sağlık, %8'le de eğitim-kültür-sanat hayatına ilişkin haberler izlemektedir.[14] Bu, günümüzden bakıldığında bile oldukça dengeli bir dağılım olarak görülmektedir.

Erzurum'da yayınlanan **Envar-i Şarkiyye** (1867) ve Bursa'da yayınlanan **Hüdavendigar** (1869) da İstanbul gazetelerinden çok farklı olmayan, gelişkin ve yörelerinde etkili gazetelerdir. **Hüdavendigar**'ın 15 Mayıs 1869 tarihli 23'üncü sayısında yer alan "Gazete ve Medeniyet" başlıklı yazıda, "Gazete ne yapar?'" sorusuna şu cevap verilmekteydi:

"Gazete ne yapar? Evvela hasbel vazife ne olursa olsun doğruyu yazar. Hiç müdahane bilmez. Ve etmez. Lisan-ı umumi ve tercüman-ı efkârı meziyetini kazandığı milletinin ihtiyacat-ı halise ve zaruriyeleri ve tabiat ve mevkilerinin, Türkçesi dünyanın nazarfendidirler."

İlk 100 sayıdan oluşan bir kolleksiyonu Bursa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan **Hüdavendigar**'da da yönetim hayatına, emniyet ve muavenet sandıklarına, bayındırlık işlerine, özellikle tarımsal konulara ve eğitim-kültür hayatına ilişkin haberlere bolca yer verilmektedir. Ancak unutulmaması gerekir ki bu gazeteler "resmi" yanı ağır basan, yönetimin elindeki birer kitle haberleşme aracı özelliğini gösterirler. Bu nedenle bu gazetelere ilişkin değerlendirmelerde bu niteliği gözden kaçırmamak gerekir. **Hüdavendigar**'ın ikinci sayısındaki "Gazete" başlıklı yazıda, bu gerçek açık bir şekilde şöyle dile getirmektedir:

"... vilayetimizde dahi işbu gazetenin neşrine başlanmasından dolayı umum vilayet ahalisi teşekkür etmelidirler. Çünkü ceridesiz bir millet ihtiyacat-ı haliye ve yevmiyelerini ne anlayıp ne anlatabilecekleri gibi suret-i idarece kendi haklarında olan hüsn-i niyet ve efkarın ne derecelerde olduğunu anlayamazlar. Bundan başka gerek ilim ve sanat ve gerek ticarette olan terakkiyat-ı yevmiyeyi ve bundan hasıl olan menafii ceridesiz ahali duyamaz."[15]

Bu anlatılanlara göre çok daha ilkel görünümlü vilayet gazetelerine de iki örnek verebiliriz. Sözgelimi 30 Nisan 1888 tarihli **Bitlis** vilayet gazetesi iki yaprak üzerindeki dört küçük sayfasını (29 cm. x 41 cm.) şu dört kalem yazı ile doldurmuştur:

"Veladet-i Humayun Şenliği", *"Vekayi-i Vilayet"* (yalnızca kimi görevlere yapılan atamalardan söz ediliyor),

---

* *Tuna*'nın ilk 52 sayılık bir kolleksiyonu İstanbul Millet Kütüphanesi'nde mevcuttur.

[14] Uygur Kocabaşoğlu, "Tuna Vilayeti Gazetesi", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 42, (Ocak 1991), s.141-149.

[15] *Hüdavendigar*, 24 Şubat 1869.

"Hükkam ve sair memurin-i adliyenin usul-i intihab ve tayinlerine dair kanunnameden mabad", "İlan: Merkez Mahkeme-i Bidayet İcra Memurluğundan".

Yine sözgelimi 20 Ocak 1899 tarihli **Van** vilayet gazetesi aynı boyutlardaki dört sayfasını *"Leyle-i Berat", "Havadis-i Vilayet: Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyenin Tevzii Mükafat Resmi"* ve *"İlanat"* başlıkları altında toplanan üç yazı ile süslemiştir.*

Bu örnekler de gösteriyor ki vilayet gazeteleri gerek biçim ve gerek içerik yönünden -zaman içinde- birbirlerinden bir hayli farklı görünümler ortaya koyabilmişlerdir. Vilayet gazetelerini zaman boyutunda incelediğimizde ise birtakım önemli değişimlerin söz konusu olduğunu görürüz. Bu bağlamda vilayet gazetelerini üç dönemde ele almak uygun olabilir. 1865-1877 yılları bu gazetelerin kurulup geliştikleri yıllardır. 1878-1908 yıllarında istibdadın sıcak nefesi bu gazetelerin sararmasına katkıda bulunan etkenler arasında olmuştur. 1908 devrimini izleyen dönemde ise bu gazetelere yeni bir can ve ruh vermek için semeresiz girişimler yapılmıştır.

Birinci dönem (1865-1877) vilayet gazetelerinin hızlı gelişme gösterdikleri bir dönem oldu. XX. yüzyıl başında faaliyette bulunan vilayet gazetelerinin %64'ü bu dönemde kurulmuştur. Yüzyılın başında artık faaliyette olmayan **Tuna** (1865), **Girit** (1867), **İşkodra** (1868), **Prizren** (1871), **Seyhan** (1872) ve **Rumeli** (1873) de bu kuruluş ve gelişme döneminin gazeteleriydi.

1878-1908 yıllarını kapsayan dönem aslında bu gazetelere bağlanan umutların söndüğü bir dönem oldu. Vilayet gazetelerinden beklenen sihirli işlevlerin kendiliğinden yerine gelmemesi, hükümetin de bu gazeteleri birer "medh ü sena" risalesi ve ilan tahtası olmanın ötesinde kavrayamayışı, taşradaki aydınların bu gazeteler ve onun ardındaki yönetime yeterince güvenemeyişi ve hepsinden önemlisi Osmanlı taşrasında canlı bir basın ve yayın hayatını yoktan var etmenin nesnel koşullarının bulunmayışı; İkinci Abdülhamit döneminin kuşkucu, ikircikli, insiyatif öldürücü ortamıyla da birleşince vilayet gazetelerinin hızla yozlaşması kaçınılmaz oldu. İkinci Meşrutiyet yönetimi vilayet gazetelerini hiç de iyi bir durumda bulmadı. Oysa "devr-i celil-i meşrutiyet icabı olarak" köy ahalisine devlet nizam ve kanunlarının duyurulmasında vilayet gazeteleri çok yararlı olabilirdi! Meşrutiyet yönetimi, işte bu amaçla vilayetlerden önerecekleri çözüm yollarını öğrenmek istedi.

Şura-yı Devlet Maliye ve Nafıa ve Maarif Dairesi'nin 22 Teşrinisani 1325 tarih ve 3834 sayılı raporundan (Bkz. Belge-1) öğrendiğimize göre, gelen cevaplarda, vilayet gazeteleri konusunda herhangi bir sorunu olmayan tek vilayet Beyrut oluyordu. Bu vilayetten gelen yazıda, vilayet gazetesinin abone gelirleriyle düzenli olarak yayınlandığı, teknik ve idari herhangi bir sorunu bulunmadığı bildiriliyordu.

Oysa Yanya, Adana, Konya, Kastamonu, Cezair-i Bahr-i Sefid ve Hüdavendigar vilayetlerinden gelen cevaplarda çeşitli sorunlar ve bunları çözmeye yönelik ilginç öneriler sıralanmaktaydı.

Belli başlı ortak yakınma konuları okuyucu azlığı, dağıtım yetersizliği, zorunlu olarak abone yapılmış olanlardan abone bedellerinin tahsil edilemeyişi ve bu işi yürütecek nitelikli eleman bulunamayışı gibi basın-yayın hayatına ilişkin en temel sorunlardı. Gerçekten de bu so-

* Sözkonusu *Bitlis* ve *Van* vilayet gazetelerinin birer sayısı kişisel arşivimizdedir. (U.K)

runlar XX. yüzyılın ilk on yılı sonuna yaklaşılırken tüm vilayet gazetelerinin ortak sorunlarıydı ve gerçekten ileri boyutlara ulaşmıştı. Üstelik bu sorunlar yalnızca yukarda sayılan vilayetler için söz konusu değildi; Beyrut gibi belki biriki istisna dışında tüm vilayetler için geçerliydi. Nitekim Edirne Valisi'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 18 Şubat 1325 tarih ve 1229 sayılı yazıda (Bkz. Belge-2) bu vilayetin de benzer sorunlarla karşı karşıya bulunduğu ve benzer çözüm önerileri geliştirdiği görülmektedir.

Dönemin taşra yöneticilerinin yönetim, katılım (demokrasi) ve özgürlük anlayışlarına da ışık tutabilecek bu önerileri topluca gözden geçirebiliriz.

Bir kere bütün vilayetler okuyucu azlığından şikayet ettikleri için, herşeyden önce okuyucu ya da gazeteyi para ile satın alacak kaynağı bulmaya yönelik önlemler ortaya atıyorlardı. Ancak burada dikkat çeken bir nokta vilayetlerin isteğe, rızaya dayanan okuyucu arttırmaya yönelik önlemlerden çok zora dayanan yöntemler üzerinde durmuş olmalarıdır. Doğal olarak zorla gazete satılacak kişilerin başında da "memurin-i vilayet" ile köy ve mahalle ihtiyar heyetleri üyeleri gelmekteydi. Örneğin Yanya Vilayeti, bin kuruş ya da daha yukarı maaş alan memurların zorunlu olarak abone yapılmasını önerirken, maaş sınırı Adana için 600 kuruş, Konya ve Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetleri için ise 500 kuruştur. Konya ile Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayetleri memurların yanı sıra köy ve mahalle ihtiyar heyetleri üyelerinin de zorunlu aboneliğinden yanadır. Ancak zorunlu abonelik de tek başına yeterli değildir. Abone bedellerinin eksiksiz tahsili işinin de işlerliğe kavuşturulması gerekmektedir. Bu konuda Yanya Vilayeti, söz konusu bedellerin iki eşit taksitte maaşlardan kesilmesini, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti ise borcunu ilk üç ay içinde ödemeyen memurun maaşından saymanlıklarca otomatik olarak kesinti yapılmasını önermektedir. Edirne Valisi de abone bedellerini düzenli olarak toplayabilmek için "teşkil-i vilayet nizamnamesi"ne bir madde ekleyerek hukuki bir olanak yaratılmasını istemektedir. Bu arada Yanya Vilayeti, eğer daha da fazla gelir elde edilmek isteniyorsa, 60 haneden büyük köy ve çiftliklerin de zorunlu aboneliğini savunmaktadır.

Okuyucu sayısının artırılması için bir başka öneri, yıllık abone bedellerinin azaltılması yönündedir. Konya ve Hüdavendigar Vilayetleri bu miktarın yıllık bir Mecidiyeye indirilmesini; Kastamonu, merkezde 30 diğer yerlerde 40 kuruş olarak belirlenmesini önermektedir. Yine okuyucu sayısını artırmaya yönelik önlemler çerçevesinde Konya ve Kastamonu Vilayetleri köylülerin anlayabileceği bir dilde tarıma ve sağlığa ilişkin yazılar yazılmasını, Hüdavendigar Vilayeti de başka bir işle meşgul olmamak koşuluyla 700-1000 kuruş maaşlı bir "muharrir"in "müsabaka yoluyla" tayinini önerirken Kastamonu Vilayeti mektubî mümeyyizlerinden ya da vilayet başkatiplerinden birinin "müellif" olarak görevlendirilmesini istemektedir.

Vilayet gazetelerinin geleceğini kurtarmak açısından önerilen bir diğer grup önlem, vilayet matbaalarının gelirlerini artırmak yoluyla gazetelerin düzenli yayınlanmasını sağlamaya yönelik olanlardır. Bunlar da başlıca iki gruba ayrılabilir ve hemen hemen bütün vilayetler tarafından ortak olarak talep edilmektedir. Her türlü resmi baskı işi, eskiden olduğu gibi, İstanbul'da ya da başka özel matbaalarda değil, parası karşılığında vilayet matbaalarında yaptırılmalıdır. Ayrıca her türlü resmi ilanlar, yine bedeli karşılığında **yalnızca** vilayet gazetele-

rinde yayınlanmalıdır.

Vilayet gazete ve matbaalarının sorunlarıyla, bu sorunların çözümüne ilişkin öneriler, hem bu kurumların içinde bulunduğu durumu hem de bunlardan sorumlu olan yetkililerin yaklaşımlarını sergilemek açısından ilginçtir. Ancak Şura-yı Devlet'in bu bağlamdaki "mütaalası" daha da ilginçtir.

Şura-yı Devlet'in Maliye ve Nafıa ve Maarif Dairesi de kanun ve nizamların köy halkına duyurulmasında vilayet gazetelerini kaçınılmaz bir araç olarak görmektedir. Bu dönemde vilayet gazetelerinin belli başlı işlevinin kırsal kesime yönetimin duyurularını iletmekten ibaret olduğu konusunda bir görüş birliğinin varolduğu anlaşılıyor.

Şura-yı Devlet'in raporunda ayrıca vilayet yöneticilerinin üstlerine düşen görevi yerine getirmek yerine dışardan yardım beklemeleri örtülü olarak eleştirilmekte ve "bu gazetelerin iyileştirilmesi ve zamanında yerine ulaştırılması bu işle ilgili olanların görevidir" denilmektedir.

Vilayetlerden gelen öneriler karşısında Şura-yı Devlet'in tutumu ve karşı önerileri şöyle özetlenebilir:

* Memurlar ve idare heyeti azalarının zorunlu aboneliği "kat'iyyen gayr-i caiz"dir;

* İlanların yalnızca vilayet gazetelerine tahsisi "muvafık-ı maslahat" değildir;

* Resmi evrak, defter ve cetvellerin İstanbul'da basılmak ve vilayetlere dağıtılmak yerine her vilayetin kendi matbaasında bedeli karşılığı basılması bir hesap işidir;

* Mektupçulara bu iş için ayrı para ödenmesi, ya da köylülerin anlayacağı dilde sağlık ve ziraat haberleri yazılması zaten başlangıçtan beri uygulanagelen yöntemler arasındadır.

Şura-yı Devlet'in daha demokratik ve pratik karşı önerisi ise şöyledir:

* Bazı vilayet merkezlerinde gazete okuyan yeterli sayıda insan vardır. Bu gibi yerlerde vilayet gazeteleri "kısm-ı resmi" ve "kısm-ı hususi" diye ikiye ayrılabilir. "Kısm-ı resmi"de resmi duyurular ücreti karşılığında yayınlatılabilir; "kısm-ı hususi"de ise **sorumluluğu kendisine ait olmak üzere istediğini yazabilecek şekilde**, vilayet matbaaları "bamukavele" ahaliden talip olanlara ihale edilebilir. Uygulama olanağı bulunan yerlerde bu yola başvurulmalıdır.

* Alınacak önlemlerde "hürriyet-i şahsiye"nin (kişisel özgürlükler) ihlal edilmemesi ya da devletin giderlerinin artmasına yol açılmaması isteniyorsa ve de bu gazetelerin yayınlanması herşeye rağmen isteniyorsa o zaman bu işler için bütçeye gerektiği kadar karşılık konulmalıdır.

Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne yazılan 21 Şubat 1325 tarihli yazıda, Şura-yı Devlet'in mütaalalarına aynen katılındığı ve eğer bunların "behemahal intişarı matlub ise" bütçeye lüzumu kadar karşılık konulması ve vilayetlerin kendi çözümlerini üretmelerinin istendiği görülüyor. (Bkz. Belge-3)

İkinci Meşrutiyet'ten sonra da vilayet gazetelerinin durumları değişmedi. Anılan tarihten sonra en az bir düzine kadar yeni vilayet gazetesi (Bkz. Tablo-3) kurulduysa da bunlar da öncekilerin yolunu izlediler; merkez ve taşra yönetimlerinin ilan tahtası olmanın ötesine geçemediler. İşin bu yanı ise ayrı bir çalışmanın konusudur.

Tablo-1 : XX. Yüzyıl Başında Vilayet Matbaaları

Vilayeti	Matbaa Adı	Matbaanın Yeri	Baskı Türü	Resim Basma Olanağı	Eser Bastığı Dil	Kuruluş Tarihi	Vilayetin İlk Matbaası Olup Olmadığı	Vilayetin Tek Matbaası Olup Olmadığı
Yemen	Vilayet Matbaası	Hükumet civarında	Hurufat	Basamaz	Türkçe-Arapça	?	İlk	Tek
Basra	Basra Matbaası	Hükumet Konağında	Hurufat	Basamaz	Türkçe-Arapça	1894	İlk	Tek
Bağdat	Vilayet Matbaası	Bağçe Mahallesinde	Hurufat	Basamaz	Türkçe-Arapça	1869	İlk	Üç matbaa daha var.
Musul	Vilayet Matbaası	Hükumet Dairesinde	Hurufat	Basamaz	Türkçe	1881	?	Dominiken Matbaası
Haleb	Vilayet Matbaası	Hükumet Konağında	Litoğ.+Huruf.	Basamaz	Türkçe-Arapça	1867/8	Değil	Maruni Mat. (1830) Davudiye Mat. (1893)
Suriye	Suriye Matbaası	Daire-i Hükumette	Litoğ.+Huruf.	Basamaz	Türkçe-Arapça	1864/5	İlk	Üç matbaa daha var.
Beyrut	Vilayet Matbaası	Sukh-ül Nüzhe'de	Hurufat	Basamaz	Türkçe-Arapça	1886/7	Değil	Pek çok matbaa var.
Trablusgarb	Vilayet Matbaası	Mekteb-i Sanayi'de	Litoğ.+Huruf.	Basamaz	Türkçe-Arapça	1871/2	İlk	Tek
Hüdavendigar	Hüdavendigar M.	Hükumet civarında	Litoğ.+Huruf.	Basamaz	Türkçe-Rumca-Ermenice	?	İlk	Feraizcizade (1874) Emri (1889/90) Mat.
Konya	Vilayet Matbaası	Hükumet Dairesinde	Litoğ.+Huruf.	Basamaz	Türkçe	1867/8	İlk	Tek
Ankara	Vilayet Matbaası	Hükumet Konağında	Hurufat	?	Türkçe	1871/2	İlk	Tek
Aydın	Vilayet Matbaası	Hükumet Konağında	Litoğ.+Huruf.	Basamaz	Türkçe	1868/9	Değil	Pek çok matbaa var.
Adana	Seyhan Matbaası	Hükumet Dairesinde	Litoğ.+Huruf.	Basamaz	Türkçe	1868/9	İlk	Tek
Kastamonu	Vilayet Matbaası	Hükumet civarında	Litoğ.+Huruf.	Basamaz	Türkçe	1868/9	İlk	Tek
Sivas	Vilayet Matbaası	Hükumet Konağında	Litoğ.+Huruf.	Basamaz	Türkçe	1865/6	İlk	Tek
Diyarbekir	Vilayet Matbaası	Hükumet Konağında	Litoğ.+Huruf.	?	Türkçe	1868/9	İlk	Tek
Bitlis	Vilayet Matbaası	Hükumet Konağında	Litoğ.+Huruf.	?	Türkçe	1893/4	İlk	Tek
Erzurum	Envar-i Şarkiyye	Hükumet Konağında	Hurufat	?	Türkçe	1865/6	İlk	Tek
Mamuret-ül Aziz	Vilayet Matbaası	Hükumet Konağında	Litoğ.+Huruf.	?	Türkçe	1878/9	İlk	Tek
Van	Vilayet Matbaası	Hükumet civarında	Litoğrafya	Basamaz	Türkçe	1889/90	İlk	Tek
Trabzon (*)	Vilayet Matbaası	Orta Hisar'da	?	?	Türkçe-Rumca	1865/6	İlk	10'dan fazla matbaa
Cezair-i Bahr-i Sefid	Vilayet Matbaası	Damlakapı Haricinde	Litoğ.+Huruf.	?	Türkçe-Rumca	?	?	3 özel matbaa var.
Edirne	Vilayet Matbaası	Hükumet Dairesinde	Litoğ.+Huruf.	Basamaz	Türkçe-Rumca-Bulgarca-İbranice	1867/8	İlk	Tek
Selanik	Vilayet Matbaası	Mekteb-i Sanayi'de	Litoğ.+Huruf.	?	Türkçe-Fransızca	?	?	13 matbaa daha var.
Kosova	Kosova Matbaası	Sanayi Mektebinde	Litoğ.+Huruf.	Basamaz	Türkçe-Fransızca-Bulgarca-Sırpça	1875/6	İlk	Tek
Yanya	Vilayet Matbaası	Hükumet Konağında	Litoğ.+Huruf.	Basamaz	Türkçe-Rumca	1867/8	İlk	Tek
İşkodra	Vilayet Matbaası	Barduca'da	Hurufat	?	Türkçe	1877(1861)	?	Cizvit Matbaası
Manastır	Hükümet Matb.	Eski Hükümet Konağı	Litoğ.+Huruf.	?	Türkçe-Ermenice	1878/9	İlk	Tek
İzmit (Elviye-i Müstakile)	?	Hamidiye Caddesinde	Litoğ.+Huruf.	Basamaz	Türkçe-Ermenice-Fransızca	1878/9	?	Tek

Kaynak : **Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye,** Dersaadet, 1317, 1318, 1319, **passim**.

Tablo-2 : XX. Yüzyıl Başında Vilayet Gazeteleri

Vilayeti (*)	Livası/Kazası	Gazetenin Adı	Yayınlandığı Dil / Diller	Kuruluş Tarihi Olup	Vilayetin İlk Gazetesi Olup Olmadığı	Vilayetin Tek Gazetesi Olmadığı	Notlar
Yemen	Yemen	San'a	Türkçe-Arapaça	1877	İlk	Tek	
Basra	Basra	Basra	Türkçe-Arapaça	?	İlk	Tek	
Bağdat	Bağdat	Zevra	Türkçe-Arapaça	1869	İlk	Tek	
Musul	Musul	Musul	Türkçe	1882	İlk	Tek	
Halep	Haleb	Fırat	Türkçe-Arapaça	1866 (?)	İlk	Tek	
Suriye	Şam	Suriye	Türkçe-Arapaça	1866	?	?	
Beyrut	Beyrut	Beyrut	Türkçe-Arapaça	1867	Değil	Değil	Pek çok gazete arasında tek Türkçe gazete.
Trablusgarb	Trablusgarb	Trablusgarb	Türkçe-Arapaça	1866	İlk	Tek	
Hüdavendigar	Hüdavendigar	Hüdavendigar	Türkçe-Ermenice	1869	İlk	Değil	Üç gazete daha var.
Konya	Konya	Konya	Türkçe	1869	İlk	Tek	Bazı sayıları Rumca
Ankara	Ankara	Ankara	Türkçe	1874 (?)	İlk	Tek	
Aydın	İzmir	Aydın	Türkçe	1874 (?)	Değil	Değil	Pek çok gazete var.
Kastamonu	Kastamonu	Kastamonu	Türkçe	1872	İlk	Tek	1938'e dek yayınlandı.
Sivas	Sivas	Sivas	Türkçe	1878	İlk	Tek	
Bitlis	Bitlis	Bitlis	Türkçe	1884	İlk	Tek	
Erzurum	Erzurum	Envar-ı Şarkiyye	Türkçe-Ermenice	1867	İlk	Tek	En uzun ömürlü vilayet gazetelerinden biri.
Mamuret-ül Aziz	-	Mamuret-ül Aziz	Türkçe	1883	İlk	Tek	
Van	Van	Van	Türkçe	1893	İlk	Tek	
Trabzon (**)	Trabzon	Trabzon	Türkçe-Rumca	1869	İlk	Değil	Rumca bir gazete daha var.
Cezair-i Bahr-iSefid	Rodos	Cezair-i Bahr-i Sefid	Türkçe-Rumca	1882	İlk	Tek	
Edirne	Edirne	Edirne	Türkçe-Rumca	1868	İlk	Değil	
Selanik	Selanik	Selanik	Türkçe-Rumca-Bulgarca-İbranice	1869	Değil	Değil	Üç gazete daha var. Sekiz gazete daha var.
Kosova	Priştine / Üsküp	Kosova	Türkçe-Sırpça	1877	İlk	Tek	
Yanya	Yanya	Yanya	Türkçe-Rumca	1868	İlk	Tek	
Manastır	-	Manastır	Türkçe	1884	?	?	

Kaynak : **Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye**, Dersaadet, 1316, 1317, 1318, 1321, **passim**
(*) Vilayetler 1321 tarihli Osmanlı Devlet Salnamesi'ndeki sıraya göre sıralanmıştır.
(**) Ali Birinci, "Trabzon'da Matbuat ve Neşriyat Hayatı (1865-1928)" **Trabzon Kültür Sanat Yıllığı 88-89**, İstanbul, 1989, s. 175.

Tablo-3 : 1898-99 Yıllarından Önce Faaliyeti Durdurulan Ya Da Daha Sonra Kurulan Vilayet Gazeteleri			
Vilayeti, Sancağı, Kazası	**Gazetenin Adı**	**Yayınlandığı Dil / Diller**	**Yayına Başladığı Yıl**
Trablusşam	Trablusşam	Türkçe - Arapça	1866 / 7
Bosna	Bosna	Türkçe - Sırpça	1866
Amasya	Amasya	Türkçe	1922
Çorum	Çorum	Türkçe	1921
Kayseri	Erciyes	Türkçe	1910
Girit	Girit	Türkçe - Rumca	1867
Isparta	Isparta	Türkçe	1923
İstanbul	İstanbul	Türkçe	1922
Eskişehir	Karacahisar	Türkçe	1916
Balıkesir	Karasi	Türkçe	?
Kayseri	Kayseri	Türkçe	1914
Kocaeli	Kocaeli	Türkçe	1919
Kudüs	Kudüs	Türkçe - Arapça	?
Malatya	Malatya	Türkçe	1919
Hersek	Neretva	Türkçe - Sırpça	1876
Prizren	Prizren	Türkçe - Sırpça	1871
Manastır	Rumeli	Türkçe	1873
Adana	Seyhan	Türkçe - Rumca	1872
Silifke	Taşili	Türkçe	1922
Tuna	Tuna	Türkçe - Bulgarca	1865
Mekke [*]	Hicaz	Türkçe - Arapça	1908

Kaynak : Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü : Vilayet Gazeteleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 99-102.

* Doç. Dr. Nesimi Yazıcı'nın XI. Türk Tarih Kongresine sunduğu, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Araplarla Meskûn Bölgelerindeki Resmi Vilayet Basını Konusunda Bir Değerlendirme" adlı tebliğinden; 5-7 Eylül 1990, Ankara.

Belge 1

Şurâ-yı Devlet
Maliye ve Nafıa ve Maarif
Dairesi
Aded 3834

Vilâyet gazetelerinin temin ve devam-ı intişarı için ittihaz olunacak tedâbire esas olmak üzere bu bâbdaki mütalâatın inbası hakkında Maliye Dairesi'nden bi't-tanzim tebliğ buyurulan mazbata mucibince tamimen sebk eden tebligata cevaben Beyrut, Yanya, Adana, Van, Trabzon, Cezair-i Bahr-i Sefid, Hüdavendigâr, Kastamonu, Konya vilâyetlerinden cevaben varid olan muharrerat ve telgrafnâmelerin takdimini mutazammın Dahiliye Nezareti'nin Şurâ-yı Devlet'e havale buyrulan 27 Şaban sene 327 tarihli ve 2466 numaralı tezkiresi melfufâtıyla Maliye ve Nafıa ve Maarif Dairesi'nde kıraat olundu.

Melfufât-ı mezkûre meyanında bulunan Beyrut Vilâyeti tahriratında matbaa-yı vilâyetin edevat ve hurufatı mücedded ve mükemmel olup varidatıyla temin-i idaresi kâbil olduğu ve gerek merkez ve gerek mülhâkâtta arzu ve rızalarıyla abone olanlardan gazete bedelâtının bi'l-istîfa' gazetenin muntazaman tab' ve neşr edilmekte bulunduğu cihetle başkaca tedâbir ittihazına mahâll görülmediği gösterilmiştir. Yanya Vilâyetinin tahriratında vilâyet dahilinde her sene sarf ve istimal olunan evrak ve defâtir-i resmiye ve makbuz ilmuhaberleriyle ihbarnâme ve celp ve ihzar pusulaları gibi evrakın ba'demâ Dersaadet matbaalarınca tab' ve irsali usûlünün lağvıyla ihtiyacât-ı mahâlliyeye göre mahâllince tayin ve takdir olunacak münasip ve mâkûl fiyatlarla ve vilâyet matbaasında tab' usûlünün vaz'ı ve bin kuruş ve ondan yukarı maaş alan bilcümle memurin-i devletin vilâyet gazetesine mecburî olarak abone kaydı ve gazete bedelinin iki taksitle maaşlarından tevkifi suretiyle ahz ü tahsili hususunun bir nizâm-ı mahsûsa rabt olunarak te'yidi hâlinde abone bedelâtının baliğ olacağı mikdar ile ilânât ucurâtından ve tab' olunacak evrak-ı resmiye bedelâtından cem'an elli altmış bin kuruş raddesinde bir varidatla ve mümkin'ül-icrâ bazı tasarrufât ve ta'dilât ile âtiyyen matbaanın devam-ı küşadı ve gazetenin temin-i neşri mümkün olabileceği ve altmış hâneden ziyade olan kura ve çiftlikâta mecburî olarak gazete tevzii olunmakla da matbaanın vüs'at dairesinde bir kat daha idâme-i mamuriyeti temin edileceği beyan edilmiştir. Adana Vilâyetinin tahriratında matbaaca evâmir ve ilânât ve defatirin tab'ınca bir suhulet ve münasebet-i resmiye mevcut olmak ve fazla memur istihdam edilmeyerek mektubî-i vilâyetin nezaret ve mes'uliyeti tahtında cereyan ettirilmek ve memurin-i taallûkatının maaş ve mesarifinden fazla kalacak varidat dahi mekteb-i sanayie terk edilmek şartlarıyla bilumum ücretli ilânât-ı resmiyenin matbaa-yı vilâyete hasrı ve kırk, elli hâneli bir karyede gazete münderacâtından behemahall imam ve mektep hocalarının köylüyü agâh etmekle mükellef ve mecburiyeti ve abone bedelâtının tehvini ve altı yüz kuruş maaşlı memurinin aboneye iştirâki lâzım geleceği dermeyan olunmuştur. Konya Vilâyeti'nin tahriratında vilâyet gazetesinin devam-ı neşri bütün kura ve mahâllât heyet-i ihtiyariyesinin ve beşyüz kuruştan fazla maaşları bulunan memurinin gazeteye abone olmalarının taht-ı mecburiyete alınması ve gazete seneliğinin de bir Mecidiye'ye tenzil ve gazetelerin

mürselünileyhümalarına îsâlinin bir suret-i sâlimeye rabt olunması ve gazetelerin kısm-ı gayriresmiyesine her nüshasında köylülerin anlayabileceği bir lisan ile ziraat hakkında makâlât-ı müfide yazılması ve ilânât-ı adliye ve ve icraiye ve ziraat bankalarına ait ilânattan münasip bir ücret istifası iktiza edeceği muharrer bulunmuştur. Van Vilâyeti'nin tahrirâtında vilâyet halkının gazete mütalâasına adem-i rağbeti ve memurinin abone bedelini tediye etmemeleri hasebiyle tâtil olunan gazetenin esasen matbaa makinesi ve edevâtı hükümete ait olmayıp Ermeni murahhasahânesinin malı olduğundan ücret ile istimâl edilmekte olduğu ve mezkûr makine eski ve istimâle gayrı salih olup zaten masrafça açığı olan mezkûr matbaada işbu makine ile vilâyet gazetesinin intişarı mümkün olamayacağı beyan kılınmıştır. Trabzon Vilâyeti'nin Meclis-i İdare mazbatasında kâmilen köhneleşmiş olan matbaa makine ve edevatının tecdidi 1500 liraya muhtac ve karyelere gazete tevzii öteden beri câri olup el-yevm kura ahalisi üzerinde gazete bedelâtından müterakim üç bin lira matlubu olduğu gibi memurinden dahi gazete bedeli istifâsında müşkilât çekilmekte olduğundan ve efrâdın menafiine dair yazılan ilânât-ı resmiye eshâbı tarafından hangi matbaa ehven ise o gazete idaresine verilmekte bulunduğundan gazetenin devam-ı intişârı için her karyeye bedel-i mukarreriyle gazete verilmesi ve beş yüz kuruştan ziyade maaş alan memurinin aboneye tâbi tutulması ve ilânât-ı resmiyenin vilâyet gazetesine hasredilmesi icab eyleyeceği bildirilmiştir. Kastamonu Vilâyeti'nin tahriratına melfuf mütalâanâmede vilâyet gazetelerinin ıslah-ı münderecâtıyla şehrî beş yüz kuruş maaş ile mektubî mümeyyizinin veya meclis-i idare-i vilâyet başkatiplerinden birinin muvazzaf olarak memur edilmesi ve vilâyet ziraat müfettişlerinin ziraat hakkında ve sıhhiye müfettişlerinin hıfzı's-sıhhaya müteallik makâlât-ı müfide yazmaya vazifeten mecbur tutulması ve abone ücretlerinin posta ücreti dahil olduğu halde kırk kuruşa ve vilâyet merkezleri için otuz kuruşa tenzil ve gazete tevziine kaza zabıta memurları tayin ve bundan dolayı mes'ul edilerek ahaliye de karyelerinden her hafta pazar mahâlline geleceklerin zabıtaya müracaatla karyelerine mahsus gazeteyi almaları ilân ve tefhim ve gazetelerin ashabına vusûlü hususunun temin olunması ve mahâlleri devair-i resmiyesine ait bir kısım evrakın devair-i merkeziyece mukarrer olan fiyatla ve belki de daha müf'id şeraitle vilâyet matbaasında tab' ve tedarik kılınması lâzimeden bulunduğu beyan olunuyor. Cezair-i Bahr-i Sefid Vilâyeti tahriratında varidatın vüs'atsizliğinden nâşi matbaa nevâkısının ikmâli mümkün olmayıp memurinden bir kısmı da gazete almaktan istinkâf ile varidatı sektedâr etmekte olduklarından vilâyet dahilinde bilcümle kura heyet-i ihtiyariyesiyle beş yüz kuruş ve ondan ziyade maaş ve muhassesât alan kâffe-i memurinin kemafi's-sâbık vilâyet gazetesini almaya mecbur tutulması ve memurinden alanlar içinde senenin ilk üç ayında abone bedelâtını tediye etmeyenler bulunursa senenin dördüncü ayında yâni Haziran maaşlarından bedelât-ı mezkûrenin muhasebelerce ahz ü tevkifinin usûl ittihâz edilmesi ve vilâyet gazetelerine verilen ilânât için ahiren Adliye Nezâreti'nce tâdilen kaleme alınan harç tarifesi mucibince maktuen birer mecidiye verilmekte ve bununla gazetenin terakkisi temin edilememekte olduğundan evvelki usûl vechile ilânâtın her satırından dörder kuruş alınması ve mehakime verilecek ilânâtın resmî vilâyet gazetesine derc ettirilmesi suretleri kabûl ve tatbik olunduğu hâlde tahsisat-ı kadime ile matbaanın idaresi ve gazetenin devam-ı intişarı temin edileceği dermeyan ediliyor. Hüdavendigâr Vilâyeti'nin tahriratında vilâyet matbaası varidatının kısm-ı mühimmini kiraya mecburî olarak verilen gazete bedelâtı teşkil ettiğinden bu gazetelerin vaktiyle

mahâllerine isâliyle abone bedelinin bir mecidiye'ye tenzili ve vilâyet gazetesinin nezâreti usûlen mektubî-i vilâyete ait olduğundan bu vazife-i munzamalarından dolayı mektupçuluk maaşına bu derecede zam olunamadığı surette kemakân matbaa-yı vilâyet hâsılatından bin kuruş maaş tahsisi ve gazete mündericatının bir suret-i müfidede tenevvüü için başka vazife ile meşgûl olmamak üzere yedi yüzden bin kuruşa kadar bilmüsabaka bir muharrir tayini ve devair-i resmiye ilanâtını vilâyet gazetesine derci muktezi bulunduğu gösteriliyor.

İş'arat-ı vâkıadan müstefad olduğu üzere vilâyet gazetelerinin temin ve devam-ı intişarı için ittihazına lüzum gösterilen tedâbirin başlıcaları, beşyüz kuruştan yukarı maaş alan kâffe-i vilâyât memurlarıyla bilcümle kura heyet-i ihtiyariyesinin abone olmalarının taht-ı mecburiyete vaz'ı ve abone bedelâtının muntazaman tahsili esbabının istikmâli ve gazetelere köylülerce suhuletle anlaşılacak surette ziraat ve hıfzı's-sıhhaya ve fünun-ı baytariyeye müteallik makâlât-ı müfide derc olunmak suretiyle ıslah-ı mündericatı ve vilâyet mektupçularına ayrıca muhassesat i'tasıyla gazetelerin tekemmülâtına nezaretlerinin temini ve gazetelerin mahâllerine isâlinin bir usûl ve kaide-i salimeye rabtı ve ilânât-ı resmiyyenin vilâyet gazetesine dercinin mecburiyeti ve vilâyâtta istimâl olunan bilcümle evrak-ı resmiye ve matbuanın vilâyet matbaasında tab'ının usûl ittihazı hususundan ibarettir.

İcabı mevki-i bahs ve münazaraya konuldukta devr-i celîl-i meşrutiyet icabı olarak kavanin ve nizâmat-ı devletin ehali-i kuraya neşr ve tebliği esbâb ve vesâilinin istikmâli vilâyât matbaalarının muhafaza-i mevcudiyetleriyle mümkün olacağına ve gazeteler mündericatının ıslahı ve mahâllerine muntazaman sevk ve irsâli memurin-i aidesinin cümle-i vezaifinden bulunduğu ve bervech-i âti ekseriyet tarafından dermeyan olunan mütalâatın mevki-i icraya vaz'ı bir çok zamana mütevakkıf olup o vakte kadar mevadd-ı mühimme-i ma'rûzenin tehiri caiz olamayacağına mebni memurin-i hükümetle ahali-i kuranın abone olmaları mecburiyeti istisna edilerek gazete ve matbaaların temin-i mevcudiyetine ait muamelenin ifası lâzım geleceği Sami Bey tarafından dermeyan edilmiştir. Teklif olunan tedâbir meyanında memurin-i vilâyetle karyelerin vilâyet gazetelerine abone olmalarının mecburî tutulması sureti katiyen gay-ı caiz ve bazı vilâyet merkezlerinde resmî gazetenin neşr olunduğu günlerin arasına tesadüf eden eyyamda neşr olunan bazı gazeteler varken mücerred matbaa-yı vilâyetin istifadesi için ilânların tehiri bir takım mesalihin haleldar olmasını veya teehhür etmesini müstelzem olacağı gibi vilâyet gazetelerinin bazen eyyam-ı muayyenesinde bile tab' edilmeyerek bir veya iki gün tehir etmekte bulunduğu ve bazı vilâyet matbaalarının hurufatı bozuk olduğu ve hususî gazetelerin ilânât-ı resmiyyeyi daha ucuz tab' etmeleri de kâbil olacağı ve her ne yapılsa vilâyet gazetelerine hususî gazetelerden ziyade kâr'i tedariki ale'd-devam temin olunamayıp hattâ bunlara cebren abone yazılmakla da bunların aboneler tarafından mütalaâsı temin olunamayacağı cihetle ilânât-ı resmiyyenin resmî gazetelere hasrı mutasavver-i aslî olan ilân ve işaa maddesinin temami-i husûlünü kâfil olamayacağından bu tedbir dahi muvafık-ı maslahat görülemez devair-i adliye ve maliye ve sairece istimal olunan cedavil ve defatir-i resmiyeden vilâyetlerin hissesine düşen kısmın İstanbul'da tab' ile taşralara tevzii usûlünden sarf-ı nazarla her vilâyete ait olan defatir ve cedavilin o vilâyet matbaasında tab' ettirilmesi bu suretin masrafça ehveniyet ve müsavatına ve vilâyet matbaalarının cümlesinin oldukça intizamına mütevakkıf olup ehveniyet ve müsaavat temin olunup olunamayacağı maddesinin anlaşılması dahi deva-

ir-i müteallikasına icab eden vilâyât ile bi'l-muhabere bir hesap yapılmasıyla kabil olacağına ve maamafih bir takım vilâyet matbaalarının alât ve edevat ve hurufatı defatir ve cedavilin matlup vechile imâline kâfi olamaması melhuz bulunduğuna nazaran bu tedbirin suret-i umumiyede kabûlü muhtac-ı teemmül olup muhaberat ve tetkikat-ı vâkıa neticesinde masrafça ehven ve kâbil-i icra olduğu anlaşıldığı takdirde icabına bakılması münasip ve fakat bu suret masrafça ehveniyet veya müsavatı mucip değilse bütçeye fazla masraf tahmilinden başka bir netice intac edemeyip fazla masraf ihtiyarı tecviz olunduğu halde doğrudan doğruya vilâyet matbaalarının açığını kapatmak için tahsisat i'tası daha kestirme bir tarik olacağı tabii bulunduğundan vilâyet matbaalarının hangileri defatir ve cedavili ehven ve matluba muvakıf bir surette tab' edebilecekse o vilâyetlere ait olanlarının mahallerinde tab'ı icabeder. Mektupçuların zaten ötedenberi vilâyet gazetelerine nizâmen nezaretle mükellef oldukları ve hatta bunun için ayrıca matbaa varidatından tahsisat aldıkları umur-ı malûmeden bulunmuş ve sıhhiye ve ziraat müfettişleri tarafından resmî gazeteye köylülerin anlayacağı lisan ile sıhhî ve ziraî makaleler derci hakkında öteden beri Bâb-ı Âlî'den vilâyetlere tebligat icra olunagelmiş iken şimdi gazetelerde intizam ve bütçelerinde tevazun husûlü için bu tedbirin bazı vülât-ı kiram tarafından yeniden teklif edilmesi fazla bir faideyi müntiç olamayacağı gibi resmî gazetenin abonelere suret-i seria ve sahihada isâli esbabının istikmâli de vilâyetlere ait olmak hasebiyle bunun tedâbiri ıslahiye cümlesinden olarak bazı vilâyetlerden Bâb-ı Âlî'ye teklif edilmesi sebebi anlaşılamamıştır. Vilâyet gazetelerinin bütçeye bâr olmaksızın temin-i idareleri için başkaca bir tedbir ittihazı kâbil olup olmayacağı teemmül olundukta bazı vilâyet merkezlerinde ahaliden gazete okuyacak kimselerin adedi miktar-ı kifayette bulunduğu cihetle o gibi mahâllerde vilâyet gazetesini kısm-i resmî ve kısm-i hususîyi havi olarak matbaa-yı vilâyette tab' etmek ve kısm-ı resmîye hükûmetçe verilecek makale ve ilânları kısm-ı hususiye mesuliyeti kendine ait olarak istediği havadis ve makâlâtı derc eylemek üzere vilâyet gazete ve matbaasının ba-mukavele efrad-ı ahaliden talip olacak kimseye ihalesi mümkün göründüğünden kâbil-i icra olan vilâyetlerde bu suretin mevkî-i fiile vaz'ı muvafık-ı maslahat olur. Beyrut vilâyeti gibi şimdilik gazete için bir gûna muavenete ihtiyaç göstermeyenlerle suret-i meşruhaya tevfikan gazeteyi bir münasibine ihale edebilecek olanlar istisna olunduğu halde mütebaki vilâyetlerde çıkan resmî gazetelerin idame-i intişarı için her ne türlü tedbir ittihaz olunsa neticesi ya hürriyet-i şahsîyeyi ve mesalihi ihlâle yahut dolayısıyla mesarif-i hükûmeti tezyide müncer olacağından bunların behemahâl intişarları matlup ve mültezem ise matbaalarının açıklarının kapatılması için bütçeye lüzumu kadar karşılık konulmak o gibi tedbire müraacatten evlâ bulunduğunun arzı ekseriyetle tezkir kılındı. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

Fî 22 Zilkade sene 327 ve 22 Teşrîn-i sânî sene 1325

Maliye ve Nafıa ve Maarif Dairesi	Âzâdan	Âzâdan	Âzâdan
Reis-i sânîsi	Reşad Bey	mühür	Abdurrahman Sâmi
Mehmed Nuri	mezun		
Âzâdan Kostantin	Âzâdan Yusuf Râzi [Bel]		

KAYNAK : **BBA, BBO Dahiliye, Giden Evrak Dosya No: 278843**

Belge 2

Edirne Vilayeti
Mektubî Kalemi
1229

Dahiliye Nezaretine

-Hülâsa-
Gazete bedelâtının suret-i tahsili hakkında bir karar ittihazı lüzûmuna dair cevaben

Nâzır Beyefendi Hazretleri

Muhaberat-ı Umumiye Dairesi birinci şubesi ifadesiyle cevaben varid olan 15 Şubat sene 325 tarihli ve bin yüz elli altı numaralı tahrirat-ı aliyye-i nezaretpenahileri mütalâa-güzar-ı acizî oldu. Vilâyet gazetesi bedelâtının usûl-ü istîfâ'sı için teşkil-i vilâyet nizamnâmesi müsveddesine bir usûl ve karar ittihaz ve ilâvesi suretinde defaatle sebk eden mâruzat-ı âcizânemden maksat gazete bedellerinin Tahsil-i Emval Nizamnâmesi mucibince tahsili merkezinde olmayıp matbaa-yı vilâyetin varidat ve masarifatı sâlifü's-zikr nizamnâme müsveddesinde vilâyet varidat ve masarifatı sairesi meyanına ithal edilmiş ise de nizamen muayyen bir suret-i tahsil gösterilmedikçe bu bütçede murakkam hususatın icrası gayri mümkün olacağı emsâli delâletiyle müsbit olduğundan vilâyetin ve nevahinin hususî bütçesinde murakkam hususat için hususî bir suret-i tahsil meselâ o bütçede muharrer hususattan dolayı medyun olanlar için Belediye Kanununda muharrer suret dairesinde bir suret-i istifâ' ittihaz ve takriri esbâbının istikmâlinden ibaret olup bu da nezaret-i celilelerince mezkûr nizamnâmeye bir madde ilâvesi ile hâsıl olabileceğinden arz-ı sabık-ı çakerî dairesinde tesrî'i ifa-yı muktezasının arz ve takririne mücaseret eylerim efendim.

Fî 21 Safer sene 328 Fî 18 Şubat sene 325

Edirne Valisi

Mehmed Reşit Paşa

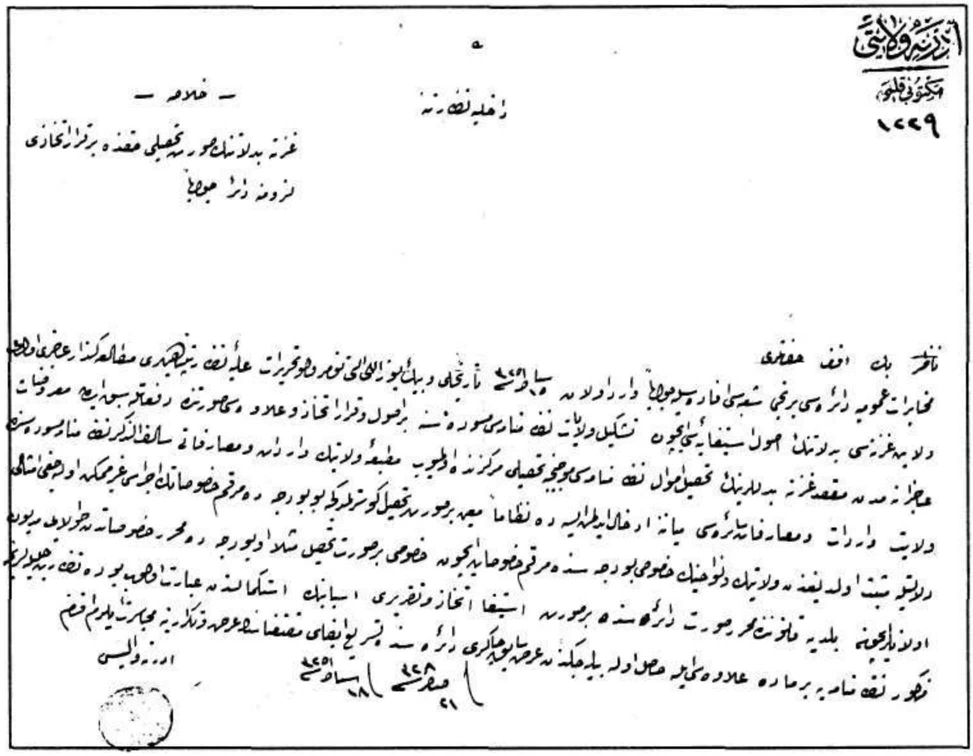

Belge 3

Daire-i Sadaret-i Tahrirat Kalemi Evrak numarası Tarih-i tesvidi:
Şube 2 576 22 Safer sene 328 20 Şubat325
Tarih-i tebyizi: 21 Şubat sene 325

Dahiliye Nezaret-i Celilesine,

Vilâyât gazetelerinin temin-i devam-ı intişarı için ittihaz olunacak tedâbir hakkında Maliye Nezaret-i Celilesi'nin iş'arından bahisle sebk eden tebligata cevaben bâzı vilâyâttan varid olan tahrirat ve telgrafnâmelerin gönderildiğini mutazammın ve Şura-yı Devlet'e muhavvel 26 Ağustos sene 325 tarihli ve 2466 numaralı tezkire-i aliyyeleri üzerine Maliye ve Nafıa ve Maarif Dairesinde i'ta ve meclis-i mahsûs-u vükelâda

mütalâa olunan mazbatada vilâyât gazetelerinin temin-i devam-ı intişarı için bazı vilâyattan teklif olunan tedâbir meyanında memurin-i vilâyetin ve karyelerin gazetelere abone olmalarının mecbur tutulması sureti kat'iyyen gayr-ı caiz ve bazı vilâyet merkezlerinde resmî gazetenin neşr olunduğu günler arasına tesadüf eden eyyâmda neşr olunan gazeteler var iken mücerred matbaa-yı vilâyetin istifadesi için ilânların onlara hasren tehiri bir takım mesalihin haleldar olmasını müstelzem olacağı gibi vilâyet gazetelerinin eyyâm-ı muayyenede bile tab' olunamayarak bir iki gün teehhür etmekte bulunduğu ve bazı vilâyet matbaalarının hurufatı bozuk olduğu ve hususî gazetelerin ilânât-ı resmiyeyi daha ucuz tab' etmeleri de kâbil olabileceği şu halde her ne yapılsa vilâyât gazetelerine hususî gazetelerden ziyade kâr'i ale'd-devam temin olunamayıp hattâ bunlara cebren abone yazmakla da aboneler tarafından mütalâası temin olunamayacağı cihetle bu gibi tedâbirin muvafık-ı maslahat olamayacağı ve devair-i adliye ve maliye ve sairece istimâl olunan cedavil ve defatir-i resmiyyeden vilâyetlerin hissesine düşen kısmın İstanbul'da tab' ile taşralara tevzii usûlünden sarf-ı nazarla her vilâyete ait defatir ve cedavilin o vilâyet matbaasında tab' ettirilmesi hususunda vilâyât matbaalarının intizamına ve ehveniyyet ve müsavat cihetinin bi'l-hesap anlaşılmasına mütevakkıf ve tedkikat-ı vakıa neticesinin bu cihet temin olunabilir ise icabına bakılması münasip olacağından mahâlleriyle bi'l-muhabere masrafça ehven ve kâbil-i icra olduğu takdirde iktizasının ifası ve vilâyât tahrirat müdürleri zaten ötedenberi vilâyat gazetelerine nezâretle

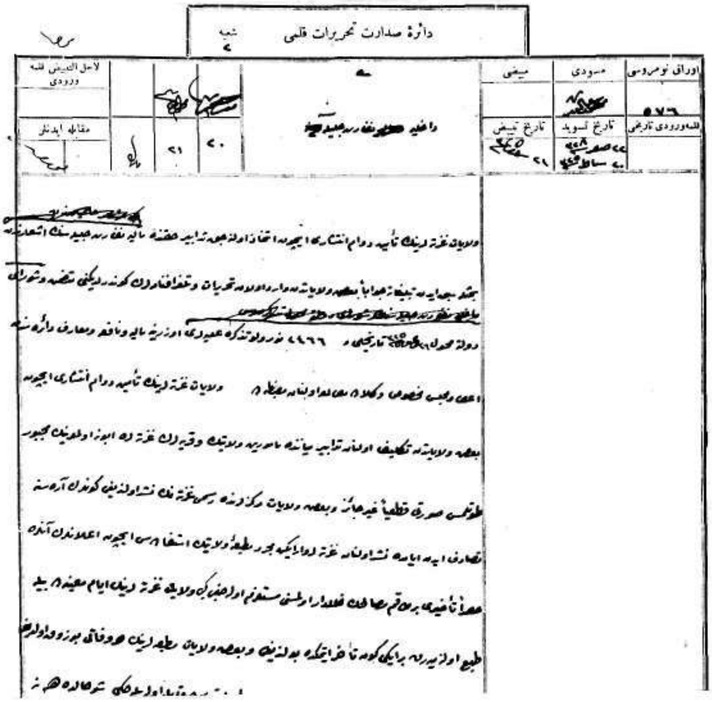
دائرهٔ صدارت تحریرات قلمی

mükellef oldukları hattâ bunun için ayrıca matbaa varidatından tahsisat aldıkları umur-u malûmeden bulunan ve sıhhıye ve ziraat müfettişleri tarafından resmî gazeteye köylülerin anlayacakları lisan ile sıhhî ve ziraî makaleler derci hakkında min-el-kadîm merkezden vilâyetlere tebligat icra olunagelmiş iken şimdi gazetelerde intizam ve bütçelerince tevazun husûlü için bu tedbirlerin bâzı vilâyetlerce yeniden teklif edilmesi ve resmî gazetelerin abonelere suret-i seria ve sahihada isâli esbâbının istikmâli vilâyetlere ait bulunduğu halde bu cihetin dahi tedâbir-i ıslahiyye meyanında gösterilmesi sebebi anlaşılamadığı ba'de-t-ityan Beyrut Vilâyeti gibi gazete için bir gûna muavenete ihtiyaç göstermeyen vilâyetler müstesna olduğu hâlde diğer vilâyâtta çıkan resmî gazetelerin idame-i intişarı için ne gibi tedâbir ittihaz olunsa ya hürriyet-i şahsîyyeyi ve mesalihi ihlâle yahut mesarif-i hükûmeti tezyide müncer olacağından bunların behemahâl intişarı matlup ise matbaaların açıklarının kapatılması için bütçeye lüzumu kadar karşılık konulması evlâ göründüğü dermeyan olunmuş ve mezkûr gazetelerin devam-ı intişarı faideden hâli değilse de Şura-yı Devlet'in cümle-i beyânâtından olduğu vechile vilâyetlerce teklif olunan tedâbirin tatbikine yahut hazine-i maliyece muavenetin ifasına mahâll olmayıp mahâllerince tahsilât-ı mebsûd dairesinde ve sair suver-i münasebede husûl-i maksat çarelerinin taharrisi vilâyetlere ait bulunmuş olmağla ona göre ifa-yı mukteziyatı zımnında tebligat icrasının taraf-ı aliyyelerine havalesi tezekkür kılınmış ve Maliye Nezaret-i Celilesi'ne de malûmat i'ta edilmiş olmağla mucibince iktizasının ifasına himmet

SIKIYÖNETİM KALKIYORMUŞ

Sıkıyönetim kalkıyormuş

Gazeteciler — Haydi arkadaşlar, artık serbest serbest yürüyebiliriz..

— İmkânı yok.. Serbest yürümeyi çoktan unuttuk!

Gazeteciler - Haydi arkadaşlar, artık serbest serbest yürüyebiliriz...

- İmkanı yok... Serbest yürümeyi çoktan unuttuk!

Ramiz (Gökçe)
19. 12. 1947, Mizah, Cilt: 3 Sayı: 76

1291 (1875) - 1318 (1902) YILLARI ARASINDA DAHİLİYE VE MAÂRİF NEZARETLERİ TARAFINDAN YAYINLANAN BASIN VE YAYINLA İLGİLİ EMİR ÖZETLERİ*

Ömer TÜRKOĞLU

1 Haziran 1291 (13 Haziran 1875) **tarih ve 43 numaralı emir**
Mekâtib-i rüşdiye içün matbaa-i vilâyette tab' olunacak jurnâl ve şehâdetnâmelerin kağıd bahâsiyle masârif-i tab'iyyesinin menâfi' ve belediyye vâridâtından sarfı hakkında.

19 Nisan 1293 (1 Mayıs 1877) **tarih ve 10 numaralı emir**
Mekâtib-i rüşdiye şâkirdânının mütâlaa-i matbûâta alıştırılması fevâid-i külliyeyi mûcib olduğundan vilâyet gazetelerinden münâsib mikdârının her mektebe gönderilmesi hakkında.

20 şubat 1297 (4 Mart 1882) **tarih ve 65 numaralı emir**
Kütüb ve resâil-i muzırrenin Memâlik-i şâhâne'ye men'-i duhûlüne ve milel-i gayr-ı müslime mekteblerinde okuturulmamasına dâir.

4 Kanûn-i sânî 1298 (16 Ocak 1883) **tarih ve 101 numaralı emir**
İncil ve Tevrat gibi kütüb-i dîniyyenin rüsûmât idârelerince muâyene edilerek mazarrattan sâlim olanlarına müsâade ve muzırr olanların zabt olunmasına ve sâiresine dâir.

9 Mayıs 1299 (21 Mayıs 1883) **tarih ve 25 numaralı emir**
Vilâyetce lüzûm görünen evrâk ve defâtir-i matbûanın vilâyette tab'ıyla masârif-i nakliyye gibi fazla sarfiyât ve işce te'hirât vukûna meydan verilmemesine dâir.

24 Mayıs 1299 (5 Haziran 1883) **tarih ve 4 numaralı emir**
Ecnebî matbûâtı olarak zuhur edecek mesâhif-i şerîfenin sâhiblerinden te'mînât alınarak iâdesine dâir.

30 Mart 1303 (11 Nisan 1887) **tarih ve 12 numaralı emir***
Memâlik-i ecnebîyyeden gelmekte olan kütüb ve resâil-i muzırrenin men'-i idhâline fevkalâde i'tinâ olunmasına dâir.

27 Haziran 1304 (9 Temmuz 1888) **tarih ve 54 numaralı emir**
Ba'demâ sâlnâmelerin resmî muharrerât içinde gönderilmeyip pul yapıştırılarak postalara tevdîan irsâline dâir.

* İşaretle gösterilen emir özetleri Maârif Nezâreti'ne aittir.

12 Teşrîn-i sânî 1304 (24 Kasım 1888) **tarih ve 144 numaralı emir**
Vilâyâtta bulunan matbaaların ruhsatnâmeleri Matbaalar Nizâmnâmesi mûcibince tahdîd edilmek üzere tanzîm edilen ruhsatnâmelerden bir sûretinin gönderildiğine dâir.

28 Mart 1305 (9 Nisan 1889) **tarih ve 25 numaralı emir**
Gazete idârehâneleri tarafından müşterilere verilmekte olan abone senedâtına yirmişer paralık pul yapıştırılması hakkında.

15 Ağustos 1305 (27 Ağustos 1889) **tarih ve 122 numaralı emir**
Mekâtib-i idâdîye ve rüşdîye şâkirdânına gazete mütâlaa ettirilmesinin şedîden men'ine dâir.

19 Eylül 1305 (1 Ekim 1889) **tarih ve 145 numaralı emir**
Vilâyâtta tab' olunan resmî ve gayr-ı resmî gazetelerin Dersaâdet gazetelerinde münderic makâlât hâricine çıkamamaları içün sûret-i mahsûsada i'tinâ olunmasına dâir.

5 Kanûn-i evvel 1305 (17 Aralık 1889) **tarih ve 195 numaralı emir**
Bir gazete veya sâir evrâk-ı muzırrenin men'-i duhûl ve intişârı lüzûmuna dâir Telgraf Nezâretinden posta memurlarına yazılacak telgrafnâmelerin vülât-ı izâma irâesinde Bâb-ı âlî'den iş'ar vukûna intizâr edilmeyerek memurlarına muâvenet olunmasına dâir.

11 Teşrîn-i sânî 1306 (23 Kasım 1890) **tarih ve 172 numaralı emir**
Vilâyet gazetelerinin hikmet-i hükûmet ve cerâid-i resmiyye lisânına yakışmaz bir takım makâlât neşrinden mücânebet eylemeleri ve aksi hâlinde muharrirleriyle nezârete memur mektubcuların mes'ûl tutulacaklarına dâir.

14 şubat 1306 (26 Şubat 1891) **tarih ve 229 numaralı emir**
Vilâyette tab' olunan gazetelerde vülât-ı izâm hazerâtı hakkında ta'bîrât resmiyye hâricinde elfâz ve ta'bîrât isti'mâl edilmemesine dâir.

20 şubat 1306 (4 Mart 1891) **tarih ve 233 numaralı emir**
Vilâyet gazetelerinde edebiyâttan bahs olunmamasına dâir.

30 Mart 1308 (11 Nisan 1892) **tarih ve 19 numaralı emir**
Beher sene tab' olunacak vilâyet sâlnâmesinden birer nüshasının Bâb-ı âlî istatistik encümenine gönderilmesine dâir.

1 Temmuz 1308 (13 Temmuz 1892) **tarih ve 108 numaralı emir**
Duhûlü memnû' olmayan Avrupa gazeteleri meyânına evrâk-ı muzırre konularak gönderilmekte olmasından takayyüdât-ı ciddiye icrâsına dâir.

20 Temmuz 1308 (1 Ağustos 1892) **tarih ve 125 numaralı emir**
Vilâyet gazetelerinin edebiyât nâmı altında manzûm mensûr âsâr neşr etmemeleri hakkında

29 Temmuz 1308 (10 Ağustos 1892) **tarih ve 138 numaralı emir**
Şübheyi dâî bir takım risâle ve kutuların pamuk ipliği balyaları içinde gönderilmekte olmasından takayyüdât-ı mukteziyye ifâsına dâir.

5 Teşrîn-i evvel 1308 (17 Ekim 1892) **tarih ve 200 numaralı emir**
Ecnebî konsolosları nâmına posta ile

vürûd eden kütüb ve evrâk-ı havâdisin üç dört nüshaya kadar olanlarının kendilerine i'tâ ve külliyetli olarak gelen ve mündericâtı muzırr bulunan gazete ve kitapların maârif idârelerinde tevkîfiyle keyfiyyetin Hâriciye Nezâretine iş'arına dâir.

24 Kanûn-i sânî 1308 (5 Şubat 1893) **tarih ve 291 numaralı emir**
Kütüb ve evrâk-ı muzırrenin duhûl ve intişârına meydan verilmemesine ve bunların sûret-i muâyene ve teftîşine dâir.

5 Ağustos 1308 (17 Ağustos 1892) **tarih ve 8 numaralı emir***
Matbaalarda basılacak kitapların o matbaa sahibinin veyahud tab' ve nâşir ve sâhib-i imtiyâzının mühr-i zâtiyyesiyle tahtîm ve yeddinde bulunan ruhsatnâmenin numero ve tarihinin mukaddime veyahud hâtimesine terkîm olunmasına dâir.

6 Temmuz 1311 (18 Temmuz 1895) **tarih ve 56 numaralı emir**
Ba'd ezîn vilâyette bulunan matbaacılara verilmesi lâzım gelen ruhsatnâmelerin matbûât-ı ecnebiyye idâresince tahrîr ve imlâ olunduktan sonra Dahiliye Nezâreti'ne irsâl olunacağına dâir.

20 Teşrîn-i sânî 1312 (2 Aralık 1896) **tarih ve 149 numaralı emir**
Matbaaların bir mahalden diğer mahale me'zûniyyet-i istihsâl olunmadıkça nakl olunmamasına dâir.

12 Kanûn-i sânî 1312 (24 Ocak 1897) **tarih ve 186 numaralı emir**
Vilâyât-ı şâhânede Türkçe ve elsine-i sâire ile tab' ve neşr olunan bil-cümle gazetelerden birer nüshasının muntazaman Zabtiyye Nezâreti'ne irsâline dâir.

2 Şubat 1312 (14 Şubat 1897) **tarih ve 195 numaralı emir**
Kırım ve Mısır ve Kıbrıs'ta çıkan Türkçe gazetelerden getirilecek nüshaların hükûmetçe muâyene edilerek münderîcâtı muzırr olanların mahvına olmayanların neşrine müsâade olunmasına dâir.

7 Kanûn-i evvel 1314 (18 Aralık 1898) **tarih ve 163 numaralı emir**
Cerîde-i askeriyye ile i'lân edilmeyen teşkîlât ve tertîbâtın Dersaâdet ve vilâyet gazetelerine derc olunmamasına dâir.

16 Mart 1315 (28 Mart 1899) **tarih ve 11 numaralı emir**
Resmî ve husûsî matbaalar içün iktizâ edecek hurufâtın Mekteb-i sanayî'de hasr-ı i'mâline ve doğruca nezâretten talep olunmasına ve husûsî matbaaların üç ayda bir kere muâyenesinin icrâsına dâir.

15 Eylül 1315 (27 Eylül 1899) **tarih ve 108 numaralı emir**
Vilâyât matbaaları içün lüzûm görünen hurûf ve âlât ve edevât-ı tabîiyyenin vilâyet kapu kethüdaları vasıtasıyla i'mâl ve irsâl olunmasına dâir.

30 Teşrîn-i evvel 1315 (11 Kasım 1899) **tarih 131 numaralı emir**
Gazetelere âyât ve ehâdîs-i şerife derc olunmamasına dâir.

29 Teşrîn-i sânî 1315 (11 Aralık 1899) **tarih ve 152 numaralı emir**
Türkçe hurûfun münhasırân Dersaâdet Mekteb-i Sanayî'ince i'mâl ve fürûhtu mukteza-yı irâde-i seniyyeden olduğundan eşhâs tarafından hurûfât isâga ve fürûht edildiğinde derhâl men'ine ve âlât ve edevâtın mektebe aldırılmak üzere iş'ârına dâir.

18 Kânûn-i evvel 1315 (30 Aralık 1899) **tarih ve 158 numaralı emir**
Vilâyât-ı şâhânedeki resmî ve gayr-ı resmî gazetelerin elvân kağıda basılmamasına dâir.

31 Temmuz 1316 (13 Ağustos 1900) **tarih ve 107 numaralı emir**
Vilâyât-ı şâhânede resmî ve gayr-ı resmî neşr olunan gazetelerin bilâ-tehîr Matbûât İdaresi'ne muntazaman irsâline dâir

21 Ağustos 1316 (3 Eylül 1900) **tarih ve 122 numaralı emir**
Rusya'da ve Mısır'da galat olarak basılmış olan Mesâhif-i şerîfe'nin satılmasına meydan verilmemesine dâir

3 Teşrîn-i evvel 1316 (16 Ekim 1900) **tarih ve 140 numaralı emir**
Litografya taşlarının ruhsatlı matbaacılardan mâadasına satılmamasına ve mezkûr taşlardan gerek matbaalarda ve gerek tüccarîden de ne mikdâr mevcûd ise defterinin irsâline dâir

3 Teşrîn-i evvel 1316 (16 Ekim 1900) **tarih ve 141 numaralı emir**
Dersaadet'te Türkçe olarak neşr olunan gazetelerin damga resminden muâf olup Türkçenin gayrî lisânlarda neşr olunan gazetelerle vilâyât-ı şâhânede çıkan gazetelerin irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî hükm-i celîli hâricinde olduğundan onlara pul yapıştırılmamasına dâir

22 Kanûn-ı sânî 1316 (4 Şubat 1901) **tarih ve 213 numaralı emir**
Oyun piyeslerinin vilâyât-ı şâhâne'de mektubcu ile vilâyet tercümanı tarafından teftiş ettirilip münderecâtında muzırr bir şey görülmediği halde icrâsına ruhsat i'tâsına ve hukûk-ı hükûmete ve şeref-i memlekete dokunacak nutuklar irâdına meydan bırakılmamasına dâir

11 Haziran sene 1317 (24 Haziran 1901) **tarih ve 67 numaralı emir**
Vilâyet sâlnâmelerinden ba'demâ tab' edildikce birer adedinin makam-ı seraskerîye de gönderilmesine dâir

20 Ağustos 1317 (2 Eylül 1901) **tarih ve 106 numaralı emir**
Dâhil-i vilâyette oynatılacak tiyatro piyeslerinin velev matbû olsun tiyatrolarda teşhîrden mukaddem tedkîkâtı icrâ olunmak üzere nezârete irsâline ve tedkîk ve tasdîk edilmeyen piyeslerin kat'iyyen oynattırılmamasına dâir

3 Teşrîn-i evvel 1317 (16 Ekim 1901) **tarih ve 135 numaralı emir**
Ba'd-ezîn gazetelere edebiyâta aid şeyler derc olunmamasına dâir

5 Kanûn-ı sânî 1317 (18 Ocak 1902) **tarih ve 178 numaralı emir**
İstihsâl-i ruhsatla taşra matbaalarında tab' edilecek olan kütüb ve resâil içün mikdârından fazla basılmayacağına ve icrâ kılınan ta'dîlât ve tashîhât hâricine çıkmayacağına dâir matbaacı yeddinden sened ahzıyla tab'ına ruhsat i'tâsına ve ruhsatı hâiz olmayan kütüb ve resâil tab' etmemelerine dâir

25 Mart 1318 (7 Nisan 1902) **tarih ve 8 numaralı emir**
Her vilâyette tertîb olunacak sâlnâmelere vilâyet dâhilinde bulunan turuk ve maâbirin tûl ve arzları ve azamî ve asgarî milleriyle mil-i umûmîleri ve i'mâlât-ı sınâiyye ve sâirleri hakkında ma'lûmât ve izâhât-ı lâzıme dercine dâir

OSMANLI'DAKİ TÜRKÇE DIŞI BASIN

Orhan Koloğlu

Osmanlı basınını incelerken Türk araştırmacıların hayli ihmal ettikleri bir alan Türkçe Dışı Basın'ın niteliği ve rolüdür. Oysa 19. yüzyılda büyük bir dinamizm kazanan Osmanlı toplumundaki kamuoylarının yönlendirilişi ve milliyetçi / ulusçu* akımların etkisini bunu bilmeden değerlendirmek olası değildir. Genel kapsamlı olarak Korkmaz Alemdar'ın makalesi (*Tarih veToplum*, no. 57/ Eylül 1988, s. 138-43) ve Ziyad Ebüzziya'nın Fransız Anadolu Enstitüsü'nde 1985'deki daha ayrıntılı bildirisi, benim *Tanzimat Ansiklpedisi*'ndeki makalem dışında konuya toplu bir yaklaşım görülmemektedir. Ayrıntılara girmeden önce bir genel değerlendirme yapmaya çalışacağım.

Avrupa'nın ticari/mali yanı ağırlıklı bir haberleşme aracı olarak icat edip kullandığı gazeteler, 19. yüzyılda uluscu akımları hem kendi hem de başka toplumlarda körüklerlerken, bu özelliklerini yitirmemişlerdir. Yani onlar için uluscu-luk da ekonomik çıkarın bir türevi gibi algılanmıştır. Avrupa'dan üç yüzyıl sonra gazeteyi ilk kez kullanmaya başlayan Doğu toplumları ise, kapitalizm öncesi ekonomik yapısının özellikleri gereği, sosyal/siyasal oluşumlara ağırlık vermiş, ekonomiyi bunların bir türevi gibi algılamışlardır. Avrupa'da dillerin uzun süre önce Latince kökenden kopup, yerel özelliklere, yazılanla konuşulanın birleştiği bir aşamaya erişmiş olması, her tabaka ve sınıfın mesajların gerçek içeriğini algılamasını kolaylaştırıyordu. Bu yüzden milliyetçi/uluscu akımların karşısına uluslarüstü akımlar da çıkmıştır. Doğu toplumları ve özellikle ,Osmanlı içindeki cemaatler, birdenbire karşılaştıkları bu eğilimlerden yapılarına ters düşen ticari/mali ve uluslarüstü anlayışları bırakıp uluscu/milliyetçi yolu benimsemişlerdir. Bunun sorunlarına daha uygun bir çözüm olduğu kanısına kapılmışlardır. Kemal Karpat'ın belirlediği gibi, Osmanlı içinde 60'dan fazla dini ve etnik grup bulunması, içine düşülen karmaşanın çapını gösterir.

Bu yaklaşım çerçevesinde Osmanlı ükesinde üç ayrı nitelik taşıyan

* Milliyetçilik ulusculuk ayrımı dine karşı tutumdan kaynaklanmaktadır. Katolik, Ortodoks, Protestan Araplarla, Müslüman Araplar, ya da aynı şekilde Arnavutlar işbirliği yaptığında bu ulusculuk (nationalism) sayılır. Sadece Müslüman Arap ya da Arnavutların eylemi ise milliyetçiliktir.

basınla karşılaşıyoruz:

1) TÜRKÇE BASIN: Devletin bütünlüğünü savunmak zorunda olduğu için, Tanzimat'ın getirdiği Osmanlı Milleti anlayışının ortaya çıkardığı İttihad-ı Anasır'ın savunuculuğunu yapmıştır. Türkçülük yapan bile bu çerçeveyi aşmamıştır.

2) AVRUPA DİLLİ BASIN (Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca): Kısa ve uzun vadeli ticari/mali oluşumları en ayrıntılı şekilde ele alan ve yönlendiren bunlar olmuştur.

3) TÜRKÇE DIŞI YEREL DİLLİ BASIN: Kültürel canlandırmadan, ayrılıkçı ve ihtilalci eğilimlere kadar sosyal/siyasal davranışların yönlendiricisi olmuşlardır. İstisnalar varsa da pek azdır.

Standartlaşmış yapılara sahip oldukları için Avrupa Dilli Basın'ı değerlendirmek kolaydır. Buna karşılık üçüncü grup büyük bir karmaşa içerir. Avrupalıların 5-6 yüzyılda eriştikleri 'konuşulan/yazılan' dilin bütüneşmesi olayı Osmanlı içindeki cemaatlerde 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlamıştır. Dolayısıyla aydın kesimin gazetelerde yaydıkları düşüncelerin kitleler tarafından hemen ve aynen algılanması mümkün değildi. Yunanistan'da konuşulan/yazılan çekişmesinin bugün de devam ettiğini anımsatalım. Ayrıca yazıda kulanılacak harflerin seçiminin de yirminci yüzyılın ilk çeyreğine (hatta bazılarında günümüze) kadar devam ettiğini ve birini bilenin diğerini okuyamaması sebebiyle, bütünleşme yerine bölünme getirdiği de bir gerçektir. Ayrıca kendi harflerini kabul ettirmeyi bir kültürel emperyalizm aracı sayanlar da görülmüştür. Latin harflerinin Türklerden başlayarak herkese, Grek harflerinin bütün Ortodokslara benimsetilmesi çabaları bu arada sayılabilir. Sonuçta, Osmanlı basınında kullanılan iki düzineye yakın dilden bir çoğunda dörde kadar varan değişik harf kullanılmasıyla ortaya üç düzinelik zenginlik çıkmıştır. Osmanlı toplumunun çözülüşünde bu çeşitlilik büyük bir rol oynar. Her harf tercihi politik bir yönlenme ifade etmektedir. Örnek olarak Arnavutlarda Arap harflerini tercihin Osmanlı'ya bağlılık, Latin harfinin İtalya ya da Avusturya'ya yönelme, Yunan harfinin Ortodokslukla bağlılık ifade ettiği bellidir. Dolayısıyla bir dilin, kendi içindeki kültürel ve siyasal çatışmalar ele alınmadan tek bir çizgisi varmış gibi gösterilmesi büyük yanlışlara sebep olmaktadır. Örneğin Yahudiler arasında Ladino'yu (İspanyol Yahudicesi) kullananlar ile İbranice'yi kullananlar tam ters yerlere düşerler. Birinciler genellikle Siyonizmi red ve Osmanlı'ya bağlılığı savunur. İkinciler ise daha çok Siyonizmcidir. Rum ve Ermeni harfleriyle Türkçe yazanların da Rumca ve Ermenice'yi kullananlardan hayli farklı düşüncelere sahip oldukları açıktır. Bu eğilimlerin birbirleriyle silahlı çatışmalara kadar gittikleri bilinmektedir. Böylece dil ve gazeteler toplumdaki yöneten- yönetilen gerginliğine kendi içlerindeki ayrılıkların gerginliklerini de eklemişlerdir.

Bu incelememizde dilleri, kamuoyunu etkileme güçleri ve yaygınlıklarına göre üç sınıfta ele alacağız. Konu üzerindeki otuz yıla yaklaşan araştırmalarımız, alanın son derece geniş olması sebebiyle henüz kesin sonuçlara erişmemiştir. Bu sebeple verdiğimiz rakamlar tahminidir. Bu hususun dikkatlerden kaçırılmamasını rica ederim.

ETKİSİ YAYGIN OLANLAR

FRANSIZCA

Bu dildeki gazete ve dergiler incelenmeden Osmanlı toplumunun ne kamuoyunu, ne kültür yaşamını, hatta ne de siyasal değişimlerini tam değerlendirmek mümkün değildir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Fransızca basın deyince bunun sadece Fransa ile ilgili olduğunu sanmak hatasına düşmemelidir. İngilizce, Almanca, İtalyanca gazeteler bile yayınlarının satılabilmesi için yarısını Fransızca basıyorlardı. Ayrıca Bulgar, Rum, Ermeni, Yahudi ve diğer cemaatler, hatta Türkler görüşlerinin her çevreye yansıması için Fransızca gazete çıkarıyorlardı. Yabancı elçilikler de fikirlerinin, görüşlerinin yansıtılması için özellikle Fransızca gazeteleri besliyorlardı. Osmanlı sermaye ve iş piyasaları üzerinde de en etkili olan bu yayınlardı. Dolayısıyla Fransızca basın değerlendirilirken öncelikle bu bağlantılarının açığa çıkarılması şart olmaktadır. Çıkar ilişkilerine göre böyle bir gazetenin yön değiştirmesine de sık sık rastlanır. Dolayısıyla başlangıçtaki bir bağlantının sonuna kadar aynen devam ettiği yanlışına da düşülmemelidir. Örneğin *Jeune Turc* gazetesi Siyonist parasıyla çıkmış, ama bunların kendi aralarındaki anlaşmazlık sebebiyle tam o çizgiyi tutmamış, daha sonra da hükümetin çizgisini benimsemiştir.

Osmanlı ülkesinde çıkan 400'den biraz fazla Fransızca yayının yarısından fazlası İstanbulludur. 1795'de Fransız elçiliğinin haber bültenlerinden sonra ilk ciddi gazete 1821'de İzmir'de çıkarılmıştır. 1831'e kadar İzmir merkez kalmış, bundan sonra da Fransızca gazeteleri olmuşsa da *Takvim-i Vekayi*'nin Fransızcası *Moniteur Ottoman*'dan itibaren İstanbul bu işlevi üstlenmiştir. Gazetelerin yanı sıra yerli bütün bilim dergilerinin (Tıp, eczacılık, musiki, hukuk vb...) de Fransızca olması, bu yayınların bütün kültür yaşamı üzerinde çok köklü bir etkisi olduğunu gösterir.

Fransızca basının önemini arttıran bir diğer husus da, bunların Avrupa kaynaklarından daha çok alıntı yayınlayarak, yerli gazetelerin yazamadıkları bir çok konuyu Osmanlı toplumuna aktarmalarıdır. Avrupa'dan hergün İstanbul'a gelen 4-6 bin sayısındaki yabancı gazete ve derginin en az yüzde 85'inin Fransızca olduğu ve Türkçe gazetelerin başyazarlarının bunları okumadan yazı yazmadıkları düşünülürse, yerli Fransızca gazetelerin haber açısından önemi daha iyi anlaşılır. Örneğin 1875'deki 'Tenzil-i faiz' kararının bazı nazırlar tarafından kullanıldığı söylenmiştir. Oysa Fransızca basın izlense bu olayın çok öncesinden kamuoyunda bilindiği görülür.

İstanbul'dan başka Selanik, İzmir, Beyrut Osmanlı topraklarında başlıca Fransızca basın merkezleri olmuştur. Bu sonuncusundakilerin Arap ve Lübnan ulusçuluğu açısından değerlendirilmesi gereklidir. Mütareke döneminde (1919-1922) İstanbul'da 40 kadar yayın vardı. Cumhuriyet döneminde de İkinci Dünya Savaşı'na kadarki yıllarda Fransızca gazete yayınlanan tek şehir olan İstanbul'daki basın tirajının dörtte birini bunlar oluşturuyordu. Yalnız artık eskisi gibi çıkar gruplarının değil, Türk toplumunun ihtiyaçlarını ön plana çıkarmak durumunda kalmışlardı.

Kaynak:

G. Groc- L. Çağlar, *La Presse Française de Turquie de 1795 à nos Jours*, ed. Isis, İstanbul 1985.

Korkmaz Alemdar,*İstanbul 1875-1964 Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi*, Ankara 1978.

Orhan Koloğlu, 'Blak Bey Precurseur du Tanzimat, Une Famille Française

au Service de la Porte Sublime Porte (1820- 1923), *Anatolia Moderna*, No:1, s. 47-114.

Orhan Koloğlu, 'Fransız Devrimi ile II. Mahmut Reformları Arasında Bağ Kurma Çabaları', *De la Revolution Française à la Turquie d'Atatürk*, Ed. Isis, İstanbul 1990, s. 113- 123.

Orhan Koloğlu, 'La Formation des Intellectuels à la Culture Journalistique dans l'Empire Ottoman et l'Influence de la Presse Etrangère', *Presse Turque et Presse de Turquie*, Ed. Isis, 1992, s. 123- 141 (Bu kitapta Fransız basınıyla ilgili başka yazılar da vardır).

Orhan Koloğlu, *Havas- Reuter'den Anadolu Ajansı'na*, Çağdaş Gaz. Der., Ankara 1994.

ARAPÇA

Osmanlı ülkesinde ilk Arapça ve aynı zamanda Türkçe gazete, Mısır'da Mehmet Ali Paşa tarafından 1828'de çıkarılan resmi nitelikli *Vekayi-i Mısrîye* olmuştur. Mısır'ı Osmanlı'dan ayrı sayma eğilimi hem sömürgeci Avrupalılarda hem de Arap milliyetçilerinde öyle köklü bir alışkanlık haline gelmiştir ki, *Vekayi-i Mısrîye*'yi Arap basının başlangıcı sayarlar da Türkçe basının başlangıcı saymazlar. Bu hatayı bizim araştırmacılar da yapar. Oysa 1882'deki İngiliz işgaline kadar Mısır üzerinde Osmanlı'nın ve Türkçe'nin etkinliği hayli önemlidir. Ayrıca 1861'de Babıali'nin maddi desteği ile yayına başlayan Ahmed Faris Şidyak'ın *El Cevaib*'i basımevinde bastığı Arapça kitapların da etkisiyle, en azından 1878'e kadar İstanbul'un Arap kültürünü yönlendiren bir merkez olarak kalmasını sağlamıştır. Diğer yandan vilayet gazetelerinin sekizinin (Basra, Beyrut, Kudüs, San'a, Şam, Trablusgarp, Yemen, Bağdat) Türkçe ile birlikte Arapça olmaları, devlet tarafından desteklenen bir bağdaştırma politikasının varlığını kanıtlar. 1908'e kadar Osmanlı toprakları içinde ikinci Arapça yayın merkezi Beyrut olmuştur. Buna karşılık Mısır, Avrupa ve Amerika'daki merkezlerden yayılan yayınlar, Osmanlı içinde de etkinliklerini artırmışlardır.

1908'le başlayan basın patlaması Arap vilayetlerinde de etkisini göstermiştir. İstanbul'da 6'sı Arapça ve 12'si Türkçe+Arapça gazete için izin alınırken, bu sayılar diğer basın merkezlerinde şöyledir: Beyrut ve Lübnan 28+8; Şam 8+3; Halep 8+8; Bağdat 4+4. Trablusgarp gibi nüfusu pek sınırlı bir yerde üç yılda yedi gazete çıkmış, Hicaz'da ilk kez gazete bu dönemde belirmiştir. Kudüs'te Yahudilere karşı Arap savunuculuğunu yapan gazeteler çıktı. Arapca basının değerlendirilmesinde bunların yayıncılarının kimliklerinin özenle araştırılması gerekmektedir. Müslüman gazetecilerin ancak 1900'lü yıllarda artmaya başlamasına karşılık Hıristiyan kökenliler genelde ağırlığa sahip olmuşlardır. Bunların Katolik, Ortodoks ya da Protestan olmalarına, ya da İngiliz ya da Fransız çıkarlarıyla özdeşleşmelerine göre yayınları şekil alıyordu. Arap tarihçilerinin araştırmaları, malesef iki açıdan çarpıklık taşımaktadır. Ya 20. yüzyıl ortasına ait bir Panarapçı anlayışı onlardan çıkarmaya çalışıyorlar, ya da bölgeci bir milliyetçiliğin köklerini bulmak için zorlamada bulunuyorlar. Dolayısıyla Osmanlı ve Türkler hakkındaki ılımlı yargılara, ki pek bol vardır, rastlamak bunlarda zor oluyor. Tek çare Türk araştırmacıların doğrudan girmesidir. Örneğin, Arap milliyetçiliğinin kurucusu gibi gösterilen Mehmet Ali Paşa'nın herşeyiyle Türkçe'den başka birşey bilmeyen tam bir Osmanlı paşası olduğunu ben *Vekayi- i Mısrîye*'yi kök-

lü şekilde inceledikten sonra ortaya koydum. Tarihimizdeki ilk basın polemiği de bu gazeteyle Sultan Mahmud'un *Takvim-i Vekayi*'si arasında cereyan etmiştir.

Kaynak:

GENEL ARAP:

İmad el Solh, *Ahmed Faris Şidyak*, Dar el Nehar lil Neşr, Beyrut 1980.

O. Koloğlu, 'Turkish - Arabic Relations as Reflected in the Arabic Press', *Türk - Arap İlişkileri Konferans Bildirileri*, Hacettepe Üniv., 1979, s. 96-121.

O. Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik Vekayi-i Mısriye'nin Öyküsü ve Takvim-i Vakayi ile Tartışması*, Çağdaş Gaz. Der. yay., 1991, Ankara.

Atilla Çetin, 'El Cevaib Gazetesi ve Yayını', *Türk Dili*, s. 34 (1984), s. 475-484.

Atilla Çetin, 'XIX. Yüzyıl Arap Kültür Dünyasında Önemli Bir Basın Organı: El Cevaib Gazetesi', *Mélanges Prof. Robert Mantran*, Zaghouan / Tunus, 1988, s. 83-92.

Caesar Farah, 'Censorship and Freedom of Expression in Ottoman Syria and Egypt', W. Haddad and Ochsenwald (eds), *Nationalism in a Non-National State: The Dissolution of the Ottoman Empire*, Ohio State Un. Press 1977, s. 151-194.

D. J. Ciota, 'Ottoman Censor-ship in Lebanon and Syria 1876-1908', *IJMES* 10 (1979), s. 167-186.

Filip di Tarazi, *Tarih el Sahafa el Arabiyya*, Beyrut 1913, 4 c.

Edib Mruvve, *El Sahafe el Arabiyya*, Mektebe el Hayat, Beyrut 1961.

LÜBNAN:

Corc Saade, *El Nahda el Suhufiya fi Lübnan*, Beyrut 1960.

Corc Saade, *El Sahafe fi Lübnan*, Beyrut 1965.

Mişel el Garib, *El Sahafe Tarihen ve Haziren*, Lübnan 1978.

IRAK:

Abdelrezzak el Husni, *Tarih el Sahafa el İrakiyya*, Sayda - Lübnan 1971.

İsmail el Kebisi, *El Adab fi Sahafe el İrak*, Necef 1972.

FİLİSTİN:

Muessese el Dirasat el Filistiniyya, *El Sahafe el Arabiyya fi Filistin 1876-1948*, Beyrut.

SURIYE:

Şemseddin el Rıfai, *Tarih el Sahafe el Suriya*, Darel Maarif limısır, 1969, 2 c. (Birinci cilt yalnız Osmanlı dönemi).

MISIR:

Abdel Latif el Hamza, *Adab el Makalat el Suhufiyat fi Mısır*, Darel Fikr el Arabi, Mısr 1950, 6 cilt.

SUUDİ ARABİSTAN:

Osman Hafız, *Tatavar el Sahafe fil Memleket el Arabiya el Suudiya*, Şirket el medine el tıbaiye vel neşr, 1978.

LİBYA:

Ali Mustafa Mısarati, *Muvarrihin fi Libya*, 1977.

YEMEN:

Abdallah Yahia el Zine, *Le Yemen et ses Moyens d'Information 1872-1976*; Alger, Soc. Nationale d'Edition et de Diffusion.

Ayrıca 1908 sonrası Arap ayaklanması (El Nahda el Arab) konusundaki her kitapta, Şamlı gazeteci Kürd

Ali'nin anıları ve *El Manar* gibi kaynaklarda bol bilgi bulunabilir.

RUMCA

Bu deyim Yunanlıları rahatsız etmektedir. Osmanlı siyasi lügatında Rum Milleti deyimi bulunduğu için kullandıkları dili de aynı kökenle belirtmek çok doğaldı. Üstelik Yunanistan'ın bu sözcük üzerindeki ısrarı bir yayılım ideolojisinin (Megali İdea) aracı olmasından ileri geldiğinden ayırım daha da önem kazanmıştır. Osmanlı topraklarındaki sadece Rumları değil, Ortodoks Kilisesi'ne bağlı (Bulgar, Sırp, vb...) herkesi kendi yapısı içinde eritmek ve Bizans İmparatorluğu'nu canlandırmak hayali dolayısıyla, Atina Rumları Yunanlı sayıyor ve hami rolü oynamak istiyordu. Bu politika karşısında hem Fener'in, hem de İstanbullu (ya da Konstantiniyyeli) olmanın soyluluğunu taşıyanların aynı duyguları taşıdığını söylemek olası değildir. Ayrıca Rumca bilmeyen, sadece Türkçe konuşan Karamanlı Rumların Grek harfleriyle yaptıkları yayınlar da, Yunanistan çizgisine pek uymuyordu. Bu sebepten Rumca basının kendi içinde çekişmeleri, Babıali ile çekişmeleri kadar önem taşır.

Yunanlılar tarafından yapılan araştırmalar maalesef tek yanlı ve sadece Osmanlı yönetimine karşıymış gibi biçimlendirilmektedir. Bizde de, yerel baskı ya da yolsuzluk suçlamaları hep ayrılıkçılık olarak değerlendiriliyor. Bu iki aşırılıktan da sıyrılmak mümkün olabilirse Osmanlı toplumu içinde önemli bir cemaati oluşturan Rumların basın aracılığıyla nasıl yönlendirilmek istendiği ve eylemci kesimlere karşı kitlelerin nasıl davrandıkları açıkca ortaya çıkacaktır. Yunanistan'daki basınla Avrupa'daki Osmanlı'ya yönelik Rumca basının farklılıkları da belirlenmelidir. Unutmamalıdır ki, Yunanistan'da başlatılan yazı (Katerevusa) ve konuşma dili (Demotik) çekişmesi yüzünden iki taraf birbirine girmiştir.

Osmanlı topraklarındaki ilk Rumca gazete devletin resmi sözcüsü olan *Takvim-i Vekayi*'nin Rumcası olan *Otomanikos Monitor*'dur (1832). Vilayet gazetelerinin dokuzunda da (Rodos, Edirne, Halep, Girit, Konya, Selanik, Adana, Trabzon, Yanya) Türkçenin yanı sıra Rumca bölüm de vardı. Bu basının en önemli merkezleri İstanbul, İzmir olmuştur. Trabzon daha ikinci planda, ama yine de Karadeniz bölgesi için merkez sayılabilecek bir nitelik taşımıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte imtiyazı alınan 700 kadar gazete arasında Türkçe'den sonra ikinci sırayı 109 Rumca, 16 Türkçe/Rumca ve bir mikdar da Fransızca ve diğer dillerle karışık olarak bu basın alır.

Kaynak:

Sakellarizoy, *O Faros tis Anatolis*, İstanbul, 1900.

Manoiel İzedeon, *Aposemeimata Kronografoi 1800-1913*, Atina 1932.

Hıristos Solomonides, *İ Dimosiografia Sti Smirni*, Atina 1959.

Robert Anhagger, Evangelios Misailidis ve Türkçe konuşan Dindaşları, *Tarih ve Toplum*, no. 50 (s.9-12) ve no. 51 (s. 47-50).

Evangelinos Misailidis, *Seyreyle Dünyayı* (Haz. R. Anhagger, V. Günyol), Cem yay., İstanbul 1986.

Georgios Govessis, *Şark Meselesi ve Osmanlı Rum Basını*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi 1993.

Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, Atatürk Y. Kurumu, TTK basımevi Ankara 1989.

Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi.*

K. Yust, *Kemalist Anadolu Basını* (yay. haz. O. Koloğlu), Çağdaş Gaz. Der. yay. , Ankara 1995).

ERMENİCE

İlk gazete resmi *Takvim-i Vekayi*'nin Ermenicesi olan *Liro Kir*'dir (1832). Bu ilk adım daha sonrasının da belirleyici izlerini içerir. Zira hem Ermenice, hem de Ermeni harfleriyle Türkçe olarak hazırlanmıştır. Grek harfli Türkçe gazetelerin sayıca az tirajca yüksek olmasına karşılık, Ermeni basınından Ermeni harfli Türkçe gazetelerin sayıca üçte biri oluşturması dikkat çekicidir. Nitekim Amerika'da da, 1922'den sonra Türkiye'den göç edenler tarafından Beyrut'ta da, Marsilya ve Bulgaristan'da da bu tür yayınların bulunması Türkçenin konuşma dili olarak ne derece köklü yerleşmiş olduğunu kanıtlar. Bu derece bütünleşmenin gazete içeriklerine de yansıması doğaldı. Devlet de diğer cemaatler için olduğu gibi Ermenilerin toplu bulundukları bölgelerin vilayet gazetelerinde (Erzurum, Halep, Bursa) Ermenice bölümler yayınlatmıştır.

Ermeni basınında mizah, sanat ve genel kültüre daha çok yer verildiği görülür. Diğer cemaat basınlarına nazaran siyasete yönelme daha sonra gelmiş (1878'den sonra) ve bu husus daha çok Avrupa ve Amerika'ya yerleşenler arasında yaygınlaşmıştır. Diğer yandan Rusya Ermenistanı'ndan da devrimci ve ayrılıkçı yayınlar gelmeye başlamıştır. Sadece sansür sebebiyle değil, genelde kitlelerin eylemleri tam desteklememesi sebebiyle Osmanlı topraklarındaki basın ılımlı ve objektif kalmıştır. Tabii ki bir ulusal bilinç vermeye çalışmaktan ve yolsuzlukları ya da baskıları eleştirmekten geri kalmamıştır. Ancak M. Çeraz'ın İngiltere ve Fransa'da çıkardığı *Armenia/Armenie* gazetesindeki gibi "terörü tırmandırırsak Avrupa yardımımıza gelir, başka çare yoktur" şeklinde bir tutumları yoktur.

Meşrutiyet'in ilanına kadar hemen tamamen İstanbul'da toplanmış olan Ermeni basını 1908'den sonra hızla Anadolu'ya yayılır. Çoğunluğu Orta ve Doğu Anadolu'da olmak üzere 46 gazete çıkmıştır. Artık bunlar eylemci ve ayrılıkcıdır. Amerikan misyonerleri ve Rusya'dan destek alıyorlardı. Dünya Savaşı ile beraber bunların büyük kısmı kapatılmış Osmanlı yenilgisi üzerineyse İstanbul'da bu kez daha da keskin fikirli olarak çıkmışlardır.

Kaynak:

H. Dj., Levonian, *Ermeni Süreli Yayını Komple Kataloğu 1794-1934* (Ermenice), Erivan 1934.

Hasmik Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe Periyodik Basın Bibliyografyası* (Ermenice, Rusca, Türkçe), Ermenistan İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Erivan 1987.

K. Yust, *Kemalist Anadolu Basını,* (Yay. Haz. O. Koloğlu), Çağdaş Gaz. Der. Yay., Ankara 1995.

V. Seropyan, "Ermenice Basın", *İstanbul Ansiklopedisi*;

(Bu makalede kaydedilen kaynaklar: K. Kalemkaryan, *Badmutyun Hay Lırakırutyan (Ermeni Gazeteciliği Tarihi)*, İ.Viyana, 1893.

M. Boduryan, *Hay Mamulı Dasnyer Hink Darvan Meç 1894-1908 (On BeşYıl İçerisinde Ermeni Basını)*, Venedik, 1909.

K. C. Levonyan, *Hayotz Barperagan Mamulı (Ermeni Periyodik Basını)*, Aleksandropol 1895.

T. Azadyan, *Jamanag Karasnamya Hişadagaran 1908-1948 (Jamanak: Kırkıncı Yıl Anı Kitabı)*, İstanbul 1948.

R. Garabedyan, *Liagadar Tzutzag Hayeren Lirakırneru, Voronk Gı Kıdnıvin Mıkhitaryan Madenataranin Meç i Vienna 1794-1921 (Viyana'daki Mıkhitaryan Kitaplığı'nda Bulunan Ermenice Gazetelerin Eksiksiz Listesi 1794-1921)*, Viyana 1924.

Kevork Pamukciyan'ın *Tarih ve Toplum* ve başka yerlerde çıkmış makaleleri vardır. Bunların yanı sıra resmi gazetemiz *Takvim-i Vekayi*'nin ermenicesi *Liro Kir* hakkında Türkçe bir monografi hazırlamış olduğunu biliyorum. Bir çok çevreyi bunun yayınına ilgilendirmeye çalıştımsa da başaramadım. Tekrar hatırlatmaya çalışıyorum.

ETKİSİ SINIRLI KALANLAR

YAHUDİ

Başlıca iki tür harf ve dil (Yahudi İspanyolcası = Ladino ve İbranice = Raşi harfleri) kullanılmıştır. Pek az Arap harfleriyle deneme de vardır. İlk Yahudi gazetesi 1840'da İzmir'de, 1853'de İstanbul'da başlamış ama ciddi olarak bu basının başlangıcı 1860 sayılır. İzmir ve İstanbul'dan sonra Selanik ve 19. yüzyılın sonlarından itibaren Kudüs'te gazeteleri belirir. Toplam sayıları yüze yaklaşan bu yayınlar büyük oranda kültür içeriklidir. Ancak 20. yüzyılın başından itibaren siyasi bir yönlenme başlar. Siyonizm hareketinin başlaması ve Filistin'e göç sorununun gündeme gelmesi bunu etkiler. Ancak Siyonizmin daha çok Yahudilerce çıkarılan Fransızca gazetelerde yer aldığı, diğerlerinin Osmanlı'ya bağlılık temasını savunduğu ileri sürülebilir. Selanik vilayet gazetesinde Yahudice bir bölümde bulunmaktaydı. İkinci Meşrutiyet döneminde Selanik'de 3, İzmir'de 6, İstanbul'da 8 ve Kudüs'te 2 gazete için imtiyaz alınmıştır. Osmanlı topraklarındaki yayınların yarısını içermekle İstanbul daima merkez olmuştur.

Kaynak:

Nedim Benbanaste, *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi*, İstanbul 1988 (Bu kitabın kaynakçasına da bakılmalı).

Jewish Encyclopedia (1901-5); *Encyclopedia Judaica* (Kudüs 1971).

Joseph Nehame, *Histoire des Israelites de Salonique*, c. 7, Selanik 1976.

World Sionist Organisation, Three Hundred Years of the World Jewish Press (1675-1975), Kudüs 1975.

Tsemach M. Tsamriyon, *Die Hebraeische Presse in Europe*, c. 2, Hayfa 1976.

Josef Lin, *Die Hebraeische Presse*, Berlin 1928.

Josef Frankel, *The Jewish Press of the World*, London 1972.

Silviyo Ovadya, "Yahudi Basını", *İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki madde.

İNGİLİZCE

19. yüzyıldaki Osmanlı toplumu daha çok Fransız kültürünün etkisi altında kaldığından İngilizce basın topluluмumuzda marjinal bir rol oynamıştır. Salt İngilizce çıkan gazete - sanırım hiç yoktur, mutlaka yarı yarıya İngilizce -

Fransızca çıkmışlardır. İlk örneği, 1858'de çıkan *Levant Herald* olan bu gelenek hep sürmüştür. Ancak dikkat edilmesi gereken husus, Fransızca kısmıyla İngilizce kısmının aynı içeriği taşımamasıdır. Okuyucusunu hedef alarak, buralarda karşıt görüşlere bile rastlanıyor. Dolayısıyla, bir İngilizce basından bahsetmekten çok Fransızca gazetelerin İngilizce bölümleri demek daha uygun olabilir. Bu gazeteler özellikle yanlarına çekmeğe çalıştıkları cemaatler için - Bulgarlar, Ermeniler gibi - yaptıkları yayınlar ve iş çevrelerinin Babıali'yle ilişkileri açısından önem taşımaktadırlar. Mütareke döneminde çıkarılan *Orient News* gibi İngilizce yayınlar, Kemalistler ve Babıali karşısındaki politikayı göstermek açısından önemlidir. 1970'den sonra Türkler tarafından çıkarılan İngilizce gazetelerle yeni bir dönem başlamıştır.

Kaynak: Bu konuda yapılmış araştırma bilmiyorum. Oysa çok gerekli.

ALMANCA

Almanya'nın Doğu Politikası'nın gelişmeye başlamasıyla 1890'da *Osmanischen Post* ile başlar. Yaygın değil, devletinin politikasını yansıtan etkili *Osmanischer Lloyd* gibi bir iki gazeteyle 1908'den sonra da devam eder. O da yarısı Fransızca çıkıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda en etkili dış haber kaynağı olmuştur. İki Dünya Savaşı arasında yine Alman görüşünü yansıtan *Türkische Post* çıkmıştır.

Kaynak:

O. Koloğlu, İstanbul Ansiklopedisi'ndeki madde(?);

I. Jacopsen, *Die Deutsche Pressepolitik und Propagandataetigkeit im Osmanischen Reich*, Hamburg Üniversitesi 1987.

İTALYANCA

İlk gazete 1838'de belirir. 1848 Avrupa İhtilallerinden sonra Osmanlı topraklarına sığınanlar İstanbul, İzmir ve Mısır'da gazeteler çıkarmışlardır. Ancak İtalyanca Fransızca'yı bir türlü aşamamış ve bunlar etkili olamamışlardır. 1909'dan itibaren yayına giren yarısı İtalyanca yarısı Fransızca *La Turchia* en ciddi yayın olmuştur. Trablusgarb Savaşı üzerine İtalyanca bölümü bırakmıştır.

Kaynak: Bu konuda yapılmış araştırma bilmiyorum.

BULGARCA

İlk Bulgarca gazete için girişim, *Takvim-i Vekayi*'nin Bulgarcasını çıkarmak yolunda Babıali tarafından yapılmış, ancak Rusların karşı koyması sonucunda gerçekleşmemiştir. Dünyadaki ilk Bulgarca gazete 1844'de İzmir'de yayınlandı. Kısa süreli oldu. İstanbul'da çıkan (1848) *Tsarigradski Vestnik* ile ilk ciddi adım atıldı. Amerikalı misyonerlerin de katkısı ile 1877'ye kadar 15 yayın vardır. Vilayet gazetelerinden *Tuna* ve *Selanik*'te Bulgarca bölüm bulunuyordu. Bu basının özelliği Osmanlı'dan çok Fener Ortodoks kilisesi ve Yunan ulusculuğuna karşı mücadele olmuştur. 1878'de Bulgar Prensliği kurulduktan sonra Osmanlı topraklarında gayet az yayın vardır. Bunlarda Makedonya sorunu ile devrimcilerle ılımlı politika izleyenlerin çekişmesine rastlanır. Bulgar tarihcilerinin

incelemeleri maalesef objektiflikten uzaktır. Aşırı bir uluscu yaklaşımın yanı sıra İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki kalıpcı sol değerlendirmeler Osmanlı toplumu içindeki rollerinin gerçekci olarak değerlendirilmesine imkân vermemektedir.

Kaynak: Ahmet Hezarfen'in *İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki makalesi ve belirttiği kaynaklar.

FARSÇA

İlk gazete *Takvim-i Vekayi*'nin Farsca nüshasıdır. (1832) İstanbul'un İran için bir kültür ve siyasi fikir üretim merkezi haline gelmesi 1876'da *Ahter*'in yayına başlamasıyladır. İran'daki ıslahat düşünceleri genellikle İstanbul'dan beslenmiştir. İkinci Meşrutiyet'ten sonra yine İsanbul'da İran'ı etkileyen yayınlar yapılmıştır. Görüldüğü gibi Farsça basın Osmanlı kamuoyu üzerinde etkili olmamış, fakat İstanbul'un çağdaşlaşmada doğu için bir merkez rolünü güçlendirmiştir.

Kaynak: Thierry Zarcone'nin *İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki makalesi ve oradaki bibliyografya.

SIRPÇA

Osmanlı topraklarında yarısı Sırpça yarısı Türkçe *Bosna* vilayet gazetesiyle başlar (1866). Daha sonra Kosova, Neretva, Prizren vilayet gazeteleri de Sırpça ve Boşnakça bölüm içermiştir. Bunlarda Sırp alfabesi gibi Boşnakça için Arap harfleri de kullanılmıştır.

RUSÇA

Mütareke Dönemi'nde Rusya'dan kaçanların İstanbul'da kendi haberleşmeleri için çıkardıkları beş dergi ve gazete vardır.

HIRVATCA

Bu dilde gazete yayınlandığı hakkında bilgiler varsa da şimdilik kesin olarak kanıtlanmamıştır.

ROMENCE

Ziyad Ebüzziya Memleketeyn'in tam bağımsızlıktan önceki döneminde yayınlanan gaztelerden bahsetmektedir. Ancak bunların statüsü üzerinde Osmanlı yasalarının etkili olduğu kanısında değiliz.

GÜRCÜCE

İslam Gürcüstan'ının Tealisi Cemiyeti tarafından 1919'dan 1921'e kadar Türk yönetimindeyken Batum'da çıkarılan gazete. Z. Ebüzziya kısaca bahsetmektedir.

URDUCA

Abdülhamit döneminde kısa süre ve daha sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılmış yayınlar vardır. Hepsi de siyasi propaganda amaçlıdır. İç kamuoyu ile ilgisi yoktur.

YAZISI YENİ İCAT EDİLENLER

ARNAVUTCA

Sonuçları itibariyle Osmanlı döneminde en önemli girişimdir. Berlin Konferansı'nda (1878) yazılı dilleri bulunmadığı için ulus sayılmadıklarını öğrenince bir alfabe oluşturma çabalarını başlattılar. Arap, Grek ve Latin harfleri arasın-

daki denemelerden sonra 1908 sonunda Latin harflerinde karar kılındı. Nüfusunun üçte ikisi Müslüman olan bir toplumda alınan bu karar Babıali ile çatışmalara sebep olmuştur. Arnavut ulusculuğunun şekil almasında dilin ilk planı teşkil etmesi sebebiyle Osmanlı topraklarındaki Arnavutca basın özel önem taşımıştır.

Kaynak:

Necip Alpan, *Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu*, Ankara 1979 (Bunun bibliyografyasına da bakılmalı).

Robert Elsie, *Dictionary of Albanian Literature*, Greenwood Press, New York 1986.

Stavro Kendi, *The Albanian National Awakening*, Princeton Un. Press 1967.

ÇERKESÇE

İlk olarak 1911'de *Çerkes Teavün Cemiyeti* tarafından çıkarılan *Guvaze* gazetesi görülmüştür. Kabartay lehçesi ve Latin harfleriyledir. 1920'de de *Çerkes Kadınlar Cemiyeti* tarafından bir dergi çıkarılmış, etkileri sınırlı kalmıştır.

KÜRTÇE

Arap harfleriyle ilk Kürtçe gazete 1898'de Kahire'de çıkmış, fazla yankı bulmamıştır. İkinci Meşrutiyet'le birlikte aynı deneme İstanbul'da da yapılmışsa da bu yayınların az kısmı Kürtçe büyük kısmı Türkçe yazılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında duran bu yayınlar Mütareke döneminde *Kürt Tamimi Maarif ve Neşriyat Cemiyeti* tarafından canlandırılmaya çalışılmışsa da etkili olmamıştır.

Kaynak:

İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yay., İstanbul 1991.

Malmisanij ve Mahmud Levendi , *Rojnamegeriya Kurdi*, Öz-Ge Yay., Ankara 1992.

ÇİNGENECE

1910'da Edirne'de Arap harfleriyle *Laço* adlı bir Çingenece gazete çıkarılmıştır. Fazla yaşamadığı anlaşılıyor.

Kaynak:

Henri Bourgeois, *Revue du Monde Musulman*, Haziran 1910, C. XI, no. VI, s. 326-329. (Türkçesi *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1995, no. 137, s. 61-62.)

İstanbul'da bir gazete idarehanesi

N. Berberyan
19. 1. 1873, Hayal, Sayı: 20

THE LEVANT QUARTERLY REVIEW

BİLİNMEYEN BİR İSTANBUL DERGİSİ

Şeref Etker

Geçen yüzyıl ortalarında İstanbul'da yayımlanan bir İngilizce dergi olan *The Levant Quarterly Review* çağını yansıtan ilginç kapsamı yanında şimdilik 'kayıp' olduğu için de araştırılması gereken bir yazın ürünüdür. Derginin hiç bir toplu katalogda kaydı yoktur ve bulabildiğimiz tek sayısı British Library'dedir.[1] *The Levant Quarterly Review*, ya da tam adıyla *The Levant Quarterly Review of Literature, Science and General Information,* Dr. Richard Ford Foote adlı bir İngiliz hekim tarafından 1860 yılının Temmuz ayında İstanbul'da çıkarılmaya başlanmış, ekonomik politika, eğitim, bilim ve edebiyat konularına yer veren üçaylık bir dergi olarak yayınını 1863 yılına kadar sürdürmüştür. Derginin 4. cildine ulaştığını Dr. Foote'un ünlü Dr. Thomas Hodgkin'e yazdığı bir mektuptan bilebiliyoruz.[2] Bu durumda en az 13 sayı çıkmış olması gereken derginin henüz ikinci bir sayısını göremedik, fakat bir ayrıbası yazıyı sap-

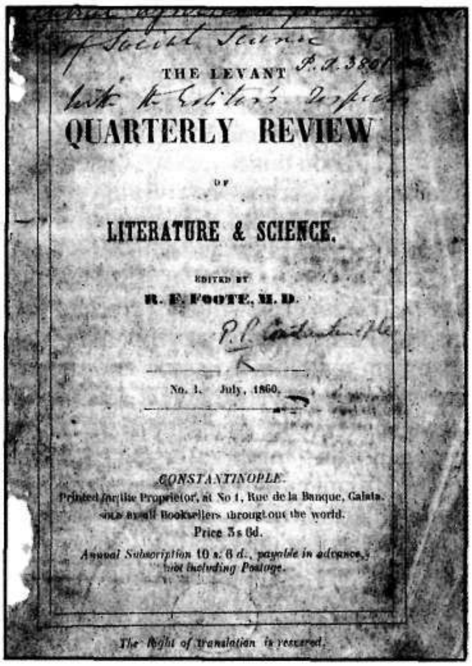
THE LEVANT
QUARTERLY REVIEW
OF
LITERATURE & SCIENCE.
EDITED BY
R. F. FOOTE, M. D.
No. 1. July, 1860.
CONSTANTINOPLE.
Printed for the Proprietor, at No 1, Rue de la Banque, Galata.
... all Booksellers throughout the world.
Price 3s 6d.
Annual Subscription 10 s. 6 d., payable in advance, not including Postage.
The Right of translation is reserved.

The Levant Quarterly Review, Cilt I, Sayı 1, Temmuz 1860 ön kapağı. Dr. R. F. Foote tarafından imzalanarak G. W. Hastings'e sunulmuştur. Basımevi adresi: Bankalar Caddesi No 1, Galata.

1 British Library, Bloomsbury. PP 3801 Ca.

2 Wellcome Institute Library, London. PP/ HO/ D/ A2427. fol.38b.

tadık.[3]

Derginin ilk sayısı Dr. R. F. Foote'un bir giriş yazısı ile başlamaktadır. Yazar, 1826'dan sonraki toplumsal gelişmeleri değerlendirirken, gittikçe yaygınlaşan buharlı gemilerle yapılan deniz taşımacılığı üzerinde durur. Haliç'te çalışan ilk buharlı olan 'Swift' bir İngiliz gemisidir ve İngiliz girişimciler hemen her ekonomik alanda etkindir. Beyoğlu'ndaki elçilik binasının açılışı (Mayıs 1859) İngiliz topluluğunu hareketlendirmiş, yeni dernekler kurulmuştur. Foote'a göre, İngilizler Türkiye'de mühenislik alanlarındaki başarılarına karşılık edebiyat ve bilimde diğer Avrupa ülkeleri kadar seslerini duyuramamaktadırlar. O nedenle, *The Levant Quarterly Review*, bir yıl önce yayına başlayan *Levant Herald*'dan farklı konulara yönelmiştir.

Derginin ikinci yazısı, Toplum Bilimlerini Geliştirme Ulusal Birliği (National Ussociation for the Promotion of Social Sciences) adlı derneğin kurucusu Lord Henry Brougham üzerine, Hasköy'de Tekniker Enstitüsü (Mechanic's Institute) denen kuruluşta yapılan bir konuşmanın metnidir. adıgeçen dernek İngiltere'de sosyal ve ekonomik araştırmalar yapmakta ve kalkınma projelerini desteklemektedir; İngiltere dışında kolları vardır. Tekniker enstitüleri ise genel bilimkonularında halk eğitimi verirken, özellikle sanayideverimliliği artırmak için işçilerin teknolmoji üretimine katılımını ve işlerine bağımlılıklarını sağlamayı amaçlar. Hasköy'deki enstitü Kasımpaşa tersanelerinde çalışan yabancı işçilere yönelikti.

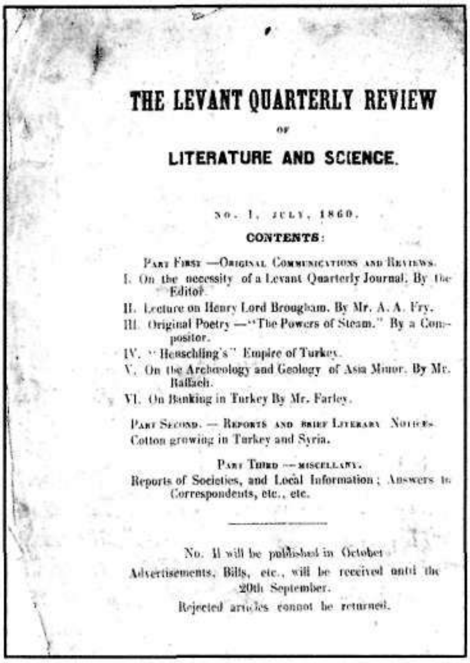
THE LEVANT QUARTERLY REVIEW

OF

LITERATURE AND SCIENCE.

NO. 1, JULY, 1860.

CONTENTS:

PART FIRST —ORIGINAL COMMUNICATIONS AND REVIEWS.

I. On the necessity of a Levant Quarterly Journal. By the Editor.

II. Lecture on Henry Lord Brougham. By Mr. A. A. Fry.

III. Original Poetry —"The Powers of Steam." By a Compositor.

IV. "Heuschling's" Empire of Turkey.

V. On the Archæology and Geology of Asia Minor. By Mr. Baffach.

VI. On Banking in Turkey By Mr. Farley.

PART SECOND. — REPORTS AND BRIEF LITERARY NOTICES. Cotton growing in Turkey and Syria.

PART THIRD —MISCELLANY.

Reports of Societies, and Local Information; Answers to Correspondents, etc., etc.

No. II will be published in October

Advertisements, Bills, etc., will be received until the 20th September.

Rejected articles cannot be returned.

The Levant Quarterly Review ilk sayısının ana başlıkları (rka kapak)

Dergide 'Buharın Gücü' adlı bir şiirden sonra X. Heuschling'in *L'Empire de Turquie* (Brüksel 1860) adlı kitabı tanıtılmaktadır. Dr. Foote, tanıtım yazısında Türkiye'de gözlediği siyasal liseralleşmenin ekonomiye tam anlamıyla yansımadığını vurgulamakta, Heuschling'in verilerini kullanarak tarımsal üretimin arttırılabilmesi için bir düzenleyici 'Tarım Kurumu' oluşturulmasını, yabancıların tarım topraklarını mülk edinip buralara yatırım yapabilmelerine izin verilmesini savunmaktadır. Önce krayolları açılmalı, dışsatım vergileri düşürülmeli, yeni üretim teknikleri yaygınlaştırılmalıdır. Dışa açılma anagikri, bundan sonraki "Türkiye'de Bankacılık', 'Küçük Asya'nın Yerbilim ve Arteoloji Bakımındar Tam ve Dikkatli Araştırılmasının Öne-

3 H. Clarke, "The Imperial Ottoman Smyrna & Aidin Railway: Its Position and Prospects", Constaninople, 1861, reprinted from *The Levant Quarterly Review*, Vol. 2, No. 3 (British Library 8225 bb 30).

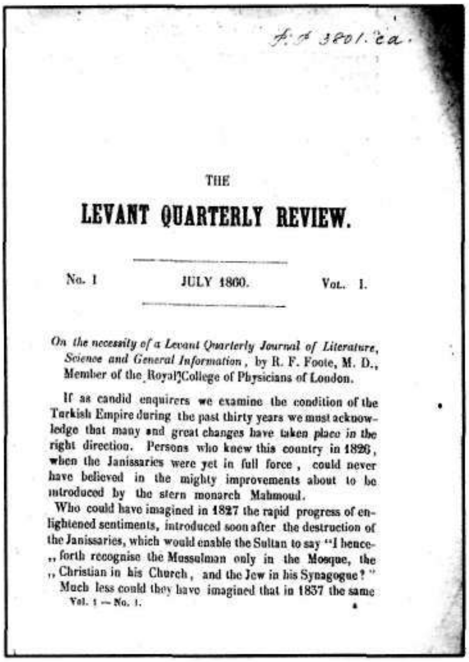

THE

LEVANT QUARTERLY REVIEW.

No. 1 JULY 1860. Vol. 1.

On the necessity of a Levant Quarterly Journal of Literature, Science and General Information, by R. F. Foote, M. D., Member of the Royal College of Physicians of London.

If as candid enquirers we examine the condition of the Turkish Empire during the past thirty years we must acknowledge that many and great changes have taken place in the right direction. Persons who knew this country in 1826, when the Janissaries were yet in full force, could never have believed in the mighty improvements about to be introduced by the stern monarch Mahmoud.

Who could have imagined in 1827 the rapid progress of enlightened sentiments, introduced soon after the destruction of the Janissaries, which would enable the Sultan to say "I henceforth recognise the Mussulman only in the Mosque, the Christian in his Church, and the Jew in his Synagogue?"

Much less could they have imagined that in 1837 the same

Vol. 1 — No. 1.

***The Levant Quarterly Review* birinci sayısında Dr. R. F. Foote'un giriş yazısı**

mi' ve 'Türkiye ve Suriye'de Pamuk üretimi' başlıklı yazılarda da işlenmiştir.

Kısa haberlerin yeraldığı son bölümde ise Cemiyet-i Tıbbıye'i Şahane'nin durumu ve bir Demiryolları Komitesi'nin kararları anlatılmaktadır. Bu bölümde 'Levant Karantina Komitesi' çalışmaları oldukça ayrıntılı verilmiştir. Komite yabancı gemi acenteleri, tüccar, gemici ve hekimlerder oluşmaktadır ve İngiltere'deki Toplum Bilimlerini Geliştirme Ulusal Birliği'nin bir alt komitesi işlevindedir. Komite karantina uygulamasının dışticaret üzerinde kısıtlayıcı etkisini hafifletmeye çalışmaktadır.

Aynı bölümde, Malta Protestan Koleji ile ilgili haberler veren Dr. Foote, İstanbul'da hekimlik alanında gözlediği bilgisizlik ve şarlatanlıkların ancak bir özel tıp fakültesi kurularak önlenebileceğini düşünmektedir.

The Levant Quarterly Review dergisini yayımlayan Dr. Richard Foote 1827'de Faversham'da doğmuş, 1849'da University College London'ı bitirdikten sonra 1850'de St. Andrew's Üniversitesinden Tıp Doktoru (MD) derecesini almıştır. Bir süre akıl hastalıkları hastanelerinde çalışan Dr. R. F. Foote, 1854'de bu kurumlardaki reform hareketlerine katıldığı için istifa etmek zorunda kalmıştır. Şubat 1855'de gönüllü olarak Kırım Savaşına katılan Dr. Foote, Ömer Paşa komutasındaki orduda görev almıştır. Askeri hekim olarak Varna, Kırım, Sinop ve Kafkasya'da bulunmuş, savaş bitiminde İstanbul'a yerleşmiştir. Burada hekimlik yaparken gözlemlerini yayımlamış [4] ve mesleki örgütlerden başka Orient Locası'nda ve İngiliz Edebiyat ve Bilim Kurumu'nda görev almış ve 1863'de İstanbul'da İngiliz Ana-Çocuk Vakfı'nı kurmuştur. Dr. Richard Forde Foote aynı yıl hastalanarak Londra'ya dönmüş ve 1864 Haziranında 37 yaşında ölmüştür.[5]

---

[4] R. F. Foote, "On the State of Medical Practice in Turkey", *The Dublin Quarterly Journal of Medicine*, Vol. 25, 53-66, 1858; Vol. 26, 32-44, 1859; Vol. 27, 365-374, 1860. "The Condition of the Insane, and Treatment of Nervous Diseases in Turkey", *The Journal of Mental Scinece*, Vol. IV, 444-450, 1858; Vol. VI, 239-246, 1860.

[5] Richard Ford Foote, *Lancet*, I; 736, 1864.

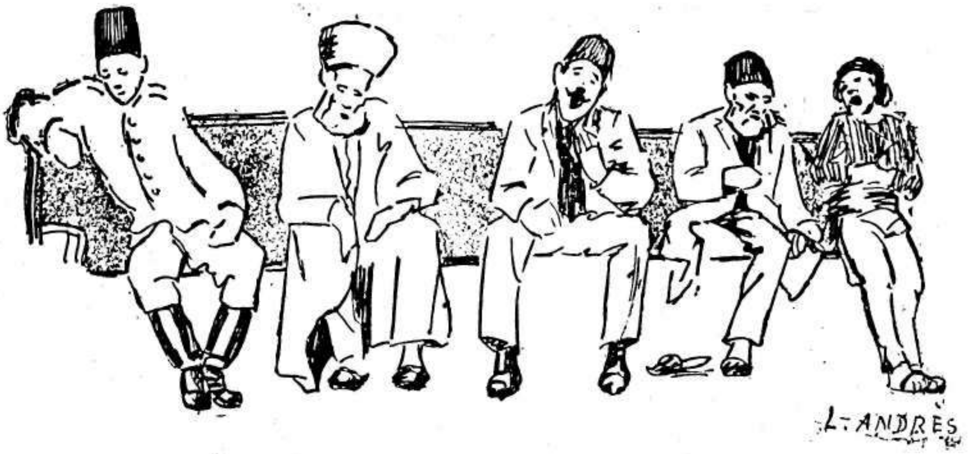

— Pourquoi ne pouvait-on rien dire auparavant ?
— Parce qu'on dormait.

— اولدن نيچون سس چيقارميورلردى ؟ چونكه اويويورلردى.

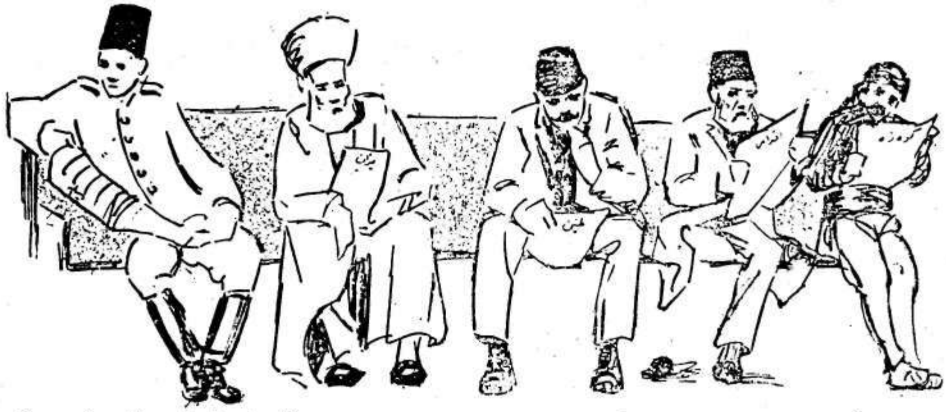

— Pourquoi ne dit-on rien à présent ?
— Parce qu'on est trop occupé à lire . . . .

— شمدى نيچون سس چيقاراميورلر ؟ : چونكه اوقويورلر

- Evvelden niçin ses çıkarmıyorlardı? Çünkü uyuyorlardı.
- Şimdi niçin ses çıkaramıyorlar? Çünkü okuyorlar.

L. Adrés
8. 10. 1908, Kalem, Sayı: 6

MEŞRUTİYET MATBUATI (1324 - 1325) / I

Haz. Ali Birinci

II Meşrutiyetin ilânı, birincisinin ilânından çok farklı gelişmelere yol açmış; bir taraftan bir emrivâki şeklinde birçok cemiyet kurulurken, diğer taraftan hâlen tam bir dökümü ismen bile yapılamamış olan gazete ve mecmua neşriyatı başlamıştır. Vâkıa, bunların pek çoğu bir veya birkaç sayı çıkmış olmasına rağmen, yine de devrin tarihini ve edebiyatını yazacak olanlar için kıymetli vesikalar arasında yer almışlardır.

Meşrutiyetin ilânından önce çok dikkatli ve hassas bir tahkikatı takiben alınabilen gazete ve mecmua imtiyazları beyan esasına göre çok kolay bir şekilde verilmeye başlanınca ortalığı heveskârların paralarıyla beraber neşriyatı sona eren birçok gazete ve mecmua doldurmuştur. [1] Bu bolluk hakkında, anahatları ile de olsa, bilgi verecek herhangi bir araştırma henüz yapılmamıştır. Kütüphanelerde bulunan kolleksikyonlara dair kataloglar da bu iş için kâfi değildir. Çünkü bunlar kütüphanelere girmiş bulunanların isimlerini ihtiva etmektedir.

Bu hususta şimdilik bir fikir verebilecek tek mecmua ve gazete listesi *Takvim-i Vekayi* tarafından ilâve şeklinde neşredilmiş bulunan ve neşir için izin verilmiş olanlarının elifba sırasında isimlerini ihtiva edeni olmuştur. Ancak dikkat edilmesi gereken husus bu listenin neşrine izin verilmiş olanlarının isimlerinden ibaret olmasıdır. Kısaca yeni araştırmalar için ancak bir hareket noktası olarak kabûl edilmesi mümkündür. Bunlardan hangilerinin neşredilmiş olduğunun tespiti ayrıca araştırılmaya muhtaçtır. İşin bir başka tarafı ise izin alınmadan neşredilmiş olan gazete ve mecmuaların da bulunmasıdır. Meselâ daha sonra da (1911) olsa *Cart Beyim* isimli gazete imtiyazı alınmadan, Münir Süleyman Çapanoğlu ile arkadaşı Ahmet Reşad tarafından üç sayı çıkarılmış, imtiyazı alınmadan çıkarıldığı anlaşılınca gazete tatil edilerek çıkaranlar Hurşid Paşa Divan-ı Harbi tarafından Bekirağa

[1] Ahmet İhsan Tokgöz - Kemal Köyden, "Türkiye'de İlk Mecmua Bolluğu", *Ülkü*, C. 7, sayı 38 (Nisan 1936), s. 110-113. Ahmet İhsan'la yapılan bu konuşma 1887-1892 senelerindeki ilk mecmua ve gazete, o zamanki ifadeyle risâle-i mevkute hakkında bilgi vermektedir.

Bölüğü'nde on beş gün hapis yatırılmışlardır. [2] Benzer bir şekilde İstanbul'da veya taşrada başka gazetelerin ve mecmuaların çıkarılmış olması her zaman mümkündür. Nitekim M. S. Çapanoğlu'nun II. Meşrutiyet devrinde imtiyaz alınmadan çıkarılan tek gazetenin *Cart Beyim* olduğunu söylemesine rağmen, adeta Matbuat idaresi'ne yapılan bir nevi muziplik neticesinde imtiyazı alınmadan tek sayı çıkarılan başka gazeteler de bulunmaktadır. Bunlardan bilebildiklerimiz *Cellât* (7 Eylül 1324) ve *Çıngırak*'tır (1908). [3]

İfadeye çalıştığımız hususlara rağmen Osmanlı Matbuatı'nın 29 Temmuz 1908'den itibaren imtiyazı alınan gazete ve mecmualarının bir listesinin hazırlanmasının faydalı hatta gerekli olduğu düşünülmüştür. *Takvim-i Vekayi*'nin [4] eki olan bu listenin bulabildiğimiz son sayfaları 8 Mart 1325 (21 Mart 1909) tarihli nüshada verildiğine göre esas itibariyle II. Meşrutiyetin ilk yedi aylık matbuatı hakkında bir fikir verebilir. Listenin nun harfinin ilk on iki künyesinden sonrasını bulamadık. Ancak listeyi Fransızca'ya tercüme edilerek aynen neşreden İsmail Hakkı'nın (Tevfik Okday, müstearı Mehmed Cingöz) listesinden tamamladık. [5] Liste bu neşrinde alfabetik sıraya sokulmuş elde edilen bilgiler eklenerek daha mânâlı bir hâle getirilmeye çalışılmıştır.

Diğer taraftan Osmanlı unsurlarının konuştuğu lisana göre liste Türkçe, Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Ermenice, Farsça, Rumca, Yahudice ve diğerlerine (Almanca, Fransızca ve İngilizce ve saire) göre de tasnife tâbi tutulmuştur. Listenin bir yorumu tamamı neşredildikten sonra yapılacaktır.

16 Temmuz sene 324 tarihinden itibaren gerek Dersaadet'te gerek vilâyatta elsine-i muhtelife üzre neşrine ruhsat verilen gazete ve risâlelerin isimleriyle mahâll-i tab'ı ve eshâbını mübîn olarak huruf-u hece üzre tertib olunan cedvelidir. [6]

1. *Açıksöz*: Bahriye çarkçı kolağalarından Mehmed Ali bin Mustafa, Dersaadet, Tr, günlük.
2. *Âdem*: Selânik Ziraat Müdürü Nesib Bey, Selanik, Tr - R - Bul, haftalık.
3. *el-Adl*: Mehmed Safa, Dersaadet, Tr - Ar , haftalık, ileride günlük (I. s. 4)
4. *Âf-tâb*: Rodos'ta Tefeyyüz Kütüphanesi sahibi teb'a-i Osmaniye'den Süleyman Fuad Efendi - Cezaiyir-i Bahr-i Sefid, şimdilik haftalık, ileride günlük.
5. *Âf-tab*: Yazıcı Osman Efendi, Edirne, haftada üç defa (I. s. 6)
6. *Ahâli*: Ermenice *Manzume-i Efkâr* ga-

---

[2] Münir Süleyman Çapanoğlu, "Cart Beyim", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1963, C. 6, s. 339.

[3] Bu iki gazete kataloglara girmiştir. Hasan Duman, *İskanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, İstanbul, 1986, s. 54, 69; *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Ankara, 1987, s. 44 (Çıngırak). Bundan sonra sık sık atıfta bulunacağımız bu iki katalogdan ilkini I, ikincisini ise II rakamı ile ifade edeceğiz. *Cart Beyim* için: I s. 54; II s. 36.

[4] *Takvim-i Vekayi*, nu. 102 (12 Kânun-i sânî 1324) s. 11-12; T.V. nu. 130 (9 Şubat 1324) s. 1-4, T. V. nu. 144 (23 Şubat 1324) s. 5-8; T. V. nu. 145 (24 Şubat 1324) s. 9-12; T. V. nu. 146 (25 Şubat 1324) s. 13-16; T. V. nu. 157 (8 Mart 1325) s. 17-20.

[5] İsmail Hakkı (Tevfik Okday), La Presse Musulmane, *Revue du Monde Musulman*, Volume VIII, nu. V (Mai 1909), s. 97-139.

[6] Listede olmayan bilgiler tarafımızdan eklenmiştir.

zetesi sahibi Ohannes Ferid, Dersâadet, Tr, günlük, musavver. Gazetenin müdürü ve başmuharriri Mevlânzâde Rıfat (1872 - 1930) Bey'dir (I. s. 8, II. s. 4)

7. *Ahâli*: *La Liberta* gazetesi sahib-i imtiyaz ve müdürü Liacho veled Santo Vardini, Selanik, Tr - Er - Bul - İty - İsp, günlük (Groc- Çağlar, s. 96)

8. *Akçağlayan* : Bursa'da Babaefendi Dergâhı seccade-nişini Mehmed Baha Bey, Bursa, haftalık. M. Baha, Muhiddin Baha ile Hakkı Baha (Pars) kardeşlerin babasıdır.

9. *Akıl* : *Serbestî* gazetesi sahibi Mevlânzâde Rıfet Bey, Dersaadet, aylık (II. s. 6; S. Ö. , s. 488).

10. *Aks-i Seda*: Samsun matbaası sahibi Avnizâde Cemil Efendi, Samsun, Tr, haftada iki defa (II. s. 6; S. Ö., s. 488)

11. *Akşam*: *Köylü* (İzmir) gazetesi sahibi İsmail Sıtkı (Oğuzbeyoğlu, Avukat, öl. 8. 6. 1963), Aydın, Tr, günlük (Kaygusuz, s. 41). İ. Sıtkı, Damad Ferid Paşa'nın I. kabinesinde Adliye Nazırı oldu (Biren, c. 2, s. 142)

12. *Akşam*: *Vatan* gazetesi sahibi Ahmed Kâmil Efendi,Dersaadet, Tr, musavver, günlük.

13. *Âlem*: Vilâyet-i Mümtaze Kalemi hülefasından Yakovalızâde Arif Efendi, Dersaadet, Tr - Fr, haftalık (I. s. 13; II. s. 8; Groc, Çağlar, s. 60; Özön, s. 11)

14. *Âlem-i İslâm*: Rusümat Emaneti Tahrirat Kalemi müsevvidlerinden Abdülkadir Bey, Dersaadet, Tr - Ar, günlük.

15. *Amid*: Diyarbekirli Mehmed Şükrü, Dersaadet, Tr, günlük ve yine aynı isimle haftalık (I. s. 17; II. s. 11; Tütengil, s. 5, dn. ı). Tam adı *Amid-i Sevda*'dır.

16. *Anadolu* : Mehmed Burhaneddin, Konya, Tr, günlük (I. 18; s. 11; Önder s. 12)

17. *Arkadaş*: Tüccardan Yusuf Şinasi Efendi, Selânik, Tr, musavver günlük.

18. *Arnavudluk*: Dersaadet Muhallebiciler Kethüdası İlbasanlı Mehmet Tevfik Efendi, Dersaadet, Tr - Arn, günlük.

19. *Arz*: *Şura-yı Ümmet* gazetesi heyet-i tahririyesinden ve te'ba-yi Osmaniye'den İhsan Efendi, Dersaadet, Tr, haftalık.

20. *Asker*: Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından Osman Senaî (Erdemgil), Dersaadet, Tr, haftalık.Haftalık kaydına rağmen *Asker* ayda iki defa neşrolunmuştur. İlk sayısı 21 Ağustos 1324 (3 Eylül 1908) tarihini taşımaktadır. Tesis tarihi olarak "11 Temmuz 324 yevm-i mesudu"nu ilân etmektedir. Osman Senaî Bey müessis ve başmuhuarriri, İbnüssırrı Ahmet Cevdet ise müdürü olarak görünmektedir. Bu zât Mustafa Namık Çankı'nın (ölüm haberi Cumhuriyet, 12. 3. 1965) kardeşidir. Askerler tarafından çıkarılan en dikkate değer mecmualardan biridir. RMM (nu. x, Octobre, 1908, s. 337). Osman Senaî'nin çok tanınan bir askerî muharrir olduğuna işaret etmektedir. Tamamı 28 sayıdır (I. s. 27; II. s. 17; S. Ö. s. 491; TBMM s. 15).

21. *Âsman*: Te'ba-yı Osmaniye'den Mehmet Rauf Bey, Dersaadet, TR, onbeş günde bir defa.

22. *Asya*: Hamidiye Ticaret Mektebi'nden mezun Dimitri Efendi, Rum harfleriyle Türkçe, musavver günlük.

23. *Aşiret*: Bedirhanzâde Ahmet Süreyya Bey, Dersaadet, bir tarafı Türkçe, diğer tarafı Kürdçe, haftalık.

24. *Âşiyan*: Zonguldak naib-i sâbıkı Salih Sırrı Efendi, Dersaadet, Tr, musavver haftalık. İmtiyaz sahibi S. Sırrı Bey, müessisi oğlu Mustafa Namık (Çankı), müdürü ise diğer oğlu Ahmet Cevdet'tir. Muharrirleri: Tevfik Fikret, Ali Suad, Ahmet Şuayb, İsmail Müştak (Mayakon), Ali Kâmi (Akyüz), Celâl Sahir (Erozan), Aynîzade Hasan Tahsin, Hüseyin Siret (Özsever), Süleyman Fehmi (Arnavutluk Maarif Nâzırı oldu ve katle-

dildi), Faik Âli (Ozansoy), Ahmet Haşim, Menemencioğlu Edhem, Dr. Ali Süha (Delilbaşı), Raif Necdet (Kestelli), Aka Gündüz, Ali Fuad (Matbuatta Köse İmam adıyla tanınırdı. Eski mülkiye kaymakamlarından olup 1940 -1941 yıllarında öldü). 26 sayılık tam kolleksiyonu bir çok kütüphanede bulunmaktadır. RMM (nu. x, Octobre 1908, s. 336) mecmuanın başka edebiyatlardan yaptığı iktibaslara dikkati çekmektedir (I. s. 30-31, II. s. 19; S. Ö. s. 491; TBMM s. 16; Özön, s. 25).

25. *Az Çok*: İzmir tüccarından Aristaki veled Kostanti Atanaşula Efendi, İzmir, Tr, musavver günlük. Bu gazetenin Fransızca nüshasının çıktığı biliniyorsa da Türkçe nüshası kataloglara girmemiştir (Groc-Çağlar, s. 184).

26. *Bağçe*: Necip Necati Efendi, Selanik, Tr, musavver haftalık. Edebiyat tarihimizin ve sade Türkçe hareketinin alemi olan mecmuadır ((I. s. 38; II s. 24; Özön, s. 32).

27. *Bağdad*: Süleymanbeyzâde Murad Bey, Bağdad, Ar - TR, günlük.

28. *Bahr-i Siyah*: Yanko Yuanidi, Trabzon, Tr, haftada bir veya iki defa. (Hakkında bilgi için: Albayrak, a.g.e., s. 54-55).

29. *Bârika*: Laz Hüseyinefendizâde Mehmet Pertev Efendi, Konya, haftalık. Konya'da çıkan ilk edebî dergi olarak kabul edilmektedir (Önder, s. 46). Kütüphanelerde tam bir kolleksiyonu görülmüyor (I. s. 40; II s. 26; Özege, s. 493).

30. *Barika-i İrşad*: Abdülkerim Fehim Efendi, Bursa, Tr, şimdilik haftalık, ileride günlük. İlk iki sayısı kütüphanelere girmiştir (I s. 41; II s. 26). 18 sayfalık ilk sayının büyük kısmı edebiyata ayrılmıştır. Bursa'nın ünlü Emrî matbaasında basılıyordu (RMM nu I-II, 1909, s. 174).

31. *Basiret*: Erdek kaymakam- ı sâbıkı Ali Efendi, İstanbul, Tr, günlük. Basiretçi Ali'nin Meşrutiyet'in ilânından sonraki gazetecilik safhasının ürünü olan bu gazete ancak 19 sayı neşredilebilmiştir (I s. 41; II s. 27; Özege, s. 494). Gazete hakkında bir araştırma basılmıştır (İlhan Yerlikaya, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Hayatında Basiret Gazetesi*, Van, 1994 250 s.). Bu araştırmada ihmâl edilen bir ansiklopedi maddesi: "Basiret Gazetesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1960, C. 4, s. 2132-2140.

32. *Bayram*: *Şems* ve *Cingöz* gazeteleri sahibi İran te'basından Seyyid Hasan Efendi, İstanbul, Tr, günlük. 28 Ekim 1908'de Ramazan bayramının ikinci günü çıkmıştır. Kütüphanelerde sadece bu nüshası bulunmaktadır (I s, 42; II s. 28; Özege, s. 494).

33. *Bedayi*: Mülga Askerî Müdde-i Umumiliği Başkatibi, te'ba-yı Osmaniye'den Beşir Mecid Efendi, İstanbul, Tr - Ar, günlük.

34. *Benim Gazetem*: *Musavver Terakki* ve *Geveze* gazeteleri sahib-i imtiyazı Kirkor Faik, İstanbul, Tr, musavver günlük.

35. *Bergama*: Bergama'da mukîm Yenişehirli Rasih Bey, Bergama, Tr, haftalık.

36. *Berk*: Vilayet Mektubî Kalemi Mümeyyizi Şerif Necmi, Bağdat, Tr - Ar, haftalık.

37. *el-Beyan*: Dava vekillerinden Avni İshak Efendi, Beyrut, Tr - Ar - Fr, günlük. Gazete, Türkçe kataloglara girmemiştir. Çıktığına dair RMM'de bulunan bir kayıt Groc-Çağlar (s. 60) tarafından nakledilmiştir.

38. *Bî-taraf*: Aydın Nafıa Başkâtibi Fuad Bey, Aydın, bir sayfası Farsça, diğer sayfası Türkçe, şimdilik haftada iki defa, ileride günlük.

39. *Bosna*: Maarif Nezareti mülga kütübü ecnebiye muayene memurlarından Mehmet Nureddin Efendi, İstanbul, Tr - Bul, haftada iki defa. Kataloglarda (I s. 49; II. s. 33) ilk iki sayısı görülüyor.

40. *Boşboğaz* : Muharririn-i Osmaniye'den Hüseyin Rahmi Bey, İstanbul, Tr, musavver, mizah, haftalık. Tam adı *Boşboğaz ile Güllâbi* olan bu mizah mecmuasının sahibi H. R. Gürpınar; nâşiri ise Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığıraçan idi. İlk sayısı 6 Ağustos 1908'de son (36.) sayısı ise aynı senenin 14 Aralık günü çıkmıştır. Muharrirlerinden Ahmed Rasim, H. R. Güpınar ve M. Cemal Kuntay'ın mizâhi yazıları bilhassa zikre değer. Geniş bilgi için: Sadi Borak, "Boşboğaz", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1963, C. 6, s. 3019; M. S. Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, İstanbul, 1970, s. 62; Özön, s. 41-42.

Kısaltmalar

Albayrak : Hüseyin Albayrak; *Trabzon Basın Tarihi*, Ankara, 1994.
Ar: Arapça
Arn : Arnavutça
Biren : Mehmet Tevfik Biren; *II. Abdülhamid Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, İstanbul, 1993.
Bul : Bulgarca
Er : Ermenice
F : Farsça
Groc-Çağlar: G. Groc, İ. Çağlar, *La Presse Française de Turquie de 1795 a nos jours*, İstanbul, 1985.
İsp : İspanyolca
İty: İtalyanca
Kaygusuz: Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955.
Kr : Kürdçe
Önder: Mehmet Önder, *Konya Matbuatı Tarihi*, Konya, 1949.
Özön : Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul, 1954.
R : Rumca
RMM : *Revue du Monde Musulman*
S. Ö. : Seyfeddin Özege, *Bağış Kitapları Kataloğu* , C. 6, Erzurum, 1989.
TBMM: *TBMM Süreli Yayınlar Kataloğu*, (Haz. Fevzi Çelik, Sevgi Akyüz), Ankara, 1987.
Tr : Türkçe
Tütengil: Cavit Orhan Tütengil, *Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz*, İstanbul, 1966.

Semih Nuri
27. 4, 1944, Akbaba, Sayı: 8

MİLLÎ ŞEF DÖNEMİNDE YÖNETİM VE BASIN HAYATI

Cemil Koçak

Bu yazıda, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)* adlı araştırmamda da üzerinde durduğum gibi, Millî Şef döneminin basın hayatına ilişkin bazı bilgiler sunmak ve bu arada, bazı gözlemlerimi de aktarmak istiyorum.

1931 tarihli Matbuat Kanunu, 28 Haziran 1938 tarihinde geçirdiği değişiklikler ile, hükümete önemli yetkiler tanıyordu.

Bir kere, gazete ve dergi yayınlamak için, gazete ve derginin çıkacağı yerin en büyük mülkî amirinden (validen ya da kaymakamdan) ruhsatnâme (izin) alınması gerekiyordu (md. 9).

Dolayısıyla, hükümet, yeni bir yayına izin verip vermemekte tamamen serbestti.

Ayrıca, gazete ve dergi yayınlamak için, gazete ve dergi çıkaracak olanların, bir bankadan, gazete ve derginin çıkacağı yerin nüfusuna göre, 1.000 ilâ 5.000 TL arasında bir garanti mektubu vermeleri zorunluydu (md. 9).

Diğer yandan, "sui şöhret" sahibi olanlara yayın çıkarma hakkı tanınmıyordu (md. 12).

Basın, iç ve dış politika konularında, ancak belirli sınırlar içinde yazabiliyor, haber yayınlayabiliyordu.

Bu dönemde basındaki başyazılar, genellikle dış politika konularıyla ilgilidir.

Fakat bu tür yazılar, her zaman hükümetin saptadığı siyasal çizginin içinde kalıyordu.

Gerçi dış politikada saptanan dengeli tutum basına da yansıyordu.

Bu anlamda basında farklı siyasal tutumlar, farklı eğilimler görülebiliyordu.

Hatta bu tür farklı siyasal eğilim taşıyan haber ve yazılara hükümetçe adeta göz yumuluyordu.

Ancak bu hoşgörü belirli sınırlar için geçerliydi. Hükümetin o sıradaki dış politika tutumundan tamamen farklı yazılar sert tepki ile karşılanıyordu.

Nihayet, Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi gereğince, "memleketin umûmî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı, İcrâ Vekilleri Heyeti kararı ile, gazete ve mecmualar, muvakkaten tâtil olunabilir[di] (...) Bu sûretle kapatılan bir gazetenin mesûlleri, tâtil müddetince, başka bir isimle gazete çıkaramaz"lardı.

Basın, iç politikaya geniş yer ayıramazdı.

Bu alanda biraz ileri gitmek, hükü-

metin sert tepkisine neden oluyordu.

Ayrıca, unutulmaması gereken bir diğer önemli nokta da, 1940 yılından itibaren İstanbul'da sürekli sıkıyönetim olduğudur.

Basın (ki, bu dönemde hemen hemen tamamı İstanbul basınıydı), hem hükümetin, hem de sıkıyönetimin sıkı denetimi altındaydı. [1]

Savaşla ilgili haberler ise, herhalde panik yaratmamak için olacak, Matbuat Umum Müdürlüğü'nün emri ile, ancak tek sütun üzerinden yazılabiliyordu.

Bu dönemde gazete kağıdı ithâl ediliyordu. Savaşla birlikte, ithâlâtta karşılaşılan zorluklar nedeniyle, gazete kağıdı temininde meydana gelen güçlükler ve darlıklar sonucunda Millî Korunma Kanunu'na dayanılarak ve değişik zamanlarda alınan kararlarla, gazete kağıdı tüketimi sınırlandırılacak ve bu nedenle de gazeteler, çok defa ancak dört sayfa yayınlanabilecektir. [2]

Zaten basında tirajlar da yüksek sayılmazdı. 1943-1945 yılları arasında gazete tirajları şöyleydi:

Cumhuriyet	: 16.000
Ulus	: 12.000
Tan	: 12.000
Yeni Sabah	: 10.000
Vatan	: 7.000
Vakit	: 4.000 [3]

Hükümetin basın üzerinde uyguladığı sıkı denetimi kolaylaştıran önemli bir başka siyasi faktör daha vardı.

Büyük gazete sahiplerinin, aynı zamanda, CHP mebusu olmaları, bu konuda önemli bir işlev görüyordu.

Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nâdi, *Vakit* gazetesinde Asım Us ve *Tanin* gazetesinde de Hüseyin Cahit Yalçın, hem gazetenin sahibi, hem de CHP mebusu idiler.

Bu konuda, 1939 tarihli CHP Nizamnâmesi'nde "Partili Gazetecilerin Riâyet Edecekleri Noktalar" adını taşıyan bir de hüküm vardı (md. 160):

"Sahibi partili olan gazete ve mecmuaların yazıları ile parti âzâlarının neşriyâtı, parti prensipleri bakımından göz önünde tutulur.

Partili gazeteciler, mecmua sahipleri ve muharrirlerle bu yolda görüş birliğine yarayacak temas ve toplantılar yapılır.

Partililer, sermâyesiyle alâkalı, idâresinde müessir bulundukları gazete, mecmua ve matbualarda parti program ve nizamnâmesine, iç ve dış siyâsetin ana hatları ile yüksek devlet menfaatlerine aykırı düşen yazıları neşrettiremezler."

Bu dönemde basında görülen ilginç bir özellik de, dil reformuna gösterilen yakın ilgi ve konuya ilişkin sık sık rastlanan yazılardır.

Basında dil reformunun ateşli bir biçimde sürmesi özellikle dikkati çekiyor.

Gotthard Jaeschke'nin hazırladığı döneme ilişkin *Türkiye Kronolojisi*'nde de, basında bu alandaki yazı ve tartışmaların hayli sık zikredilmesi, bu bağlamda ele alınmalıdır.

Türkçe sözcüklerin ortak bir biçimde ve doğru olarak yazılması için bir imlâ kılavuzunun hazırlanması gerektiğine ilişkin yayınlar üzerine, bu tür bir kılavuz da hazırlanacaktır.

Bu dönemde basın üzerindeki sıkı denetim, çeşitli anılarda her zaman aynı şekilde aktaralıyor.

Örneğin, Metin Toker bu konuda

---

[1] Bu konuda ayrıntılı bilgi ve çeşitli örnekler için bkz. Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, s. 124-149 ve 295-314.

[2] Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, s. 332-334.

[3] Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, s. 71-74.

şunları yazıyor:

"Ben 1943'de Cumhuriyet gazetesinde çalışmaya başlamıştım. Yazı İşleri Müdür Yardımcısı Ahmet İhsan (İhsan Ağabey) idi. Onun arkasındaki dolapta, bir dosya kilitli dururdu. Dosya, yasak kararlarının dosyasıydı. Gün geçmezdi ki, Birinci Şûbe'den bir memur gelip, yeni bir yasak kararını getirmesin ve dosyayı şişirmesin...

Sonradan bu dosyayı gözden geçirmek fırsatını bulmuşumdur. Neler yoktu ki... Hangi haberin kaçıncı sayfada, kaç sütun üzerine, hangi puntolu harflerle gösterilmek gerektiğinden, hava durumunun yazılmaması emrine kadar... (...) Gazetelere gelen emirler arasında bazen nasıl yorumlar da yapılması gerektiği bildiriliyordu. Bunların bile yetmediği tehlikeli ve kritik anlarda, Millî Şef kaşlarını gösterişli bir şekilde çatıyor, istemediği havayı dağıtıyordu. (...)

Başka emirlerde ise, Millî Şef, hatta Millî Şef'in âilesiyle ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu, mutlak hâkim İsmet İnönü'nün kudretini dosta düşmana gösterecekti. Bundan dolayıdır ki, bütün harb yılları esnasında, Cumhurbaşkanını bir konserde, bir temsilde, at yarışlarında gösteren fotoğraflar, 'devlet zoru' ile gazetelerde çarşaf çarşaf yayınlandı. (...) Gene gâyet iyi hatırlarım... Bir gün Cumhuriyet gazetesine Basın Müdürlüğü'nden telefon edilmişti ve Sayın Bayan İnönü'nün İstanbul'a teşrifleri haberi, birinci sayfada değil de, iç sayfada verildi diye bir güzel zılgıt geçilmişti." [4]

Vatan gazetesinin sahibi Ahmet Emin Yalman ise, anılarında, daha sonraki bir tarihte, Başvekil Şükrü Saraçoğlu ile bir görüşmesini şöyle anlatıyor:

"Tenkitten hoşlanmıyorsanız, neden sansür koymuyorsunuz? 'Tenkitte hürsünüz' diyorsunuz. Biz de görev ve sorumluluğumuzun gereği olarak, bu özgürlüğü memleketin yararına kullanmak zorunda kalıyoruz. Derhal başımız belâlara uğruyor. Halbuki siz apaçık sansür usûlünü yürütseniz, bizim hiçbir sorumluluğumuz kalmaz. Sorumluluk size geçer. Siz de rahat edersiniz, biz de...

[Saraçoğlu'nun yanıtı şöyle olur:] 'Ben sansür koymam... Anayasanın dışına çıkmam... Fakat sen haddini bileceksin... Bunu aşmayacaksın... Aşarsan, cezânı göreceksin!" [5]

Bu dönemde basında çalışanların anıları bu tür öykülerle doludur.[6]

Basın üzerindeki sıkı denetimin sonucunda, basına verilen cezâları, toplu olarak, bir tablo içinde görmek, bu konuda bir izlenim edinilmesine yardımcı olacaktır.[7]

---

4 Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 24-26.

5 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim*, (Cilt 3), s. 305.

6 Nadir Nâdi, *Perde Aralığından*, 24, 50 ve 130-141; Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, s. 243-246; Zekeriya Sertel, *Hatıralarım*, s. 235-238; Cihat Baban, *Politika Galerisi*, s. 286-289; Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, s. 117-118; Emin Karakuş, *İşte Ankara*, s. 24-30; Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim, Geçirdiklerim*, (Cilt 4), s. 7; Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi*, s. 160-166.

7 Dönemin basın hayatına ilişkin daha geniş ve somut bilgiler için bkz. O. Murat Güvenir, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Basını*.

BASINDA KAPATMA KARARLARI (1939-1945) (*)

Gazete veya Derginin adı	Toplam Kapatma Süresi (**)	Kapatma Sayısı	Kapatan Makam
Cumhuriyet	5 ay 9 gün	5	3 kez hükümet ve 2 kez sıkıyönetim
Tan	2 ay 13 gün 12 Ağustos 1944 tarihinden itibaren süresiz olarak kapatıldı)	7	4 kez hükümet ve 3 kez sıkıyönetim
Vatan	7 ay 24 gün. (30 Eylül 1944 tarihinden itiaren süresiz olarak kapatıldı)	9	5 kez hükümet 4 kez sıkıyönetim
Tasviri Efkar	3 ay	8	4 kez hükümet 4 kez sıkıyönetim
Vakit	12 gün	2	1 kez hükümet ve 1 kez sıkıyönetim
Yeni Sabah	6 gün	3	1 kez hükümet 2 kez sıkıyönetim
Akbaba	47 gün	4	1 kez hükümet 3 kez sıkıyönetim
Son Posta	11 gün	4	4 kez hükümet
Haber	10 gün	2	2 kez hükümet

(*) Bu tablo, günlük gazete koleksiyonlarının taraması sûretiyle hazırlanmıştır. *Ayın Tarihi* dergisinde 1940 yılı sonundan itibaren her ay kapanan/kapatılan basın organlarının adı verilmektedir.

(**) Cezâ süresi, her zaman fiilî kapatma süresine eşit değildi. Basın organlarının, yeni bir emirle, daha önce yayına başlamaları mümkün olabiliyordu.

ALMAN/NAZİ PROPAGANDASINA KARŞI TAN GAZETESİ

Ancak Türkiye'de görülen Alman/Nazi propagandasına karşı *Tan* gazetesinde siyasi/ideolojik bir mücadele açılmıştı. Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu'nun imzalanmasından sonra *Tan* gazetesinin Alman/Nazi propagandası aleyhindeki kampanyası hız kazancaktır.

"İki sene evvel üniversite gençliğini avlamak için Divanyolu'nda açılan Alman istihbarat bürosunu kapattıran Tan'ın neşriyatı olmuştur." [8]

Tan gazetesi, *Türkische Post* ile Beyoğlu gazetelerinde görülen Alman/Nazi propagandasına karşı Türk Hükümeti'nin dikkatini çekmeye çalışıyordu.[9]

Tan gazetesinin bir başka haberi ise şöyleydi:"*Tan*'ı Almanya'ya sokmuyorlar." [10]

Tan gazetesinde bu sırada sık sık Zekeriya Sertel imzalı ve Alman aleyhtarı yazılar yayınlanıyordu.[11]

Tan gazetesinin Alman/Nazi aleyhtarı mücadelesi Berlin'in karşı atağı ile sonuçlanacak ve Alman firmalarınca *Tan* gazetesine verilen ilan ve reklamlar kesilecektir. Bayer firması, gazeteye reklam vermekten vazgeçen Alman firmalarından sadece bir tanesiydi.[12] Hatta gazetenin satın alınması dahi teklif edilmişti. *Tan* gazetesi, gazetenin Deutsche Orient Bank tarafından satın alınmak istendiğini açıklıyordu.[13] Bununla birlikte, *Tan* gazetesinin gazete üzerindeki baskı iddiaları, gerek Bayer firması, gerekse Deutsche Nachrichten Büro (DNB) tarafından tekzib edilecektir. [14]

Alman firmaları, *Tan* gazetesinin yanı sıra, Alman malı fotoğrafmakinalarının *Akbaba* mizah dergisine verilen ilan ve reklamlarını da kesmişlerdi. Alman firmalarının gerek *Tan* gazetesi, gerekse *Akbaba* dergisi üzerindeki söz konusu ekonomik/malî baskıları, *Akşam*, *Son Telgraf* ve *Yeni Sabah* gazeteleri tarafından sert bir biçimde protesto edilecek, ancak *Cumhuriyet* gazetesi bu protestoya katılmayacaktır.[15]

Tan gazetesi, Nazi Partisi'nin Yabancı ülkeler Organizasyonu (AO) hakkında da geniş bilgiler yayınlıyordu:

"Ankara, İstanbul ve İzmir'de mahallî gruplar vardır ve bunlar memleket grubu şefinin emri altında çalışırlar. (...) Bütün bu gruplar, 'Landesgruppenleiter' adını taşıyan memleket grubuna bağlıdırlar. Bütün teşkilât, memleket grubu emrinde çalışır. Memleket grubunun şefi 'L' isminde (...) bir Almandır. Bu şefin emri altında çalışan muavinlerden bir kısmı, hükümet hesâbına çalışan ve Türkiye bütçesinden maaş alan Almanlardır. Meselâ, Anka-

---

8 Zekeriya Sertel, "Tan'ın Kazandığı Büyük Dâvâ", *Tan* (15.5.1939).

9 *Tan*, (2.8.1939).

10 *Tan*, (2.8.1939).

11 *Tan*, (20.11.1939).

12 *Tan*, (25.11.1939).

13 *Tan*, (25.11.1939).

14 *Tan*, (9.12.1939).

15 *Tan*, (22.11.1939).

TAN

GÜNLÜK SİYASİ HALK GAZETESİ

Avrupa Harbinin Son Günleri

LONDRA BİLDİRİYOR:

Batı Kıtalarile, Doğu Kıtaları Birkaç Saat İçinde Birleşirse Hayret Edilmiyecektir.

Mareşal Makenzen ve Kayserin Oğlu Prens Ogüst te Esir Edildi

Holanda'da Harekâtta Bulunan Kanadalı Birlikler de Dün Şimal Denizine Vardılar - Leipzig de Düşüyor

İngiltere'de Seçim Kavgası Başladı

M. Zekeriya SERTEL

TİCARET BAKANLIĞININ TEBLİĞİ

Zeytinyağı, Ekmek Kartlarındaki Kuponlarla Halka Dağıtılacak

Ellerinde Yağ Bulunanlar da Stokları Bir Beyanname ile Bildirecekler

Harbin Türk Piyasalarında Tesirleri

Türk Sporcuları

ra'daki şef muavini, Türk mekteplerinin birinde Almanca hocasıdır.

Bu bekçilerin vazifeleri şunlardır: Nazizme karşı sempati gösteren Türk unsurların kitap, mecmua ve gazete çıkarmalarına yardım etmek... Yahudi düşmanı neşriyâtı para ile himâye etmek, yerli Nazileri merkezle temâsa geçirmek, bunlarla görüşmeler neticesinde memleket hakkında öğrendiklerini rapor hâlinde merkeze bildirmek... İstanbul, Ankara ve İzmir'de ecnebi dilinde kitap, gazete ve mecmua satan yerlerde dolaşarak, Türk ve ecnebi bütün okuyucuların ne gibi eserler okuduklarını ve temâyüllerini tesbit etmek ve buralarda Nazizme sempatik kimseler elde etmek. (...)

İstanbul'daki teşkilât daha geniştir. Faaliyet tarzı daha mütenevvidir. İstanbul'da propaganda ve istihbârat işleri ile meşgûl olan müesseseler şunlardır: Tötonya (Teutonia) Kulübü, Alman Kilisesi, DNB (Deutsche Nachrichten Büro) Ajansı, Türkische Post gazetesi, bar ve birahâneler... Tötonya (Teutonia) Kulübü, Alman mahallî teşkilâtının merkezidir. Alman ve Nazi dostları olan Türkler burada verilen müsâmerelere, balolara, eğlencelere dâvet olunur[lar]. Türk muhitlerine girmek husûsunda burada tesis edilen dostluklardan istifâde edilir." [16]

Tan gazetesine göre, Alman/Nazi propagandasının hedefi, *Tan* gazetesini Alman düşmanı olarak göstermek ve Türk Hükümeti'nce kapatılmasını sağlamaktı.[17]

16 *Tan*, (10-11.12.1939).

17 *Tan*, (21.11.1939).

"Almanlar, Türk-Sovyet Dostluğunu Bozmak İçin Uğraşıyorlar."[18]

"Türkiye'deki Alman propagandasının Gizli Faaliyeti: DNB (Deutsche Nachrichten Büro) Alman Ajansı'nın Mümessili Brel, Alman Propaganda Servisinin İstanbul ve Türkiye Ajanıdır. Gizli teşkilâtın bütün mensupları Brel'in emri altında çalışırlar."[19]

"Alman propaganda servisinin taktiği, Türk matbuatını susturmak ve sonra da Sovyetler [Birliği] ile Türkiye'inin arasını açmaktır."[20]

Zekeriya Sertel, yine *Tan* gazetesinde yayınlanan, "Dahilde Yabancı Propagandaya Set Çekmeliyiz" adlı makâlesinde şunları yazıyordu:

"Alman propagandasının Türkiye'deki hedefi ikidir: Biri, münevverler arasında Nazi rejimini yaymak ikincisi [ise], Türkiye'nin müttefikler ve dostları ile arasını bozmak..."[21]

Zekeriya Sertel, yine aynı makâlesinde, Almanya tarafından yayınlanan Beyaz Kitap'ın Türkiye'de kütüphanelere ücretsiz dağıtıldığını, Alman tüccarların mal stokladığını ve Almanya ile mevcut bir ticaret antlaşması ve İngiltere'nin de Türkiye ile ticareti geliştirmek gibi bir amacı olmadığından, bundan sonra Türkiye'ye artık mal gelmeyeceği ve bu nedenle de fiyatların yükseleceği yolunda propaganda yaptıklarını açıklıyordu.[22]

Tan gazetesinin bu dönemde Türkiye'deki Alman/Nazi propagandası hakkında verdiği bilgiler, görüldüğü gibi, daha sonra bu konuda yazılanları doğrulayacaktır.

TAN

GÜNLÜK SİYASİ HALK GAZETESİ

Cumartesi 26 İKİNCİ TEŞRİN 1938

ATATÜRK (Albümü)

İngiltere - Fransa Müzakereleri Bitti

İsmet İnönü'nün Beyanatı

Alman Hariciye Nazırı Parise Gidiyor

Heyetler Dönerken

Matem Düğümü Çözülmeden

İspanyol Sefaretine Uğrayan Her Gazeteci Şu Cevabı Alıyordu: "Konuşmıya Değil, Ağlamıya Geldik.."

Leh - Çek Musademeleri

Hudutta Kanlı Çarpışmalar Oldu

Atatürk Daimi Ankara Mebusu Kalacak

Atamızın Son Günleri

---

[18] *Tan*, (8.12.1939).

[19] *Tan*, (9.12.1939).

[20] Zekeriya Sertel, "Alman Propagandasının Hedefi Nedir?", *Tan*, (9.12.1939).

[21] Zekeriya Sertel, "Dahilde Yabancı Propagandaya Set Çekmeliyiz", *Tan* (12.12.1939).

[22] Zekeriya Sertel, "Dahilde Yabancı Propagandaya Set Çekmeliyiz", *Tan* (12.12.1939).

ALMANYA'NIN TURK BASINI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Türk basınının Alman yanlısı bir basın haline getirilmesi ve Türk basınında görülen Alman aleyhtarı tutuman tamamen ortadan kaldırılması için önlemler alınması isteğini, Türk Hükümeti'ne iletmesi için, Papen'e tâlimat vermişti.

Ribbentrop, daha da önemlisi, İngiltere tarafından satın alındığını ileri sürdüğü, basında ve radyoda görevli önemli kişilere doğrudan etkide bulunmak gereğinde işaret ediyor ve bu kişilere, bu amaçla, birkaç milyon değerinde dövizin derhal sunulabileceğini bildiriyordu. [23] Alman ajanları, bu paraları, bazı Türk gazetecilerinin, yazı işleri görevlilerinin ve hatta gazete sahiplerinin satın alınması için kullanacaklardı.[24]

Almanya, Türk basınını ticarî alanda da baskı altında almaya çalışacaktır. Almanya, gerek ilan ve reklam verme ya da vermeme, gerekse kağıt ihtiyacını karşılayan ülke olarak, "düşman" basına kağıt vermeme politikası ile, amacına ulaşmak için çaba harcayacaktır.

Glasneck, Alman-Sovyet savaşının başında, Türk basının hep Alman kaynaklı haberler kullandığını iddia ediyorsa da [25] bu, pek doğru görünmüyor. Çünkü, Matbuat Umum Müdürlüğü'nün emri ile, savaş haberleri ancak tek sütun üzerinden yazılabiliyordu ve basın, denge politikası gereğince, Berlin'in ve Moskova'nın resmî savaş tebliğlerini yan yana yayınlıyordu.

Alman Dışişleri Bakanlığı, 1941 yılının Haziran ayında, Türk basınını şöyle değerlendiriyordu:

Hükümetin ve CHP'nin resmî yayın organı *Ulus* gazetesinde, Ahmet Şükrü Esmer, devamlı müttefikler lehine yazı yazarken, aynı gazetede, Falih Rıfkı Atay, daha dengeli ve ılımlı yazılar yazmaya çalışıyordu. *Cumhuriyet*, *La Republique* ve *Tasviri Efkar* gazeteleri "Alman dostu" olarak değerlendiriliyor, buna karşılık, *Tan* gazetesi, sol eğilimli görülüyordu. *Yeni Sabah*, *Haber*, *Tan*, *Son Telgraf* ve *Vatan* gazeteleri, müttefik yanlısı olarak değerlendirilirken, *Yeni Sabah* ve *Haber* gazeteleri, Sovyet sempatizanı olarak görülüyordu.[26]

---

23 Zeliha Önder, *Die Türkische Aussenpolitik im Zweiten Ueltkrieg*, s. 139.

24 Johannes Glasneck, *Methoden der Deutsch-Faschistischen Propagandataetigkeit in der Türkei Vor und Waehrend des Zweiten Weltkrieges*, s. 14.

25 Johannes Glasneck, age, s. 14.

26 Johannes Glasneck, age, s. 15-16.

MÜTTEFİK VE MİHVER GÜÇLERİNİN TÜRKİYE'DEKİ PROPAGANDA ÇALIŞMALARI VE HEDEFLERİ

İngiltere ve Fransa ile Almanya arasında, Türkiye üzerinde, siyasal, ekonomik ve askerî alanlarda olduğu gibi, gerek kültürel, gerekse ideolojik propaganda alanında da rekâbet ve egemenlik mücadelesi devam ediyordu. Propaganda ve ideolojik mücadelenin temel hedefi, nüfûsun geniş kesimlerine seslenmekten çok, basın, aydınlar, mebuslar, subaylar, yüksek bürokratlar, parti yöneticileri, sanayi ve ticaret çevreleri ile işadamları ve yönetici mevkiideki sorumlu kişiler gibi, kamuoyunun etkin kesimlerini etkilemek ve kendi yanına çekebilmekti.

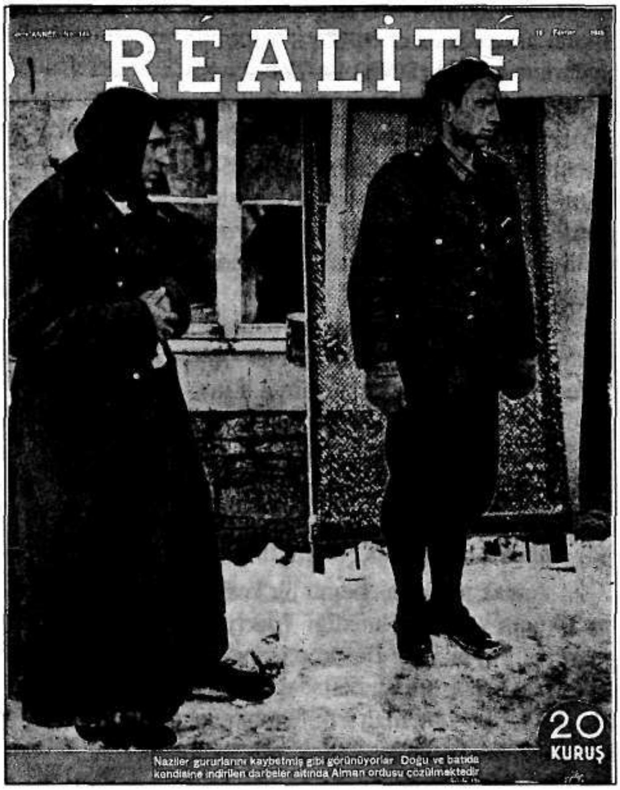

Türkiye'de müttefik propagandasına hizmet eden *Do You Speak English?*, *Parade*, *Images* ve *Realite* gibi yayın organlarının yanı sıra, Batılı ülkelirin haber ajasları, Türk basınının ve özellikle de Anadolu Ajansı'nın haber ihtiyacını % 50 ilâ 70 oranında karşılıyorlardı. Bunun yanı sıra, Deutsche Nachrichten Büro (DNB)'den % 20-25 ve Reuter'den de % 50 oranında haber alınıyordu. ABD'nin savaşa katılmasından sonra United Press de önem kazanacaktır.

Diğer yandan, Fransızca yayınlanan *Beyoğlu* ve *İstanbul*, Türkçe yayınlanan *Yeni Dünya* ve Goebbels'in Propaganda Bakanlığı tarafından yayınlanan ve Almanca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe yayın yapan resmî yayın organı *Singal* gibi dergiler ve Almanca yayınlanan günlük gazete *Türkische Post*, Alman propaganda organlarıydılar.

Türkische Post, genellikle Ber-

lin'in resmî tutumunun yansıtıyor ve Deutsche Bank tarafından finanse ediliyordu. İstanbul'daki Alman kitabevleri, *Deutsche Allgemeine Zeitung* ve *Volkische Beobachter* gibi gazeteleri serbestce satıyorlardı. Türkiye'de altı Alman haber ajansı faaliyet gösteriyordu. Bunlar arasında en önemlileri, Duetsche Nachricten Büro (DNB) ile Transcontinent Press (Alman Haber Ajansları Birliği) idi. Transcontinent Press (Alman Haber Ajansları Birliği)'nin Müdürü Fritz Fiala idi. Alman haber ajansları, günde dört haber bülteni yayınlıyorlar ve bunları İstanbul ve Ankara basınına dağıtıyorlardı.

İstanbul'da basınlan ve Almanca yayın yapan tek günlük gazete *Türkische Post* ise, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Almanya'nın ilk Ankara Büyükelçisi olan Nudolf Nadolny tarafından kurulmuştu. *Türkische Post*'un yöneticisi daha ileriki bir tarihte emekli General Ali İhsan Sabis olacaktır.[27]

Ancak nüfûsun önemli bir kesiminin okuma-yazma bilmediği Türkiye'de basın ve yayın yolu ile propagandanın etkisinin hayli sınırlı kalacağı açıktı. Bu tür propagandadan etkilenebilecek kesimler hayli dardı. Gerek müttefik, gerekse mihver devletlerinin propagandalarının seslenebileceği alan hayli sınırlıydı.

Diğer yandan, savaş sırasında, Alman radyo istasyonları, günde yedi kez, on beşer dakikalık, propaganda amaçlı Türkçe yayın yapıyorlardı. Bu programlardan dört tanesini Berlin, diğerlerini Bükreş, Sofya ve Tiran radyoları yayınlıyordu. Programlar, içerik olarak, haber, müzik ve eğlence programları niteliğindeydi ve yayın kaliteleri ve güçleri genellikle iyi olduğundan dinlenebiliyorlardı.

İtalyan ve Alman radyo istasyonları, 21 Kasım 1939 tarihinden itibaren Türkçe yayınlarına başlamışlardı. Londra Radyosu ise, 20 Kasım 1939 tarihinde Türkçe yayına başlamıştı. ABD'nin Türkçe radyo yayını da, NBC kanalı ile, 21 aralık 1941 tarihinde başlayacaktır.

Tıpkı basın yolu ile propaganda da olduğu gibi, radyo ile yapılan propagandanın da seslenebileceği alan son derece dardı.[28]

Basın yolu ile olsun, radyo yolu ile olsun, Alman ya da daha geniş bir bakışla mihver ve müttefik devletlerin

---

[27] Johannes Glasneck, *Methoden der Deutsch-Faschistischen Propagandataetigkeit in der Türkei Vor nud Waehrend des Zweiten Weltkrieges*, s. 10-12 ve 16; Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, s. 76.

İstanbul'da 1926 yılından beri Almanca olarak yayınlanan günlük gazete *Türkische Post* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, s. 44-45.

[28] Uygur Kocabaşoğlu, Türkiye'de radyo yayıncılığı üzerine yaptığı araştırmasında, bu konuda şu bilgileri veriyor:

"1938 yılında tüm yurttaki alıcıların % 70.2'si üç büyük kentimizde toplanmıştır. Bu üç büyükkentimizdeki alıcıların toplam alıcı sayısına oranı ise şöyledir: İstanbul % 48,8 Ankara % 14,6 İzmir % 6,8... Öte yandan, radyo alıcıları geniş ölçüde meskenlerde (...) bireysel yararlanmaya ayrılmış durumdadır. Meskenlerdeki alıcıların oranı 1938'de % 98,70 iken, 1939'da % 92,49'dur.

propagandalarının nispeten dar bir hedefe yöneldiği görülüyordu. Propagandaların hedefi, nüfûsun tümü değil, aksine, nüfûsun belirli ve etkin bir grubuydu. Çünkü Türkiye'de basının tirajının düşük ve radyo alıcı cihazı sayısının da son derece az olması, bu alandaki propagandanın gücünü büyük ölçüde azaltıyordu. Propagandaya hedef olanlar ise, ülkenin dış politikasına yön verebileceği düşünülen ya da hiç olmazsa bu konuda etkili olabilecek bazı gruplardı. Konuya bu açıdan yaklaşıldığı takdirde, propaganda hedeflerinin gerçekci olarak saptandığı kabul edilebilir.

Burada bir kez daha vurgulanması gereken önemli nokta, Alman propaganda hedeflerinin dar bir saha içinde seçilmiş olduğudur. Gerek basın, gerekse radyo ile yapılan propagandanın, alanının dar olduğu gibi, gücünün de önemli olmadığı söylenebilir. Türkiye'de görülen Alman/Nazi propagandası, diğer tarafsız ülkelerde görülen resmî Alman/Nazi propagandasından daha fazla değildi.

Yıl	Radyo Sayısı	Nüfûsa oanla 1.000 Kişiye Düşen Radyo Sayısı
1936	10.640	-
1937	22.800	1.4
1938	33.753	1.9
1939	56.076	-
1940	78.237	4.3
1941	91.216	-
1942	105.219	-
1943	134.769	-
1944	155.984	-
1945	176.262	-

1945 yılında bile tüm alıcıların % 53.6'sı İstanbul, Ankara ve İzmir'de bulunmaktadır. (...) Radyo sahiplerinin meslekleri [ise şöyledir] [1945 yılında] : % 41.23'ü genel hizmetler ve serbest meslek (memur, subay dahil), % 31.47'si ticarî meslekler... (...)

Radyo alıcılarının başlıca üç ülkeden - ABD, Almanya ve İngiltere(den) ithal edildiği ve İkinci Dünya Savaşı'na giden yıllarda Alman malı alıcıların piyasaya egemen olduğu görülmektedir." Uygur Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna*, s. 142, 145-147, 207-209.

Radyo istatistikleri için bkz. Cemal Kutay, *Ulus* (15.1.1939), Radyo yolu ile propaganda konusunda daha genel bilgiler için bkz. Johannes Glasneck, age, s. 16-17; Gotthard Jaeschke, *Türkei*, s. 37-38.

Yabancı radyo istasyonlarının umûma açık yerlerde topluca dinlenmemesine ilişkin 7 Temmuz 1940 tarihli ve tavsiye niteliğindeki CHP genelgesi için bkz. Gotthard Jaeschke, "Die Politische Entwicklung der Türkei Seit Ausbruch des Krieges", *Jahrbuch für Politik und Auslandskunde 1941*, s. 241.

Genel ve yüzeysel bir gözlemim de bu istatistiklere uygun düşüyor. Savaşın başlaması ile birlikte radyo alıcı cihazı ilanları basında daha fazla yer almaya başlayacaktır. En önemli radyo alıcı cihazı reklamları, Balupunkt, RCA, Körting, OPTA, AGA, Baltic, General Electric ve Marelli'ye aid idi.

Türk Matbaacılığı yabancı mecmuaların sağanağı altında: Başımıza gelenler!

Şevki (Çankaya)
3. 2. 1944, Akbaba, Sayı: 514

TÜRKİYE'DE YEREL BASININ GELİŞMESİ ÜZERİNE NOTLAR

O. Fırat

Emperyalizmin bir anlamda yeni bir ifade biçimi olan "küreselleşme" söylemi içinde Türkiye'de siyasette ve ekonomide özellikle son 15 yıldır yaşanan süreç, yazılı-sözlü basında da yansımasını bulmuştur. Son yıllarda "yükselen değerler"in gözde basın kuruluşu radyo-TV olmakla birlikte, yazılı basın da radyo-TV ile görünürde rekabet içinde ama gerçekte bütünleşmiş olarak, her ne kadar, önemini göreli olarak bir miktar kaybetmiş görünse de geleneksel "habercilik" anlayışının oldukça uzağında, bir siyasi-ekonomik çıkar sağlama aracı olarak halâ önemini korumaktadır. Bugün Türkiye'nin hemen hemen bütün illerinde ve pek çok ilçesinde yazılı ve sözlü basın-yayın kuruluşları bulunmaktadır. Hatta, bazı yörelerde "sermaye"nin denetimi altında, "gazetecilik" yapma anlayışının çok dışında, çıkar sağlama amacına yönelik olarak "yerel radyo-TV/gazete tekelleri" oluşmuştur. Ulaşılan son nokta, Türkiye'nin 1800'lerden bu yana yaşadığı siyasi ve ekonomik değişim/gelişim sürecinin belki de pek doğal sayılamayacak bir parçası ve sonucudur.

Bir çok alanda olduğu gibi, basın açısından da genel olarak İstanbul'un "merkez", diğer yörelerin "taşra" sayıldığı dikkate alınırsa, Türkiye'de basının hem yabancı dilde (Fransızca olarak İzmir'de), hem de Türkçe (Mısır'da) olarak taşrada doğduğu görülmektedir. Bu durum, merkez (iktidar) ile yerel güç (muhalefet) odakları arasındaki çelişkilerin bir ifadesi olarak ele alınabilir. Son bir buçuk asrı biraz aşan zaman dilimi dikkatle incelenirse, yerel basının en azından niceliksel gelişiminde, iktidar ve muhalefette kimlerin olduğundan bağımsız olarak, bir iktidar-muhalefet çekişmesinin önemli rol oynadığı da açıkca görülmektedir. Merkezi yönetimin işlevi, ana hatları ile bir yanda mevzuat ile "kendi çizdiği sınırların dışına çıkmaya çalışanları" denetim altına almaya çalışması, öte yandan, karşı-tepki organlarının yaratılması biçiminde tezahür etmiştir. Bu bağlamda,yerel basının ya da taşra basınının gelişmesinde merkezi yönetimin önemli katkısı olmuştur. Söz gelimi, 1860'lı yılların ortalarında vilayet gazetelerinin çıkarılmaya başlaması ile birlikte, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süre içinde bir çok yöre ilk kez gazete ile karşılaşmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilk yılları tam anlamı ile bir yerel basın patlamasını bera-

berinde getirmiştir. Önce, II. Meşrutiyet'in ilanını zorunlu hale getiren İttihat ve Terakki yanlılarının süreli yayınları, kısa bir süre sonra, bu örgüte karşı çıkan Hürriyet ve İtilafçıların yayın organları, Anadolu'nun bir çok yöresinde yandaşlarına hitap etmeye başlamıştır. İttihatçıların Babıali Baskını'ndan sonra, siyasal iktidara etkin bir şekilde sahip çıkmalarının ardından basınla ilgili olarak çıkarılan mevzuat, 1908'den önce basın özgürlüğü isteyenlerin iktidara geçtikten sonra bu isteklerinde ne denli tutarlı olduklarını gösterir niteliktedir.

Yerel basındaki bir diğer önemli sıçrama noktası Milli Mücadele yıllarında yaşanmıştır. Milli Mücadele yıllarında, "taşra" sayılan Anadolu'nun özellikle işgal altında olmayan yörelerinde çok sayıda süreli yayın bağımsızlık yanlısı bir çaba içinde olmuştur (İşgal bölgelerinde ise Anadolu kıyımına karşı yayınların önemli sayıya ulaştığı bilinmektedir). 1919-1923 döneminin bir diğer özelliği ise, söz konusu dönem içinde, geçmişte "taşra" olan Ankara'nın kısa bir süre için de olsa İstanbul'un yanısıra ikinci bir "merkez" haline gelmesidir. Ne var ki, bu süreç kısa sürmüş ve İstanbul, Milli Mücadele'nin hemen ardından tekrar tek merkez niteliğine bürünmüştür.

1930'ların başında Serbest Fırka'nın kurulması, etkin bir muhalefet aracı olarak basının Anadolu'da yaygınlık kazanmasına neden olmuştur (Bugün Milli Kütüphane'de Serbest Fırka yanlıları tarafından çıkarılan birçok süreli yayının bulunmayışı ilginçtir).

Serbest Fırka deneyiminin hemen ardından Kemalist yönetimin, Türkiye'de ancak XX. yüzyılın hemen öncesinde ve sonrasında görülmeye başlayan "ulusculuk" ideolojisi doğrultusunda,yeni bir toplum biçimlendirmeye yönelik olarak sivil-asker bürokratları, aydınları ile çıkar ilişkisi içinde bulunan eşrafı, Halkevleri etrafında toplamaya çalışması da siyasal iktidarın çok kısa bir dönem yaşayabilen yasal muhalefete karşı tepkisi olarak değerlendirilebilir. Bu tepki sonucu bir yandan 1931 Basın Kanunu çıkarılırken, bir yandan da Halkevleri dergiciliği olarak adlandırılabilecek bir dönem başlatılmıştır. 1950'ye kadar geçen süre içinde 60'ın üzerinde Halkevi dergisi çıkarılarak Kemalist ideolojinin Anadolu'da etkinlik/yaygınlık kazanmasına çalışılmıştır (Hakevleri dergilerinin genel içerik çerçevesinin Ankara'dan çizilmesi, merkezi yayın organı olan *Ülkü*'de dergilere yönelik eleştiriler getirilmesi üzerinde durulması gereken bir noktadır). Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesinden sonra gerçekleştirdiği ilk icraatlar arasında Halkevlerinin ve buna bağlı olarak Halkevleri dergilerinin kapatılmasının bulunması şaşırtıcı değildir. Bu arada belirtilmesi gerekir ki, uluslararası konjonktüre bağlı olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili siyasal yaşama geçilmesi, yerel basında yeni bir dalgayı da beraberinde getirmiştir. Halk Partisi iktidarına duyulan tepki birçok Anadolu kentinde çok sayıda gazete ve derginin yayın hayatına başlamasına neden olmuştur.

1950'den sonraki dönem, değişen Dünya koşullarına da bağlı olarak, iktidarların basın üzerinde siyasal gücün yanısıra yaygın ekonomik gücü de kullanmaya başladığı yılları içerir. Demokrat Parti'nin "besleme basın"ı oluşturması bunun örneklerinden birisidir. Siyasal iktidarların kendilerini destekleyen yayın organlarını özellikle abone ve reklam yolları ile desteklemesi bugüne kadar süregelen bir uygulama halini almıştır.

1960 sonrasında yerel basın, bir yandan yeni beklentilerin sözcüsü olurken, bir yandan da Basın İlan Kuru-

mu'nun işleyişi, yalnızca resmi ilanlarla bile beslenebilen, yazısızlıktan her sayısı aynı çıkmaktan çekinmeyen, çeşitli iktidar odaklarına yeri geldiğinde araç olmaya açık süreli yayınların da hayat bulmasına elverişli ortam yaratmıştır. Yerel yönetimlerin merkezi iktidar yanında olanaklarının artmaya başlaması, daha fazla çekişmeye sahne olması ve önem kazanmasıyla bu tür yayın organları da yeni varoluş temelleri bulmuşlardır. Bir dönem, İstanbul'da eskiyen teknolojinin Anadolu'ya aktarılmasıyla daha fazla makinaya kavuşulması, bu sürece kan vermiştir. Yerel siyaset kadar, yerel tarih tefrikaları, sanat sayfaları da yerel basının ürün çeşitliliğine katkıda bulunmuştur. Sonraki aşamada ise, İstanbul basınının çok daha pahalı yeni teknolojiler ithal etmesi, hızını artırması, Anadolu örgütlülüğünü güçlendirmesi ve yerel baskılar yapabilir hale gelmesiyle, Anadolu basını rekabet gücünü fazlasıyla yitirmiş, genel okuyucu, çok daha büyük oranda İstanbul basınının izleyicisi olmuştur. Bu gelişme, gazetelerin yerel aydınların aracı olmak yerine yerel siyaset ağalığının aracı olma yönünde yaşadığı ekonomik, teknolojik baskıyı daha da yoğunlaştırmıştır.

Sonuç olarak denebilir ki, Türkiye'de yerel basının gelişmesi, genel olarak basının gelişmesinden doğal olarak bağımsız değildir, siyasal iktidarla ve eğer varsa muhalefetle çok yakından ilişkilidir. Siyasal iktidar, bir yandan kendisini destekleyen basının güçlenmesi, destekleyebilecek basının oluşması için çaba harcarken, mevzuatı muhalif basını denetleyebilmenin bir aracı olarak kullanmaktadır. Muhalefet ise, kuramsal olarak basın özgürlüğü, "eşitlik" istemektedir. Ancak, siyasal güçlerin yer değiştirmesi, bir diğer ifade ile iktidarın muhalefet,muhalefetin iktidar olması halinde ise roller değişmektedir. 27 Mayıs İhtilalinin ardından gelen birkaç yıl, 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinin hemen öncesi gibi çok özgün nitelikler taşıyan dönemlerin dışında (söz konusu dönemlerde demokrasi olduğu düşüncesi ileri sürülmeksizin), Türkiye'deki "demokrasi"nin gelişmişlik düzeyi ile basının gelişmişlik düzeyi arasında birebir ilişki bulunmaktadır ve bu durum kaçınılmaz olarak gerek niteliksel, gerekse niceliksel olarak yerel basına da yansımaktadır.

Ratip Tahir (Burak)
18. 10. 1958, Taş, Sayı: 1

ANADOLU BASINI HAKKINDA İSTATİSTİKÎ GÖZLEMLER

Bilge R. Koyukan

Matbuat Umum Müdürlüğü'nün 1940'da yayımladığı *Türkiye'de Çıkmakta Olan Gazete ve Mecmualar* adlı katalogla başlayan ve o yıl içinde çıkan gazete ve mecmuaların dökümünü, çıkış tarihi, yeri, sahibi ve süresi ile bilgiler vererek sunan yayim 1942, 1943, 1944 ve 1945 yıllarında yenilenerek sürdürülmüş, kurumun geçirdiği değişiklikler ile birlikte bu yayıma ara verilmiş, 1964 yılına kadar yayım durdurulmuştur. 1.4.1951'de teksir biçiminde hazırlanan *Türkiye'de Çıkan Gazete ve Dergiler Listesi*'nden sonra Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü tarafından *Türkiye'de Gazeteler, Dergiler ve Basımevleri* başlığı ile tekrar yayıma başlanılarak, 1966/67, 1968/69, 1971 ve 1973 yılında yapılan yayımlardan sonra 1989 yılına kadar yayım yoktur. Bundan sonra 1990 ve 93'de yayım yapılmıştır.

Yayımların arası uzadıkça, arada yayımlanıp kapanan gazetelerin kataloglara girme şansı olmamıştır. Türkiye'nin toplumsal/siyasal bakımdan önemli değişimler ve hareketlilik gösterdiği yıllar kapsam dışı kalmıştır. 1973 - 1989 yılları arasında katalog hazırlanmamış olması büyük eksikliktir.

Cumhuriyetin kuruluş döneminde Anadolu basını canlıdır. 1919 Mayıs - 1938 yılları arasında yayımlanan 582 gazetenin 176'sı İstanbul'da, 54'ü İzmir, 27'si Adana, 25'i Ankara, 24'ü Bursa, 18'i Trabzon, 16'sı Samsun, 13'ü Eskişehir, 12'si Edirne, 12'si Kastamonu, 11'i Antep, 10'u Konya, Balıkesir, Urfa ve kalan 164'ü diğer illerde yayımlanmıştır. Bu gazetelerin 308'i eski harfli, 183'ü yeni harflidir; eski harften yeni harfe geçebilen gazete sayısı ise 70'dir. [1]

Takrir-i Sükûn Kanunu (1925), yeni harflerin kabulü (1928) ve yeni Matbuat Kanunu (1931) basınının gelişiminde siyasi, idari ve teknolojik engellemeler yaratmıştır. 1940 yılına gelindiğinde 51 il merkezi olmak üzere 59 yerleşim yerinde 76 gazete yayımlanmaktadır. Bunlardan günlük olanları yalnızca 10 ilde yayımlanmakta olan 17 gazetedir.

İzmir'de yayımlanan üç, Ankara'da yayımlanan iki, Adana'da yayımlanan üç gazeteden ikisi günlüktür. Haftada 6 kez yayın yapılan yer sayısı 6'dır. 28 yerleşim yerinde ise gazeteler haftada bir kere

---

[1] Uygur Kocabaşoğlu, "Türkiye'de Basın", *Basın 80 - 84*, ÇGD Yay., Ankara 1984, s. 39.

ANKARA

AKŞAM HABERLERİ

Türk Milleti bugün kararını veriyor

Yurtta seçim sükûn içinde başladı

Milletvekillerini seçmek için

Ankaralılar bugün büyük bir tehalük gösterdiler

Millî Şef İsmet İnönü saat 11.10 da Çankaya İlkokulundaki sandığın başına giderek oy verdi

Bazı yerlerde ufak tefek hâdiseler oldu

Mersin'de propaganda yapanlar tevkif edild

Ankara kararını veriyor

Ankara'da ve ona bağlı kaza, bucak ve köylerde seçim hâdisesiz ve sükûn içinde geçti

İran İngiltere'yi protesto etti

Belçika'da kabine krizi halledilemedi

Köylü dayı!

yayın yapmaktadır. İki gazete yayımlanan yerler on bir, üç gazete yayımlanan yer sayısı ise dörttür (Konya, İzmir, Adana ve Ankara). Ankara'da yayımlanan *Resmi Gazete* ile *Ulus* gazetesinin ekini (15 günde bir yayımlanan *Yurt* - 1933) ve Türk Hava Kurumu'nun parasız gazetesi *Köylünün Gazetesi*'ni (1931) de sayarsak bu ilde gazete sayısı yediye, dini bayramlarda çıkmakta olan *Kızılay* gazetesi (1931) ile birlikte sekize çıkar. Ankara'da yayımlanan gazetelerin ikisi günlüktür (*Ulus* ve *Akşam Haberleri*) ve sahibi CHP'dir; haftada bir Fransızca yayımlanan *Ankara* gazetesinin sahibi de gene CHP'dir. Böylece 1940 yılında Ankara'da özel siyasal gazete yayımlanmamakta olduğu anlaşılmaktadır.

1940 yılında CHP beş ilde daha (Aydın, Hatay, Gaziantep, Kastamonu, Konya) gazete sahibidir. Osmanlı vilayet gazeteleri geleneği Türkiye Cumhuriyeti tarafından devam ettirilmiş, resmî Osmanlı gazeteleri devralındığı gibi, yenileri de çıkarılmıştır. 1940'da yayımlanan 23 resmî gazete vardır. Bunlardan Erzurum, Sivas, Bursa gazeteleri 1860'lı yıllara, Balıkesir, Bolu 1910'lu yıllara dayanmaktadır. Resmî gazetelerin büyük çoğunluğu 20'li yıllarda kurulmuştur; Rize'de 1931'de, Maraş'ta 1933'de, Ordu'da (*Gürses* - 1925 ve *Güzel Ordu* - 1927 gazeteleri varken) 1940'da resmî gazete yayımına başlanmıştır. Tek parti iktidarı olan CHP'nin gazeteleri ile resmî gazeteleri birlikte düşündüğümüzde, oranları toplam gazetelerin % 40'ına yaklaşmaktadır.

Yayınlanmakta olan gazetelerin 35'i, nerdeyse yarısı 1930 ylından sonra yayın hayatına başlamıştır yani en fazla on yıllık ömrü vardır; bunların da yarıya yakını 1935'den sonra kurulmuştur. Basın hayatının en güçlü olduğu il olarak izmir görülmektedir. Burda çıkan üç gazete de günlüktür, özeldir: *Anadolu* (1910), *Halkın Sesi* (1930), *Yeni Asır* (1895'de Selanik'de kurulup 1924'de İzmir'e taşınmıştır). İzmir - Balıkesir yöresinden sonra Adana - İçel - Hatay yöresinde basın görece gelişmiş görünmektedir. Konya'da *Babalık* (haftada 6 gün, 1910), Samsun'da *Ahali* (haftada 2,

1918), Adana'da *Yeni Adana* (1918), Trabzon'da gazetesinin adını 1935'de değiştirmekle birlikte 1908'den beri, Rus işgali dışında kesintisiz gazetecilik yapan Osman Nuri Eyüboğlu'nun çıkardığı *Olcay* gazeteleri taşra basınının güçlü örnekleridir. Doğuda birçok ilde gazete çıkmazken, Urfa'da ikisi de günlük ve 1936'da yayın yaşamına başlayan *Işık* ve *Akgün* gazeteleri dikkat çekicidir. Van'da da *Yeniyurt* 1936'da yayın yaşamına başlamıştır (Diyarbakır'dan Van'a taşımıştır [2]) ve günlüktür; 1945'e kadar yayımını devam ettirecektir. Gene günlük gazetelerden biri 1938'de çıkmaya başlayan ve 1944'de kapanacak olan, Bitlis'te yayımlanan *Yurt Yolu*'dur. Yayımlanmakta olan 17 günlük gazetenin 4'ünün bu üç ilde çıkıyor olması ilginçtir. Ayvalık'ta (1924), Lüleburgaz'da (*Özdilek*, 1935), Bafra'da (*Bafra Sesi*, 1937) ve Bartın'da (1924) çıkan ilçe gazeteleri de uzun soluklu olacaktır. Taşra gazetelerinin ilginç örneklerinden biri de Ordu'nun Uzunisa köyünde Bilal Köyden'in çıkardığı ve basımını ahşap makinalarla gerçekleştirdiği, ilk köy gazetesi olarak bilinen *Güzel Ordu* (1927) gazetesidir.

Bu verilerle, 1940 yılında yayımlanan toplam 76 gazetenin, sahiplik, yayın süresi ve birikim açısından zengin ve güçlü bir basın yaşamını ortaya koyduğunu söylemek zordur. İstanbul'daki gazete sayısı ise 36'dır. Bu gazetelerin İstanbul dışına ne kadar çıkabildiğine ilişkin ve genel olarak tiraj konusunda elimizde bilgi bulunmamaktadır. 1940 yılında taşra gazetelerinin, yarısı yaşamına yeni başlamış, üçte birden fazlası iktidarın organı ve ancak beşte bir kadarının günlük olduğu, basının cılız kaldığı anlaşılmaktadır.

1945 yılına gelindiğinde fazla değişiklik yoktur. Toplam gazete sayısı 89'a çıkarken, basının canlandığı yöreler 1940'da da görece canlı olan İzmir ve İçel'dir. İzmir'de iki ticaret ve ekonomi gazetesi günlük olarak yayımlanmaya başlanmıştır. Bir de haftalık spor gazetesi (*Atlet*) vardır. Manisa'da da Türkçe - Fransızca *Türkiye Ziraat Gazetesi* (bu beş yıl içinde iki gazete de çıkıp kapanmıştır) ve Bergama'da *Yeni Bergama*

[2] Diyarbakır'da 1936'da yayımlanmaya başlayan *Yeni Yurt* Van'a, 1927'de başlayan *Halk Sesi* gazetesi de *Ulus Sesi* adıyla aynı yıl Mardin'e taşınmıştır; Cavit Orhan Tütengil, *Diyarbakır'da Basın Tarihi Üzerine Notlar*, 1954.

Gençliğin Sesi

— PAZAR HARİÇ HERGÜN ÇIKAR —

OCAK — CUMARTESİ

12 Sendika millî cepheyi kınadı
Emekçi halkın sömürülmesi amaçlanıyor

Basra körfezini koruyan 40 bin iranlı
Jandarmayı CİA mensubu Amerikan Elçisi yönetiyor

Milli Hububat Komitesi karar aldı
27 ilde buğday dokuz ilde de çeltik üretimi geliştirilecek

İzmir'de bir yıl içinde 44 işyerinde grev kararı alındı

gazetesi yayımlanmaya başlanmıştır. Mersin Ticaret ve Sanayi Odası yayın hayatına başlarken, günlük *Akın* gazetesi de çıkmaya başlar. Yeni hareketlenen bir yöre de Zonguldak'tır; 1940'da 15 günlük *Kömür*, 42'de haftada iki kez yayımlanan *Ocak* ve gene haftada iki kez yayımlanan *Zonguldak* gazeteleri ile bu il, iki gazete varlığını geçen nadir yerlerden biri olmuştur. Urfa ve Van yeni günlük gazetelerle olağandışı niteliklerini sürdürmektedirler; Urfa'da gazete sayısı ikinden üçe, Van'da birden ikiye çıkmıştır. Antep'de de sayı ikiden üçe ulaşmıştır ve yeni gazete günlüktür. 1940'da gazete yayını bulunmayan Burdur'da (*Yeşil Burdur*, 1944) ve Erzincan'da (*Yeni Erzincan*, 1942) yayın başlamıştır. Erzincan gazetesi resmîdir. Oysa 1943 yılı resmî gazetelerin bir bölümünün kapanma yılıdır. Balıkesir'de (1915-41), Rize'de (1931-43), Samsun'da (1924-43), Ordu'da (1940-43), Sinop'ta (1922-43), Sivas'da (1876-1943) resmî gazeteler kapanmış, Rize, Sinop gazetesiz illere katılmıştır. Bitlis'in özel günlük gazetesi *Yurt Yolu* da 1944'de yayın yaşamına son vererek Bitlis'i gazetesiz bırakmıştır.

Ankara'da 1942'de çıkan *Ankaraspor*, 1943'de çıkan *Güzel Ankara* ve 1944'te çıkan *Çankaya* gazeteleri yaşamamış, dördü de resmî (devlet + CHP) olan gazeteler yaşamını sürdürmüştür. 1945'e gelindiğinde özel ve günlük gazetelerin biraz daha canlandığını söylemek mümkündür. Bu canlılık (Zonguldak ilavesiyle) gene aynı yörelerdedir ve o yörelerin özel koşullarına bağlıdır.

1951'e gelindiğinde ise toplam 28 yerleşim yerinde 78 günlük gazete, 65 yerleşim yerinde 109 haftalık (veya haftada iki veya üç kez yayınlanan) gazete çıkmaktadır. Ankara'da çıkan günlük gazete sayısı 7'ye ulaşırken İzmir'de de 7'dir. Bu iki şehirde çıkan haftalık gazete toplamı da 11 olmuştur. Gazete yayımlanan yerleşim yerlerinden 29'unda yalnızca bir haftalık gazete varken, bunların 7'si de resmî gazetedir (Çanakkale, Çorum, Erzincan, Kırşehir, Niğde, Sinop, Yozgat). 1951'de toplam resmî gazete sayısı 13'tür. Ege'de gazete yaygınlaşmıştır; İzmir dışında, Balıkesir'de 3 günlük gazete, Bandırma'da 2 günlük, Aydın, Nazilli, Manisa, Akhisar, Ayvalık'ta 2 haftalık, Edremit, Sındırgı, Ödemiş, Tire, Bergama, Muğla ve Milas'ta birer haftalık gazete çıkmaktadır. Basın yaşamı zenginleşen yöreler içinde Adana (5 günlük, 3 haftalık), Zonguldak (4 günlük, 3 haftalık), İskenderun (4 günlük, 2 haftalık), Eskişehir (4 günlük, 2 haftalık), Erzurum (4 günlük, 2 haftalık), Antep (3 günlük, 2 haftalık), Konya (3 günlük, 2

haftalık), Giresun (2 günlük, 3 haftalık) başta gelmektedir. Malatya'da 4, Trabzon'da 3 günlük gazete çıkmaktadır. 1951 yılında yayımlanan 63 günlük gazeteden 56'sı, 109 haftalık gazeteden ise 89'u, 1945 yılından sonra yayımlanmaya başlanmıştır. Bu verilere göre İkinci Dünya Savaşı sonrasının toplumsal, siyasal ortamının basını biraz daha canlandırdığı söylenebilir. Bugün de Türkiye'nin en önde gelen İstanbul gazetelerinden olan *Hürriyet*'in 1948, *Milliyet*'in 1950'de kurulmuş olduğunu anımsarsak, 45 sonrasının ortam ve anlayışında farklılaşma olduğu saptaması güçlenir. Örneğin Malatya'da 1949'a kadar yalnızca 1931'de kurulmuş olan *Fırat* gazetesi yayımlanmakta iken, bu yılda *Gayret*, bir yıl sonra *Yeni Malatya*, 1951'de *Demokrat Malatya* yayına başlamıştır. Nazilli'de *Şirin Demokrat Nazilli* (1948), Denizli'de *Demokrat Denizli* (1950), Eskişehir'de *Demokrat Eskişehir* (1951), Antep'de *Demokrat Ülkü* (1948) ve *Demokrata Güven* (1950), Maraş'ta *Demokrasiye Hizmet* (1950), Zonguldak'ta *Demokrat Zonguldak* (1949) gazeteleri doğrudan DP'den ilham almış görünmektedir.

Demokratlığı adında taşıyan gazeteler 50'li yıllarda tüm Anadolu'ya yayılacaktır. 60'lı yıllar ise Anadolu'da gazetenin patlama yaptığı dönemdir. 1964 verilerine göra 66 il, 138 ilçede 322 günlük, 205 haftalık gazete yayımlanmaktadır. 1964'te Ankara'da yayımlanan günlük gazete sayısı 34 olmuştur ki artık bunların içinde günlük siyasal gazetelerin yanında ekonomi, ticaret, spor, meslek (*Şoför Gazetesi*, *Şoförün Dili Gazetesi*) gazeteleri, bültenler de vardır. 1964, 69, 71 ve 1973 yıllarındaki gelişime bakıldığında illerin 26'sında sürekli bir artış görülmektedir. Balıkesir ilinde 1964'de 19 olan gazete sayısı 73'de 44'e varmıştır. Gazete sayısı Mardin'de 7'den 12'ye, Tunceli'de 1'den 3'e, Denizli'de 10'dan 35'e, Samsun'da 21'den 42'ye, Bilecik'te 5'den 9'a, Elazığ'da 6'dan 8'e ve Nevşehir'de 2'den 7'ye çıkmıştır. 17 ilde ise gazete sayıları aynı yıllar içinde düşmüştür. 1964, 69'da 4, 1971'de 10 gazete yayımlanan Adıyaman'da bu sayı 1973'de 5, Sivas'da 64, 69'da 5 iken 1971'de 13 ve 73'de 9, Ordu'da sırasıyla 5, 14, 25 ve 16, Sakarya'da 16, 17, 37 ve 20, Kars'ta 12, 11, 19 ve 16, aynı yıllar için Diyarbakır'da 11, 6, 4 ve 7'dir. Hakkari'de 64'de 4, 69'da 3, 71'de 1 ve 73'de 3

ARAPGİR POSTASI

SAYI 1098

Kurucusu : Nevzat SEZER - Kuruluş Tarihi : 1.6.1954

Sahibi : R. Kâmuran SEZER

Mesul Müdür : Avukat H. Bayram ÖZCAN

FİATI 50 KURUŞ

TELEVİZYON ARTIK SEYREDİLİYOR

YANSITICI MONTE EDİLDİ, YALNIZ HENÜZ ELEKTRİK GİTMEDİĞİ İÇİN ŞİMDİLİK AKÜ İLE ÇALIŞIYOR

İlçemizden de Televizyonun seyredilmesi için yapılan çalışmalar sonucu yardım miktarının genel olarak 25 bin liraya ulaşması nedeniyle yansıtıcı getirtilerek monte edilmiştir. 50 vat gücünde ve 35 bin lira değerinde olan yansıtıcı Elazığ Elektronik Ticaret Sahipleri tarafından monte edilmiştir. 15.11.1975 günü montesi yapılan yansıtıcı Elazığ üzerinden gördüğü 15.11.1975 Cumartesi akşamı vermeye başlamıştır. İlçemiz dışında birçok çevre köylerimiz ve ilçelerde seyretmektedir.

Televizyonun ilçemizden seyredilmesiyle beraber televizyon satışlarında büyük artış olduğu öğrenilmiştir.

Hoşçakalın

SIRRI ONAR

Çoban Öldürüldü

İlçemiz Eğnir köyünden Hasan Güzel (18), Şağıloyağı köyünde çobanlık yapan şahsı tabanca ile vurarak öldürmüştür. Hasan Güzel, Kangal ilçesinden olup henüz nüfus cüzdanı olmadığından soy ismi ve doğum tarihi tesbit edilemeyen Metin'i kendi kız kardeşi ile ilişkisi olduğu iddiasıyla vurduğu verilen haberler arasındadır. Olay 11.11.1975 günü meydana gelmiş, sanık cinayetten sonra firar etmiştir. Firari ilçemiz Jandarma Komutanlığınca takip edilmektedir.

Olayla ilgili tahkikat sürdürülmektedir.

KIŞLIK ODUN HALÂ Tamamlanmadı

Arapgir Postası odunun bir an evvel tamamlanarak, halka dağıtılmasını rica eder.

Hava Durumu

İlçemiz Meteoroloji İstasyon Md. lüğünden aldığımız bilgiye göre haftanın en yüksek ısısı + 14 en düşük ısısı 0 derece olmuştur. Yağış M2. ye 70 Kg. dır.

ÇAYBAŞI Gecesi

Arapgir Çaybaşı (Peknüs) köyü yardımlaşma ve Kalkındırma Derneği senevi PİLAV GECESİ tertip etmiştir. Gece 6 Aralık 1975 Cumartesi saat 20.00 de Tepebaşı Kazablanka Gazinosunda yapılacaktır.

Arapgir Postası iştirak eden tüm hemşehrilerinin neşeli bir gece geçirmesini temenni eder.

Biçki-Dikiş KURSU AÇILDI

İlçemiz Halk Eğitimi Merkez Müdürlüğüne bağlı olarak Şıhlar mahallesinde 3.11.1975 gününden itibaren Biçki-Dikiş ve Nakış kursu açılmıştır.

Kursun öğrenci mevcudu: 26 kadın'dır.

Kar Yağdı

Geçtiğimiz haftadan itibaren havaların soğuması nedeniyle 14 Kasım 1975 günü yağışlar başlamıştır. Yağış Şehir içerisine yağmur, çevre yüksek dağlara kar olarak düşmüştür. Bu yağışlarla birlikte havalar daha da soğumuştur.

— Diğer haberler 4. Sayfada —

gazete yayımlanmıştır. Erzincan'da ise 1964'de 7 gazete çıkarken (günlük 3, haftalık 3 ve Ilıç'ta haftalık 1 gazete) bu sayı 69'da 1'e düşmüş ve 73'e kadar aynı kalmıştır. Karşılaştırma 1971 yılı ile 1973 arasında yapıldığında ise toplam sayı 873'den 861'e düşmektedir.

Niğde (2), Gümüşhane (2) ve Bingöl (2) şehirlerinde ise yayımlanan gazeteler değişmemektedir. 73'den 89 yılına kadar yayımlanan katalog olmadığından 16 yıllık uzun ve hareketli bir dönem hakkında bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. Karşılaştırma yapmak için 1990 yılını veri aldığımızda, bu şehirlerde (Niğde: *Hamle* - 1970, *Niğdenin Sesi* - 1954; Gümüşhane: *Demokrat Gümüşhane* - 1952, *Kuşakkaya* - 1967; Bingöl: *Bingöl* - 1968) aynı gazetelerin yayımlarını sürdürdüğünü görürüz.

YIL 1 SAYI 154 — Pazartesi 5 Şubat 1951 — FİYATI ■ KURUŞ

YENİ **Meram**

• Sabahları Çıkar siyasi Demokrat Gazete •

KORE CEPHESİNDE

Türk Taarruzu Devam Ediyor

Birleşmiş Milletler kuvvetleri düşmanın ağır hücumlarına karşı taarruzlarına devam ediyor

Hadis Şerif Tercemesi

Kore Birliğimizin Takviyesi

Konya Lisesi Günü

Lisemizin 62. kuruluş yıl dönümü parlak bir törenle Şubat sonuna doğru kutlanacak

Truman İzahat veriyor

Altınova Devlet üretim çiftliği Müdürünün işine son verildi

Devamsız öğrencilerin kayıtları silinecek

1990'da yayımlanan toplam gazete sayısı (Ankara dışında) 721'dir. Bunların 328'i günlük, 393'ü haftalıktır. Günlük gazetelerin % 33.5'i 1980'den sonra yayın hayatına başlamıştır. Kuruluşu 1950 yılından eski olan günlük gazete sayısı ise ancak 24'tür, % 7'si. Haftalık gazetelerde bu oranlar daha yüksektir. Böylelikle 1990 yılında Türkiye'de yayımlanmakta olan gazetelerin % 46'sı 1980 yılından sonra kurulmuş olmaktadır. Kırıkkale, Amasya ve Uşak'ta kuruluşu 1980'den eski olan gazete bulunmamaktadır.

1990'da günlük gazetelerin % 30'u (96 adet) 47 ilçede, haftalık gazetelerin % 82'si ise (323 adet) 226 ilçede yayımlanmaktadır. İl merkezi yapılan Şırnak'ta yayımlanan gazete yoktur. Yedi il merkezinde günlük gazete yayımlanmamaktadır: Bayburt (haftalık *Bayburt Postası* 1953); Amasya (haftada iki gün çıkan üç gazete); Artvin (haftada üç gün çıkan dört gazete); Bilecik (haftalık dört gazete); Gümüşhane (haftada iki gün çıkan *Demokrat Gümüşhane* - 1952 ve haftalık *Kuşakkaya* - 1967); Kırşehir (haftalık üç gazete), Sinop (haftalık üç gazete).

1990'da günlük tek gazete bulunan il merkezeri Adıyaman (*Yeni Yol*, 1973); Ağrı (*Mesuliyet*, 1963); Bingöl (*Bingöl*, 1968); Bolu (*Sesimiz*, 1972; Bolu'da haftalık *Bolu Haber* gazetesi çıkmaktadır, 1986); Çorum (*Koparan*, 1972; haftalık *Çorum Haber*, 1985); Elazığ (*Doğu*, 1981; haftalık 1953, 1966 ve 1974'de kurulmuş üç gazete vardır); Muş (*Şark Telgraf*, 1956); Nevşehir (*Lale*, 1970); Siirt (*Siirt*, 1937; haftalık *Mücadele*, 1963 ve *Siirtte Son Söz*, 1977); Uşak (*Uşak Haber*, 1980 ve aylık iki gazete), 10 merkezdir.

İlçeler içinde Düzce'de 2 günlük, 1 haftalık, 1 aylık, 2 iki aylık, Gebze'de 2 günlük, 5 haftalık, 1 üç aylık, Fatsa'da 2 günlük, 2 haftalık, 1 on beş günlük,

Kastamonu

Bağımsız Günlük Gazete

YIL : 5 SAYI : 1325 | 5/Temmuz/1978/Çarşamba | FİYATI : 100 Krş.

Şehrimizde 20-50 bin lira arasında Gelir Vergisi Ödeyenler

İhsan Koçgil	30290
Selim Omuzlu	29725
Ziya Kırlı	31240
Orhan Ünlü	29875
Hamdi Mısır	37060
Adil Merettinoğlu	22435
Cahit Inanvekil	40883
Nazire Aslan	32347
Erdoğan Ulu	42130
Ahmet Karaahmetoğlu	27715
Muhiddin Ömercioğlu	20860
Necati Çam	41350
Nuvren Kotuk	35095
Şükrü Sağıroğlu	23215
Fedi Dilek	35790
Sebri Özkaya	31675
Ahmet Asrak	21985
Hulusi Nalbant	22110
Şakir Sarımsakçı	22330
Ahmet Başkan	22555
Necati Küpeli	25705
Hüseyin Demirörs	32455
Şevket Sancaktar	30160
Ayşe Çıra	24473
Rıza Kalender	20760
Kenan Başak	43630
Remzi Tozcu	29615
Hasan Uğur	48785
Mustafa Tek	31315
Mehmet Kırmızı	36490
Niyazi Kaplan	34030
İhsan Durmuş	28500
Mehmet Demir	21635
Numan Aksu	21700
Abdurrahman Omuzlu	21750
Adil Ataşkeser	40660

Devamı Var

ŞEHİR HABERLERİ

Asfalt'a Nihayet Başlandı..

İller Bankası İhale Yönetmeliği Yürürlüğe Girdi

Devlet Hastanesi Çevresi Pislik ve Koku Meşheri

(Çevre halkından bir grup)

Verem Hastanesinde Ana Çocuk Sağlığı Merkezi Olur mu ?.

Celâl Oras - DS.

Sanat

Bugün 2 nci Sayfamızda

Fotoğrafla Olaylar:

Yarış Lâstikleri

-köşebaşı

Yırtık Mintandan Çıkar Gibi !.

Ereğli'de 6 günlük gazete yayımlanmaktadır.

Türkiye'nin 1990'da yaşayan en eski taşra .gazeteleri ise şunlardır: Adana: *Yeni Adana* (1918), Elazığ: *Turan* (1930), İskenderun: *Atayolu* (1938), Kırklareli: *Trakyada Yeşilyurt* (1925), Siirt: *Siirt* (1937), Van: *Van Sesi* (1937), Kayseri: *Ülker* (1927) .

1940 - 45 arasında kurulmuş gazetelerden hiç biri bugüne gelememiştir. 1946 - 49 arasında kurulmuş olan 16 gazete ise 1990'da yayımlanmaya devam etmektedir: Antalya: *Şelale* (1947), *İler* (1949); Aydın: *Ses* (1946); Ceyhan: *İleri* (1949); Eskişehir: *Sakarya* (1946); Giresun: *Gündüz* (1946); Isparta: *Demokrat Isparta* (1947); İskenderun: *İskenderun* (1947), *Ayyıldız* (1949); Konya: *Yeni Konya* (1949); Malatya: *Gayret* (1948); Maraş: *Memleket* (1946); Samsun: *Demokrasi Müdafii* (1946); Sivas: *Anadolu* (1949), *Hakikat* (1949); Yozgat: *Bozok* (1947).

Kataloglardaki veriler içeriğe ilişkin bilgi vermemekteyse de genel eğilimleri yansıtmakta ve 1990'da basının bazı yörelerde sönükleştiğini, ilçe düzeyinde haftalık gazeteler yaygınlaşmışken, günlük gazetelerin belirli alt merkezlerde toplanmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Yayımlanan gazetelerin eksiksiz dökümü ile tirajları, nitelikleri ve sahiplerine ilişkin bilgilerin toplanması ve bulundukları kütüphanelerin belirlenmesi durumunda, bir çok araştırma için önemli bir kaynak sağlanmış olacağı açıktır.

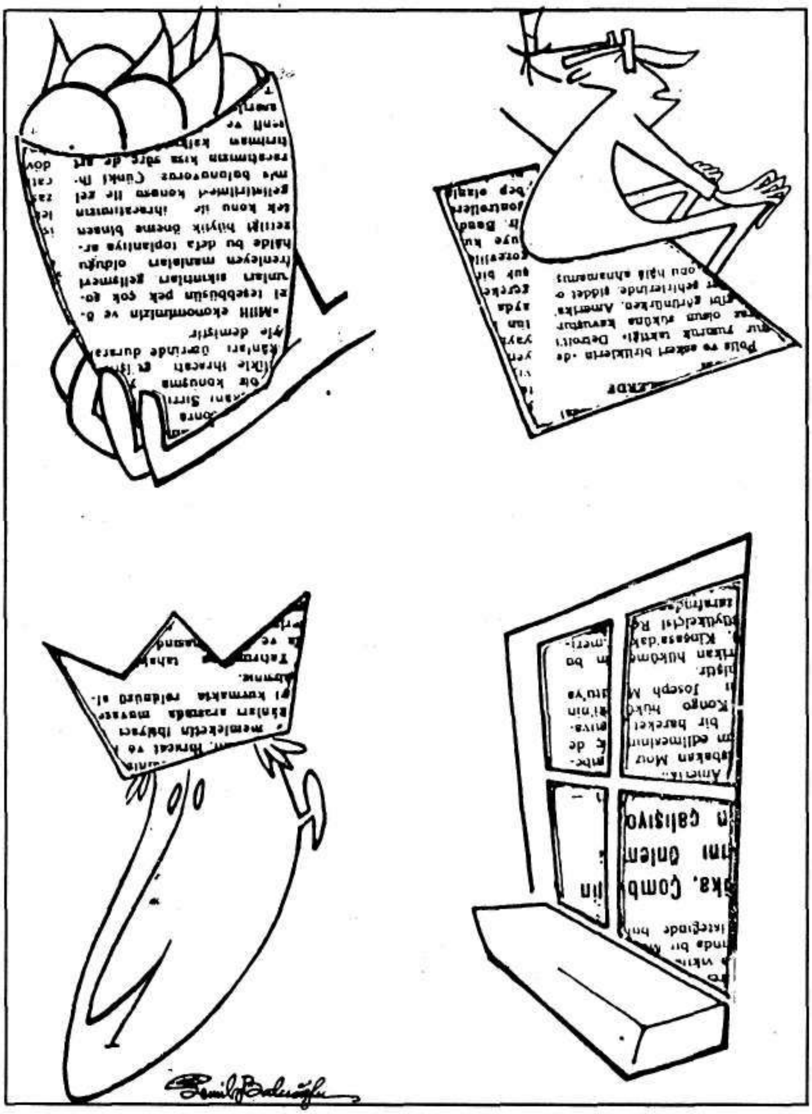

Basın Halkın Hizmetinde

Semih Balcıoğlu
16. 8. 1967, Akbaba, Cilt: 13 Sayı: 34

AVRUPA'DA ARAP HARFLERİYLE BASILAN ARAPÇA VE TÜRKÇE KİTAPLAR (1514-1700)

Hasan Refik Ertuğ'un anısına

Yahya Erdem

Matbaanın bulunuşu ve ilk devirleri, çeşitli ülkelere girişi ve buralardaki öncüleri, Türkiye'de matbaanın kuruluşu ve ilk ürünleri daima araştırmacıların ilgi odağını oluşturmuştur. Matbaanın erken dönemleriyle ilgili yayınlar ve incelemeler bizde de yapılmış ancak ayrıntılı bilgi bulmak isteyenler daha ziyade yabancı kaynaklara başvurmak zorunda kalmışlardır. Türkiye'ye matbaanın girişiyle ilgili kaynak kitaplarımızın sayısı ise bir elin parmaklarını geçmez ve onlar da birbirlerinin tekrarı niteliğindedir. Bu yayınlarda Avrupa'da Arap harfleriyle basılan kitaplara da kısaca değinilmiştir. Ancak yazılanlar büyük ölçüde eksikdir ve dahası vahim yanlışlarla doludur. Biz bu eksikliği ve ülkemizde müstakil bir çalışmanın günümüze kadar yapılmamış olmasını dikkate alarak, mevzuyu araştırmaya yöneldik. İncelememizi yaklaşık iki yüz yıllık bir dönemle sınırladık. Konuyla ilgili temel bilgilerde eksik bırakmamaya özen gösterdik, matbuat tarihine dair ve bizi de yakından ilgilendiren bir sahadadaki boşluğu yazımızla doldurmaya çalıştık. Arap harfleriyle basılan Farsça kitapları ise çalışmamız içine almadık.

KAYNAKLAR :

A- BATI KAYNAKLARI

Konuyla ilgili Batı'da yapılan araştırmalar çok fazladır ve bunlar günümüze kadar gelmektedir. Arap harfleriyle basılan kitaplar hakkındaki en temel eser Schnurrer'in 1811 tarihli *Bibliotheca Arabica* adlı öncü çalışmasıdır. 1810 yılına kadar yayımlanan Arap harfli kitapların künyesini vermeyi amaçlayan bu eser gerçekten titiz ve meşakkatli bir çabanın ürünüdür. Ancak dizgi hatalarının çokluğu ve indeksinin olmayışı ondan yararlanacakları müşkil bırakmıştır. Ayrıca her bibliyografya gibi eksikliklerden kurtulabilmiş değildir. Latince olarak yazılmış olması da kullanımını zorlaştırmaktadır. Zenker'in *Bibliotheca Orientalis* adlı iki ciltlik bibliyografyası ise bu konudaki bir başka çalışmadır ve Doğu dilleri ve alfabeleriyle yayımlanan ilk kitaplar için güzel bir kaynakdır. Ancak Schnurrer'i tekrar ettiği için eleştirilmiştir. Chauvin'in *Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes* adlı Avrupa'da 1810

dan 1885 yılına kadar yayımlanan Arapça ve Araplarla ilgili Batı kitapları bibliyografyası da Schnurrer'in devamı niteliğinde on iki ciltlik dev bir eserdir. Chauvin, Schunurrer'in eksik bıraktığı bazı künyeleri de çalışmasına ilâve etmiştir. Brockelman'ın ekleriyle birlikte beş cildi bulan *Geschichte der Arabischen Litteratur* adlı klasiği halâ değerini koruyan bir başka büyük eserdir. Ama daha çok yazma nüshalar konusunda yararlıdır ve özellikle edebî eserlere ağırlık vermiştir. Schwab'ın *Biblio-graphie de la Perse* ile 16. yüzyıl başlarındaki matbu şark eserleriyle ilgili *Les Incunables orientaux et les impressions orientales au commencement du XVIe siècle* adlı bibliyografyası da kuşkusuz önemlidir. İlk bibliyografya Avrupa'da Arap harfleriyle basılan Farsça kitaplar konusunda yetersiz kalmışdır. Bizim konumuzla ilgili gibi görünen ikincisi ise özellikle Selanik ve İstanbul'da basılan ilk İbranice kitaplar hakkında verdiği bilgiler açısından değerlidir. Kütüphane katalogları ve ünlü şarkiyatçıların kişisel kitaplarının katalogları da ipuçları veren diğer kaynak eserlerdir. Lambrecht'in hazırladığı Fransa'daki Şark Dilleri Okulu'nun kataloğu, Darlow ve Moule'un İncil'in tüm dillerdeki matbu yayınlarıyla ilgili kataloğu, ünlü oryantalistler Langlès, Reinaud ve özellikle Silvestre de Sacy'nin kütüphanelerinin katalogları ve son yıllarda yayımlanan Lübnan asıllı diplomat ve kitapsever Camille Abousssouan'ın kütüphanesinin kataloğu bunlar arasında sayılabilir. Brunet ve Graesse'nin genel kataloglarında da Arap harfleriyle basılan kitaplar hakkında künyeler vardır. Nasrallah'ın *L'imprimerie au Liban* adlı klasiği daha çok Lübnan'da basılan Arap harfli kitaplarla ilgili bilgiler vermektedir. Son yıllarda yayımlanan Erpenius, Guillaume Postel, Scaliger, Savary de Brèves, William Bedwelll gibi ilk arabistler hakkındaki monografiler de Batı'da bu konunun gündemini hiç kaybetmediğinin kanıtıdır. Ortak bir mesainin sonucunda ortaya çıkan *Le Livre et le Liban* ise Avrupa'da yapılan Şark baskıları ve Lübnan'da matbaacılık konularında şimdiden kaynak bir eser olmuştur. Smistkamp'ın *Philologia Orientalis*'i, Balagna'nın *L'Imprimerie Arabe en Occident* adlı Batı'da Arap Matbaacılığını anlatan küçük fakat değerli çalışması,Wahid Gdoura'nın *Le début de l'imprimerie arabe à Istanbul et en Syrie* adlı İstanbul ve Suriye'de Arap harfli kitap yayını ile ilgili tezi , G.T. Roper'ın *Middle Eastern Studies Bulletin*'de yayımlanan "Arabic printing and publishing in England before 1820" başlıklı yazısı ve nihayet Hamilton'un Avrupa'nın Arap incelemelerine katkısıyla ilgili yeni kitabı *Europe and the Arab World* bu konulardaki dikkate değer son eserlerdir. Ama geçtiğimiz yılların en müḫim makalesi kanımızca Nuovo'nun Venedik baskılı *Kur'an* ile ilgili olarak yazdığıdır. Kısacası Avrupa'da Arap incelemeleriyle ilgili genel kaynaklar pek çok olduğu gibi, münhasıran Arap harfli kitaplara eğilen bibliyografyalar da az değildir.[1] Ancak buralardaki bilgiler bizim kaynaklarımıza hemen hemen hiç aksetmemiştir ve Türk basınında bu sahada büyük bir boşluk görülmektedir. En temel bilgilerimiz dahi ya eksik ya da yanlıştır.

---

[1] Türker Acaroğlu "Dünyada basılan ilk Türkçe kitap", *Belleten* /197'deki yazısında "kaynakların bilinemediği, bulunamadığı" şeklinde bir ifade kullanmıştır. Oysa görüldüğü gibi kaynaklar ötedenberi pekçoktur. Acaroğlu'nun yazısındaki yanlışlara sırası geldikçe değineceğiz.

B- TÜRKÇE KAYNAKLAR

Batı'da yayımlanan ilk Arap harfli kitaplar araştırmacılarımızın dikkatini çekmişse de, verilen bilgiler birbirinin tekrarı olmaktan öteye geçmemiştir ve maalesef çok eksiktir. Ayrıca bunlar bazen affedilmeyecek yanlışlarla doludur. Ebüzziya Tevfik'in *Mecmua-i Ebüzziya*'da yayımladığı makaleler bizde konuyla ilgili ilk yazılardan biridir. Gerek Gerçek, gerekse sonraki araştırmacılar bu makaleye sık sık atıfta bulunmuşlar, ancak artık çok eskimiş ve yeni ortaya çıkan bilgilerle kaynak olma özelliğini yitirmiş bu yazıya sonrakiler en ufak bir katkıda bulunmayı düşünmemişlerdir. Bilindiği gibi bizde matbaacılık tarihiyle ilgili ilk önemli eser, Selim Nüzhet Gerçek'in, Latin harfli baskısı 1939 da yapılan *Türk Matbaacılığı* adlı kitabıdır. Gerçek'in bu çalışması günümüzde de aşılamamıştır.[2] Yazar bu kitabının 17-24. sayfaları arasında Avrupa'da basılan Arap harfli ilk kitaplardan sözetmiştir. Ne var ki verdiği bilgiler eksik ve bazen de yanlıştır. Bir örnek vermek gerekirse Gerçek, Batı'da Arap harfleriyle basılan ilk kitaptan neredeyse bir rivâyetmiş gibi sözetmiştir.[3] Gerçek'in konuyla ilgili temel Batı kaynaklarını görmediği anlaşılmaktadır. Osman Ersoy da *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Eserler* adlı tanınmış çalışmasının 21. ve 22. sayfalarında konuya *Avrupa'da basılan Türkçe eserler* başlığı altında biraz değinmiştir. Ancak onun da bu hususta sadece Gerçek'ten yararlandığı anlaşılmaktadır.[4] Ersoy, Savary de Brèves'in matbaasından da birkaç cümleyle sözetmiştir. Konuya geniş yer ayırmış gibi görünen bir başka yazar da Türker Acaroğlu'dur. Acaroğlu *Belleten* dergisinin 197. sayısında yayımlanan "Dünyada Basılan İlk Türkçe Kitap" başlıklı yazısına, *Müteferrika'dan önce Avrupa'da Arap harfleriyle basılmış kitaplar* alt başlığıyla girmiş, on sayfa tutan bu bölümde Gerçek'in yazdıklarını önüne koymuş, onları tekrarlamış, onun yorumlarını kendi yorumu gibi vermiştir. Acaroğlu, Gerçek'in verdiği bilgileri, yanlışlarını da tekrarlayarak elli yıl sonra yazısına aynen aktarmıştır.[5] Tek katkısı Bibliothèque Nationale'de

2 Yeni bilgi ve belgeler ışığında daha kapsamlı bir Türk Matbaacılığı tarihi şimdiye kadar yazılmalıydı. Halâ 60 yıl önceki yerde saymak acıdır. Bu bakımdan Kemal Beydilli'nin *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi* adlı son kitabı çok faydalı bir teşebbüs olmuştur kanaatindeyiz.

3 "Bu suretle 1514'te olmasa bile, ondan bir müddet sonra Arap harfleriyle garpte kitap basıldığı ve İstanbul'da satıldığı tahakkuk eder". S. N. Gerçek, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1939. s. 20. Sonradan konuya değinen bütün yazarlarımız aynı şeyi tekrarlamışlardır.

4 Ersoy'un 22. sayfa sonundaki "Gerçek, kitap adlarının transkripsiyonunda hata yapmış olabilir, fakat elimizde başka kaynak olmadığı için karşılaştırma yapmak imkânı olmadı" şeklindeki ifadesi bunu gösteriyor. Biz kaynak yetersizliğinin söz-konusu olmadığını yukarıda belirttik. Kaldı ki sayın hocanın H. K. Hitti'nin "The First Book Printed in Arabic" adlı makalesini gördüğü anlaşılıyor. Hiç olmazsa bu ilk Arapça kitabın adını verebilirlerdi, bunu da yapmamışlardır.

5 Acaroğlu, "Ebüzziya Tevfik, Selim Nüzhet Gerçek, Server İskit, Cavit Orhan Tütengil gibi değerli basın-yayın tarihçilerimiz gelip geçmiş, ama ötekiler hep bunların

bulduğunu söylediği *Türkçe-Fransızca Ahidnâme* ile ilgili yazdıkları olmuştur. Alpay Kabacalı da *Türk Kitap Tarihi* adlı derlemesine *Avrupa'da basılan Osmanlıca kitaplar ve kitap dışalımı* altbaşlığıyla başlamış, 11-20. sayfalar arasında konuya ilişkin olarak evvelce bilinenleri tekrarlamıştır. O da esas itibariyle Gerçek'ten ve Acaroğlu'ndan yararlanmış, onların hatalarını tekrar etmekten öteye gidememiştir. Kabacalı'nın konunun temel kaynaklarından hiçbirine ulaşamadığı kitapçığının sonundaki bibliyografyadan da anlaşılmaktadır.[6] Hasan Refik Ertuğ ise *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi* adlı kitabının 87-90. sayfalarında konuya *Arap harfleriyle eser basımı* başlığıyla değinmiştir. Ancak buradaki bilgiler de Gerçek'in yazdıklarının tekrarından başka birşey değildir. Ertuğ'un Gerçek'in yazdıklarına yeni bilgiler ekleyemediği bir yazısı da *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. yılı Bilimsel Toplantısı, Bildiriler* adlı kitapta yayımlanmıştır.[7] Adnan Erzi'nin *Türk Ansiklopedisi*'nin beşinci cildinde yer alan uzun Basım maddesinde Avrupa'da basılan ilk Arap harfli kitaplardan, bu arada Medici matbaasından derli toplu bir biçimde sözedilmiş ancak yine ilk Arapça kitabın adı verilmemiştir. Bu haliyle de Erzi'nin

---

kitaplarındaki bilgileri kopya etmiş, konuya pek katkıda bulunmamışlar" diyor. Sonra Gerçek'i aynen aktarıyor. Gerçek'in "Arap harfleriyle Batıda basılmış öteki kitapların adlarını anmak uzun sürer, bundan bir fayda melhuz olmaz" diye yazışına, Acaroğlu "keşke daha çok kitap adı verebilseydi! Çünkü ondan sonra pek az kimse bu konuya eğilebildi" diye serzenişte bulunuyor. Ama aradan elli yıl geçmesine rağmen onun yazdıklarına bir satır dahi ilâve etmeyi denemiyor.

6 Kabacalı'nın *Türk Kitap Tarihi*'ndeki yanlışlarına sırası geldikçe değineceğiz. Ancak bu kitabın basılışından dört yıl sonra bile sayın yazarın Avrupa'da yayımlanan Arapça kitaplardan habersiz görünmesi üzüntü vericidir. Şu ifade onundur: "Türkiye'de Türkçe kitap yayınının başladığı 1729'dan çok önce İtalya'da Arap harfleriyle kimi kitaplar basıldığı ve bunların Osmanlı devleti sınırları içerisinde satılmaya çalışıldığı (..) gözönüne alınırsa, bu konu bizim kitap tarihimiz açısından da önem taşımaktadır. Ancak ne yazık ki sözü geçen kitapların örnekleri bulunmamaktadır." "Bir sergi dolayısıyla", *Müteferrika* / I. Bir matbuat tarihçisinin İtalya'da Arap harfleriyle basılan kitapları kimi kitaplar basılmıştır diye geçiştirmesi, sonra da bunların örneklerinin bulunmadığı gibi büyük bir yanlışa saplanıp kalması kaygı vericidir.

7 Hasan Refik Ertuğ'un *Arap Harfleriyle İlk Basımlar* adlı altı sayfalık bu yazısı onun bir tebliğinden alınmadır ve içinde yeni bilgi yoktur. Ancak Ertuğ yazdıklarının yetersiz olduğunu belirterek sözlerine başlar. Bir dipnotta Savary de Brèves'in matbaasından sözederken, bastığı "kitaplardan ele geçen yoktur. Bilenler, görenler varsa hepimizi aydınlatması çok iyi bir hizmet olur" diye hâlisâne dilekte bulunur. Yazısının sonuna koymuş olduğu bir notda ise "İlk Arap harfli mekanik basımın daha etraflı bir incelemesinin yapılmasına ve bu kitapların ayrı ayrı gözden geçirilmesine, bazı yerlerinin fotokopilerinin okuyucuya ulaştırılmasına ihtiyaç" olduğunu belirtir. Biz bu yazımızda kısmen de olsa onun bu arzusunu yerine getirdiğimizi düşünüyor, rahmetlinin hulûs-u kalp ile kaleme aldığı yazısını ikmal ederken bu derleme-incelememizi bu sebeple onun hatırasına adıyoruz.

yazısı; matbaanın bulunuşu, Avrupa'da yayılışı, Türkiye'de matbaanın ilk yılları, Batı'da yayımlanan ilk Türkçe kitaplar konusunda bizde çıkan en güzel yazıdır.[8]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, yerli kaynaklarımızda yalnızca bir tek makale (Ebüzziya Tevfik'inki) ve bir tek kitap (Gerçek'inki) esas alınarak, sonraki bütün bilgiler bunların üzerine bina edilmiştir. Böylece eksiklikler tamamlanamamış, yanlışlıklar ise aradan geçen yarım yüzyıldan fazla süreye rağmen düzeltilemeyerek bilim adına, araştırmacılık adına endişe verici bir tablo sergilenmiştir. Biz yazımızda bu eksiklikleri gidermeye çalışacağız. Konu hakkında bilinmesi gereken temel noktaları öz bir biçimde sunacağız. Sözünü ettiğimiz yerli kaynaklarda yapılan yanlışları ise sadece gerçek ve doğruların bilinmesi, yanlış bilgilere takılıp kalınmaması için düzeltmeye çalışacağız.

ARAP HARFLERİYLERİYLE İLK TAHTA KLİŞE BASKI: BREYDENBACH ' IN ALFABESİ

Arap harfleriyle basım, ilk örneklerini Arap diline yabancı ülkelerde vermiştir. Batılılar ilk Arapça kitapları 16. yüzyılın başlarından itibaren basmaya başlamışlar, 17. yüzyıldan sonra ise Avrupa'nın pekçok yerinde, bu arada İtalya, Fransa, Almanya, Hollanda, Danimarka gibi ülkelerde Arap harfleriyle baskı yapan matbaalar kurarak, Arap dilinde kitap yayınına hız vermişlerdir. Avrupalıları Arapça kitaplar basmaya yönelten sebeplere ise yazımız içinde sırası geldikçe değineceğiz. Avrupa'da Arap harfleriyle yapılan ilk baskı 1486 tarihli bir Arap alfabesidir. Ancak bu bir klişe baskıdır, tipografik bir baskı değildir. Ayrıca bir yayın da sayılamaz, çünkü sözkonusu olan bir seyahatnâmenin içindeki ağaç-baskı bir Arap alfabesidir.[9] 1486 yılında Mainz kentinde önce Latince, dört ay sonra Almanca olarak yayımlanan bu seya-hatnâme, Bernhard von Breydenbach adlı Mainz'lı bir rahibin kutsal topraklara yaptığı geziyi anlatır.[10] Breydenbach'ın

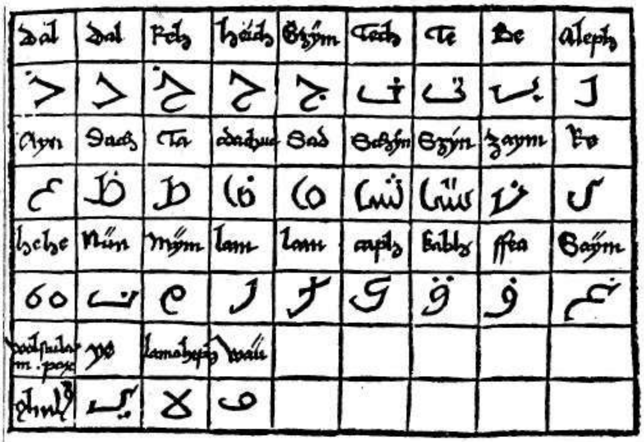

Breydenbach'ın Arap alfabesi, 1486

---

8 Bizde bu konuyla ilgilenen bir başka kişinin de Celâl Nuri İleri olduğu anlaşılmaktadır. İleri kendisiyle yapılan bir mülâkatta şöyle diyor: "Müteferrika'dan önce Frengistanda Arap suntusu ile basılmış kitapları toplamak sevdasına düştüm. Bunlar bilhassa büyük lügat kitaplarıdır. Şöyle böyle bir koleksiyon yaptım" (*Kitap ve Kitapçılık* , 1936. Sayı 7. s.11).

9 Kabacalı TKT'de "Arap harfleriyle ilk yayın 1486'da Mainz'da basılan alfabedir" derken gerçeği tam ifade etmiş olmuyor.

10 Bu baskının nâşiri Gutenberg'in ortağı Pierre Schöffer'dir (Audin, Maurice. *Histoire*

kitabında Filistin ve Kudüs'ün panoramik manzarasının yanısıra, yerli halkın kıyafetlerini gösteren resimler de bulunmaktadır. İbrani, Yunan, Kıptî, Ermeni ve Arap alfabelerini gösteren tahta klişe cetveller de tıpkı bir resim gibi bu gezi kitabının içinde yer almıştır.[11] Bir başka türlü söylenecek olursa alfabeler elle yapılmış, klişe usulüyle basılmıştır. Ortada tipografik bir harf dökümü yoktur. Yine de bu Arapça alfabe, matbu bir kitapta kaydedilen ilk Arapça örneği olarak kabul edilmiştir. Bu klişe baskı alfabe daha sonra o dönemdeki çeşitli kitaplarda aynen yayımlanmıştır.

ARAP HARFLERİYLE BASILAN İLK KİTAP: KİTÂB SALÂT AS-SAWÂ'î

Arap harfleriyle basılan ilk kitap, İtalya'nın Fano şehrinde Venedik'li Gregorio Georgio tarafından kurulan matbaada 16. yüzyılın başlarında 1514 yılında yayımlanmıştır. Adı *Kitâb salât as-sawâ'î* olup bu tabhanenin tek ürünüdür. Burada daha sonra ikinci bir kitap basılmamıştır.[12] Kitabın fikir babalığını Papa Julius II yapmış, maddî

Arap harfleriyle basılan ilk kitap: Kitâb salât as-sawaî

bakımdan desteklemiştir. 1513 yılında Leon X adıyla papa olan Jean Medici de onun yolunu izlemiş ve himayesiyle kitap yukarıdaki tarihte neşredilmiştir. Kitabı basan Gregorio Georgio Venedik'te daha önce 1480'de bir matbaa kurmuş ve 1494 yılında çok güzel bir Herodot tarihi basmıştır. Fano'ya neden taşınmıştı, burada bastığı ilk Arapça kitabın hurufatını kim dökmüştü bunlar bilinmiyor. Ancak Arapça metnin dizilmesi ve tashihlerin yapılmasında o dönemde Venedik'te sayıları çok fazla

---

de l'Imprimerie, Paris 1972. s. 117.) Kitabın Fransızca çevirisinin ilk baskısı (*Des saintes pérégrinations de Jerusalem*, Lyon 1488) R-573 numarasıyla Arkeoloji Müzesi Kütüphanesindedir.

11 Hamilton, Alastair, *Europe and Arab World*, Oxford 1994. s. 32. Smitskamp, Rijk, *Philologia Orientalis. A description of books illustrating the study and printing of Oriental languages in 16 th. and 17 th. century Europe*, Leiden 1976-92. 257f. (Bundan sonra PO)

12 Kabacalı, dünyada Arap harfleriyle yayımlanan ikinci kitap olan 1516 tarihli *Mezamir*'in de bu matbaada basıldığını yanlış olarak yazıyor (TKT s. 12).

olan Hıristiyan Mağribîlerden faydalanıldığı zannediliyor. Öte yandan uzmanlar son yıllarda bu ilk Arapça kitabı Venedik matbaacılık çevresinin bir ürünü olarak kabul etmeyi benimsemişlerdir.[13]

Kitâb salât as-sawâ'î bir başka değişle Saatler İbadet Kitabı ya da Hıristiyanların deyimiyle *Horologion* 5x11 cm boyutunda , 237 sayfalık bir kitaptır. Sayfa numaraları yoktur. Eskiden kitap sayfalarının altına yazılan ve arkadan gelecek sayfanın ilk sözcüğünü gösteren sözcükler de bu yayında bulunmamaktadır. Her sayfada 12 satır vardır. Başlık sayfasında yazılar kırmızı renklidir. "Yaşayan, sonsuz Tanrı'nın adına" yakarışı, metni ve ana başlıkları açar. Başlık, yakarış ve eserin metni için üç ayrı punto kullanılmıştır. Metnin hurufatı Balagna'ya göre bodur, sert görünümlü ve acemicedir. Arapça harfler, okumayı kolaylaştırmak için harekelendirilmiştir. Koyu siyah hurufatın arasına dikkati çekmek için yer yer renkli hurufat eklenmiştir.[14] Silvestre de Sacy'nin kütüphanesindeki nüshayı görerek tarif eden Merlin'e göre de, kabaca yontulmuş olmalarına rağmen Fano baskısının hurufatı hoş fakat genellikle sert hatlıdır. Kâğıt çok güzel ve baskı çıkdısı kusursuzdur.[15] Bölüm başlarını taşıyan her sayfa siyah fon üzerine beyaz yapraklar, dallar, kuşlar gibi motiflerle çerçevelenmiştir. Kitabın son sayfasında yazma kitaplarda olduğu gibi 11 satırlık bir kolofon vardır. Bu bölümü Schnurrer şöyle tercüme etmiştir: " Bu takdis edilmiş saatlere son el senyörümüz Mesih İsa'nın 1514. yılının 12 Eylül Salı günü değdi, amin! Venedik'li ustabaşı Gregorius Gregorio tarafından havari Pierre'in Roma'daki kutsal makamını elinde tutan aziz papa Leon'un himayesinde Fano şehrinde bitirildi. Eğer bu satırlarda herhangi bir hata görülürse dikkate alınmayarak Tanrı adına hoşgörülsün, amin! "[16]

Fano'daki bu matbaa Avrupa'da kurulan ilk Arap matbaasıdır. *Saatler* Arap hurufatıyla basılmış bilinen ilk kitaptır. Smistkamp'a göre günümüze bu kitaptan yalnızca dokuz adet kalabilmiştir.[17] Bu son derece nadir kitabın bir

---

13 Miroslav Krek, *Journal of Near Eastern Studies*, vol.38'de çıkan "The Enigma of the first Arabic Book printed from Movable type" başlıklı yazısında, ilk Arapça kitabın gerçekte Fano'da basılmadığını, Fano yer adının Gregorio Gregori tarafından mahsus kullanıldığını, aslında kitabın Venedik'te basıldığını, Venedik'te şark baskıları yapma izninin Venedik Cumhuriyeti tarafından Democrito Terracina ailesine verilmesinden dolayı Gregori'nin bu yola tevessül ettiğini ileri sürmektedir. (Gdoura, Wahid. *Le Début de l'Imprimerie Arabe à Istanbul et en Syrie*, Paris, 1986. s. 27'den)

14 Balagna, Josée. *L'Imprimerie arabe en Occident*, Paris, 1984. s. 18.

15 Merlin, R. *Catalogue de la Bibliothèque du Baron Silvestre de Sacy*, Paris 1842-47, No:1351 (Bundan sonra CBSS). Schnurrer, C. *Bibliotheca Arabica*, Halle 1811. No: 235.

16 Schnurrer, s. 232-233. Balagna, a.g.e, s. 18. CBSS Cilt I. s. 412.

17 PO 236 d. Gerçek, Arapça hurufatlı bu ilk kitabı bir rivayet gibi andığı için, Acaroğlu da bu "bilgiyi rivâyet olarak kabul etsek bile" diyor ve 1593-94 tarihli iki Medici matbaası ürününü ilk Arap harfli kitaplar olarak sunuyor. Fano baskısı hakkında ise "kaynakları bilinemediği ve bulunamadığı için, kesin bir biçimde doğruyu araştırmak, elli yıl önce mümkün olmadığı gibi, şimdi de mümkün değildir" gibi akıl almaz gaflar yapıyor. Oysa

nüshasına sahip olan Alman müsteşrik Tychsen onu *librorum phoenix* yani Anka kitap olarak tanımlamıştır.[18]

DÖRT DİLDE YAZILAN MEZAMİR

Arap harfleriyle yayımlanan bu ilk kitabın neşrinden iki yıl sonra bu defa Cenova'da 1516 yılında çok dilli bir *Mezamir* kitabı yayımlanmışdır. İbranî, Yunanî, Arabî ve Keldanî dillerinde ve Latince çevrisiyle birlikte hazırlanan *Mezamir*'de, Arapça ilk defa kullanılmıştır.[19] Kitabın yayıncısı Augustino Giustiniani (1470-1536) Cenova'da doğmuş, Dominiken tarikatine girmiş, İbranice ve Arapça öğrenmişti. Korsika'ya Nebio piskoposu olarak tayin edilmiş, *Tevrat*'ın tamamını çok dilli olarak neşretmeyi düşünmüş ama bu güçlü işin altından kalkamayacağını anlayınca *Mezamir*'i neşretmekle yetinmiştir. Kitabın hurufatını Pierre-Paul Porrus adında Milano'lu bir kuyumcu dökmüştür. Balagna'ya göre bu harflerle Fano'daki ilk Arapça kitabın hurufatı arasındaki tek benzerlik çarpıcı bir beceriksizlik, bir sertlikdir. Smitskamp ise Arapça bu hurufatı Mağribî görünümlü olduğunu yazmaktadır.[20] Fano'daki Arapça metinden farklı olarak burada harfler harekeli değildir. *Mezamir* iki bin adet basılmış, bunlardan elli tanesi Hıristiyan ve Müslüman hükümdarlara dağıtılmıştır. Kitap ticarî açıdan tam bir fiyasko olmuş, ancak dörtte biri alıcı bulabilmiştir.[21]

1516 tarihli bu *Mezamir* iki sayfaya yayılan sekiz sütun üzerine dizilmiştir. Başlık sayfasında çiçeklerden oluşan zengin bir ağaçbaskı çerçeve vardır. Bu fikir Fano'daki ilk kitaptan alınmış olabilir. Folio boyutta ve 200 yapraklık bu hacımlı kitapta Papa Leo X'a ithaf ve başlık Yunanca, Latince, İbranice, Arapça ve Aramî dilinde yazılmıştır. Arapça hurufat bilinen ikinci dökümdür. Bu harflerin yapımı Fano'-

bu kitap en azından Schnurrer'in *Bibliotheca Arabica*'sının yayımlandığı 1811 yılından beri bilinmektedir. 1842 tarihli CBSS'de ise daha ayrıntılı bilgi vardır. Ayrıca bkz. Zenker, *Bibliotheca Orientalis*, Leibzig 1846. Nr: 1566.

18 Schnurrer, *Bibliotheca Arabica*'da bu kitapla ilgili verdiği bilgileri Tychsen'in kendisine gönderdiği notlara göre yazmıştır. Tychsen elindeki bu nüshayı daha sonra Sacy'ye vermiştir. Merlin CBSS'de, kitabın aslını görmeden yazdığı için Schnurrer'in verdiği bilgilerin eksik olduğunu belirtir ve bunları düzeltir.

19 CBSS 660. PO 236a. Balagna s. 20-23. Acaroğlu adı geçen makalesinde bu *Mezamir*'deki dillerden birinin" Türkçe olduğu doğruysa, dünyada basılan ilk Türkçe kitabın da bu olması gerekir, ama kitap üzerine başkaca bilgimiz yoktur" demektedir. Kabacalı ise TKT s. 12'de *Mezamir*'in Gregorio Gregori matbaasında basıldığını yanlış olarak ileri sürdükten sonra, " bu bilgi başka kaynaklarca da doğrulanmakla birlikte, sözü geçen kitap elde edilememiştir" gibi insanı hayretlere düşüren bir ifade kullanmaktadır. Oysa Ertuğ, *Arap Harfleriyle İlk Basımlar* adlı basılmış tebliğinde hem *Mezamir*'in dilinin Arapça, hem de örneği elde bulunan bir nüsha olduğunu Acaroğlu ve Kabacalı'dan çok önce yazmıştı. *Mezamir*'in nüshaları bugün dahi bulunabilmekte ve kitapçı kataloglarında satışa sunulmaktadır. Gregorio'nun Fano matbaasında ise tek bir kitabın basıldığını, bunun da *Horologion* olduğunu yukarıda belirtmiştik.

20 PO 236d. Kitabın bir sayfasının klişesi buradadır. Hurufat Smitskamp'ın belirttiği gibi Mağrîbî görünümlü ve güzeldir.

21 Balagna, a.g.e s.22.

dakinden daha büyük bir ilerlemeydi. *Mezamir*'in matbaada hazırlanması çok daha fazla zaman ve emek aldığı için, Arap hurufatının Avrupa'da ilk doğuşuna örnek olarak kimi araştırmacılar bu ikinci kitabı göstermektedirler.[22]

BİR ARABİST VE TÜRKOLOG: GUILLAUME POSTEL

16. yüzyılın en ilginç kişilerinden biri Guillaume Postel'dir (1510-1581). Postel İtalya ve Akdeniz ülkelerine birkaç kere uzun seyahatler yapar. İbraniceyi, Arapçayı, hatta Türkçeyi bilmektedir. Ona ilk Türkolog nazarıyla da bakabiliriz. 1535'de Fransa elçisi Laforet ile İstanbul'a gelir. 1538 den sonra Kraliyet Kolejinde İbranice, Yunanca, Arapça öğretir. Öğrencilerinden Joseph Scaliger ilerde Hollanda'da Arapça eğitiminin en önde gelen ismi olacaktır. Postel 1549 da Türkiye'ye bir kere daha gelir. İkinci gelişindeki amacı hem Doğu dillerine dair bilgisini geliştirmek, hem de Avrupa'da basılmış kitapları Doğu'daki Hıristiyanlara ulaştırmaktır.[23] Dönüşünde bu kez Viyana üniversitesine profesör olur. Postel Müslümanlarla anlaşmanın gereğine inanmaktadır. "Evrensel uzlaşma"dan yanadır. Evrensel bir din ve evrensel bir devlet hayal etmektedir.[24] Kendisini yeryüzü yurttaşı, kozmopolit olarak tanımlar. *De orbis terrae concordia* (Bazel 1544) adlı kitabında bu konuları tartışır, *Kur'an* ve Hz. Muhammed hakkındaki düşüncelerini dile getirir. Başlıca üniversitelerde halâ Arapça hocalarının olmayışından şikâyet eder. 1560'da Poitiers'de *De la République des Turcs* adlı ünlü kitabını yayımlar. Postel, kitabını deneyimleri ve gördükleri sonucunda yazdığını özellikle vurgular. Rouillard'ın deyişiyle "Türkleri açıkca düşman olarak gören bir kişinin sonuçta onları sempatik olarak gösterdiği ilginç bir kitaptır" bu.[25] Kitabın genişletilmiş baskısı 1575 yılında başka bir isimle Paris'te çıkar. Postel bu edisyonda, takdim kısmından sonra, Türk dili hakkındaki denemesini ilk kez yayımlar. "En çok kullanılan Türkçe kelimelerin öğretimi" başlıklı yirmi sayfa tutarındaki bu bölüm, Duverdier'ye göre Avrupa'da yayımlanan ilk Türkçe gramerdir.[26]

---

22 PO 236 b-d. Kitap 1516'da tamamlanmasına rağmen, basım iznini 1506 yılında almıştı. Bu sebeple 1514 tarihli Fano baskısına göre, bunun Arap harfli ilk kitap olduğu ileri sürülmüştür. Bkz. *The Library of Camille Aboussouan*, London 1993. No:102. Acaroğlu bu kitabı da bir söylenti olarak görüyor ve "1516'da basıldığı söylenen Davut peygamberin Mezamir kitabı" gibi yine çok garip bir ifade kullanıyor.

23 Arıkan, Zeki.,"Guillaume Postel ve De la République des Turcs", *Tarih İncelemeleri Dergisi* II, İzmir 1984. s.69.

24 Smitskamp PO 242b'de Postel'i evrenselciliğin mimarı sayar ve ülkedaşı ve evrenselciliğin babası sayılan Jean Bodin'den yirmi yıl önce bu tezi onun öne attığını yazar. Oysa Postel'den en az yarım asır önce aynı görüşü Fatih savunmuştur. Babinger şöyle demektedir: "Dünyada tek bir imparatorluğun olması gerektiğini düşünüyordu. Bu imparatorluğun da tek bir dini ve tek bir hükümdarı olmalıydı." (*Mahomet II le Conquérant et son temps*, Paris, 1954. s. 499.)

25 Rouillard, C., *The Turk in French History, Thought and Literature*, Paris 1936. s. 211.

26 Duverdier, Gérald, "İlk Türk basımevinin kuruluşunda iki kültür elçisi". *Belleten* /215.

Postel'in hayatı ve eserleri hakkındaki bu kısa girişimizden sonra, şimdi onun konumuzla ilgili çalışmalarına geçebiliriz. Guillaume Postel 1538 yılında *Linguarum duodecim characteribus alphabetum* adlı kitabı Paris'te yayımlar. *Alphabetum* beş bölümde kısaca şu dilleri incelemektedir: İbranice, Süryanice, Rumca, Arapça, Ermenice, Latince. Her dil yaklaşık beş sayfa tutar, arapça ise on altı sayfalık bir bölüm oluşturur. Postel Arapça bölümüne ayrı bir özen göstermiştir. Girişi Paternoster duası izler. En sonda ise Arapça bir dilbilim metninin en erken matbu örneklerinden birine rastlanır. Bu, Fahreddin Razi'nin *Mafâtih al-gaib*'ından dilbilimle ilgili üç başlıktır. Postel, buradaki Arapça alfabe için, hurufat ve hakkâk yokluğu yüzünden tahta levhalar kullanmıştır. Sonuç fazla tatmin edici değildir. Smitskamp bunları "feci halde kötü" olarak tarif eder. Postel bu ağaçbaskı alfabede Türkçe p harfine de yer vermiştir. [27]

Postel, bundan sonra yayımlayacağı kitaplar için Arapça hurufat aramaya başlar. Şarkiyatçı Teseo Ambrogio'dan yardım ister. Ambrogio, Postel'e Arapça hurufat bulmak için girişimde bulunur. Guillaume Postel uzun çabalar sonunda bu kez Paris'te, 1543 yılına tarihlenen *Grammatica Arabica*' yı yayımlar. Büyük boyda ve 22 yapraklık bu kitapta Latince ve Arapça metni bir arada kullanır. Eseri, önceki ağaçbaskı on altı sayfalık gramerinin yerini tutması için yayımlamıştır. Önsözde Arapçanın önemi üzerinde durur. Ona göre Arapçayı öğrenmek *Kur'an* bilgileri açısından olsun, başka açılardan olsun bilim adına zarûrîdir. Postel'in Arapça grameri Paternoster duası ve Fatiha sûresinin Arapça aslı ve Latince çevirisiyle son bulur. Kullanılan matbaa harfleri Postel'in önceki alfabesinden çok farklıdır. Yine de biçimleri kabadır ve kimin tarafından, ne şartlarda hâkkedildiği bilinmemektedir. Harfler sonradan bir kez daha kullanılmamıştır.[28]

ARAP HARFLERİYLE BASILAN İLK KUR'AN

Yakın zamana kadar hakkında çeşitli faraziyeler ileri sürülen ve adeta bir bilmece haline gelen Arap harfleriyle Venedik'te basılan *Kur'an* meselesi son yıllarda aydınlanmıştır. Ancak biz oraya gelmeden önce, daha 1987 yılına kadar ortaya çıkmayan bu *Kur'an*'ın hikâyesini anlatmakta yarar görüyoruz.

Venedik'te Arapça olarak bir *Kur'an*'ın basıldığı hakkında bize ilk bilgi veren Teseo Ambrogio adlı bir şarkiyatçıdır. İbranî ve Arabî incelemeler konusunda ilk bilgileri bir İspanyol Yahudisinden öğrenen Ambrogio, Süryani dilini de Roma'ya gelen bir Marunî delegasyonundan öğrenmiştir. [29] Ambrogio 1539 yılında *Introductio in Chaldaicam linguam* adlı bir kitap yayımlamış, burada Venedik'te Brescia'lı Paganini'nin matbaasında Arapça bir *Kur'an* basıldığını yazmış ve bu *Kur'an*'dan Süryani harfleriyle bir alıntı vermiştir. Ayrıca Guillaume Postel ile yaptığı yazışmaları da eklemiştir.[30]

s.283. Bu gramer için ayrıca bkz. Vladimir Drimba, "Guillaume Postel'in Türkçedeki Kelimelerin Öğretimi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1966.

27 PO 241 g.

28 CBSS 2761. Schnurrer 38.

29 PO 240 c.

30 Bu yazışmada Postel, Ambrogio'dan

Bu *Kur'an* nüshasının günümüze kadar ele geçmemesi ise 1534-1549 yılları arasında papa olan Paul III'e bağlanmıştır. Özellikle Protestanların yaydığı bir görüşe göre bu *Kur'an*'ın bütün nüshaları papanın emriyle yaktırılmıştır. Bu tezi daha sonra bazı Katolik yazarlar da savunmuşlardır. Öte yandan böyle bir *Kur'an*'ın basılmış olmasından Ambrogio'nun çağdaşlarının hiç sözetmemesi de akılları karıştırmış ve konuyu tam bir bilmece haline sokmuştur. Avrupa yüzyıllarca bu *Kur'an*'ın basıldığını ancak sonra yasaklanıp yakıldığını ilke olarak kabul etmiştir.[31]

Nihayet *Kur'an*'ın biricik nüshası Venedik'te 1987 yılında bulunmuş ve beş asırdır bir rivâyet gibi anlatılan bu neşrin gerçek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu tek nüshanın hakikaten de Ambrogio'ya ait nüsha olduğu anlaşılmıştır. Kitap tarihsizdir ve son olarak Paganino Paganini'nin matbuat hayatının ışığında Nuovo tarafından 1537-38 olarak tarihlenmiştir.[32]

NUOVO'NUN "BULUNAN KAYIP KUR'AN" BAŞLIKLI YAZISININ ÖZETİ

Dünyadaki bu tek nüsha Arapça *Kur'an* halen Venedik mezarlığındaki San Michele Fransisken Tarikati Keşişleri kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu mushaf gerçekten de Teseo Ambrogio'nun kendine ait bir nüshadır. İçindeki onun elyazısıyla yazılmış bir not bunu göstermektedir. Kitabın bir yerinde Cremona Kutsal Ofis'inin papazı Arcangelo Mancasula'nın bir mührü de vardır. 16. yüzyılın ikinci yarısına ait bu mührün dışında, kitabın sonraki sahiplerini gösteren hiçbir işarete rastlanmamıştır.

Ambrogio'nun *Introductio*'sunun üç yerinde bu mushafa atıfta bulunulmaktadır. Önce 11. yaprakta 1516 tarihli *Mezamir*'den, ardından da yeni çıkan (dudum pubblicitus) *Kur'an*'dan sözedilmektedir. İkinci atıf çok daha açıktır ve Teseo Ambrogio burada matbu *Kur'an*'dan (Arap hurufatı bulamadığı için Süryani harfleriyle) naklettiği bir bölümü tartışmaktadır. Bu bölüm Ambrogio'nun Venedik *Kur'an*'ına sahip olduğu hakkında hiçbir şüphe bırakmamaktadır. *Introductio*'nun üçüncü bir yerinde ise mushafın yayıncısının adını öğreniriz. Çünkü Ambrogio onun oğlundan Arap hurufatin çelik kabartmalarını ve ana kalıbını istemektedir. Ancak Ambrogio *Kur'an*'ın baskı yerinden sözetmemektedir. Bunu da Guillaume Postel bize bildirir. Postel 4 Mart 1568 tarihinde Hollandalı şarkiyatçı Andrea Maes'e yazdığı bir mektupta *Kur'an*'ın Venedik'te yaklaşık 30 yıl önce basıldığını belirtmektedir. Görüldüğü gibi, çağdaş tanıklar nadir olmalarına ve azçok aynı çevreden gelmelerine rağmen (bu tür bir yayın ancak çok dar bir ilk Arabistler muhitinde ilgi görebilirdi)

Arapça hurufat istemektedir. Ambrogio ise, Paganini'nin oğlu Alexandre'dan babasının *Kur'an* basımı için kullandığı Arapça hurufatı Postel hesabına almak için pazarlık etmektedir. Ancak bu çelik kabartmaları bulup bulmadığını söylememektedir.

31 Merlin, CBSS 1459'da bu yakma olayına inanmaz. Schnurrer 367.

32 Nuovo, A. "Il Corano Arabo ritravato". Roma 1987 (*La Bibliofilia*, sayı 89, 1987. s. 237-271). Bu mühim yazının İngilizçe çevirisi *The Library*, Vol. XII, sayı: 4, Aralık 1990'da "A Lost Arabic Koran Rediscovered" adıyla çıkmıştır. Bu yazının bir kopyasını bana göndermek lütfunda bulunan sayın Rijk Smitskamp'a teşekkür borçluyum.

verdikleri bilgiler açık, birbirleriyle bağlantılı ve kesinlikle tezatsızdır. Venedik *Kur'an*'ının son şahitlerinden biri de Hollandalı şarkiyatçı Thomas Erpenius'dur. Erpenius 1620 yılında Leiden'de yayımladığı *Arap Dili Grameri*'nin sonuna bir Arapça matbu kitaplar listesi eklemiştir. Bunlar arasında Venedik mushafı da vardır. Erpenius bunun baskı tarihini yaklaşık 1530 olarak gösterir ve nüshalarının yakıldığını duyurur. Mushafın ortada olmayışının sebebi ilk kez burada yakılmaya bağlanmaktadır. Gerçi bundan kimin sorumlu olduğu belirtilmemiştir ama, artık Protestan muhitlerinde bu işin müsebbibi olarak papanın adı geçecektir. Ancak bu faraziye bulunan *Kur'an* nüshasında görülen Kutsal Ofis papazının mührüyle tamamen çelişmektedir. Papanın emriyle mushafları yakma teorisi *Kur'an*'ın basımından yaklaşık bir yüzyıl sonra ortaya atılmıştır. Bu kabul edilemez bir görüştür. Nitekim 1547'de yine Venedik'te Andrea Arrivabene tarafından İtalyanca çeviri olarak basılan *Kur'an* nüshasının papalar tarafından yaktırılmamış olması ve pekçok nüshasının bugün de çeşitli kütüphanelerde korunmakta oluşu bunun bir kanıtıdır.

Bu yayın o dönemin Avrupalı Şarkiyatçılarında bile bulunmadığına göre (ki olsa olsa ancak onların elinde olmalıydı), demek ki bu çevreye yönelik olarak yayımlanmamıştı. O devirde ve sonraki yıllarda şark dilleriyle uğraşan bilginler uzun süre çok dilli kitaplar kullandılar. Avrupa'da hiçkimse tamamen Arapça olan bu yayını anlayamazdı, çünkü henüz Arap dili sözlükleri, gramerleri ve böyle zor bir dili öğretecek diğer hazırlayıcı eserler ortada yoktu. Bundan dolayı Paganini'lerin bu mushafı Arap ve Türk pazarı için düşündükleri ve bu yayını henüz kendi matbaalarını kurmayı başaramamış Müslüman halklar için hazırladıkları açıktır. Batı dünyasında bu mushafın birkaç nüshası, belki de sadece Ambrogio'ya ait olan bir teki dağıtıldı, çünkü böyle bir yayına talep yoktu. Dolayısıyla Venedik *Kur'an*'ı aslında kaybolmuş değildir, sadece Avrupa'da dağıtımı yapılmamıştır. Bugün elde tek nüshası bulunan *Kur'an* da bunun bir kanıtıdır, çünkü içinde Arapça olmayan bir tek kelime dahi yoktur!

Venedik mushafını basan Paganino de Paganini 1538 yılında ölmüş ve *Kur'an* edisyonunun fiyasko ile sonuçlanması üzerine ailenin işleri kötüye gitmiştir. Neden bir iflas sözkonusudur? Çünkü Doğu'da *Kur'an* basımı çok geç başlamıştır. 1727 yılında Türkiye'de matbaa kurulduğu zaman Sultan III. Ahmed sadece din dışı kitapların basılmasına izin vermiştir. Bu durumda 1538 tarihli *Kur'an*'ın -üstelik bunun kâfir kökenli olduğu dikkate alınırsa- Doğu'da nasıl karşılandığını daha iyi tahmin edilebilir. Dolayısıyla mushaf Batı'da dağıtılmamış, sadece birkaç, şimdilik tek nüshası korunmuştur; Doğu'da ise dağıtımı yapılmış ancak tümüyle yokedilmiştir. 1538'den sonra Paganini'nin oğlu Alessandro Paganino'nun faaliyetlerini örten sessizliği de yine bu hadise açıklamaktadır. Babasının ölümünden sonra Alessandro iflasın malî ve meslekî neticelerine katlanmak zorunda kalmıştır. Burada Alessandro'nun bu mushafın basılışına belki babasından çok yardımcı olduğunu söylemeliyiz. Çünkü Paganino de Paganini daha mutaassıp bir yapıdadır, Fransisken tarikatiyle yakın ilişkisi vardır, daha önce bastığı eserleri bu yöndedir. Ama Alessandro'nun meslek hayatı aksine

ölçüsüzlükler ile dolu, parlak, savurgan hatta saçma sapandır. Matbaacılığın gelişmesi ve ilerlemesi için denemeler ve araştırmalar yapmaya daima açık, mesleğine aşık bir kişidir. Şüphesiz bu açıdan eserleri ve özellikle *Kur'an* bugün de halâ saygı ve hayranlık uyandıracak niteliktedir.

KUR'AN'I MÜSLÜMANLAR MI YOK ETTİ ?

Nuovo yazısında daha sonra baskı tarihi olmayan mushafın baskı tarihi hakkında fikir yürütmekte ve Paganini'nin meslek hayatına ve Postel'in bir mektubuna dayanarak bunu 9 Ağustos 1537 ile 9 Ağustos 1538 arasına tarihlemektedir. Sonuçta yazarın bu yazısıyla beş yüzyıldır kayıp olan *Kur'an*'ın yokoluş sebebi, Katolik Hıristiyanların üzerinden alınıp Müslümanlara yüklenivermiştir. Ancak ortada bir kanıt yoktur. Hepsi Nuovo'nun kendine has teorisidir. Nuovo, bu faraziyesini "elimizdeki bilgiyi Avrupa merkezci bir yaklaşımla değil, Akdenizli bir bakış açısıyla yeniden değerlendirmeliyiz" diyerek savunma yoluna gitmektedir. Venedik *Kur'an*'ının Osmanlı topraklarına girmiş ve dağıtımının yapılmış olması mümkündür. Ancak bunların toptan imhasına dair bir Osmanlı belgesine, bir fetva ya da fermana bugüne kadar rastlanmadığı da açıktır. Dolayısıyla Nuovo'nun yeni teorisi bir tahmin olmaktan öteye gidemeyecektir. Bizce Venedik *Kur'an*'ının neden tek nüsha olarak kaldığı hâlâ meçhuldür.

VENEDİK KUR'AN'I: BİBLİYOGRAFİK BİLGİ

Nuovo'nun verdiği bibliyografik bilgiler şöyledir: Baskı yeri, tarihi ve sayfa numaraları yoktur. Folio boyuttaki mushaf 232 yapraktır. Her sayfada 16 satır olup, baskı alanı 203 x 130 mm dir. Kitabın sahibi Albonesi'li Teseo Ambrogio sayfa kenarlarında bütün sûrelere sıra numarası vermiştir. Yer yer satırlar arasına Latince çevirisini kendi elyazısıyla eklemiştir. Ayrıca sahiplik kaydını da düşmüştür. Hemen altında başka bir kalemden Arcangelo Mancasula'nın sahiplik kaydı görülmektedir. Kitap halen Venedik Isola'da, Frati Minori di San Michele Kütüphanesinde korunmaktadır. Filigranı o dönemde Venedik Cumhuriyeti'nde çok rastlanan ancak 1550'den sonra nadirleşen Briquet 2528'e çok benzemektedir. Eserde forma numarası bulunmamaktadır. Sayfaların kenar boşlukları genellikle 33 mm olup, ilk iki sayfada daha geniştir (burada üst kenar boşluğu 55 mm, alt boşluk 70 mm dir). Böylece ilk sayfaları tezhipli ve diğer sayfalardan daha zengin olan geleneksel yazma *Kur'an* düzenine uyulmuştur. Mushafta kayıp yapraklar da vardır. Ankebût Sûresi hemen hemen tamamiyle eksiktir. Kullanılan Arapça hurufat özel bir araştırma istemektedir. Alfabe grafik açısından insicamlı bir netlik arzetmekte olup kendi başına Venedik matbaacılığının büyük bir âbidesidir.

CİZVİTLERİN ARAP MATBAASI

1566 yılında Roma'da İsa Cemiyeti Koleji'nin matbaasında Arapça bir din dersi kitabı yayınlanır. 33 sayfalık Latince ve Arapça başlıklı bu uzun isimli kitap kısaca *İ'tiqâd al-amânah* adıyla bilinir. Papa Pie IV 'ün yazdığı bu Hıristiyan din kitabı Arapçaya Cizvit papazı Giambatista Eliano tarafından çevrilmiştir. Kitapta Roma kilisesi tarafından ilân edilen

Ortodoks iman usulleri, Doğu kiliselerinin yanlışlarının ortaya konması ve Romanın temsil ettiği Katolik kilisesinin üstünlüğü anlatılmaktadır. Eliano'nun kullandığı Arap harfleri sade, daha iyi çizilmiş; Fano, Cenova baskılarından ve özellikle Postel'inkinden daha açık-seçikdir.[33] *I'tiqad al-amânah* bundan sonra dört defa daha basılmıştır.

ŞEYH SİNAN İLE AHMED'İN MUSAHABESİ

Bu kitabı tarihsiz, yer ve yazar adı olmadan basılan bir başka Arapça kitap izlemiştir. Araştırmacılar tarafından çeşitli zamanlara tarihlenen,[34] 116 sayfalık küçük boydaki bu kitabın adı *Hadâ musâhabat ruhânîya bayna al-âlimayn*'dır. Romada Cizvitlerin kolejindeki matbaada basıldığı hurufatının 1566 tarihli din kitabının hurufatıyla aynı oluşundan anlaşılmıştır. Hac ziyaretlerini yaptıktan sonra ülkelerine dönen Şeyh Sinan ve Ahmed adlarındaki iki alimin müsahabesidir. Bu kitap İslam doktrinine muhalefet eden Arapça ilk matbu kitaptır.[35] Yazarı Katolik bir rahip olup, eser İslâm dinine bir reddiyedir. Cizvit matbaasında basıldığı için yazarının Giambatista olduğu öne sürülmüşse de bu doğru değildir. Sayda piskoposu Leonardo Abel'in bir eseri olması muhtemeldir.[36] Çok nadir bir kitap olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.

MEDİCİ MATBAASININ KURULUŞU

1578 yılında papa Gregoire XIII bir şark matbaası kurma işini hızlandırır. Hristiyanlığın Şark'ta propagandasının yapılmasına çok önem vermektedir. Çevresinde Ferdinand de Medicis, Leonardo Abel, peder Eliano gibi çaplı adamlar vardır. Çok yönlü zor bir girişimdir bu. Tam bu sırada Roma'ya Parisli bir kuyumcu-hâkkak gelir. Bu Robert Granjon'dur. Vatikan'ın hâkkak ve dökümcü aradığı sırada ortaya çıkıveren Granjon harika tekniğiyle hemen aranılan kişi olur. Birkaç yıl içinde çeşitli boyutta Arap harfleri döker. Granjon aylık on ekülük maaşından ayrı olarak, harf başına kardinalden bir altın ekü ve alfabenin tamamı için de papadan üç yüz ekü almıştır.[37] 1584 yılında Kardinal Ferdinand de Medicis ile bizzat Vatikan'ın finanse ettiği Medici matbaası kurulur. Matbaanın yöneticiliğine uzun yıllar Doğu'da kalmış olan şarkiyatçı Gianbattista Raimondi getirilir. Gençliğinde Türkiye ve Levant ülkelerini dolaşmış, Arapça, Türkçe ve Farsça öğrenmiş olan Raimondi, gezdiği yerlerden birçok şark yazması toplamıştır.

Medici matbaasının kuruluş gayesi çok yönlüdür. Öncelikli hedef Orta-Doğu'daki Hıristiyanları Roma

---

33 Balagna, a.g.e s.30. Zenker 1569. Merlin ise CBSS 1232'de hurufatın çok bozuk olduğunu yazmaktadır. Schnurrer 237.

34 Smitskamp 59c 'de 1579 tarihini veriyor. Balagna s. 31'de 1583'ten önce diyor.

35 Balagna, a.g.e s 31.

36 PO 59 c. CBSS 431. Zenker 1567. Bu Arapça metin daha sonra ilk şarkiyatçılardan William Bedwell tarafından *Mohammedis Imposturae* adıyla İngilizceye çevrilerek 1615'te Londra'da yayımlanmıştır. Bedwell yazarın bir Hıristiyan olduğuna inanmamakta, bunun ismini gizleyen din değiştirmiş bir Müslüman olabileceğini savunmaktadır. (Bernard Quaritch, Catalogue 1116. *Europe and the Arab World*)

37 CBSS 879.

kilisesinin katolisizmine bağlayacak propagandayı yayın yoluyla yapmaktır. Bir diğer gaye matbaacılığın yasak olduğu bir bölgede yayıncılık pazarı kurmak ve Arapça kitapları buralarda satarak ticari gelir elde etmektir. Matbaanın bir hedefi de din dışı standart Arapça metinlerin güzel yayınlarını yaparak Avrupa bilimine katkı sağlamaktır. [38]

Ancak Granjon'un Arap harflerinin kullanıldığı ilk Arapça kitap Medici matbaasının bir ürünü değildir. 1584-85 yılında yayımlanan bu kitap *Kitâb al-bustân fî acâ'ib al-ard wa al-buldân* adını taşımaktadır. Roma'da Dominik Basa'nın matbaasında basılan 151 sayfalık kitap, din dışı bir konuyu işleyen ilk Arapça matbu eserdir. Yazarı Salâmiş ibn Kunduzî'dir. Kitabın yayıncısı ise Gianbattista Raimondi'dir. Venedik'te, Floransa'da ve Oxford'da bugün sadece üç nüshası bilinen bu nadir eserde Arap harfleri ilk kez çok açıkça okunabiliyordu, zariflik olgunlukla birleşmişti. Bugün bile insanı şaşırtmaktadır, güzellikleri o denli çarpıcıdır.[39] *Kitab al-bustân* üçbinin üzerinde bir sayıda basılmış ve yayın-cılar onu Yakın Doğu'da, özellikle Mısır ve İstanbul'da satmayı denemişlerdir. [40]

MEDİCİ'LERİN İLK ÜRÜNÜ: ARAPÇA İNCİL

Kitab al-bustan' ın yayınından beş yıl sonra Medici matbaasının ilk ürünü olarak Arapça *İncil* piyasaya çıkar. Folio boyuttaki bu kitabın ilk sayfasında Arapça ve Latince olarak yazılmış "Romae, in typographia Medicea, MDXC" ibaresi görülür. Son sayfada ise "Garan Duka'nın Roma şehrindeki matbaasında 1591 yılında" basıldığı Arapça olarak belirtilmektedir. Garan Doka, Toskan Grandük'ü olan Ferdinand de Medicis'dir. Bu Arapça *İncil*, Gianbattista Raimondi yönetimindeki Medici matbaasının ilk çalışmasıdır. Eserin sadece başlık sayfası Latincedir. Ayrıca 368. sayfada küçük bir Latince kolofon vardır. Bunun dışında tamamı Arapçadır. Sayfa numaraları Arap ve günümüz rakamlarıyla verilmiştir. Konu başlıkları kalın harflerle dizilmiştir. Arapça metin Granjon'un ünlü 260 mm lik geniş fontuyla basılmıştır. Eserde 149 adet ağaçbaskı gravür bulunmaktadır. Resimleri, Antonio Tempesta'nın desenlerinden Leonardo Parasole ve Lucas Pennis çizmişlerdir. Bir kısmı ise imzasızdır. Bu resimlerin 68 tanesi tekrar niteliğindedir. Kitap bin beşyüz adet basılmıştır.

Aynı yıl yani 1591 de bu kez Arapça-Latince bir *İncil* daha basılır. Metnin satırları Arapça yayındakiyle hemen hemen aynıdır, fakat satır arasına Latince versiyonu eklenmiştir. Latince metni Antonius Sionita hazırlamıştır. Arapça *İncil*'de olduğu gibi burada da sayfa numaraları yukarıda Arap rakamıyla, aşağıda bugünkü rakamlarla basılmıştır. Yalnız, tamamen Arapça olan *İncil*'de, *İncil* sahiplerinin isimlerinin yer aldığı başlıklar ağaçbaskı iken, Arapça-Latince edisyonda bunlar dökme hurufattır. Bu ikinci baskıda kâğıt stokunun değişik kalitede olduğu ve bazı yaprakların kararmış bazılarının ise taze ve beyaz olduğu görülmüştür. Bu baskının tirajı üç bindir. [41]

---

38 Hamilton, a.g.e, s. 58.

39 Schnurrer 189. Balagna, a.g.e, s. 35.

40 a.g.e, s. 36.

41 Schnurrer 318. Bu ünlü *İncil*'in bir nüshası Milli Kütüphane'de Nadir Eserler bölümünde 1965 B 253 numarada kayıtlıdır.

1592 yılında Medici matbaası bir Arapça gramer kitabı, *Alphabetum Arabicum*'u yayımlar. Bu kitap harekeli Arapça metinler okumak isteyen Avrupalı öğrenciler için hazırlanmıştır. Eser, Medici matbaasının yöneticisi Gianbattista Raimondi'nindir. Kitabın ön sayfasındaki arma ve yazı (cennetten tohum serpen bir el ve Latince olarak "gözyaşlarıyla ekenler, mutluluğu hasat edecekler" anlamında bir ibâre) Medicilerin girişiminin misyoner yanını çok güzel gösterir.[42]

Yine aynı yıl içinde yani 1592'de İbn-al-Hacib'in grameri *Kâfîyah* yayımlanır. Önceki gramer harekeli iken, bu kez Arapçayı rahatça okuyabilenlere yönelik harekesiz bir metin neşredilmişdir. 96 yapraklık bu kitapta yine Granjon'un büyük Arap harfleri kullanılmıştır. Ünlü sentaks kitabının bu ilk baskısı hem Doğu hem de Batı ülkelerindeki öğrencilere yönelik olarak neşredilmiştir. Doğu'luların zevki dikkate alınarak, kolofonda Arapça elyazmalarının görünümü taklid edilmiştir. Batı'lılar için gereksiz olan Bismillah bile, metnin başında yer almıştır.[43] Bazı nüshalarına şu ibareyle Latince bir başlık sayfası eklenmiştir: *Grammatica Arabica dicta Caphia auctore filio Alhagiabi.*[44]

1592 yılında Medici matbaası 12 yapraklık küçük bir gramer kitabı daha yayımlar. Bu *İ*bn-al-Acurrum'un *al-Ajurrûmîya fi al-nahw* adlı nahiv kitabıdır. *Kâfîyah*'da olduğu gibi burada da kırmızı ve siyah puntolar birlikte kullanılmıştır. Kitap Batı ve Doğu'da büyük ilgi görmüş ve sonradan birçok değişik yerde başka baskıları da yapılmıştır.

1592 yılı Medici matbaasının son derece aktif olduğu bir yıldır. Bu yıl içinde son olarak Kordoba'lı al-Şerif al-İdrisî' nin *Kitâb Nuzhat-al mushtâq fî ihtirâq al-afâq* adlı ünlü eserinin bir özeti yayınlanır. Kitabın tamamı Arapçadır ancak ilave olarak Latince başlıklı nüshaları da vardır. 164 yapraklık kuarto boyuttaki bu kitapta yine başlık sayfasında Granjon'un büyük Arap'ı ve metin içinde 180 mm lik Küçük

---

Bu nüshanın ilk sekiz sayfası eksiktir. 462 sayfalık kitabın son sayfasında numara yoktur. Burada Romae in Typographia Medicea M.D.XCI ibaresi dikkat çekiyor. Yine bu son sayfadada matbaacının iki düzeltmesi yer alıyor. 163. sayfa sonundaki arapça bir kelime ile 230. sayfanın üçüncü satırındaki latince bir kelime düzeltilmiş. Bu dev eserde başka dizgi hatası olmadığı anlaşılıyor. Kitaptaki resimlerde Osmanlı etkisi açıkça görülüyor. Azizlerin dışında kalan ve esas olayı izleyen kişilerde bu çok daha belirgin. 42. sayfadaki bir resimde kişilerin üzerlerindeki kaftan, sarık, pabuç, sorguç, yeniçeri külahını andıran bir serpuş dikkat çekiyor. Hamilton da, adı geçen eserinde, Aziz Markus'a göre İncil bölümünde, Hz.Yahya'nın kesik başını Salome'ye sunan kişinin Türk giysileri içinde olduğunu yazmakta ve "bu tasvir eski barbarlar ile 16. yüzyılda Hıristiyanlığın büyük düşmanı arasındaki benzerliği bize çağrıştırmak ister" demektedir.

42 Hamilton, a.g.e, s. 60.

43 a.g.e, s. 60.

44 Acaroğlu bilinmeyenler ve rivâyetlerle dolu yazısını şu akıl almaz ifadelerle sürdürmektedir: "Az daha geri giderek, İbn Hacib'in *El-Kâfiye* adlı Arapça dilbilgisi kitabının İtalya'nın neresinde, hangi tarihte basıldığının kesin olarak bilinmediğini söyleyeceğiz". Böyle bir yazının *Belleten* gibi ciddi ve bilimsel olması gereken bir dergide yayımlanmış olması üzüntü vericidir.

Kanun Arabı denilen punto kullanılmıştır. Eser, Medici matbaasının din dışı klasik Arapça metinler neşretme isteğinin bir örneği olarak yayımlanmıştır. İkinci baskısı da yine Roma'da 1597'de yapılmıştır.[45]

Typographiea Mediciea 1593 yılında en büyük ve prestijli eserlerinden birini yayımlar. Bu, ibn-Sinâ'nın ünlü *Kanun*'udur. Geniş adıyla: *Kitâb al-Qânûn fî al-tıbb.* Folio boyutta ve üç ciltlik bu dev eserde başlıkta Granjon'un büyük Arabı, alt başlıklarda Küçük Kanun Arabı ve metinde İbni Sina Arabı da denilen küçük puntolar kullanılmıştır.[46]

1594 yılında Medici matbaasının son büyük ürünü yayımlanır: *Kitâb tahrîr usûl li-Uqlîdîs.* Öklides'in bu ünlü geometri kitabını Yunancadan Arapçaya ünlü Fars âlimi Nasureddin Tusî adapte etmiştir.[47] Öklides'in bu şerhi uzun zaman matbu tek örnek olarak kalmıştır.[48] 454 sayfalık folio boyutta ve içinde şekillerin de bulunduğu dev eser Medici matbaasının en güzel eserlerinden biridir.

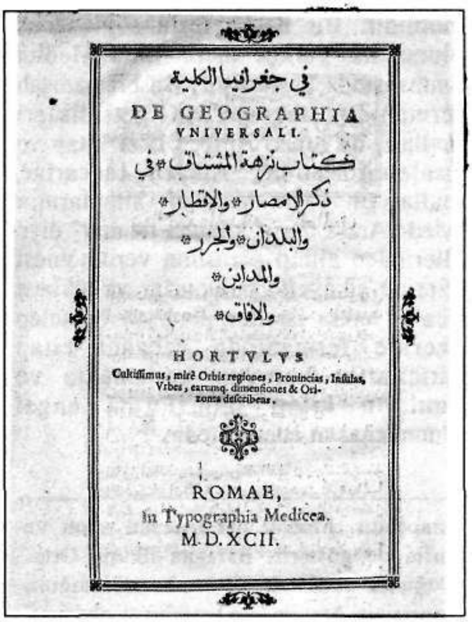
في جغرافيا الكلية
DE GEOGRAPHIA VNIVERSALI.
كتاب نزهة المشتاق في ذكر الامصار والاقطار والبلدان والجزر والمداين والافاق
HORTVLVS
Cultissimus, mirè Orbis regiones, Prouincias, Insulas, Vrbes, earumq. dimensiones & Orizonta describens.
ROMAE,
In Typographia Medicea.
M.D.XCII.

Kitâb nuzhat al-mushtâq (1592)

Sonradan Öklides Arabı denilecek olan Küçük Kanun Arabı ile basılmıştır.[49]

Burada biraz da kitabın sonunda yer alan Türkçe ferman üzerinde durmak gerekiyor. 996 hicrî tarihli bu ferman Arap harfleriyle basılan ilk Türkçe

---

45 Zenker, nr. 979. Ancak Balagna ve CBSS'de ikinci baskıdan sözedilmiyor.

46 Bir nüshası Millet Kütüphanesi Feyzullah efendi kitapları 1325/1 numaradadır.

47 Kabacalı TKT s.15'te *Kanun* ve *Öklides*'in Savary de Brèves'in Roma'dan göndermiş olduğu harflerle basılmış olabileceği ihtimalinden sözetmektedir. Oysa burada faraziyelere hiç yer yoktur. Her iki kitap da Granjon'un hurufatı ile basılmıştır. Medici ve Savary matbaasının ürünleri ötedenberi bellidir. Bunları birbirine karıştırmak büyük gaftır. Kabacalı'nın 14. sayfada yazdıkları da hayal mahsulü şeylerdir.

48 Nasreddin Tusî'nin düzenlemesi olan bu ünlü kitap hicrî 1216 tarihinde Mühendishâne matbaasında kuarto boyunda, 222 sayfa olarak *Kitâb-ı Öklides* adıyla ikinci kez yayımlanmıştır (CBSS 1629). Bu nâdir baskı Hammer ve Bianchi'nin ünlü listelerinde zikredilmemiştir. Kemal Beydilli'nin *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi* adlı kitabında da görülme-mektedir. TKT'de elbette yoktur!

49 Balagna bu baskının iki ayrı örneği olduğunu söylüyor ancak bundan da şüphe ediyor. Birinci örnekte başlıkta metin yalnızca Arapçadır, baskı yeri ve tarihi yoktur. İkincisinde ise başlık Latince-

metindir. Bir başka türlü söylenecek olursa ilk Türkçe metin ünlü Medici matbaasında basılmıştır. Bu bir padişah fermanıdır. Avrupa'dan getirdikleri malları, bu arada Arapça bazı kitap ve risaleleri satmak isteyen tüccarlar, mallarının yağmalanması, kitaplarının "sizde Arabî Farisî kitaplar ne arar" diye ellerinden alınıp parasının verilmemesi üzerine şikâyette bulunurlar ve serbest ticaret hakkı isterler. Padişah bu talep üzerine fermanında yabancı kitap satıcılarını koruyup kollamakta ve bunların kitap satmalarına engel olunmamasını istemektedir.[50]

MEDİCİ MATBAASININ SON GÜNLERİ

1587 de Toskan grandükü François I ölünce, Kardinal Ferdinand de Medicis onun yerine geçmek için Roma'yı terkeder. Bundan sonra matbaa ihmal edilir ve 1596 yılında başka ellere geçer. Medici matbaası bu devrede uzun süre atıl kalır, işlemez. 1610 yılında matbaanın müdürü Raimondi, Zencanî'nin *Kitâb al-tasrîf* adlı gramerini Latince tercümesiyle birlikte yayınlar. Kitabın Arapça başlığı talik harflerle, metin Robert Granjon'un büyük Arap harfleriyle harekeli olarak dizilmiştir. Raimondi kitabın bir bölümünde misyonerlik faaliyetlerini daha iyi yürütebilmek için Arapça öğrenmenin lüzumu üzerinde durur, daha fazla arapça grameri, bu arada Arapça-Farsça-Türkçe bir sözlük yayınlamanın sözünü verir. Çok dilli bir *İncil* basmak da hedefleri arasındadır. 1609 da Kardinal de Medicis ölmüştür. 1610'da kardinalin oğlu Cosmo II matbaayı geri alarak

---

Arapçadır. Medici matbaasının adını ve tarihi de gösterir. Balagna ilkinin Orta-Doğu'da satılmak üzere hazırlandığını, ikincisinin Avrupa için basıldığını söylüyor. Ama Sultan Murad'ın kitap alım-satımı ile ilgili Türkçe fermanı her iki baskıda da olduğu için bundan da emin olamıyor. (a.g.e s. 40) Merlin ise CBSS 1628'de Arapça başlıklı nüshaların 13 kısım ve 454 sayfa olduğunu, Latince başlık taşıyanların ise 12 kısım ve 400 sayfa olduklarını yazıyor. Tamamen Arapça olan birinci örneğin Ortadoğu ülkelerinde satılmak için neşredildiğini de satırlarına ekliyor. Bu ünlü kitabın bir nüshası Millet Kütüphanesi Carullah efendi kitapları 1453 numarada kayıtlıdır.

50 Bu kitaplar nelerdi sorusunun cevabı şimdi daha belirgindir. *Kitâb Salât as-sawâ'î*, *Mezamir*, Postel'in Arapça grameri, Medici matbaasının ürünleri hatta Venedik *Kur'an*'ı İstanbul ve Ortadoğu'da satılan kitaplardı. Antoine Galland İstanbul'da bir kitapçıda Medici matbaasında basılan İbni Sina'nın *Kanun*'unu gördüğünü yazıyor. Ancak yine onun belirttiğine göre bu kitaplar bizde pek rağbet bulmamış, nitekim okuyucu *Kanun*'un matbusuna daha az para verebilecekken, yazmasını pahalıya almayı tercih etmiştir. İbrahim Müteferrika da *Vesiletü't tıbâa*'da Avrupa'da basılan bu kitapların hatalarının çok olduğunu, Mağribî yazı ile basıldıkları için beğenilmediklerini ileri sürmektedir (Ersoy, a.g.e, s. 33). Öte yandan Acaroğlu'nun "Karl Faulmann'ın daha 1514 yılında Arap harfleriyle bir kitap basıldığı üzerine verdiği bilgiyi bir rivayet olarak kabul etsek bile, Batı'da 1593-94 yıllarında Arap harfleriyle iki kitabın basıldığı, bu kitapların elde kalan nüshalarıyla ispat-lanmıştır" şeklindeki ifadesi baştan sona yanlıştır. Ne 1514 Fano baskılı *Salât as-sawâ'î* bir rivâyettir, ne de *El-Kanun fit-tıbb* ile *Kitâb-ı tahrir-i Usul ül-Öklides* Arap harfleriyle basılan ilk kitaplardır. Bunlara kadar arada 13 kitap yayımlanmıştır.

Floransa'ya taşır. Raimondi matbaanın yönetimini 1614'deki ölümüne kadar sürdürür. Malzemeler ve dökülü puntolar 1626'da kurulan Propoganda Matbaası'nın eline geçer.

PROPAGANDA MATBAASI

Sacra Congregatio de Propaganda Fide Türkçesiyle "İnanç Propagandası için Kutsal Papazlar Topluluğu" aslında 1622'de Papa VIII. Urbain tarafından kurulmuştur. Topluluğun okulu vardır ancak bir matbası henüz yoktur. Oysa adlarından da anlaşılacağı gibi, amaçları Katolik inancını Hıristiyan olmayanlara ve ayrılıkçı tarikatlara yaymak ; uzak bölgelerde misyonerlerlik faaliyetlerinin yürütülmesini cesaretlendirmek ve yönlendirmektir. [51] Bunun için ise öncelikle bir basımevinin kurulması gerekmektedir. İlerki bölümlerde kendisinden kısaca sözedeceğimiz Fransız matbaacı Etienne Paulin, topluluğun misyonerlik amaçlı eserlerini kendi adına basmaya razı olur. Ancak bir şartı vardır: matbaa onun adını taşıyacaktır. O bu matbanın hususi basımcısı sayılacak ve şark dillerinde kitap basmak için ayrıcalıklı haklara sahip olacaktır. Paulin'in isteği kabul edilince 1623'te önce kendi adına bir Ermeni alfabesi basar. Bunu 1624'te topluluk için yayımladığı bir Arapça dilbilgisi kitabı izler. Nihayet 1626'da Propaganda Topluluğu'nun kendi matbaası dökümhanesiyle birlikte Etienne Paulin'in yönetiminde faaliyete geçer. Vatikan matbaasının Medici'lerden kalan bazı hurufatı buraya aktarılır, ayrıca Paulin başka harfler döker.[52] Topluluğun matbaasına bundan sonra kısaca Propaganda Matbaası denecektir. 1628 yılında Propaganda Topluluğunun sekreteri İngoli, Fransa'nın İstanbul elçisi Conte de Césy'den Arapça ve Türkçe hat örnekleri ister. Amaç matbaayı daha güzel bir hale getirmektir. 1632'den sonra Propaganda Matbaası Arapça yayınlar konusunda İtalya'daki en büyük editör olur. Özellikle din ve dilbilgisi kitaplarıyla sözlükler açısından gerçekten başarılı ürünler verir. 17. yüzyılın sonuna kadar burada yirmi iki adet Arapça kitap basılır. Bunların on altısı Hıristiyan diniyle ilgili olup kalanlar sözlük ve dilbilgisi kitaplarıdır.[53]

RAPHELENG VE MATBAASI

1595 yılında Leyden'de sekiz yapraklık küçük bir kitap yayımlanır. *Specimen characterum arabicorum* adlı bu kitabı Francis Rapheleng hazırlamıştır. Leyden'de bu dönemde zengin ve hoşgörülü bir üniversite hayatı vardır: 1593'de Postel'in öğrencisi ünlü arabist Joseph-Juste Scaliger'e üniversitede bir Arapça kürsüsü verilmiştir. Rapheleng, Leyden üniversitesinde İbranice öğretmektedir. Ayrıca Süryanice ve biraz Farsça bilmektedir. Son zamanlarda Arapçayı da öğrenmiştir. Ünlü matbaacı Plantin'in damadıdır. Leiden'de Plantin matbaasının bir şubesini kurmuş ve 1586'da üniversitenin matbaacısı olmuştur. Bu kitabın basılmasındaki tek amaç Leyden üniversitesine yeni Arapça hurufat örneklerini kabul ettirmektir. [54] Kitapta her Arapça harfin altında okunuşu ve Latin harfleriyle yazılmış adı bulunmaktadır. Granjon'unkiler kadar olmasa bile büyük ölçüdeki bu Arapça harfler oldukça güzeldir. Kitap Plantin-

51 Gdoura, a.g.e, s. 29.

52 PO 192 b-c-d.

53 Gdoura, a.g.e, s. 30.

54 Balagna, a.g.e, s. 42.

Rapheleng matbaasında basılmıştır.[55]

KIRSTEN'İN ARAPÇA KİTAPLARI

1608-1609 yılları arasında Arapça olarak basılan beş kitabın altında Peter Kirsten'in ismini görüyoruz. Kirsten 1577 yılında Bratislava'da doğmuştur. Latince ve Yunanca eğitiminin yanısıra, felsefe, teoloji ve tıp konularında öğrenim görmüştür. Pek çok ülke gezmiş, tıp bilgisini geliştirmek için İbranice, Süryanice ve İbni Sina'nın ve diğer felsefecilerin ve yazarların eserlerini orjinalinden okuyabilmek için Arapça öğrenmiştir. 1607 yılında Bratislava'da bir matbaa kurarak ünlü Otuz Yıl Savaşları'na kadar bu şehirde kalır, sonra Prusya'ya geçer. 1636'da İsveç'e giderek kraliçe Christina'nın fizikçisi olur. 1640 yılında Upsala'da ölür. Kirsten Arapça harfleri Almanya'da kullanan ilk kişidir. 1608 yılında Arapça bir gramer kitabı yayımlar. Eserin önsözünde Arapçanın diğer bütün dillerden üstünlüğünü vurgular.[56] Kirsten'in matbaasının ilk mahsulü olan bu kitap, Almanya'da Arap harfleriyle basılan ilk kitaptır.[57] Aynı yıl *Tria specimina charecterum arabicorum*'u çıkarır. Arapça-Latince karşılıklı metinde Yuhanna İncili'nden bir bölüme, Davud peygamberin mezmurlarından bir örneğe ve *Kur'an*'ın Fatiha sûresine yer verir. Sona ise Fatiha'nın üç ayrı latince çevirisini koyar.[58] *Vitae evangelistarum quator* yani Dört İncil sahibinin hayatı adlı kitabı da aynı yıl neşreder. Bu Arapça-Latince eser, Macar kralı da olan Habsburg imparatoru II. Rudolf'a ithaf edilmiştir. Kirsten'in yayınlarının en önemlisi İbni Sina'nın *Kanun*'unun ikinci bölümüdür. *Kitâb al-thânî Qânûn al-qânûn* adlı bu Arapça metni Latince çevrisi ve şerhi izlemektedir. En sonda Arapça-Latince olarak bitkilerle ilgili indeks yer almaktadır. Kirsten'in ilk dört kitabı da Bratislava'da basılmıştır. Bratislava'da bastığı beşinci kitap ise bir Türk dili grameridir. Megiser'in bu gramerinden aşağıda sözedeceğiz. Kirsten 1611 yılında *İncil*'den Yuda'nın mektubunu ise Roma'da, artık eski önemini kaybeden Medici matbaasında bastırmıştır. Kirsten Almanya'da Arap harfli kitap basmayı ilk deneyen ve bunu başaran kişi olarak kabul edilmektedir. Almanya'daki Arap incelemelerinin öncüsü de yine O'dur.

THOMAS ERPENIUS VE ARAPÇA KİTAPLARI

1613 yılında Leyden üniversitesi Arapça kürsüsünde hocalık yapan ve Scaliger'in öğrencisi olan ünlü Hollandalı arabist Thomas Van Erpe ya da daha çok bilinen adıyla Erpenius, Arapça bir gramer yayımlar. Leyden'de Plantin-Rapheleng matbaasında basılan *Grammatica Arabica*, Avrupa'da basılan ve Avrupalılar tarafından kolayca kullanılabilen ilk Arapça gramer kitabıdır.[59] Smitskamp'a göre bir Avrupalı

---

[55] Ünlü matbaacı Christophe Plantin 1589 da ölmüştür. Leyden'deki matbaasını 10 yıldır damadı Rapheleng yönetmektedir.

[56] PO 110 f.

[57] Almanya'da bu tarihten çok önce ağaçbaskı yöntemiyle iki kitap basılmıştır. 1582'de Neustadt'da Christmann Johannisberg 32 sayfalık bir *Alphabetum Arabicum* yayımlamış; Rutgar Spey ise 1593'te Heilderberg yakınında Schoenau kasabasında yine ağaçbaskı sistemiyle *Risâle-i Polus el-Resûl* adlı kitabı basmıştır (CBSS 883).

[58] Diğer çeviriler Bibliander ve Postel'-inkilerdir.

[59] Balagna, a.g.e, s.53.

bilim adamı tarafından yazılan, ilk bilimsel Arapça gramer kitabı budur. Aynı yıl içinde birbirinin aynı quarto ve oktavo iki tab'ı yapılan Erpenius'un grameri büyük bir ilgiyle karşılaşır ve sonraki yıllarda tekrar tekrar yayımlanır. Her iki tab'ın sonundaki hata-sevap cetveli, Hollandalı matbaacıların o dönemde Arapça metinleri dizmede karşılaştıkları güçlükleri göstermesi bakımından ilginçtir. Kuarto boyundaki yayında 34 yanlışlık görülürken, bunların 18 tanesi küçük boydaki yayındada tekrarlanmıştır.[60]

1613 yılında Rapheleng'in Arapça-Latince sözlüğü de yine aynı matbaada basılır. Scaliger'in yazma kitabından alınan ve yazarın ölümünden sonra oğulları tarafından basılan bu dev sözlük yaklaşık yedi yüz sayfayı bulmaktadır. Latince, Yunanca ve İbranice bir indeksi vardır. Arapça hurufat Rapheleng'in kendi hurufatıdır. Başlık sayfasının hemen arkasında yazarın güzel bir portresi yer almaktadır. Kitap, sondan başa doğru basılmıştır. Bu sözlük Arapça matbu ilk gerçek sözlüktür.[61]

Erpenius 1614 de *Kitâb al-Amthâl* adlı Arapça atasözleri kitabını, Latince çevirisiyle basar. Kitapta iki yüz atasözüne yer verir. Hurufat Rapheleng'in hurufatıdır. Erpenius bu eserini 1611 yılında Paris'te iken bitirmiş, matbaacı ve harf dökümcüsü Guillaume Le Bé Protestan yazarların eserlerini basmayı reddettiği için, 1614'e kadar beklemek zorunda kalmıştır. Eser, aynı zamanda Rapheleng matbaasından çıkan son Arapça metindir. Erpenius daha sonra kendi hesabına yeni harfler döktürür ve evinde kurduğu matbaasında 1615'de *Amthâl-i Lokman* adlı küçük kitabı basar.[62] Bu Batı dünyasında çıkan tamamen edebî ilk Arapça metin neşridir ve kurduğu matbaanın ilk mahsulüdür. 1616 yılında Leyden'de Tipograpiha Erpeniana Linguarum Orientalium adlı matbaasında bir *Ahd-i Cedid* yayımlar. Bu, *İncil*'in Arapça ilk eksiksiz neşri olur ve kendi deyimiyle matbaasının "ilk şahsî ürünü"dür.[63]

Thomas Erpenius 1617'de *Kitâb al-Ajurrûmîya* adlı gramer kitabını yayımlar. Kitabın ikinci bölümünde al-Curcanî'nin *Mi'at al-'âmil* adlı gramerinin ilk yayını da yer almaktadır. Aynı yıl *Kur'an*'dan Yusuf Suresi'ni basar. Böylece 1537 Venedik baskılı *Kur'an*'dan sonra, bu onikinci sûrenin yayımlanmasıyla Avrupa'da *Kur'an*'ın bir bölümü daha neşredilmiş olmaktadır. Erpenius 1620'de *Rudimenta linguae Arabicae* adlı Arapça grameri yayımlar. Bu aslında 1613 yılında yayımladığı Arapça gramerin kısaltılmış versiyonudur. Paris'te tanışmış olduğu iki Marunî bilim adamına, Gabriel Sionita ve Johannes Hesronita'ya adadığı kitabın sonunda bir de Arapça kitaplar kataloğu yer almaktadır. Venedik'te basılan Arapça *Kur'an* hakkındaki nadir kaynaklardan biri de buradaki bilgilerdir. Çok tutulan bu kitap 1628, 1638, 1733 ve 1770 yıllarında tekrar basılmıştır.[64]

---

[60] Smitskamp. *Oriental Antiquarium. Catalogue Six Hundred.* Leiden 1995.

[61] PO 90 b. Pedro de Alcala'nın Granada'da basılan 1505 tarihli *Vocabulista*'sı İspanyolca-Arapça bir sözlüktür ancak sadece transkripsiyonludur.

[62] Bu matbaa ünlü E.J.Brill yayınevinin çekirdeğini oluşturmuştur.

[63] CBSS 872. Erpenius matbaasının hurufatı hakkında geniş bilgi PO s.74-75'te bulunabilir.

[64] Hepsi Erpenius'un ölümünden sonra yapılan bu yayınlar içersinde en önemlisi

Erpenius 1622' de *Tawrat Mûsâ al-nabî* adlı hacımlı kitabı, 1623'de *Kitâb al-amthâl*'in yeni neşrini basar. Erpenius'un şöhreti her tarafa yayılmıştır ki, 40 yaşında 1624'de ölür. Hollanda bu tarihten sonra iki yüzyıl boyunca Arap harfli yayıncılığın merkezi olacak, bunda en büyük pay kuşkusuz öncü olan Erpenius'a ait olacaktır.

ERPENİUS'UN ÖLÜMÜNDEN SONRA YAYINLANAN ESERİ: TARİH-AL MUSLİMÎN

Erpenius ölümünden kısa bir süre önce, Kıpti yazar Corcios al-Makîn tarafından on üçüncü yüzyılda yazılan İslam tarihini yayına hazırlamıştır. Latince *Historia Saracenica Arabice* ve Arapça *Târikh al-muslimîn* adıyla 1625 yılında basılan bu kitabın aynı yıl içinde üç neşri yapılır: folio boyutta olanı Arapça metni ve Latince çevirisini, kuarto boyutta olanı yalnızca Latince çeviriyi, oktavo boyuttaki ise yalnızca Arapça metni içermektedir. Kuarto kitabın son iki başlığına kadar olan bölümünü Erpenius Latinceye çevirmiş ve yayımlamıştır. Kalan kısmını onun öğrencisi olan Golius hazırlamıştır. Oktavo boyuttaki yayında, başlık sayfasındaki yayıncının amblemi üzerinde görülen kelimeler ile ara-başlıkdaki üç Latince kelime dışında 310 sayfalık kitapta tek bir Avrupa lisanı kullanılmamıştır! Önsözde Erpenius'un öğrencileri, bu metin neşrini Erpenius tarafından kurulan ünlü matbaanın son ürünü olarak takdim etmişlerdir. *Historia Saracenica*, Smitskamp'a göre Avrupa'da yayınlanan Arapça ilk tarih kitabıdır.[65]

تاريخ المسلمين
من
صاحب شريعة الاسلام ابي القاسم
محمد الي الدولة الاتابكية *
تاليف
الشيخ المكين جرجس بن العميد ابي
الياسر بن ابي المكارم بن
ابي الطيب ✿

ختم في مدينة ليدا بالات
توماس الاربني ✿

Erpenius, Târih al-muslimîn, 1625

SAVARY DE BREVES'İN ŞARK MATBAASI

Savary de Brèves, İstanbul'a büyükelçi tayin edilen amcası Savary de Lancosme ile birlikte 1582 yılında buraya gelmişdir. 1591 yılında politik ve dinsel nedenlerle Roma'ya kaçmak zorunda bırakılan amcasının yerine elçi olur. 1592-1605 yılları arasında Fransa'nın İstanbul büyükelçisi olan François Savary de Brèves, burada çeşitli şark yazmaları toplar.[66] Türkçeyi iyi

Savary de Brèves'in Arapça harfleriyle, kralın matbaacısı ünlü Antoine Vitré tarafından Paris'te basılan 1636 yayınıdır. Editör büyük ihtimalle Gabriel Sionita'dır.

65 PO 85 a.

66 Savary de Brèves'in koleksiyonunda

derecede konuşmaktadır. [67] Savary de Brèves İstanbul'da bulunduğu sırada siyasî görevini de hakkıyla yerine getirir. 1597 'de III. Mehmed'in Eğri Seferine katılır. Kapitülasyonları bozmak ve kendi lehlerine yeni kararlar aldırmak isteyen İngiltere elçisi Edward Burton ile kıyasıya mücadele eder. 1604 yılında I. Ahmed'e kapitülasyonları yeniletmeyi başarır. Mayıs 1605'de kutsal topraklara bir ziyaret yaparak Fransa'ya döner. [68] Yanındaki değerli İslâm yazmalarıyla birlikte Paris'e giden Savary de Brèves, bu kez 1608 yılında Papalık Büyükelçisi olarak Roma'ya atanır. 1608-1614 tarihlerinde Roma'da kalır. Burada Typographia Savariana adını taşıyan Şark basımevini kurar. İstanbul'da mı, Paris'te mi, Roma'da mı hâkkettirdiği hâlâ tartışma konusu olan harfleriyle ilk kitabını burada bastırır. Medici'lerin hurufatıyla yarışacak güzellikteki bu hurufatın dökümüne matbaacı-hakkâk Guillaume II Le Bé yardım etmiştir. Savary'nin amacı öncelikle çok dilli bir *Tevrat* bastırmaktır. Ancak bunu ilk planda başaramaz ve iki kitap basmakla yetinir. Paris'e dönerken yanında bundan böyle hep adıyla anılacak olan hurufatı ve iki Marunî bilim adamı vardır: Gabriel Sionita ve Jean Hesronita. Savary de Brèves, 1617'de XIII. Louis'nin iktidara gelmesiyle gözden düşer. Buna rağmen çok dilli *Tevrat* projesini gerçekleştirmek için çabasını sürdürür. Ancak süryanice ve Arapça metnin hazırlanması konusunda Gabriel Sionita ona yardımcı olmaktan çekinir. Bu olumsuz gelişmeler üzerine idealindeki düşünü bırakmak zorunda kalır. Savary de Brèves 1628 yılında Paris'te ölür.

SAVARY'NİN HURUFATI NEREDE DÖKÜLDÜ?

Savary'nin döktürdüğü hurufat nerede hâkkedilmişti ve nerede dökülmüştü? Bu konuda çeşitli kaynaklarda birbirleriyle çelişen ifadelere rastlanmaktadır. Öncelikle üzerinde durulan tez, Savary'nin bu harfleri İstanbul'da döktürdüğüdür. Savary burada bulunduğu sırada, elyazmalarındaki en güzel hatları dikkate alarak Keldânî ve Arap harflerinin çelik kabartmalarını ve kalıplarını hâkkettirmiş, bunları Roma'da Guillaume Le Bé ıslah etmiştir.

---

yalnızca Arapça, Türkçe, Farsça yazmalar vardır. Süryani ve Hıristiyan Arap yazmasına hiç rastlanmamıştır. (Duverdier, a.g.m., s. 278.)

67 Savary, ünlü tarihçimiz Selanikî'nin ifadesiyle "lisân-ı Türkî'de fasih okur yazar, tercümana ihtiyac yok, kasakallı" bir kişidir (Refik, Ahmet. *Türkler ve Kraliçe Elizabet*, İstanbul 1932. s.12). Savary'nin dirâyetli ve sözünü dinleten birisi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Türkçeyi çok iyi konuştuğu için padişaha dahi nüfuz etmesini bilmiştir. Daha o hayatta iken yayımlanan bir seyahatnâmede anlatıldığına göre Galata'daki en büyük kilise olan Aziz François kilisesini Türkler cami yapmak isterler ve bu amaçla birkaç gün kapalı tutarlar. Ancak Savary de Brèves bu meseleyi öyle bir maharetle halleder ki, Padişah tekrar açılması için emir verir, bunu Kralın dostluğu için yaptığını söyler (Deshaye de Courmenin. *Voyage de Levant fait par le commandement du Roy en l'année 1621*. Paris, 1624. s. 120-121).

68 Ortadoğu yoluyla ülkesine dönüşünün hikâyesini sır kâtibi Jacques du Castel onun ölümünden sonra yayımlamıştır. Kitapta ayrıca Savary'nin iki risâlesi ve 1604 kapitülasyonuna eklettiği maddelerle ilgili bir nevî övünç yazısı vardır. Bizzat Savary'nin yazdığına göre 1605 yılı başında

Savary'nin hurufatını kraliyet matbaasında bulup çıkartan Joseph De Guignes, hurufatın İstanbul'da döküldüğüne, belki birkaç çelik kabartmanın Le Bé tarafından ilâve edilmiş olabileceğine inanmaktadır.[69] Darlow & Moule hurufatın klişelerinin İstanbul'da yapıldığını, Fransa'da Le Bé tarafından geliştirilip mükemmelleştirildiğini yazarlar. Paul Dupont, Savary'nin Arapça ve Süryanice çelik kabartmaları İstanbul'da yaptırdığını, bunların tamamlanmasını denetlediğini, ölümünden sonra ise hurufatı kralın matbaacısı Antoine Vitré'nin Savary'nin mirasçılarından satın aldığını yazmaktadır.[70] Duprat da, Savary'nin İstanbul'dan dönüşü ve Roma'ya gidişi arasında geçen iki yıllık gibi kısa bir sürede bu harfleri Paris'te döktüremiyeceğinini belirtmektedir.[71] Kısacası eski kaynaklarda Savary'nin karakterlerinin İstanbul'da hâkkedildiği görüşü hakimdir. Ancak son yıllarda Gérald Duverdier, Savary'nin Roma'dan göndermiş olduğu bazı mektupları göz önüne alarak, Arapça hurufatı 1605'te Kannûbîn'de elde ettiği bir Arapça yazmaya dayanarak Roma'da hâkkettirdiğini ileri sürmüştür.[72] Balagna bu konuda sessiz kalmış, Duverdier'nin tezini bir satırla anmakla konuyu geçiştirmiştir. Smitskamp da Duverdier'nin yazısından sözetmektedir. Gdoura ise Savary'nin Bibliotek Nasyonal'deki bir elyazması notunu dikkate alarak, hurufatın kalıp ve kabartmalarının İstanbul'da döktürüldüğüne kesin nazarıyla bakmaktadır.[73] Bizim görüşümüze göre de, İstanbul'da 22 yıl kalan elçinin, bu hurufatı İstanbul'da döktürmesinin daha akla yakın olduğudur. Bir şark matbaası kurmayı daha İstanbul'da iken düşünmüş olan Savary'nin, en zengin malzemeyi burada bulmasından daha tabii ne olabilir? Kanımızca Savary, Gdoura'nın yazdığı gibi Arapça hurufatı Osmanlı başkentinde işlemiş, hakkâklara döktürmüş, ama herhalde ülkesine döndükten sonra usta bir matbaacı-dökümcü olan Guillaume II Le Bé'den de yardım görmüştür.[74] Kaldı ki Savary'nin hurufatını Guillaume Le Bé'nin mükem-

geri çağrılmış, Mayıs 1605'te Kutsal toprakları ziyaret ettikten sonra ülkesine dönmüştür. Roma'da ise kendi ifadesiyle 1608'den 1614 yılının sonuna kadar kalmıştır (Du Castel. *Relation des voyages du monsieur de Brèves tant en Grèce, Terre Saincte et Aegypte qu'aux royaumes de Tunis&Alger*. Paris, 1628).

69 "Essai historique sur l'origine des Caractéres Orientaux de l'Imprimerie Royale" adlı yazısından naklen Schnurrer s. 501.

70 Dupont, Paul. *Histoire de l'Imprimerie*. Paris 1854. Cilt II, s. 464.

71 Duprat, F.A. *Histoire de l'Imprimerie Impériale de France*. Paris 1861.

72 Duverdier,G. "Les impressions orientales en Europe et le Liban". (*Le Livre et le Liban*. Paris 1982). içinde, s. 199-200. Geley, Orientalia-2'den naklen; ayrıca a.g.m, *Belleten* 215. s. 276.

73 "Bu şehirde (İstanbul) bulunduğumdan andan itibaren, üç dilde kitap bastırtabilmek için (dökümcüleri?) büyük bir özenle Arapça, Farsça ve Keldânî hurufatına çalıştırdım". Gdoura, a.g.e, s. 31. dipnot 48.

74 İlerde yer vereceğimiz gibi kralın matbaacısı Antoine Vitré bu hurufatı satın alacak, ünlü çokdilli İncil'i bastıracak, ancak bu arada harfler yüzünden başı belâdan kurtulmayacaktır. Vitré, bu hurufat yüzünden mahkemelere düşüşünü bir risâle halinde yayımlayacaktır. Elyazması nüshası Bibliotek Nasyonal'de bulunan 1656 tarihli risâlesinin başlığı şöyledir:" Mütevveffa

melleştirdiği yolundaki bilinen tezin bir varyantı daha vardır. Buna göre Savary'nin Roma'daki şark matbaasının hurufatını Guillaume Le Bé'nin öğrencisi olan ve harf dökümünde ustasını da geçen Jacques de Sanlecque hazırlamıştır.[75]

SAVARY'NİN MEZAMİR'İ

Savary de Brèves'in Roma'da elçi iken Arapça olarak bastırdığı ilk kitap 1613 tarihlidir ve *Doctrina Christiana* adını taşır.[76] Kitabın yazarı Kardinal Bellarmin'dir. Kitap hem Arapça, hem de Arapça-Latince olarak iki türlü basılmıştır. Matbaa adı olarak Romae, ex typographia Savariana excudebat Stephanus Paulinus ibaresi geçmektedir. S.P matbaanın sahibi Etienne Paulin'dir. Kitap papa beşinci Paul'a ithaf edilmiştir. Arapça-Latince nüshada okuyucuya bir bilgi notu vardır. Hıristiyan Araplara yönelik olarak basılan yalnızca Arapça nüshada ise bu uyarı yer almamaktadır. Arapça metin harekelidir. Kitabın sonunda Arapça çevirinin doğruluğunu onaylayan bir yazı yer almaktadır. Savary de Brèves İstanbul'da hâkkettirdiği Arapça hurufatını ilk kez bu kitapta kullanmak fırsatını bulmuştur. Bir başka değişle ünlü Savary hurufatının ilk matbu örneği 1613 tarihli *Doctrina Christiana*'dır. Eser saf bir Roma öğretisidir ve Arapçaya Gabriel Sionita ile Victor Scialac adlı iki Katolik Lübnanlı tarafından çevrilmiştir. Sionita ve Scialac önsözde, Brèves'in neden bir şark basımevi kurduğunu açıklamaktadırlar. Buna göre Savary de Brèves Orta-Doğu'ya yaptığı geziler sonucunda, Arapça konuşan Hıristiyanların dinsel konularda ne kadar yetersiz olduklarını anlamış ve onlara yanlışlardan arındırılmış saf bir Hıristiyan akidesi sunabilmek için Roma'da bu basımevini kurmuştur.

Brèves'in Roma'da iken bastığı ikinci Arapça kitap 1614 yılında çıkan *Mazâmir Dâwûd*'dur.[77] *Doctrina Christiana* ile aynı zamanda basılmaya başlanan, ancak ertesi yıl çıkabilen *Mezamir* okumayı kolaylaştırmak için harekelendirilmiştir. İki sütun halinde

---

bay Brèves'in Levant'dan getirdiği ve kralın zoruyla satın alınan çelik kabartmalar, kalıplar, Türkçe, Arapça, Farsça elyazmaları yüzünden A. Vitré'ye zaman zaman açılan davanın hikâyesi". Burada görüldüğü gibi Vitré, Arapça hurufatın kalıp ve kabartmalarının Levant'dan getirildiğini ileri sürmektedir. 1630 da Savary de Brèves'in hurufatını ilk kez kullanan, 1632 de mirasçılarından satın alan, bu konudaki bir risâleyi 1656 tarihinde yani hadiselerin henüz gündemde olduğu bir zamanda yazan Vitré'nin bu ifadesi, hurufatın İstanbul'da hâkkedildiğine bir delil olsa gerektir.

75 Dumont, a.g.e s. 583. Sanlecque ünlü bir hakkâk ve harf dökümcüsüydü. Atölyesini 1596'da Paris'te kurmuştu. Guillaume Le Bé'nin öğrencisi olduğu halde, harf dökümünde onu geçmiş ve Savary'nin Roma'daki matbaası için kendisine yaptırdığı şark hurufatının dökümcüsü olarak dikkat çekmişti. Sanlecque 1648'de Paris'te ölmüştür. (Brun, Robert. *Le livre français* . Paris 1948 s. 174)

76 PO 181a. Balagna, s.54. CBSS 1267. Schnurrer 242.

77 Bu kitabın Roma, Typographia Savariana 1619 tarihli bir nüshası daha vardır. Önceki edisyondan farkı, başlığın ve önsözünün yeniden basılmış olmasıdır. Savary de Brèves bu tarihte Fransa'ya dönmüştür. Ancak Savary ile birlikte 1614'te Paris'e gelen matbaacı Etienne Paulin 1616'da tekrar Roma'ya gitmiş, yanında Savary

dizilen kitabın bir sütunu Arapça, diğeri latincedir. Kitabın tamamen Arapça basılmış nüshaları da vardır. Burada sadece kolofon Latincedir. Duverdier, Arapça hurufatın taslağını yapanın ünlü hakkâk Guillaume Le Bé olduğunu yazmaktadır. *Mezamir* kitabının Arapçayı öğrenecekler tarafından bir dilbilgisi kitabı gibi kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim Erpenius bu eseri bir Arapça el kitabı olarak Arapça öğrenmek isteyenlere tavsiye etmiştir.[78]

SAVARY'NİN TÜRKÇE-FRANSIZCA AHİDNÂMESİ

Savary de Brèves Paris'e dönünce, 1615 yılında Arap,Türk, Fars Şark Dilleri Matbaası adını verdiği basımevinde *Fransa Padişahı ile Âl-i Osman Padişahı mabeyninde mün'akid olan Ahidnâmedir* adlı Türkçe-Fransızca andlaşma kitabını yayımlar.[79] 20 Mayıs 1604 tarihli Kapitülasyon andlaşmasının metnini oluşturan 46 sayfalık bu kitapta kırk iki madde yer almaktadır. Andlaşma Brèves senyörü François Savary'nin aracılığıyla yapılmıştır. Bir başka deyişle andlaşmanın gerçekleşmesinde O'nun büyük payı vardır. O da bu başarısını gözler önüne sermek için, andlaşmayı basılı bir metin haline getirmeyi kendisi açısından yararlı görmüştür. Duverdier'nin değişiyle bu kitapçık Savary için mükemmel bir "kartvizit" olmuştur. İstanbul'daki diplomatik başarısının en güzel kanıtı bu andlaşmadır.[80]

Ahidnâme Türkçe olarak basılan ilk kitapçıktır. Savary de Brèves bu andlaşmayı Paris'te Collège des Lombards'da "Şark dilleri matbaası" adını verdiği matbaada basmıştır. Şark dilleriyle Arapça, Türkçe ve Farsçayı kastettiği anlaşılmaktadır. Ertesi yıl çıkardığı kitapta baskı yeri Savariana Matbaası olarak geçmektedir. Anlaşılan dünyadaki ilk Türkçe kitabın basımevi adresi yalnızca tek bir kitapta zikredilmiştir. Bu kitap, Postel'in 22 yapraklık Arapça gramer kitabı hariç tutulursa Fransa'da Arap harfleriyle basılan ilk kitaptır. Bir başka değişle, Fransa'da Arap harfleriyle basılan ilk değilse bile ikinci kitap Türkçe-Fransızca bir andlaşma kitabı olmuştur !

---

hurufatının bazı fontlarını da götürmüş ve burada uzun yıllar kitap basmıştır. *Mezamir*'in Roma'daki bu ikinci baskısı onun eseridir. 1619 tarihli bu ilginç nüshadan Balagna ve Smitskamp söz etmemektedirler (CBSS 791). Schnurrer 324.

78 Duverdier, a.g.m, *Belleten* 215. s. 277.

79 Schnurrer 505.CBSS 4760. Zenker, cilt

80 Savary de Brèves'in bu andlaşmayı yaptırdıktan sonraki övüncü bizim için ibret vericidir. Fransız elçisi hatıratında kapitülasyonlara yeni eklediği maddelerin sağladığı yararları böbürlenerek dile getirir. Meselâ İstanbul'da elçiliği olmayan devletler buraya İngiliz bayrağı altında girmektedirler. Savary bunu değiştirtir."Sultan'ın çeşitli rütbedeki adamlarıyla kurduğum iyi ilişki sayesinde, bayrağımızın namusu ayaklar altına alınarak İngilizlere verilen bütün herşeyi geri aldım". Kudüs'ü ziyarete giden dindaşlarının kötü muamele görmesini engelleyen maddeleri de yine o koydurtur. Savary "eskiden Fransız tüccarlar para yerine çuha ve diğer kuvvetli malları götürüyorlardı ve sattıkları-aldıkları için yüzde beş vergi ödüyorlardı" demekte ve 9. maddeyi bunu önlemek için koydurttuğunu söylemektedir. Savary'nin çabasıyla eklenen başka bir maddeye göre de Fransız tüccarlar suç işlerlerse Sultan buna karışmayacak, elçi ya da konsoloslar suçluyu kendi kanunlarınca mahkeme edeceklerdir. Savary

1616 yılında Kraliyet Koleji Arapça kürsüsüne hoca olan Marunî Gabriel Sionita ile Jean Hesronita birlikte bir gramer kitabı hazırlarlar. *Kitâb fi sınâ'at al-nahwîya* adlı bu gramer de Savary'nin döktürdüğü harflerle Savariana matbasında basılır.[81]

Kral XIII. Louis'nin zorla iktidarı ele almasından sonra Savary de Brèves'in gözden düşer, bu arada basımevinin bulunduğu okul olan Collège des Lombards, kendisine ait olan yeri geri alır. Bu gelişmelerden sonra Savary de Brèves'in matbaacılık serüveni son bulur. Bundan sonra eser yayımlamayacak ancak döktürmüş olduğu hurufatı ile ilerki yüzyıllarda çok güzel eserler basılacaktır.[82] Savary de Brèves'in harfleri ise daima "harika" sıfatıyla birlikte anılacaktır.

HIERONYMUS MEGİSER VE TÜRKÇE GRAMERİ

Şimdi tekrar 1612 yılına dönüyoruz. Bu tarihte Leibzig'de Hieronymus Megiser *Institutionum*

II, nr. 804.
ahidnâmenin 4,5,6,9,10,13,14,15,18,19, 21, 24,27 ve 34. maddelerine katkısını anılarıyla ilgili kitapta ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır (Bkz. Du Castel, a.g.e).

81 Schnurrer 50. CBSS 2744. Gdoura, Collège des Lombards'daki bu matbaada Savary'nin hayatta iken sadece bu Arapça grameri yayımladığını söylerken yanılmıştır (s.31). Dolayısıyla Savary'nin bu matbaayı Paris'te 1616'da açtığını yazması da yanlıştır. Yukarıda görüldüğü gibi *Ahidnâme* aynı yerde, üstelik bir yıl önce basılmıştı. Demek ki 1614 yılı sonunda Paris'e dönen Savary, bu matbaayı 1615'te açmıştı. Kabacalı da TKT s. 18 de Savary matbaasında *Ahidnâme* dışında başka önemli eserler de basıldığının anlaşıldığını yazdıktan sonra "bunların da ortaya çıkartılması gerekmektedir" diyor. Savary'nin kendi adını taşıyan matbaasında Roma ve Paris'te dört kitap bastığı bellidir. Bir kitabının da Roma'da ikinci baskısı yapılmıştır. Dolayısıyla bunların ortaya çıkarılması gibi bir mesele sözkonusu değildir. Kabacalı aynı yerde yanlış olarak Le Jay'nin 1645 baskılı kutsal kitabını Savary'nin bastığını yazıyor. Oysa bu ünlü kitap, onun ölümünden sonra kralın şark dillerindeki matbaacısı Antoine Vitré'nin basımevinde basılmıştır. Sadece Arapça metinlerde Savary'nin hurufatı kullanılmıştır.

82 Nasıl ve nerede döküldükleri uzun yıllar tartışılan Savary'nin hurufatı, onun ölümünden sonra da pekçok bilinmeyenin konusu olmuştur. Hurufatı satın alan Vitré'nin, kendisinden sonra hiçbir matbaacı bunları kullanmasın diye kalıpları ve fontları tahrip ettiği söylentisi uzun yıllar bir hakikat gibi kabul edilmiştir. Oysa Vitré bunları 1674'deki ölümüne kadar saklamıştı. 1679'da Savary'nin hurufatı kralın matbaacısı Petrus Le Petit'nin bastığı *Kitâb-ı efkâr u teemmulat-ı mesihiyet* adlı Arapça bir propaganda kitabında son defa görüldü. Sonra çelik kabartmalar ve kalıplar kralın kütüphanesine geçtiler. 1692 yılına kadar burada kaldıktan sonra oradan alınarak kraliyet matbaasına teslim edildiler. 1785 yılında unutulmuşluktan kurtarılarak Arapça-Farsça-Türkçe kitapların basımında yeniden kullanıldılar. Napolyon'un Mısır seferinden sonra pekçok propaganda broşürü Savary hurufatı ile basıldı. Türkçe İncil'in 1819 tarihli Paris baskısı küçük Savary karakterleriyle yapıldı. Belletête ve J.J. Marcel'in nâşirliğini yaptıkları şu iki kitap da Savary'nin o çok güzel hurufatı ile basılmıştır: *Françe devleti ile Avusturya ve Moskov devletleri beyninde Nemçe ve*

Exercitia aliqvot Lectionis & pronunciationis Turcicæ.

Ben aduden gafilisem hafisum

hafi durur.

Etiamsi somnolentus sum, protector semper promptus est.

Lutsile saklar beni hogem vianukdur benum.

Benevolè custodit me, Eruditor meus vigilat pro me.

Rasikum gumertu baidur rai-

gan bester beni.

Qvi escam dat, liberalis & dives est.

Gergi ben dervisissem giunglum

giosum tokdur benum.

Qvamvis ego pauper sum, nihilominus cor meum & oculi mei saturati sunt.

Gurbete duschdum benum, bu illum

u degil.

Alienigena factus sum, & jam mundus non est mea patria, neq; possessio.

Asil biniadum batanum ilum

airikdur benum.

Ab origine anteqvam conceptus eram habitatio mea erat alia.

Lametganden geldum hosch

kondum

Megiser Grameri, 1612

linguae Turcicae libri quator adlı kitabı yayımlar. Dört bölümde Türk dilinin esasları şeklinde Türkçeleştirebileceğimiz bu eser, Türkiye Türkçesinin Avrupa'da basılmış ilk gramer kitabıdır.[83] Bazı bibliyografya kitaplarında Türkçe metnin transkripsiyonlu olduğu yazılıysa da bu doğru değildir. 28 yapraklık birinci kitap Peter Kirsten'in matbaasında Arap harfleriyle basılmıştır. Kirsten ayrıca önsözü de hazırlamıştır.

Leibzig üniversitesinde tarih profesörü olan ve daha çok Şark incelemelerine yönelik tarih çalışmalarıyla tanınan Hioronymus Megiser (1553-1618) 1593 yılında yayımladığı bir kitapta çeşitli doğu dillerinde, bu meyanda Ermenice, Arapça, Farsça ve Türkçe transkripsiyonlu olarak Rabbanî

Avusturya memâlikinde vâki olan ceng ve sefere dâir havadisnâmelerin tercemesidir. Paris, tarihsiz (1806). 275 s. *Kırk vezir ile kırk hatunun hikâyetleri namıyla meşhur kitabdan bazı hikâyât-ı güzide.* Paris, 1812. 258 s.

83 Geniş bilgi A. Dilâçar'ın *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1970'deki "1612'de Avrupa'da yayımlanan ilk Türkçe Gramerinin özellikleri" adlı uzun yazısında bulunabilir.

duaya yer vermiştir. Megiser 1603 de bu kitabın genişletilmiş ikinci baskısını yapmış, *Tevrat*'a dair kısımlardan yaptığı kısa çeviriler arasında en uzun metin olarak 51 numaralı Mezmurun Türkçe transkripsiyonlu metnini neşretmiştir. Ama O daha çok ilk Türkçe gramer kitabının yazarı olarak tanınır. Megiser bu grameri kendi imkânlarıyla yayımlamış, kitabın sonuna eklediği sözlük konusunda Georgiewitz'-den yararlanmıştır. Kitabın ilk bölümü diğer kısımlarından daha beyaz bir kâğıda Bratislava'da Kirsten tarafından basılmıştır ve Arap harflerinin kullanıldığı tek bölümdür. Dilâçar burada Türkçe ve Arapça kelimelerin dizilişinde bazı hatalar yapıldığını söylemektedir.[84]

JOSEPH GOLİUS'UN ARAPÇA KİTAPLARI

Erpenius'un ölümünden sonra Leyden Üniversitesinin Arapça kürsüsüne onun öğrencisi olan Joseph Golius getirilir. Golius, Erpenius'un tavsiyesi üzerine Arapçasını geliştirmek için önce Orta-Doğu'ya bir gezi yapmış, bir buçuk yıl Halep'de kaldıktan sonra İstanbul yoluyla ülkesine dönmüştür. Joseph Golius Hz. Ali'ye atfedilen kelâmları *Shadhrat al-âdâb min kalâm al-'Arab* başlığıyla 1629'da Leyden'de ünlü Elzevir'lerin matbaasında basar. Arapça hurufat Erpenius'un hurufatıdır. Golius, bu tarihten 7 yıl sonra yine Elzevir'ler matbaasında İbn Arabşah'ın *Kitâb 'Acâ'ib al-maqdûr fi akhbâr Taymûr* adlı o çok ünlü Timur tarihinin ilk baskısını yapar.[85] Kuarto boyunda 448 sayfalık bu kitapta "Erpenius'un hurufatı açık seçiktir, doğal olarak harekeli değildir çünkü sözkonusu metin ne bir *Kur'an*'dır, ne şiir, ne de ders kitabı".[86] 1653 yılında Golius, folio boyunda 2925 sayfa tutarında dev bir Arapça-Latince Sözlük yayımlar. Eserini hazırlarken Cevherî'nin *Sıhah*'ından, Firuzabadî'nin *Kamus*'undan, ayrıca diğer başka Fars ve Türk kaynaklarından da yararlanır. Leyden'de Abraham ve Bonaventure Elzevir kardeşlerin matbaasında basılan bu kitap gerçekten bir yayıncılık harikasıdır. Kitabın sonunda arapçaya gönderi yapan 10.000 kelimelik Latince bir indeks vardır. Son deyiş bölümünde ise Golius, bir zamanlar Elzevir'ler tarafından zor baskılar için tutulan iyi tashihcilerin artık kalmadığından şikâyet eder. Kitapta bir hata-sevap cetveli de vardır. Ancak burada yerden tasarruf için Arapça kelimelerin doğruları transkripsiyonlu verilmiştir. Golius'un bu sözlüğü yaklaşık iki yüzyıl Batı'da yayımlanan en iyi Arapça sözlük olarak kalmış, ancak 19. yüzyılda Georg Wilhelm Freytag ve Edward Lane bu sözlüğü aşabilmişlerdir.[87]

---

[84] Batı'da yayımlanan üstelik içinde Arap harflerinin de kullanıldığı bu ilk Türkçe Gramer kitabı Millî Kütüphane'de 1966 A 3497 numarada kayıtlıdır. Kitabın başlık sayfası yoktur. PO 346'da anılan 8 yapraklık bölüm de burada görülmemektedir. Kitap bunun dışında çok temiz kalmıştır. 1612 baskılı olduğu kurşun kalemle not alınmış, Bibliotek Nasyonal'deki numarası verilmiştir. Bu nadir ve önemli nüshayı kütüphaneye Adnan Erzi 1954'te kazandırmıştır.

[85] Bu kitabın Türkçe çevirisi Müteferrika matbaasının beşinci ürünü olarak *Târih-i Timur Gürkân* adıyla İstanbul'da 1730 da yayımlanmıştır. Kitap daha sonra tekrar basılmıştır.

[86] Balagna, a.g.e, s. 70.

[87] Hamilton, a.g.e, s. 68. Bu büyük sözlü-

Joseph Golius 1667'de ölür. Descartes'ın çağdaşı olan, Farsça ve Türkçeyi de bilen Golius, Hollanda'nın yetiştirmiş olduğu değerli şarkiyatçıların sonuncusudur. Golius'un hazırladığı bir başka eser ise ölümünden iki yıl sonra 1669'da Amsterdam'da yayımlanmıştır. Dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan ünlü astronom al-Farganî'nin gökyüzü hareketlerine dair *Kitâb fî al-harakât al-samâwîya* adlı bu eseri Latince-Arapça olarak kuarto boyunda 235 sayfa olarak basılmıştır.

MİLANO VE ROSTOK'DA İKİ ARAP HARFLİ KİTAP

Ünlü oryantalistlerin peş peşe Arapça kitaplar yayımladıkları bir dönemde, Milano ve Rostok'da da iki ilginç kitap basılır. 1632 de Antonio Giggeo, Milano'da *Kanz al-lughah al-'arabîyah* adlı dört büyük ciltlik Arapça-Latince sözlüğü yayımlar. Giggeo, Latince adı *Thesaurus linguae arabicae* olan bu sözlüğünü hazırlarken Firuzâbâdi'nin ünlü lügatından yararlanmıştır. Eser, temeli Arapça sözlüklere dayanan ilk Batılı sözlüktür. Balagna, burada kullanılan Arapça hurufatın kısmen de olsa Medici'lerin matbaasından geldiğini yazmaktadır.[88] Golius'un sözlüğünden çok önce basılan, en az onunki kadar büyük bir çalışmanın ürünü olan bu dev yapıt on sekiz yılda hazırlanmış, baskı işlemi dokuz yıl sürmüştür. Golius kendi sözlüğünü hazırlarken bundan da faydalanmıştır. Giggeo'nun sözlüğü Milano'da basılan ilk Arap harfli kitaptır. Hurufatı ise Granjon ve Savary'ninkiler kadar güzeldir.[89]

1638 de bu defa Danimkarka'nın Rostok şehrinde, Joseph Golius'un bir öğrencisi olan Johann Fabricius *Specimen Arabicum* adlı kitabı yayımlar. Arapça bir çeşit seçme olan bu kitapta Harîrî'nin *Makamat*'ının birincisi ile al-Ma'arrî ve İbn al-Farîd'in şiirlerinden iki örnek yer almıştır. Fabricius'un kullandığı Arapça hurufat Kopenhag'da dökülmüş ve eser Danimarka kralı Christian'a ithaf edilmiştir.

FRANSA KRALININ ŞARK DİLLERİ MATBAACISI : ANTOINE VITRE

1630 yılında Fransa'nın ünlü matbaacılarından Antoine Vitré, kralın şark dillerinde matbaacısı olur. Vitré aynı yıl, *Testamentum Muhammedis* Latince adıyla 16 sayfalık Arapça bir risâle yayımlar. Kuarto boyundaki bu risâle Hz. Muhammed'in Hıristiyan dininden olanlarla yapmış olduğu ahidnâmedir. Hicretin dördüncü yılında yazılmış olduğu ileri sürülen bu ahidnâmenin el yazması pekçok versiyonu vardır. Kitap, Savary de Brèves'in dostu Gabriel Sionita'nın katkısıyla XIII. Louis için yayımlanmıştır. Önsözde, Vitré Paris parlamentosu avukatlarından Michel Le Jay'nin yardımıyla sahip olduğu Arapça harfleri kullandığını yazmaktadır. Bu harfler, Savary de Brèves'in hurufatından başkası değildir! Michel Le Jay ise, aşağıda da görüleceği gibi Savary'nin en büyük hayali olan çok dilli *İncil* projesini yeniden başlatan ve tamamına erdiren kişidir.

ğün bir nüshası Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'nde V5 numarada kayıtlıdır.

88 Balagna, a.g.e, s. 68.

89 PO 226 b-g.

VİTRE'NİN BASTIĞI TÜRKÇE GRAMER KİTABI

Kralın matbacısı Antoine Vitré, Savary de Brèves'in o güzelim hurufatını elde ettikten sonra, aynı yıl yani 1630'da André du Ryer'nin kaleme aldığı Türk Dili Gramerini yayımlar. *Rudimenta grammatices linguae Turcicae* Latince adıyla yayımlanan bu gramer kitabı, Avrupa'da Arap harfleriyle basılan ikinci Türk Grameridir. Kitabın yazarı André du Ryer soylu bir aileye mensuptur. Savary de Brèves zamanında İstanbul'a gelmiş, Fransa'nın Kahire ve İskenderiye konsolosluğuna getirilmiş, Arapça ve Türkçeyi (Ali Bobowski'den) öğrenmiştir. 1632'de IV.Murad tarafından XIII. Louis nezdinde görevlendirilmiş, İstanbul'da aynı zamanda iki Fransız elçisinin bulunması ve bunların birbirlerine düşmelerinden dolayı ortaya çıkan hukukî meseleleri krala rapor etmiştir. Ülkesine döndükten sonra kralın Şark dilleri tercümanı olmuş, 1634'te *Gülistan*'ın ilk Fransızca çevirisini yapmış, 1647'de *Kur'an-ı Kerim*'i Fransızcaya yine ilk o çevirmiştir.

Şark kitaplarında olduğu gibi sondan başa bir başka türlü söylemek gerekirse sağdan sola doğru açılıp okunan *Rudimenta*'nın ilk sayfasında A. du Ryer'nin bir giriş yazısı yer almaktadır. Sonra Türk alfabesi tanıtılır. Her harfin okunuşu ve başta, ortada, sonda nasıl değişik şekillerde yazıldığı gösterilir. Ryer Türk alfabesini 28 harf olarak verir. Harflerin okunuşunu kolaylaştıran üstün, esre, ötrü işaretlerinin tanıtılmasını, cezm, teşdid ve hemze kavramlarının açıklanması izler. Bunları kelimelerin nasıl çoğul hale dönüştürüleceği konusu takip eder. Ardından takılar öğretilir. Zamirler bahsinden sonra, sıra fiillere ve bunların çekimine gelir. Çekimler ve zamanlar kitapta uzun bir yer tutar.

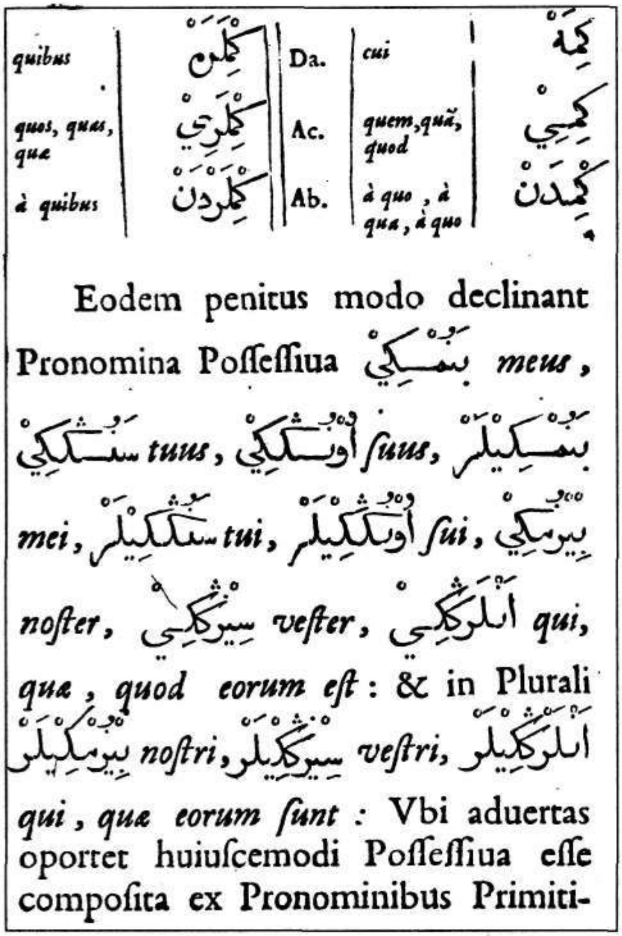
quibus Da. *cui*
quos, quas, quae Ac. *quem, quã, quod*
à quibus Ab. *à quo, à qua, à quo*

Eodem penitus modo declinant Pronomina Possessiua *meus*, *tuus*, *suus*, *mei*, *tui*, *sui*, *noster*, *vester*, *qui*, *quae*, *quod eorum est* : & in Plurali *nostri*, *vestri*, *qui*, *quae eorum sunt* : Vbi aduertas oportet huiuscemodi Possessiua esse composita ex Pronominibus Primiti-

Savary'nin harfleriyle Rudimenta, 1630

Olumsuzluk ekleri tanıtılır. Fiillerin nasıl olumsuz yapılacağı öğretilir. En sonda ise birden yüzbine kadar harfler verilir. Son üç sayfada ise bir okuma alıştırması yer alır. Okuma parçası Savary'nin harekeli hurufatı ile dizilmiştir; transkripsiyonu ve Latince çevirisi metnin altında ve üstündedir.[90]

Rudimenta'nın ikinci neşri 1633 yılında yine Savary'nin hurufatıyla Societatis Typographicae Librorum Officii Ecclesiastici adlı bir cemiyet tarafından basılmıştır. Sözkonusu cemiyet Richelieu tarafından kurulmuş, kiliseye dair ve misyoner amaçlı yayınları basmak ve neşretmek için on sekiz yayıncıya ayrıcalık tanınmıştır. Bu ikinci baskıda eserin başına Kardinal Richelieu'ye imzasız bir ithaf konmuştur. Kral XIII. Louis tarafından verilmiş olan ayrıcalık metni ise ithaftan sonra yer almaktadır. Bunun dışında ikinci baskı ilk baskının aynısıdır. Sayfa numaraları dahi birbirini tutmaktadır. Antoine Vitré'nin adı son sayfada geçmektedir. Burada 1633 tarihi elle düzeltilmiştir.

30 YILLIK BİR SERÜVEN: ÇOK DİLLİ İNCİL

1632 yılında Antoine Vitré, Kardinal Richelieu'nün gizli emriyle Savary de Brèves'in hurufatını ailesinden kendi adına satın alır.[91] 1635 te Bellarmino'nun *Kitâb al-Ta'lîm al-masîhî* adlı Hıristiyan doktirinini yeniden basar. 1640'ta bu defa Kardinal Richelieu'nün yazdığı bir din öğretisinin arapçasını yine *Ta'lîm al-masîhî* adıyla yayımlar. Bu güzel baskılı kitabın bir yerinde, matbaacılar Şark Hıristiyanlarına seslenerek örnek sayfaların tashihini yapan Gabriel Sionita ve Sergius Gomerius'tan acı acı yakınmışlardır. Anlaşılan bunlar tashihleri iyi yapmamışlardır.[92] Kitabın sonunda yer alan Kralın verdiği ayrıcalık metninde ise, dini eserlerin Katolik Fransız misyonerleri tarafından Yakındoğu'da dağıtılmasıyla ilgili cesaretlendirici ifadeler dikkati çekmektedir.[93] Bu arada Antoine Vitré, 1629'da basımına başladığı *Poliglot İncil*'i 1645'te on cilt halinde tamamlar. Yedi dilin kullanıldığı bu *İncil* çevirisinde, Arapça *Ahd-i Atik* çevirisi yedinci ciltte yer almıştır. Diğer diller İbranice, Sâmice, Keldanice, Rumca, Süryanice ve Latincedir. Bu çeviriler o devirde çeşitli eleştirilere uğramışsa da, kitabın bir matbaacılık şaheseri olduğu herkes tarafından kabul edilmiştir. Herbiri 50 cm boyunda, 10 cm enindeki on ciltlik bu hacimli eserde, özellikle Arapça metindeki harekeli harfler Savary'nin harika yapımı olarak göz kamaştırmaktadır. Ancak Vitré bu iyiniyetli çabasının karşılığında sıkıntıdan başka bir şey görmeyecektir. Masraflarını karşılayamayacağı gibi, Savary'nin hurufatını kırıp dökmekle suçlanacak ve mahkemelerde sürüne-

90 Kitabın bir nüshası TDK kütüphanesinde Fil. A/1642 numarada kayıtlıdır. 1633 baskısının başlık sayfası eksik bir nüshası yine bu kütüphanemizde Fil. A/1643 numaradadır.

91 Balagna, Fransa'nın o dönemde ekonomik kriz içersinde olduğu için bu hurufatı Kral'ın satın alamadığını yazar. Gdoura 'ya göre ise Richelieu, Hollandalı ve Almanların bu hurufatı alıp protestan akidelerini yayan kitaplar basmalarından korkmaktadır. Bu nedenle elini çabuk tutar ve Vitré'yi Savary'nin hurufatını almaya zorlar.

92 CBSS 1255.

93 Balagna, a.g.e, s. 72.

cektir. Le Jay de aynı suçlamalara uğrayacak ve iki insan 1674'deki ölümlerine kadar türlü sıkıntılar yaşayacaklar; takipler, davalar, borçlar birbirini izleyecektir. 1679'da Savary'nin hurufatına son kez bir kitapta rastlanacak, ardından 1785'de yeniden ortaya çıkışına kadar bir daha ortada görünmeyecektir.[94]

İNGİLTERE'DE ARAP HARFLERİYLE KİTAP BASIMI VE OXFORD EKOLÜ

Fransa'da bütün bunlar olurken, İngiltere'de de 1642 yılında Arap harfleriyle ilk kitap basımı gerçekleştirilir. John Selden, 10. yüzyılda İskenderiye piskoposluğu yapan Said ibn al-Bitriq'in Arapça olarak kaleme aldığı *Vekayinâme*'nin küçük bir bölümünü Latince çevrisiyle beraber Londra'da yayımlar. İskenderiye kilisesinin tarihini anlatan bu kitapçığın editörü olan John Selden 1584'de Sussex'da doğmuş, eğitimini Oxford'da tamamlamıştır. Ünlü şarkiyatçı Edward Pocock ile dost olmuş ve onun yardımıyla bu kitabı hazırlamıştır. İngiltere'de kullanılan bu ilk Arapça hurufat Hollanda'dan satın alınarak bu ülkeye getirilmiştir.[95]

Selden ve Pocock gibi şark dünyasına ve Arap diline ilgi duyan bir başka kişi de John Greaves'dir. O da Oxford'dan mezun olmuş, fizik, matematik ve astronomi tahsil etmiş, bu konudaki Arapça ve Farsça kitapları okumuştur. Biraz da Türkçe bilmektedir. 1637'de Pocock ile beraber İstanbul üzerinden Mısır'a gitmiştir. İngiltere'ye döndükten sonra da Türkçeye çalışmayı bırakmamıştır.[96] Greaves 1650 yılında Londra'da Jacob Flesher'in matbaasında 64 sayfalık Arapça bir kitap yayımlar. Ünlü coğrafyacı Ebu'l Fidâ'nın Harezm ve Türkistan'ı tanıttığı bir parçadır bu.

---

94 *Poliglot İncil*'in yedinci cildinde son kez görülen Savary hurufatı 1679'da bir daha ortaya çıkmış, sonra tekrar kaybolarak 1785'ten itibaren yine kullanılmaya başlanmıştır. 1642'den 1679'a kadar Fransa'da Arap harfleriyle kitap basılmamıştır. Nitekim 1639'da Türkiye'yi gezen seyyah Du Loir, 1654'te yayımlanan seyahatnâmesinin içinde yer alan Türkçe anonim *Bağdad Fetihnâmesi*'ni Arap harfleriyle vermeyi çok istemesine rağmen, Latin harfleriyle dizmek zorunda kalmıştır. Du Loir bunu önsözde şöyle açıklamaktadır: "Fetihnâmeyi Türkçe neşrettim. Elimden gelseydi Arap harfleriyle bastıracaktım, ama bunu dizebilecek kimseyi bulamadım. Türkçeye pek az uyan hurufatımızın imlâsıyla bu dilin telâffuzunu mümkün olduğunca doğru bir biçimde vermeye çalıştım. Ancak ayn harfini vermek için özel bir vurgu işareti bulamadım" (Du Loir, *Les voyages du sieur Du Loir*. Paris, 1654).

95 Balagna, s. 74. İngiltere'de Arapça incelemelerinin babası sayılan William Bedwell 1612'de Arapça hurufat satın almak için Avrupa kıtasına gelmiş, Le Bé'nin harflerini almayı başaramamış, Hollanda'da Raphelengius'un matbaasından font satın almıştı. Hatta bu harflerle orada Arapça ve İngilizce olarak Yuhanna Epistle'ini basmıştı. Daha sonra bunları İngiltere'ye götürmüş, ancak kullanmamıştır (PO, 59). Oxford Üniversitesi matbaası da arapça hurufatı 1637 de Hollanda'dan getirtmişti. Hakkâk Van Hoogenacker, Erpenius'un hurufatını taklid ederek yeni bir hurufat dökmüş ve bunların çelik kabartmalarıyla kalıplarını İngilizler satın almışlardı.

96 Bowen, Harold. *Türkiye hakkında İngiliz tetkikleri*. Londra 1948, s. 15-16. Greaves'in Türkiye hakkında *An Account of the Latitude of Constantinople and Rhodes*

ŞARKİYATÇI EDWARD POCOCK'UN ÇALIŞMALARI

17. yüzyılın ikinci yarısının İngiltere ve hatta Avrupa'daki en büyük şarkiyatçısı Edward Pocock'dur. Pocock 1604'de Oxford'da doğmuş, küçük yaşta şark dillerini öğrenmeye başlamış, William Bedwell'in öğrencisi olmuştur. 1629'da Anglikan kilisesi rahibi olan Pocock, Halep'e giderek burada altı yıl kalır. Arapçasını geliştirir, Süryani ve Etyopya dillerini öğrenir. Pekçok elyazması kitap toplayarak İngiltere'ye götürür. Oxford'a dönünce üniversitenin Arapça kürsüsüne hoca olur. Ancak çok durmaz ve 1637'de John Greaves ile birlikte İstanbul'a gider. Osmanlı başkentinde elyazması kitaplar toplar. 1640'da Oxford'a döner. Bu sırada iç savaş başlamıştır. 1648'de tekrar Oxford'a geldiğinde İbranice profesörü olur. 1650'de ilk Arapça kitabını yayımlar. Bu, İskenderiye piskoposu Bar-Hebraeus ya da diğer ismiyle İbn al-İbrî'nin *Lam' min akhbâr al-'Arab* adlı Arap tarihinden çeşitli pasajları anlatan bir eseridir. Kitap Oxford'da Üniversite matbaacısı Henri Hall'un matbaasında basılmıştır. Oxford Üniversitesi Arapça ve İbranice hurufatı Leyden'den satın almıştır. Arap harfleri ince-uzundur ancak biçimleri oldukça keskin ve belirgindir.[97] Oxford'da bu dönemde basılan diğer bütün kitaplar Henri Hall basımevinin ürünüdür.

1650 yılında Londra'da Brian Walton'un Poliglot *İncil*'i yayımlanır. İbranî, Keldanî, Sami, Süryani, Latin, Arap, Etyopya ve Fars dillerinde hazırlanan altı ciltlik bu büyük eser, kralın şark dillerindeki matbaacısı Thomas Roycroft tarafından basılır. *İncil*'in hazırlanışına Pocock da engin bilgisiyle yardımcı olmuştur.

1658 yılında Edward Pocock Said ibn al-Bitrîk'in *Nazm al-jawhar* adlı vekayinâmesini Latince çevirisiyle birlikte iki cilt olarak yayımlar ve böylece John Selden'in başlatmış olduğu işi tamamlar. 1660'da yine Henri Hall matbaasında ancak bu kez daha değişik ve güzel bir hurufat kullanarak Hıristiyan dininin gerçeği üzerine bir Risale adlı kitabı, *Kitâb fî sihhat al-shari'ah al-masîhîyah*'yı bastırır.

Pocock çalışmalarını hızla sürdürür ve 1661 yılında, XII. yüzyılda Selçuklu Türkleri döneminde yazılan Tuğraî'nin ünlü *Lamîyat al-'ajam* adlı şiir kitabını yayımlar. Bunu 1663'de, İbn al-İbrî'nin *Târikh mukhtasar al-duwwal* adlı kitabının neşri izler. Arapça ve Latince olarak iki cilt halinde yayımlanan bu hanedanlar tarihi beklenen ilgiyi görmez. Edward Pocock'un son büyük çalışması, oğluyla birlikte hazırladıkları, İbn Tufeyl'in *Hayy ibn Yaqzân* adlı eseri olur. Oğul Pocock eseri Arapça 1671'de yayımlar. Kitabın konusu, yalnızlığıyla başbaşa kalmış bir adamın seyre dalarak kendini yeniden bulması ve Allah'a ve mutluluğa ulaşmasıdır.[98] Pocock bundan sonra iki küçük risâle çevirir. Bunların sonuncusu 1674 de yayımlanır. Schnurrer'in görmediği ve sadece adını vermekle yetindiği *Liturgae ecclesica anglicanae* son

---

adlı bir kitabı vardır.

97 Balagna, a.g.e, s. 78. Pocock'un bu kitabının bir nüshası 214/5-3768 numarayla Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

98 Bir başka ingiliz şarkiyatçısı olan Simon Ockley kitabın ilk özgün çevirisini yaparak 1708'de Londra'da yayımlamıştır. İbn Tufeyl'in bu eserinin Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'suna ilham kaynağı olduğu söylenmiştir.

derece nadirdir ve Anglikan kilisesine göre yazılmış bir Hıristiyan doktrinidir.[99] Pocock bu tarihten 1691 deki ölümüne kadar bir daha Arapça hiçbir metin neşretmez. [100]

OXFORD EKOLÜNDE BİR TÜRKOLOG: WILLIAM SEAMAN

Oxford'da bu dönemde yetişen bir başka şarkiyatçı ise William Seaman'dır (1606-1680). Seaman yaklaşık 1630 yılında İstanbul'a gelir ve İngiliz elçisi Sir Peter Wyche'ın hizmetine girer. Türkiye'de ne kadar kaldığı bilinmiyor.[101] 1652 yılında Hoca Sadeddin Efendi'nin tarihinden Sultan Orhan dönemiyle ilgili bölümü İngilizceye çevirir ve yayımlar.[102] 1659'da *İncil*'den Aziz Yuhanna'nın mektupları bölümünü neşreder. Böylece ilerde tamamını çevirip bastıracağı kitabın küçük bir örneğini hazırlamış olur. Kitabın Latince künyesi şöyledir:

Specimen Turcicum SS. Scripture sive tres epistolae S. Johannis Apostoli Turcice redditae Opera Gulielmi Seaman.

Aziz Yuhanna'dan yapılan bu Türkçe çeviri metin, *Ahidnâme*'den sonra basılan ilk Türkçe kitaptır. Eksik kalmış bir *İncil* çevirisidir.

TAMAMI TÜRKÇE OLAN İLK MATBU KİTAP BİR İNCİL'DİR

Önce de yazdığımız gibi Savary de Brèves'in bastırdığı *Ahidnâme* Fransızca-Türkçe paralel metin olarak basılmış küçük bir risâledir. Oysa tamamı Türkçe ilk kitap William Seaman'ın çevirisi olan *İncil*'dir. Bu kitabın yayınlanış hikâyesi XVII. yüzyıl ortalarının en idealistik projelerinden birinin sonucudur.[103] Kitabın basılmasına İngiliz Kraliyet Cemiyeti üyeleri, bu meyanda Robert Boyle karar vermiştir. Bu cemiyet üyeleri Yahudi ve Müslümanların Hıristiyanlığa geçmelerini sağlayarak uluslararası bir bilgi alışverişi sağlayacaklarını düşünmektedirler. Bunun ise İsâ'nın yeryüzüne geri dönüşünü sağlıyacağına inanmaktadırlar. Bu nedenle *İncil*'in birçok şark diline, bu arada İbraniceye, Ermeniceye ve Türkçeye çevrilmesi için komisyon kurmuşlardır. Türkçe çeviri işi önce kabiliyetli bir Alman olan Levinus Warner'a verilmiştir. Warner, Leiden'de Golius'un öğrencisidir. 1642-44 yılları arasında Amsterdam ve Leiden'de dört kitap yayımlamıştır.[104] 1644'de İstanbul'a gelir. 1647'de Leiden

---

99 CBSS 1412.

100 Oxford ekolüne bağlı bir başka şarkiyatçı da Thomas Hyde'dır. 1691'de Pocock'un yerine Bodleian kütüphanesine müdür olmuştur. Londra'da basılan çok dilli İncil'in Farsça bölümünden sorumluydu. 1665'de Oxford Henri Hall matbaasında Uluğ Bey Zicci'nin ilk noksansız neşrini Farsça metni, Latince çevirisi ve şerhiyle birlikte gerçekleştirmiştir (PO 372a ; Bernard Quaritch, Catalogue 1186, *Arabic Science and Medicine*).

101 Sir Peter Wyche 1628-1639 yılları arasında elçilik yaptığına göre, Seaman'ın da bu dönemde İstanbul'da kaldığı düşünülebilir. Nitekim arkadaşı John Greaves'in bir mektubundan anlaşıldığına göre 1649'da İngiltere'de olmalıdır (Bkz. Bowen, a.g.e s. 16).

102 Saadeddin ibn Hasan Can. *The Reign of Sultan Orchan. Second King of the Turks.* London 1652. 24, 120s.

103 Hamilton, a.g.e, s. 94.

104 Bunlar için bkz. PO 326-327-328.

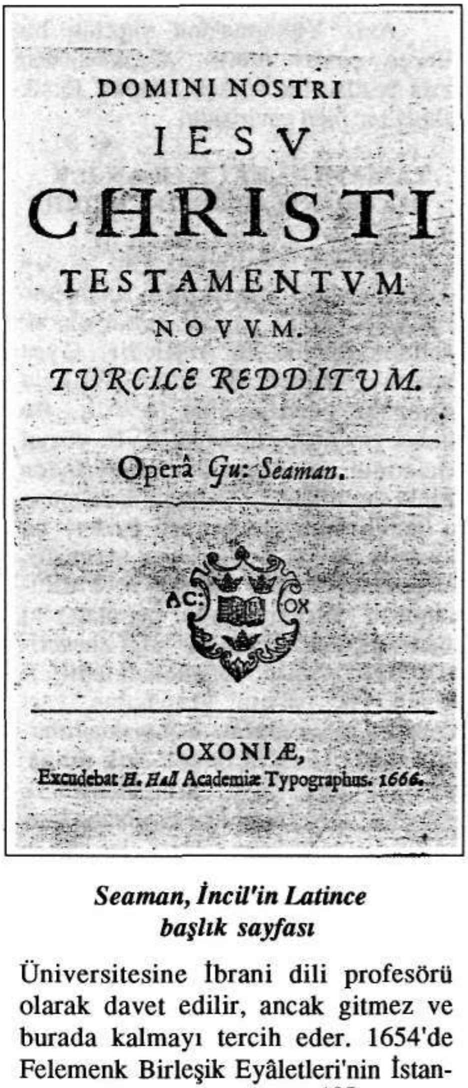
DOMINI NOSTRI
IESV
CHRISTI
TESTAMENTVM
NOVVM.
TVRCICE REDDITVM.

Operâ Gu: Seaman.

OXONIÆ,
Excudebat H. Hall Academiæ Typographus. 1666.

Seaman, İncil'in Latince başlık sayfası

Üniversitesine İbrani dili profesörü olarak davet edilir, ancak gitmez ve burada kalmayı tercih eder. 1654'de Felemenk Birleşik Eyâletleri'nin İstanbul siyasi temsilcisi olur.[105] Warner İngiliz Kraliyet Cemiyeti tarafından kendisine verilen *İncil*'i çevirme görevini işlerinin çokluğu yüzünden tamamlamayı başaramaz ve Ali Bey'den yardım ister. Ali bey ya da gerçek adıyla Albert Bobowski otuz yaşlarında iken esir alınarak saraya satılan bir Polonyalıdır. Müslüman olmuş, Ali Ufkî adını almış ve Divan-ı Hümayun tercümanlığına kadar yükselmiştir.[106] Ali Ufkî Bey tercümeye başlar, ancak bu arada İngiliz organizatörler bazı yanlış anlamalar nedeniyle ve aradan geçen zamanı da dikkate alarak aynı anda işi William Seaman'a verirler. Sonuçta Seaman'ın çevirisi Oxford'da

---

105 Warner 1665'te İstanbul'da ölmüştür. Warner'ın ölümünün tabii olmadığını imâ eden "Ölümünün tesri edilmiş olduğuna hükmedilmesi de mümkündür, çünkü Mukaddes İncil'i âdî Türkçe'ye tercüme etmekle meşgul bulunuyordu. Bu Muhammed'e körce taraftar bulunanların gözlerini açabilirdi" şeklindeki ifade *Journal du voyage de M.Collier, Résident à la Porte pour Messieurs des Etats Généraux des Provinces-Unies, traduit du flament.* Paris, G.Clouzier 1672. künyeli kitabın önsözünde yer almaktadır (Bkz. Antoine Galland *İstanbul'a ait günlük hatıralar* cilt I. s. 66). Collier, Warner'dan sonra Hollanda'nın İstanbul elçisi olan kişidir. Rycaut da, Warner'ın 1663 yılında İstanbul'da başına gelen bir hadiseden bahseder. Warner güvenilir olduğunu söylediği bir Hollanda gemisine kefil olur. Ama gemi korsanlar tarafından yağmalanınca, gemideki yüklerin sahipleri onu Sultana şikâyet ederler. Kaymakam Warner'dan borçlarını ödeyeceğine dair söz ister ve bir tarih vermesini söyler. Kendisine mühlet verilir. Olumlu cevap vermezse, daha önce başka elçilerin de girdiği hücreye hapsedileceği söylenir. Warner bu tehdit karşısında yüz elli gün içinde kayıpları karşılayacağını belirtir ve mesele kapanır. (Rycaut, *Histoire des trois derniers empereurs des Turcs.* Paris, 1682. Cilt III. s. 48-53)

106 Geniş bilgi için bkz. Cem Behar. *Ali Ufkî ve Mezmurlar*. İstanbul 1990.

1666 yılında basılmış, Ali Bey'in çevirisi ise 1819 yılına kadar yazma nüsha olarak kalmıştır.[107]

İbrahim Müteferrika'nın bastığı ilk Türkçe kitap olan *Vankulu Lügati*'nden 63 yıl önce basılan tamamı Türkçe ilk kitap *İncil-i Mukaddes*'tir. Latince ve Türkçe iki başlık sayfası olan 1666 tarihli bu Türkçe *İncil* 600 sayfadır. Kitabın numarasız ilk sayfasında Latince başlık yer alır. Bu başlık şöyledir:

Domini Nostri Iesu Christi testamentum novum. Turcice redditum. Operâ Gu. Seaman. (Oxford Üniversite'sinin armasını müteakip): Oxoniae H.Hall 1666.

Bunu numarasız ikinci sayfada Türkçe başlık izler. "Baba, oğul ve rûh-ül kuds birliği adına" şeklindeki Arapça ibâreden sonra :

İNCİL-İ MUKADDES yani lisan-ı Türkî'ye tercüme olunan bizim rabbimiz Yesu Mesihin yeni ahd ü vesâyeti yazısı görülür.[108] Türkçe *İncil-i Mukaddes* sözcüğü, büyük puntoların yokluğundan olsa gerek, ağaç-

بسم الأب والابن والروح القدس الإله الواحد

انجيل مقدس

يعني

لسان توركيه ترجمه اولنان بزم ربمز

يسوع مسيحك يكي عهد و وصايتي

İncil'i Mukaddes, 1666

107 Ali Bey, çevirisini Seaman'la aynı yılda yani 1666'da tamamlamıştır. Uzun yıllar yazma olarak kalan bu çeviri, Von Diez, Kieffer ve Silvestre de Sacy gibi ünlü şarkiyatçıların elinden geçtikten sonra nihayet 1819'da Paris'te Kraliyet Matbaasında Savary'nin küçük hurufatıyla basılmıştır. Kieffer 1827'de aynı yerde kitabın ikinci baskısını yapmıştır. PO 330'da ve Smitskamp'ın sonraki kataloglarında 1819 baskılı Ali bey çevirisine "İncil'in en erken Türkçe neşri" denmesi yanlıştır. Bu yanlış yerli kaynaklarımızda da tekrarlanmaktadır (Librairie de Péra, *Antika Kitap Müzayedesi* XVII. "Arap harfleriyle Türkçe olarak dünyada ilk kez Paris'te 1819 tarihinde basılan İncil" ifadesi yanlıştır). *İncil*'in matbu ilk Türkçe neşri Seaman'ın *İncil-i Mukaddes*'idir. Kaldı ki Paris'ten önce 1813'te Karas'ta 374 sayfalık bir *İncil-i Mukaddes*, 1818 de Astrahan'da 317 sayfalık bir başka *İncil* bölgesel Türkçe ile yayımlanmıştır. (CBSS 865-866; Zenker 1683,1684) Diğer yandan, 1819 baskılı Ali Bey çevirisi yayımlandıktan sonra büyük tepki görmüş, aleyhinde İngiltere'de birkaç risâle yayımlanmış, bu kötü çevirinin yokedilmesi istenmiştir (Bu kitaplar için bkz. Zenker 1686, CBSS 863).

108 CBSS 861 (Kısaca *İncil-i Mukaddes*), Zenker 1682 (baskı tarihi yanlış olarak 1660 gösterilmiştir). Ricamı kırmayarak kitabın Türkçe başlık sayfasının bir fotokopisini gönderen British Library yetkililerine teşekkür ederim. Böylelikle bu kitabın tam Türkçe özgün adı bizde ilk defa *Kebikeç*' de yayımlanmış olmaktadır. Behar, bu kitaptan *Kitâb-ı Mukaddes* bazen de *Ahd-i Cedid* olarak sözetmektedir (Behar, a.g.e s.26 ve

متّانك يازديغى انجيل مقدّسدر

اوّلكي فصل

Seaman'ın İncil-i Mukaddes'i, 2. sayfa, Oxford 1666

baskı usulüyle basılmıştır.[109]

Bundan sonra gelen bir numaralı sayfada "Yeni vesâyetin kitablarının hem isimleri hem saf ve tertibleri, fasılların adedi" ibaresiyle bir fihrist yer alır. İki numaralı sayfada ise çiçek desenli bir serlevhanın altında "Matta'nın yazdığı İncil-i Mukaddes" başlığı vardır. Bu da, tıpkı kitap başlığında olduğu gibi aslında elle yazılmış, ağaçbaskı usûlüyle basılmıştır. "Evvelki fasıl" alt başlığıyla da Matta'ya göre İncil bölümü başlar. Burada İbrânî peygamberlerinin adlarının harekeli olarak dizilmiş olması dikkat çekmektedir. Metin içinde * ve † işaretleriyle dipnotlar düşülmüş, bunlar sayfa boşluklarında derkenar olarak yer almıştır. Her sayfada 21 satır vardır. Kimi sayfalar 19 satırdır. Kitap altı yüzüncü sayfa sonunda Apokalips faslıyla son bulur. Burada iki çizgi arasında temmet sözcüğü görülür. Bunun altında ise kitabın baskı tarihi şu şekilde ifade edilmiştir: "Mesih tarihine göre 1666 Nisan evâilinde bi avn'illâh yeni ahdin bu tercümesi temam oldu".

Merlin, bu Türkçe *İncil*'in tamamının Doğu'ya gönderildiğini, bu nedenle çok nadir olduğunu yazmaktadır.[110] Seaman'ın *İncil*'i Türkçe'ye çevirirken Ali Ufkî' den yardım gördüğü şeklindeki söylentiler ise en azından kronolojik olarak mümkün görünmemektedir.[111]

---

diğerleri).

109 Thomas Hyde'ın neşrettiği ve yine H.Hall Üniversite Matbaasında 1665 yılında basılan *Uluğ Bey Zicci*'nin başlığı da ağaçbaskıdır.

110 CBSS 861.

111 Behar, a.g.e s. 26. Seaman ve Ali Bey çevirilerinin karşılaştırılması ve dillerinin incelenmesi 17. yüzyıl Türkçesinin özelliklerinin daha iyi anlaşılması açısından her halde ilginç olmalıdır ve dilbilimcilerimize düşen bir görevdir.

Seaman'ın kullandığı Türçke'nin Nogay Türkçesi olduğu şeklinde kimi kaynaklarda yer alan bilginin de böylece kontrolü mümkün olacaktır. Ali bey çevirisi ile Seaman çevirisi arasında küçük bir mu-

Bu nadir kitabın ülkemizdeki tek nüshası Kitâb-ı Mukaddes Şirketi'nin özel kitaplığındadır.[112] Matbaacılıkla ilgili yerli kaynaklarımızda bu güne kadar sözü hiç edilmeyen bu kitabı okuyucularımıza kısaca da olsa tanıtmaktan mutluluk duyduğumuzu söylemeden geçemeyeceğiz.[113]

SEAMAN'IN TÜRKÇE GRAMERİ

William Seaman, John Greaves ile birlikte bir Türkçe sözlük yazmaya başlamış, ancak bu eser bu güne kadar meydana çıkmamıştır. Bowen, bunun 17. yüzyılda yazılıp da sonradan kaybolan İngilizce-Türkçe lügatların ilki olduğunu yazmaktadır.[114] William Seaman'ın konumuzla ilgili bir başka kitabı ise Türkçe Dilbilgisi kitabıdır. Oxford'da Üniversite matbaacısı Henri Hall tarafından 1670'de basılan *Grammatica Linguae turcicae in quinque partes*'de Arap harfleri kullanılmıştır. Beş Bölümde Türk Dili Grameri adını taşıyan bu eser, İngiltere'de hazırlanan ilk Türk dili grameridir. Megiser ve André du Ryer gramerlerinden sonra içinde Arap harflerinin de kullanıldığı üçüncü matbu

kayese yapabilmek için, her iki baskının son iki cümlesini burada veriyoruz. Ali Bey (Kieffer tarafından tashih edilmiş 1827 Paris baskısına göre): *"Ve eğer bir kimse bu nübüvvetlik kitabının sözlerinden kaldırırsa, Allah onun hissesini hayat kitabından ve mukaddes şehirden ve bu kitapta yazılan nesnelerden kaldıra. Bu nesnelere şehadet eden dir ki: tahkiken ben tiz gelürüm, âmin. Beli gel yâ Rab İsa. Rabbimiz İsa mesihin inayeti cümleniz ile ola âmin."* Seaman: *"Ve eğer bir kimesne bu nübüvvet kitabının sözlerinden kaldura Tanrı anın nasibini hayatın kitabından kaldura ve mukaddes şehirden ve bu kitabda yazılan nesnelerden. Bu nesnelere tanıklık viren eydür: beli sürat ile gelirin, âmin. Beli gel yâ Rab Yesu. Bizim rabbimizin Yesu mesihin nimeti siz cümleniz ile âmin."*

112 Bu kitabın bazı sayfalarının fotokopisini bana göndermek nezaketini gösteren Bible Society müdürü ve yetkililerine teşekkür ederim. *İncil-i Mukaddes*'in Fener Rum Patrikhanesi Kütüphanesi'nde de bir nüshasının olması muhtemeldir.

113 Bu nadir eserin çok önceden Milli Kütüphane'ye girmesi gerekirdi. Eğer devletimiz ve kütüphanecilerimiz biraz dikkatli ve işbilir olsalardı son yıllarda satın alıp kütüphaneye yerleştirmeleri mümkündü. Seaman'ın *İncil*'i 1993'te Camille Aboussouan'ın kitaplarının müzayedesinde 111 numaralı parça olarak açık arttırma sunuldu. Aynı kitap Christie'nin Mart 95 yılında yaptığı bir müzayedede 297 numarayla yine kitapseverlerin karşısına çıktı. Kitabın matbaacılıkla ilgili yerli kaynaklarımızda zikredilmediği hususu ise açıktır. Diğer yandan, *Ana-Britannica* Seaman'a, bu ilk büyük İngiliz Türkoloğuna hiç yer vermemiştir. Avram Galanti'nin "İncil'in Türkçe Çevirileri" adlı yazısında da bu konuda en küçük bir bilgi yoktur. Berna Moran'ın *Türklerle ilgili İngilizce Yayınlar bibliyografyası*'nda nr.118'de Seaman'ın *İncil*'i kısmen çevirdiği belirtilmekle yetinilmiştir. Sadece *Meydan-Larousse*'un Seaman maddesinde onun 1666'da bir *İncil* neşrettiği kayıtlıdır. Cem Behar'ın *Ali Ufkî ve Mezmurlar* adlı kitabında ise *İncil* çevirisi hakkında ayrıntılı bilgi vardır. Burada Seaman'ın kitabının Latince künyesine de yer verilmiştir. Son olarak YKY'dan çıkan *Dil Oğlanları ve Tercümanlar* adlı kitapta Seaman'ın *İncil*'inin latince başlığı zikredilmiştir.

114 Bowen, a.g.e s.16. Bu bilginin kaynağı

gramer kitabıdır.[115] Eserin baş tarafında Türklerin kısa bir tarihi yer almıştır. Eser, Batı'da Arap harfleriyle basılan diğer birçok kitap gibi sağdan sola doğru tertiplenmiştir yani okuyucu kitabı okumaya sondan başlar.[116]

İTALYANCA TÜRKÇE BİR SÖZLÜK: SÖZ KİTABI

1665 yılında bu kez Roma'da 3 ciltlik bir sözlük yayımlanır: *Vocabolario İtaliano-Turchesco* ya da Türkçe adıyla Söz kitabı. Bu sözlüğü Kapuçin rahiplerinden peder Bernard de Paris hazırlamış, peder Pierre d'Abeville tarafından İtalyancaya çevrilmiştir.[117]

Fransa'nın İstanbuldaki elçisi Conte de Césy zamanında, dolayısıyla 1640 yılından önce hazırlandığı kitabın önsözünden anlaşılmaktadır. Baskı yeri ünlü Sacra Congregatio de Prapoganda Fide'nin çıkacağını belirtmektedir. Ancak böyle olmamıştır. Pietro Della Valle (1586-1652) Türkçeyi çok iyi biliyordu ve Türkçe gramerini İsfahan'da kaldığı yıllarda 1619-20 arasında yazmıştı. Eser basılmak için Propaganda Press'e teslim edilmiş, Maggio bu yazmadan epeyi yararlanmıştır. Türkolog Ettore Rossi, Valle'nin elyazması olarak kalan Türkçe gramerinin Megiser, Du Ryer ve Maggio'nunkinden daha bilimsel ve değerli olduğunu bir yazısında belirtmiştir (Bkz. PO 228e). Thomas Vaughan'ın 1701 tarihli *A Grammar of the Turkish Language*'inde ise Arap harfleri hiç kullanılmamıştır. Vaughan, Seaman'ın gramerinden fazlasıyla yararlanmış, ancak kendi deyişiyle onu geçmiştir. Bowen da aynı

سوز كتابى

VOCABOLARIO ITALIANO-TVRCHESCO, Compilato dal M. R. P. F. BERNARDO da Parigi, Predicatore Capuccino, Missionario Apostolico, già Custode della Missione de i PP. Capuccini nel Leuante,

Per l'vtilità non solamente di quelli che bramaranno d'imparar la lingua Turchesca, mà ancora di quelli, che sapendola, voranno tradurre le scritture Turchesche;

Tradotto dal Francese nell'Italiano con la fatica dal P. F. Pietro d'Abbauilla Predicatore Capuccino, e Missionario della medesima missione.

DEDICATO

ALLI EMINENTISS. E REVERENDISS. SIGNORI CARDINALI Della Sac. Congr. de Propag. Fide.

IN ROMA, Nella Stamparia della Sac. Congreg. di Propag. Fide, L'Anno MDCLXV.

CON LICENZA DE' SVPERIORI.

Vocabolario İtaliano-Turchesco, 1665

John Greaves'dir. Greaves, 1649'da Pocock'a yazdığı bir mektupta "Seaman ile birlikte bir Türkçe sözlük hazırlıyoruz" demiştir.

115 F. M. Maggio Roma'da Propaganda Press'de 1670 yılında basılan *Syntagmaton linguarum Orientalium* adlı kitabının Turcicae linguae institutiones adlı ikinci bölümünde Türk dilinin bir başka gramerini yazan kişi olmuştur. Bu bölüm Megiser ve Du Ryer'den sonra üçüncü Türk dili grameri olarak kabul edilebilirse de, müstakil bir kitap olmadığı için dikkat çekmemiştir. Maggio burada kendisine Türkçe'yi öğreten kişi olarak Pietro Della Valle'yi anmaktadır. Maggio, gramerini hazırlarken Sacra Congregatio'nun elinde bulunan Della Valle'nin yazma Türkçe dilbilgisi kitabını da incelemiştir. Maggio, bu gramerin yayımlanması için ısrar ettiğini ve yakında

matbaası ya da kısaca Propaganda Matbaasıdır. Sözlüğün ilk sayfasında eserin Kardinal'e ithaf edildiği belirtilmiştir. Bir İtalyanca-Türkçe sözlük olmasına , bir başka değişle tamamı şark hurufatıyla dizilmemiş olmasına rağmen kitap sondan başlar. Bernardo Parigi imzalı ve Kardinal'e ithaf edilmiş kısa giriş bölümünü, imzasız okuyucuya sesleniş bölümü izler. Burada Türkçenin Arapça ve Farsça ile olan ilgisi anlatılmakta, kitaptaki Türkçe kelimelerin neden Latin harfleriyle değil de Arap harfleriyle dizildiği açıklanmaktadır. Türkçe kelimeler Latin harfleriyle dizildikleri zaman, bunun imlâsının okuyucuyu yanıltabileceği belirtilmekte, sözgelimi *Paşa* kelimesi Fransızcada başka, İtalyancada başka türlü yazılıp telâfuz edileceği için, Arap harflerinin tercih edildiği ileri sürülmekte, Arapçadaki noktalama işaretleriyle kelimelerin yanlışsız bir şekilde okunabileceği vurgulanmaktadır. Kitapta bundan sonra bir *approbatio* yani bir onay yer almaktadır. Kitabın basılmasına onay veren kişi ünlü bilim adamı Abraham Ecchelensis (1605-1664)'-dir.[118] 7 Ekim 1662 tarihli bu onayı bir *imprimatur* izlemektedir. Bunun altında F. Raymundus imzası vardır. Eser, tıpkı Seaman'ın İncil'inde olduğu gibi Arapça "Baba, oğul ve rûh-ül kuds birliği adına" cümlesiyle başlar. İtalyanca kelimelerin karşısında Türkçe, bazen de Arapça ve Farsça karşılıkları verilmiştir. Bu durumda kelimelerin üzerine, T, F, A gibi kelimenin kökenini belirten harfler konmuştur. Toplam 2458 sayfalık bu sözlüğün sonunda yer alan numarasız üç sayfada ise hata-sevap cetveli bulunmaktadır. Sözlükteki bazı İtalyanca kelimelerin karşılıkları şöyledir: *Belletto*, *gratiato* güzellik, letâyif, makbul, melih. *Ben*, *bene* iyi, güzel, hoş. *Benda del capo* baş şeridi, baş sargısı. *Si come* nitekim. Sözlükte, bugün artık kullanılmayan pekçok öztürkçe kelimenin yer aldığı da görülmektedir. Parigi'-nin *Vocabolario Italiano-Turchesca* adlı bu hacımlı eseri, Arap harflerinin kullanıldığı ilk matbu Türkçe sözlük olarak dilbilimcilerin ilgisini beklemektedir.[119]

---

düşüncededir (Bowen, a.g.e s.28).

116 Bowen, a.g.e, s. 22.

117 Bir nüshası Türk Dil Kurumu kütüphanesinde Söz. A/367 numarasıyla mevcuttur. Bu sözlüğe ilk dikkati çeken Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu) olmuştur. Fındıkoğlu Münih Devlet kitaplığında görmüş olduğu bu lügati *Türkiyat Mecmuası*, 1939, Cilt VI. da okuyuculara tanıtmış ve Söz Kitabı' nın "Türk lisanında XVII. asırda görünen kıvraklık ve iştikak zenginliğine" güzel bir örnek olduğunu belirtmiştir.

118 Ecchelensis, Marunî asıllı bir bilim adamıdır. Roma Üniversitesinde Arap ve Süryani dillerinde lektörlük yapmış, ayrıca teoloji ve felsefe okutmuştur. Arapça küçük bir gramer kitabı, Süryani dili üzerine de bir başka kitap yazan Ecchelensis, yaptığı pekçok neşriyat ve çeviri ile hristiyan Arap ve Süryani edebiyatını Batı dünyasına tanıtmıştır. Yedi yıl kadar Paris'te kalarak Vitré'nin çok dilli *İncil*'ine katkıda bulunmuş, ayrıca 1641 de Paris'te Vitré'nin matbaasında *Mukhtasar maqâsid hikmat al-falasifah al-'Arab* adlı bir felsefe kitabı bastırmıştır. (PO 191c, 193b ; Balagna s.73)

119 Arap harflerinin kullanılmadığı matbu ilk Türkçe sözlük ise yine İtalyanca-Türkçe bir lügat olan Giovanni Molino'nun 1641 yılında Roma'da basılmış *Dittionario delle lingua Italiana Turchesca* adlı sözlüğüdür.

MENİNSKİ'NİN GRAMER VE SÖZLÜĞÜ

Dilbilgisi kitapları ile sözlüklerin revaçta olduğu bu dönemde Avusturyalı Mesgnien F. Meninski bir Türk dili grameri ile Türkçe-Arapça-Farsça kökenli kelimelerden oluşan bir Şark sözlüğü yayımlayarak, Türk tetkikleri yapacak olanlara sağlam bir dilbilim temeli hazırlar. Meninski 1623'de Lotharingen'de doğmuştur. Roma ve Polonya'da eğitim görür. Polonya elçisiyle birlikte 1653'te İstanbul'a gelir ve burada Türkçe öğrenir. Hocası Ali (Bobowski) Bey ve Şeyh Ahmed adlı bir derviştir. Hizmetleri nedeniyle Polonya Kralı kendisine kılıç kuşatır. Bundan sonra Avusturya imparatoruna tercüman olarak hizmet eder. Viyana'da 1698 yılında ölür. Meninski 1675 yılında bir basımevi kurmuş ve sözlük ile gramerini kendi hesabına burada basmıştır. Arapça hurufatın hazırlanması için Nürnberg'li hakkâk Johann Lobinger'den yararlanmıştır. Meninski eserinin dizilmesine ve tashihine bizzat katılmıştır.[120] Meniski'nin Türkçe dilbilgisi *Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae institutiones seu Grammatica Turcica* adıyla 1680 yılında kendi kurduğu matbaada basılmıştır. Folio boyutundaki kitap 216 sayfadır. *Thesaurus linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae* adlı dev şark sözlüğü ise folio boyutta üç cilt halinde 1680-1687 yılları arasında Viyana'da zor şartlar altında çıkmıştır. Meninski bu süre içinde esere bir de zeyl eklemiş, bu dördünce ciltte Latince-Türkçe bir sözlüğe yer vermiştir. Bu sözlükte başlıca önemli kelimelerin Almanca ve İtalyancaları da bulunmaktadır. Türkçe kelimeler ise hem Arap harfleriyle hem de transkripsiyonlarıyla verilmiştir ki bu, kitabı daha da değerli hale getirmektedir. Meninski zeylin önsözünde, Viyana'nın 1683 yılında Türkler tarafından kuşatılması sırasında, zeylin ilk basılı örneklerinin, notlarının, kütüphanesi ve matbaasının yangında nasıl yandığını anlatmaktadır. Meninski bu hadiseden sonra yine de yılmamış, büyük harcamalar ve çabalar sonunda yeni ama bu kere biraz daha küçük bir matbaa kurmuş ve eserini tamamına erdirebilmiştir.[121] Türk dilini ve kültürünü batılılara tanıtan dev bir kitabın Türkler'in bir kuşatma girişimi sonunda yokolmayla karşı karşıya gelmesi herhalde kaderin garip bir cilvesidir.

1694 BASKILI HAMBURG KUR'AN-I KERİM'İ

17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İslâm'ın en büyük kaynağı olan *Kur'an*'a Batı'da ilginin yeniden alevlendiğini görüyoruz. Luther'ci bir

Kitapta Arap harfleri yerine Türkçe kelimelerin fonetik karşılığı Latin harflerle verilmiştir. Meninski'nin ünlü sözlüğünden önce basılan bir başka lügat da şudur: Antonio Mascis. *Vocabulario Toscano e Turchesco.* Firenze 1677. (Zenker, nr. 1566). Burada Türkçe sözcükler için Arap mı yoksa Latin hurufatı mı kullanıldı bilemiyorum.

120 Bilâhare matbaa malzemeleri Schilgen ile Josef Edler von Kurzböck'ün eline geçecek, bunlar bir asır sonra yine Viyana'da Meninski'nin sözlük ve gramerinin ikinci neşrini yapacaklardır.

121 E.J.Brill Catalogue 566. *East &West.*

rahip olan Abraham Hinckelmann 1694 yılında Hamburg'da bir *Kur'an* neşreder. Hinckelmann (1652-1695) Wittenberg'de öğrenim görmüş, pekçok şark yazması toplamıştır. Elyazması olarak bir *Kur'an* sözlüğü hazırlamış, Latince bir de çevirisini yapmayı düşünmüş ancak bütün bunları gerçekleştirememiştir. 1694 yılında Hamburg'da yayımladığı *Kur'an* son yıllara kadar Batı'da Arap harfleriyle basılmış ilk *Kur'an* olarak da kabul edilmiş, fakat Paganini'nin 1537-38 tarihli Venedik *Kur'an*'ı bulununca bu tez çürümüştür. Ancak bu sonuncunun yalnızca bir tek nüshası olduğu için, Hamburg mushafı halâ ulaşılabilir tek *Kur'an* olarak görülmektedir.[122]

Hinckelmann önsözde yeni ve bir kısmı eski görüşler ileri sürer. İbranice'nin iyi öğrenilmesi için Arapçanın iyi bilinmesinde ısrar eder. Arapça ile Latince ve Almanca arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarmaya çalışır. Tabii bu arada amacının İslâm propagandası yapmak olmadığını özellikle belirtir. Arapça tetkikleri açısından *Kur'an* metninin önemine işaret eder ve bunu öğrencilere ısrarla sunmakta kararlı görünür. Eseri hazırlarken pekçok İslâmî kaynağı inceleyen Hinckelmann, metne kendi açıklamalarını ilâve etmemiştir.[123] Kitabın Latince ve Arapça iki başlık sayfası vardır. Kırmızı puntolarla dizili Latince başlık şöyledir: *Al-Coranus s. Lex Islamitica Muhammedis, filii Abdallae Pseudoprophetae*. 45 yaprak ve 560 sayfadan oluşan Hamburg mushafını Hamburg'lu iki ünlü matbaacı Gottfried Schultze ve Benjamin Schiller basmışlardır. Kitaptaki *Kur'an* metni harekelidir. Ancak bu baskı, *Kur'an*'ı Arapçasından okuyabilecek Batılıların sayısı henüz çok fazla olmadığından o sıralar yeterince ilgi görmemiştir.[124]

MARRACCİ'NİN PADUVA 1698 BASKILI KUR'AN-I KERİM'İ

Hinckelmann'ın teşebbüsünden sonra bu defa sıra Katolik Avrupa'ya gelmiştir. Bu kez İtalya'nın Paduva şehrinde, Paduva Üniversitesi Arap dili hocası Lodovico Marracci'nin Arapça ve Latince bir *Kur'an* yayımladığını görüyoruz: *Alcorani textus universus* ! Paduva'da o dönemde Arap incelemelerinin saygın bir geçmişi vardır. Şehirde bir şark dilleri okulu ve Kardinal Gregorio Barbarigo'nun kurduğu matbaa bulunmaktadır. Marracci'nin neşri Hamburg neşrine göre daha bilimseldir. Flügel'in 1834'te yayımlayacağı *Kur'an* ortaya çıkana kadar, Batı'da basılan Arap harfli mushafların en güzeli olan bu neşir, yüzyıllarca süren bir kinden sonra İslam dünyasına bakışın hafiflediğinin bir kanıtı olarak kabul edilmiştir. Merlin, Maracci'nin mushafı Hinckelmann'ınkinden dört yıl sonra yayımlanmasına rağmen, öncelik hakkını Marracci'ye verir. Çünkü O bu çalışmasını 1681'den beri sürdürmektedir.[125] Marracci kitabının başına uzunca bir reddiye bölümü koymuş, *Kur'an*'ı sûre sûre reddetmek gibi bir metod uygulamış, burada İslâm dinine ve Hz. Muhammed'e karşı en kaba ve bayağı ifadeleri kullanarak kalemini lekelemiştir.[126] Marracci'nin

122 *The Library of Camille Aboussouan*. London 1993. s. 97. PO 360 a. CBSS 1461.

123 Hamilton, a.g.e, s. 102.

124 Balagna, a.g.e, s. 89.

125 CBSS 1463.

126 Savary. *Le Coran traduit de l'arabe*. Paris 1828. Önsöz. Bu reddiye 1691'de Roma'da ayrıca basılmıştır. Marracci, İslâm

mushafı önce Hollanda'da bastırmak istemesi, ancak Hollandalı matbaacıların metin ve çevirinin yeterli olduğununu, ayrıca reddiyeye lüzum olmadığını ileri sürerek onun bu isteğini geri çevirmeleri ilginçtir.[127] Bir başka ilginç nokta da, Marracci'nin önsözde amacının *Kur'an*'ı reddetmek ve katolikliği savunmak olduğunu açıkça yazmasına rağmen, Beydavî, Suyutî, Buharî, Zamahşerî, Ebu'l Fidâ gibi İslâm tefsircilerinden fazlasıyla yararlanmasıdır. Bu ise Batı'nın İslâm'ı daha iyi tanımasına büyük katkı sağlamıştır.[128] Kitabın Latince çevirisi, 1548 tarihli Bibliander çevirisinden sonra yapılan ikinci basılı Latince çeviridir ve gerek ondan gerekse André du Ryer'in Fransızca çevirisinden daha iyi olarak kabul edilmektedir.[129]

NETİCE

Arap harfli matbaacılığın Avrupa'ya giriş nedenlerinin başında Batı ile Şark arasındaki kültürel bağların giderek güçlenmiş olması yatmaktadır. Haçlı seferlerinden sonra Batılıların Müslüman dünyasına bakış açıları değişme göstermiştir. Öte yandan 1311 yılında Papalığın bir genelgesiyle Avrupa'da şark dilleri öğrenimi teşvik edilmiştir. Bu tarihten sonra Roma'da, Paris'te ve diğer üniversite şehirlerinde İbranice, Arapça, Keldanice öğretecek hocalara görevler verilmiş, bunların yetiştireceği öğrenci ve din adamlarının Yahudileri ve Müslümanları Hıristiyanlığa geçireceği hesaplanmıştır. Yeniçağla birlikte hümanistler de İbranice ve Arapça öğrenmişler; Hıristiyan din âlimleri ise kutsal kitapları daha iyi okuyup anlayabilmek için yine aynı şark dillerine ilgi göstermişlerdir. 16. yüzyılda açılan Şark dili matbaalarının üniversite bünyelerinde gerçekleşmesi bu bakımdan tesadüfî değildir. Hollanda'da Utrecht, Amsterdam ve özellikle Leiden üniversitelerinde basılan kitaplar buna bir örnek teşkil eder. 16. ve 17. yüzyıllarda Leiden'de otuz sekiz Arapça kitap yayımlanmıştır.[130] Almanya'da Augsbourg, Frankfurt, Hamburg, Leibzig, Yena, Tubingen, Heilderberg gibi şehirlerde, İsviçre'de Zürih, İsveç'te Upsala'da aynı dönemde kırk dokuz Arapça kitap yayımlanmıştır. İngiltere'de ise Oxford ve Londra üniversitelerine bağlı olarak Arap harfli yayıncılık 17. yüzyıl boyunca sürdürülmüş ve bu dönemde çoğu tarih ve coğrafya ile ilgili yirmi iki kitap basılmıştır.[131]

Bir başka sebeb ise hiç şüphesiz dinseldir. Dinsel sebeb iki yönlüdür: öncelikle Avrupa'da yeni ortaya çıkan Reform hareketleri papayı ürkütmüş, protestanlığın Şark'a girmesinden korkan Roma kilisesi, Doğu kilisesi ile yakınlaşmak ihtiyacını hissetmiştir. Katolik öğretisini bütün Şark'a, bu arada Hıristiyan Araplara ve Ortodokslara yaymak için matbaanın iyi bir araç olduğu anlaşılmış, bu yolda yayınlar yapılmasına hız verilmiştir. İşin ikinci cephesinde ise Hıristiyan olmayan milletleri, yani Müslüman ve Yahudileri Hristiyanlaştırmak sevdası yatmaktadır.

---

dini insan tabiatına ne kadar uygun olur, insanlara ne kadar kolay ulaşabilirse, Müslümanlığın da o kadar büyük tehlike arzedeceğini düşünüyordu. Ona göre Müslümanların ve Protestanların ortak yönleri vardı (Balagna, s. 91).

127 E.J.Brill Catalogue 568.*The Middle East*.

128 Hamilton, a.g.e, s. 104.

129 a.g.e, s. 104.

130 Gdoura, a.g.e s.32.

131 a.g.e , s. 34.

Bu amaçla *Ahd-i Atik* ve *Ahd-i Cedid*'in çeşitli ve gerçekten gösterişli baskıları yapılmış, bunlar resimlerle de süslenmiştir. Türkçe, Arapça, Ermenice *İncil* ve *Tevrat*'lar baskı üzerine baskı yapmış, ancak bunların pekçoğu elde kalmış, satılamamıştır. Bunun üzerine Hıristiyanlık propagandası yapan kitapların misyonerler vasıtasıyla parasız olarak dağıtıldığı bilinmektedir.[132].

Avrupa'da Arap harfli matbaacılığın gelişmesindeki bir başka sebep de hiç şüphesiz ticarîdir. Büyük keşiflerin yapıldığı, deniz yoluyla seyahatin geliştiği, kutsal topraklara gidişlerin arttığı bir dönemde Levant ülkeleriyle ticaret de gelişmişti. İtalyanlar ve Fransızlar Osmanlılarla sıkı bir ticarî ilişki içindeydiler. Müslümanlarla karşılaşan batılı tüccarlar dil sıkıntısı çekiyorlardı. İşte şarkiyatçıların yayımladıkları çeşitli sözlükler ve dilbilgisi kitapları öncelikle bu seyyahların ve tüccarların işine yaradı. Sadece kitap alım-satımı için basılan kitaplar da sözkonusuydu. Medici matbaasının din dışı Arapça kitapları, Paganini'nin mushafı, Erpenius, Golius gibi şarkiyatçıların tarih ve edebiyat kitapları bu türdendi. Ancak bu matbu kitaplar da Şark'ta beklenen ilgiyi hiçbir zaman göremediler.

Konunun bizin açımızdan üzerinde durulması gereken bir yönü de, Avrupalıların Arap harfli bir matbaa kurma yolunda çok erken başlayan girişimci zihniyetleri, tecessüsleri ve bunu en güzel haliyle yapmak için çalışmaktan, araştırmaktan geri kalmamalarıdır. Granjon'un, Savary'nin, Erpenius'un harfleri gerçekten güzeldir ve bunlarla ortaya çıkartılan eserler birer matbaacılık şahaseri denebilecek düzeydedir. Avrupa'da Arap harfleriyle basılan ilk kitaptan yaklaşık iki yüzyıl sonra bizde yayımlanan ilk Türkçe kitapların hurufatının ise aynı güzellikte olduklarını söylemek mümkün değildir. Kaldı ki Batı'da 18. yüzyılda basılan Arapça kitaplar da gerek teknik açıdan, gerekse hurufatlarının güzelliği bakımından Müteferrika'nın döktürdüklerinden üstün durumdadır. Bir cümleyle söylemek gerekirse Batı pekçok hususta olduğu gibi bu konuda da erken yola çıktığı için kısa zamanda uzun mesafe katetmiştir. Onların ortaya koydukları ürünleri bizim asırlar sonra bile - dipnotlarımızda örneklerini verdiğimiz gibi eksik ve yanlış şekilde - nakletmekten öte birşey yapamamış olmamız ise işin içler acısı bir başka cephesidir.

KAYNAKLAR *

BROCKELMANN,C; *Geschichte der arabischen Litteratur*. Leiden 1943-49.

BRUNET, J.C.; *Manuel du libraire et de*

132 Propaganda Matbaası 1629 tarihli kararnâmesinde yayınlarının Şark'ta parasız dağıtılmasını istemekteydi. Daha sonra birkaç nüshasının satılmasına izin verildi. XIII. Louis de Şark dillerinde kitap basmalarına izin verdiği onsekiz yayıncıya "bastıkları kutsal kitapların, akaidlerin ve gramerlerin bir kısmını Şark'a gidecek misyonerlere vermelerini, onların da bunları diledikleri bedava dağıtmalarını" emrediyordu. Vitré'nin bastığı *Talim-al Masihi*'nin kapağında ise "bu kitap bedava dağıtılacaktır" yazılıydı. (Gdoura, a.g.e s. 38).

* Yazımızın Batı kaynakları bölümünde zikrettiğimiz kitapların künyesidir. Diğer kaynaklar dipnotlarda gösterilmiştir. Arap harfli kitaplar konusunda daha geniş bir kaynak için bkz. Smitskamp, *Philologia Orientalis*. Leiden 1992.

l'amateur de livres. Paris 1860-80.

CHAUVIN,V.; *Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux arabes publiés dans L'Europe chrétienne de 1810 à 1885*. Liége 1892-1922. 12 cilt.

DARLOW,T.H & H.F. MOULE; *Historical catalogue of the printed editions of Holy Scripture in the library of the British and Foreign Bible Society*. London 1903.

GRAESSE, J.G.T.; *Trésor de livres rares et précieux ou nouveau dictionnaire bibliographique*. Dresden 1859-69.

HAMILTON, A.; *William Bedwell the Arabist 1563-1632*. Leiden 1985.

HITTI, P.K.; *The first book printed in Arabic*. Princeton 1942. (Princeton Univ. Libr. Chronicle 4, s.5-8)

LAMBRECHT, E.; *Catalogue de la Bibliothèque de l'Ecole des Langues Orientales Vivantes*. Paris 1897.

LE LIVRE ET LE LIBAN. *Exposition Le Livre et le Liban jusqu'à 1900. Ouvrage publié sous la direction de C. Aboussouan*. Paris 1982.

NASRALLAH, J.; *L'imprimerie au Liban*. Beirut 1948.

SCHNURRER, C.F.;*Bibliotheca Arabica*. Halle 1811. (reprint Amsterdam 1968)

SCHWAB, M.; *Les incunables orientaux et les impressions orientales au commencement du XVIe siècle*. Paris 1883.

SCHWAB, M.; *Bibliographie de la Perse*. Paris 1876.

ZENKER, J.T.; *Biblotheca Orientalis. Manuel de bibliographie orientale*. Leibzig 1846-61 (Reprint 1970).

BATI ÜLKELERİNDE YAPILAN ARAP HARFLİ BASIMIN KAYNAĞI VE ETKİSİ

Mahmut H. Şakiroğlu

Arap harfleri ile kitap basma sanatı, matbaanın icadından kısa bir süre sonra Avrupa kıtasında yayılmaya başladı. Bu başarı Venedik Cumhuriyeti'ne aittir. Bu tutum da bir raslantı değildir. Zira asırlar boyunca 'doğunun en batı ve batının en doğu şehri' olarak tanımlanan Venedik şehri, bütün varlığı ile iki âlem arasındaki ticaret ilişkisinin buluştuğu bir yer idi. 1204 yılında gerçekleştirilen IV. Haçlı Seferi esnasında Venedik'li denizciler ile Ceneva'lı gemiciler bu orduyu Bizans İmparatorluğu'nun başkentine getirdiler ve bir süre sonra gerçekleştirilen hükümet darbesinden sonra şehrin idaresini ele alan Latinler kendilerine özgü bir devlet yarattılar ve Venedik Cumhuriyeti de devlet içinde mühim makamları ele geçirirken Girit, Eğriboz, Nakşa, Tine gibi ilerde çok işine yarayacak adaları ele geçirdi ve ayrıca Mora yarımadasında İnebahtı, Modon, Koron, Menekşe (Munemvasio), Anabolu (Neapolis) gibi limanları yönetimi altına aldı. Bu merkezler her zaman için Venedik Cumhuriyeti'nin Şark âlemi ile olan ilişkilerinde hassas nokta idi, tarihin gelişme evreleri esnasında Osmanlı Türklerinin Akdeniz'e açılmaları sırasında her bir dönemde adları geçen mahallerdi. Bu ilişkilerin büyük siyasi çatışmalara yol açtığı ve tarihe geçen harp olaylarına da sahne olduğu gerek mektep kitaplarında gerek ihtisas kitaplarında defalarca ele alınmıştır ve daha uzun yıllar ele alınacak konulardır. Bunun bir de kültürel uzantısı üzerinde durmak istedim.

Venedik Cumhuriyeti her zaman için doğu taraflarından gelen akımları benimsedi. Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkileri esnasında maddi çıkarlarını önplana alması yanında, Yunanca'nın zenginliğinin çabuk farkına vardı ve tarihi kalıntıların toplanması için ilk çalışmaları başlattı. Bu aşamada devlet düzeyi yanında hümanizma ve rönesans devri adamlarının da payları üzerinde durmak gerekir. Hem Bizans Rumcası hem de bunların kütüphane ve manastırlarındaki kalıntıları toplamaları yeni bir çalışma ortamı yarattı. Matbaanın da hümanizma dönemi esnasında keşfi bu merkez için büyük bir fırsat yarattı. Zira Almanya'da keşfedilen matbaanın yayılma ve en önemlisi bir ticari meta haline getirilmesi becerisi Venedik'li girişimcilerin bir utkusudur. Aldo Manuzio adlı yayıncı tarafından girişilen, Yunan metinlerini basma ve satma çabaları yeni bir fikir ve

kültür ortamı yaratması yanında bir de ticaret için yenilik getirdi. Bu matbaalarda basılan kitaplar yıllar geçtiği halde eskimesi bir yana her zaman değer kazandı. Hatta 18. yüzyıl esnasında Yunan harfi ile Türkçe yazılan ve adına 'Karamanlıca' denilen gelenek hızlanınca Venedik matbaaları bu yeni girişime ayak uydurdular ve gelen siparişlere göre bastırdıkları kitaplar ile fikir dünyası yanında kültür, fen ve hatta din alanında da etkili oldular. Bu alışkanlığı bir de Arap harfli basım ile tamamladılar.

Venedik'li girişimciler matbaanın keşfi ile birlikte yeni iş alanlarını bulmaları sırasında Arap harfli kitaplar da yayınlamaktan geri durmadılar. Osmanlı Devleti ile 1453 yılına kadar doğrudan siyasi ilişkiler içine girmeyen bu devlet, İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra yeni bir andlaşma zemini aramak ve bulmak yolunu seçti. Osmanlı padişahları da bu küçük fakat ticaret becerileri çok yüksek devlet ile olan ilişkilerini kesmek değil, fakat daha da ileri götürmek istediler. Her iki devlet arasında 18. IV. 1454 günü yapılan anlaşmadan sonra muhtelif vesilelerle yeni ahidnameler yapıldı. Her bir padişah değişikliği sırasında tebrike gelen elçiye yeni bir metin verilir, durmak bilmeyen sorunların halli için gelen temsilcilere de muhtelif adlar verilen belgeler yazılıp teslim edilirdi. Bu yazışmaların yapılması için her zaman dil bile adamlara ihtiyaç vardı. Venedikli'ler başarılı bir dirayet göstererek Türkçe bilen kişilerden istifade ettiler. Osmanlı devleti de idaresi altında bulunan ve dil bilen kişilerden istifade etti ve muhtelif zamanlarda yabancı ülkelere gönderdi. Bu çaba esnasında Venedik Cumhuriyeti ve onun başkenti her zaman için birinci derecede yer alırdı. Fikir çabaları da bu ihtiyaçtan ileri geldi. Venedikli'ler daha atik davranıp 1499 yılında bir Kuran metni bastırdılar. Paganini adındaki bir girişimcinin matbaasında basıldığına dair çok kıymetli kayıtlar elde mevcut ise de hiç bir nüshasının elde olmaması gerçek bir kayıptır. Kuran bu evreden sonra 1509 ve 1530 yıllarında gene basıldı ve satışa verildi. Bu yayın ile ilgili kesin deliller eldedir. Fakat nerelerde satışa verildiği ve ticaret gücü hakkında bilgi yoktur. Zira bu zaman zarfında yeni bir engel ortaya çıktı. Engizisyon böyle bir tutuma şiddetle karşı çıktı. Asırlardan beri İslâm âlemi ile ticareti bile yasak eden Papalık böyle bir girişimi hiç bir şekilde desteklemedi ve hatta her fırsatta engel olma çarelerini aradı. Fakat Venedik'li yöneticiler ve yatırımcılar hiç bir yılgınlık içine girmeden çalışmalarını devam ettirdiler. 1538 yılında da yeni bir yayın gerçekleştirdiler. Şimdi Venedik şehrindeki Françeskan tarikatı tarafından idare edilen San Michele adasındaki manastırın kitaplığında bulunan nüsha, her zaman matbaa alanına yenilik getiren İtalyan sanatının seçkin bir örneğidir. Hatta nüshanın bulunduğu yer bile dikkat çekicidir. Papa tarafından verilen sert emirlere rağmen, İslâm dininin temel eserinin tahripden kurtarılıp bir dini merkezde bulunması kültür tarihi araştırıcılarının hiç bir şekilde ihmal etmiyecekleri bir tutumdur. Venedik Cumhuriyeti yıkılış gününe kadar Osmanlı Devleti ile olan ilişkisini sürdürdü. Becerikli tüccarlar, diplomatlar her zaman bir refah dönemi sağlayan bu girişimi ayakta tuttular. Fakat dikkati çeken taraf hiç bir sanat adamının adı bulunmamasıdır. Her ne kadar Fatih Sultan Mehmed tarafından davet edilip bir süre kalan Bellini için müstesna bir örnek diyebilir isek de bu gelişmeyi devam ettiren sanatçının bulunmaması da acaba nasıl yorumlanabilir. Venedik diplomatları Türklerin her bir girişimi, devlet yapısı, devlet adam-

larının tutumu üzerinde titiz incelemeler içinde iken hiç bir sanat olayı, mimari faaliyet, camilerde gerçekleştirilen yenilikler üzerinde durmadılar ve hiç bir bilgi vermediler. Biraz da fazla pratik olmalarından kaynaklanıyordu. Esas olarak da elçilikleri içinde dil öğrenimini kendilerine hedef aldılar.

Venedik yöneticileri artan Osmanlı yazışmalarını bir süre becerikli vatandaşları aracılığı ile yürüttüler ise de bir okul açma ihtiyacını 1551 yılında hayata geçirdiler. Bu çaba esnasında esas dili birinci ihtiyaç saydıkları için bir merkez kurup faaliyete geçirdiler ve gençlerin dil öğrenmelerini istediler ve uygulattılar. Bu tahsil için de yerinde pratik yapılması için gençlerini İstanbul'a yolladılar. Böylece 'Giovani della Lingua' denilen bir yeni memuriyet doğdu. Bu gençler elçilik binasında öğrenimlerini sürdürdüler ve kendi vatandaşları ile birlikte belirli zamanlarda çağrılan bir Türk vatandaşından da dersler aldılar. Gelişme kendi içinde oluştu. Bunlar arasında yetişenler ilerki yıllarda iki devlet arasındaki yazışmaların daha sıhhatli yapılmasını sağladılar. Fakat ilmi çalışmalara katkıda bulundukları söylenemez. Bunun da eksikliğini Fransızlar doldurdular. Kendi dillerine tercüme ettikleri bu terimden başka ilmi çalışmalara daha büyük çapta eğildiler. Venedikli'ler ise Türkçenin belirli çevrelerde hatta bir tek devlet yazışmaları içinde gerçekleşmesi ile yetindiler. Bunun için de kurdukları matbaalarda herhangi bir başka metin bastırılmadı. Venedik arşivinde uzun yıllar çalışmalarını sürdüren matbaa tarihi araştırıcıları dağınık kayıtları bir araya getirip de küçük fakat anlamlı kayıtları değerlendirmeye giriştiler ise de, kitap basımı ile belirli kayıtlar bulamadılar. Kuran nüshalarının imhasına dair epey belge bulundu ise de Türkçe kitap ne zaman ve nerede basılmış olabilir diye de bir kayıt bulamadılar. Fakat gençler çalışmalarına devam ettiler ve Türkçenin resmi yazışmaları yanında fikir eserlerini de öğrendiler, benimsediler ve bazan da kendileri özgün eserler vermek istediler. Her ne kadar yazmış bulundukları eserler için tartışma yapmak gereksiz ise de, XVII. asırda gelen Giambattista Donà adlı elçi için yeterli birikim yaptıkları anlaşılıyor. Avrupa'da ilk defa Türk edebiyatı yazmak şerefini de Venedikli'ler başka bir ülkeye kaptırmadılar ve bu elçi tarafından kaleme alınan eserdir. Bu geleneği bir asır sonra Giambattista Toderini sürdürdü. İstanbul'da bulunduğu sıralarda kültür çevresi ile sıkı bir işbirliği içine giren bu araştırıcının göz kamaştırıcı çalışmaları, asırlardan beri Venedikliler tarafından yürütülen başarılı çalışmaların uzantısıdır. Çağdaş Venedik araştırıcıları tarafından çok övülen bu zatın geleneği daha sonraki yıllarda devam ettirildi. Bir de Türkçe basılmış eser ile süslenmiş bulunsaydı, elimizde kıymetli bir hatıra kalacaktı. Bunun yanında Avrupa kıtasında Latin harfleriyle Türkçe yazmak geleneğini de Venedik Devlet Arşivi sonraki nesillere aktarmıştır. Osmanlı elçisi İbrahim Bey adlı drağman tarafından meslekdaşı Venedikli Michele Membrè'ye yazdığı mektup gerek dilcilik gerek kültür tarihi açısından kıymetli bir kalıntıdır. 1570 yılında Kıbrıs adasının fethinden sonra Venedik şehrinde patlak veren büyük bunalım ve 1571 yılında Osmanlı donanmasının İnebahtı'da ağır bir yenilgi almasından sonra düzenlenen eğlenceler esnasında Venedik şehrinde Türkler için muhtelif eserler yaratıldı ve bunların içinde geçen çok sayıdaki Türkçe metinler gerçi dilcilik açısından başka bir etki yaratmadı görülür ise de, gene de bu şehrin Türk âlemi ile olan ilişki geleneğinin parlak emsallerindendir.

Venedik Cumhuriyeti'inin matbaacılık alanında bıraktığı boşluğu, Floransa şehrinde yaratılan bir matbaa kurduğu ve bastırdığı Arap harfleri ile sürdürdü. Bu matbaanın adı Tipografia Medicea'dır. Bu şehrin yönetimini ele geçiren Medici ailesinin isminden türetilen bu terim, büyük bir geleneğin uzantısıdır. Doğu âlemi ile ilişkisi Venedik kadar sık olmamakla birlike, Floransalı tüccarlar. özellikle XV. asırdan itibaren Bizans İmparatorluğu ile temaslarını sıklaştırdılar ve başka ipek olmak üzere muhtelif malzeme üzerine ticaretlerini yoğunlaştırdılar. Bunun uzantısı olarak da Floransa şehrinde hümanizma ve rönesans hareketi gelişti. Zengin olan yöneticiler sanat ve mimari olaylarına para desteği sağladılar ve küçük fakat aktif merkezlerini imrenilecek bir düzeye ulaştırdılar. Osmanlı Türklerinin İstanbul'a sahip olmasının akabinde giriştikleri başarılı ticareti devam ettirdiler ve Fatih Sultan Mehmed bunları her zaman onore etti. Bilhassa Bursa ve çevresindeki faaliyetleri belgelere de yansıyan Floransalılar matbaacılık alanında Venedik Cumhuriyeti'nin eksik bıraktığı bir gayreti tamamladılar ve Fiovanni Battista Raimondi adlı girişimci fikir adamının çalışmalarının ürünü olarak bir basım merkezi yaratıldı. Daha çok dini metinlerin basımı için -Arap harflerinin kullanılmasını benimseyen bu matbaa, doğu ülkelerinde bulunan Katolik cemaatinin dini ihtiyaçları üzerinde durdu ve başta İncil olmak üzere kitaplar basıldı. Hıristiyanlığın bu temel eserinin Arapça tercümeleri de hızlandırıldı ve çeşitli boyutlarda basımı gerçekleştirildi. Bu arada fikir eserleri de ihmal edilmedi. Özellikle İbn-i Sina'nın eserlerine önem verildi ve Arap harfleri ile olduğu kadar kendi harfleri ile de yayınladılar. Bu aşamada ilk dikkati çeken husus, kitapların satışının sağlanması için Osmanlı sultanından izin alınması idi. Sultan da bu isteğe olumlu cevap verdi ve bir ferman çıkarıldı. Ne yazık ki aslı elimizde olmadığı için tereddütle karşıladığımız bu belgelerin sureti kitabın sonuna konuldu ve böylece Avrupa'da basılan ilk Türkçe metin neşri şerefi bu matbaanın üzerine geçti. Türk basın tarihi üzerinde çalışanlar tarafından büyük değer verilen metnin muhtelif araştırmalara konu edildiğini görürüz. Floransalı'lar kendilerini Venedikl'ler kadar tanıtamadılar fakat kütüphanelerinde bulunan kıymetli kayıtlar Türkçe ile ilgilenen kişilerin bulunduğuna dair bilgileri aktarır. Daha XVI. asırda bile Filippo Argenti adında, elçilikte görevli biri "Türk Grameri" hazırladı ise de basılmadığı için ancak 1939 yılında tanınmış türkolog Alessio Bombaci tarafından ilim dünyasına sunuldu ve böyle bir hazineden haberdar olduk. Keza, Raimondi de çalışmalarını daha ileri götürüp şehrini bir doğu araştırmaları merkezi düzeyine getirmek için çaba harcamıştı. Tarihin karanlıklarına gömülü kalan bu çabası, son zamanlarda gün ışığına çıkarılabildi. Böylece Türk gücünün bir tek harp alanlarında değil kültür alanında da etkili olduğu kültür araştırıcıları sayesinde aydınlatıldı. Floransa bu geleneğini devam ettirmede biraz ağır kaldı ise de, iflas eden matbaanın kalıntılarına Roma şehrinde yetişen ilim ve kültür meraklısı kişiler sahip çıktılar. Papalık da bu kere kendi propagandasının yapılmasında faydalı gördüğü Arap harfli matbaaya sahip çıktı ve adına da kutsal bir isim ekleyerek çalışmalarını teşvik etti. Tipografia Orientale diye faaliyetini sürdüren matbaa, Roma şehrinde yetişen rönesans kültürü devamcısı kişilere kaynak oldu. XVII. asrın tanınmış seyyahı Pietro della Valle, büyük bir doğu gezisine çıkmaya niyetlendiği zaman buradaki malzemeden çok istifade etti ve kütüpha-

nelerdeki malzeme ile hiç de yabancılık çekmedi ve görüşmülere giriştiği kişilerin yardımını da sağlayıp, mektupları aracılığı ile birikimlerini yakın çevresine aktardı. Venedik elçilik mensupları da onun bu çabasını desteklediler ve her türlü yardımı yaptılar. İran taraflarına da gidip muhtelif dini guruplarla tanışan Pietro della Valle, memleketine döndükten sonra birikimlerini bir Türkçe gramer yazarak tamamladı ve basılması için matbaaya teslim etti; ne yazık ki basılmadı ve Ettore Rossi tarafından da haklı olarak ileri sürüldüğü üzere türkoloji âlemi önemli bir kaynaktan uzak kaldı. Bununla birlikte geleneğin hiç de kaybolmadığı belli olmaktadır.

XVII. yy'dan sonra Türk diline ait gramerlerin kaleme alınması yanında bunların basılmamış kalmaları da ilmi çalışmalar için bir kayıptır. Son zamanlarda dilciler tarafından kütüphanelerin tozlu raflarından indirilen eserler arasında basılı olanların daha çok tanınması ve inceleme konusu yapılması doğaldır. Fakat basılmamış olanların içinde de dilcilik için bulunan kayıtların tasnifi ve tahlili önemli boyutlara uzanmaktadır. T. Majda ve A. Gallotta adlı iki dilcinin bu alanda yaptıkları çalışmalar sonucu XVII. ve daha sonraki asırlarda siyasi etkinliği duyuran Türk âleminin dilinin de öğrenilmesi akımının hızlandığını belirtir. Megiser, Du Ryer, F. M. Maggid adlı kişilerin basılı olan eserlerini Avusturya elçiliği hizmetinde görev yapan Meninski'nin gramer ve sair eserleri tamamlamıştır. Basılı eserler içinde Tükçe metinlerin verilmesi için Arap harflerinin kullanılması belirli bir araştırma malzemesinin de yaratılmasını sağladı. Bu harflerin hazırlanışı ve kullanılması İtalyan matbaacılığı içinde özel bir yer tutar. Venedik şehrinde başlatılan gelenek içinde harflere verilen sanat görüntülerinin kalıntıları ve uzantılarına Roma ile birlikte sair İtalyan şehirleri de sahip çıktılar. G. B. Raimondi'nin izinde gidenlerin daha da güzel harf çeşitlerini yaratmaları dökümcüleri de teşvik etti ve 1595 yılında bir sanat albümü yaratacak düzeye ulaştı. Vatikan kütüphanesinin sahip çıktığı bu kalıntılar ile hangi Türkçe kitapların basıldıklarını tebpit edemedim. Fakat dinsel ağırlıklı da olsa Arap harfli kitapların basılması İtalya'da matbaacılık alanında bir hareketlilik yarattı, türkolojinin bu ülkede L. Bonelli tarafından çağdaş metodlara göre hızlandırılmasından sonra Türk grameri ve sair Türk metinleri yayınlandı; onun açtığı yolda yürüyen kişiler tarafından ilmi bir havaya büründürüldü.

Kaynakça

Josée Balagna, *L'imprimeie arabe en occident*, Paris 1984.

Angelo M. Piemonte "Venezia e la diffusione dell'alfabeto arabo nell'Italia del Cinquecento", *Quaderni di Studi Arabi*, 5-6 (1987-88) s. 641-660.

A. Bombaci, "Padre Pietro Ferraguto e la sua grammatica turca (1611), *Annali* I (1940) s. 205-236.

A. Cilardo "L'editoria araba in Italia nell'ultimo secolo", *La presenza culturale italiana nei paesi arabi: storia e prospettive*, Roma 1982, s. 116-141.

N. G. Siraisi, *Avicenna in renaissance Italy*, Princeton 1987.

Alberto Tinto, *La tipografia medicea orientale*, Lucca 1987.

Aldo Gallotta, "La grammatica turca di Gio. Battista Montalbano (XVII secolo)", *Atti del simposio di ricerche e di studi per uno sviluppo scietifico dei rapporti Itelo-Turchi*, Milano 1981, s. 177-190.

DİKKAT KİTAP!

İletişim Kitabevi'nde 6 ay taksitle kitap

•

Bütün yayınları bulabileceğiniz
rahat br mekan

•

Yazarlar haftasında indirimli kitap

•

Pazar Söyleşileri'nde yazarlarla
yüzyüze yapacağınız sohbetler

BİZE UĞRAYIN

İLETİŞİM KİTABEVİ

Selanik Caddesi, 72 Kızılay - Ankara
Tel: 0.312.418 59 32 . Fax: 0.312.425 06 82

ŞEHRENGİZ

ANKARA'DA RUS SEFARETHANESİNİN İLK YILLARI

Mehmet Sarıoğlu

Milli Mücadelenin en zorlu yıllarıydı. Ankara'da açılan T. B. M. Meclisi ve Hükümeti mücadelenin sevk ve idaresini ele almış, Yunanlılarla, İtilaf Devletleriyle, İstanbul hükümetleriyle ve iç ayaklanmalarla uğraşıyordu. Ancak güçsüz Ankara Hükümeti'nin tanınmaya ve desteğe ihtiyacı vardı. Bu yüzden benzer durumları yaşayan Sovyet Rusya Hükümeti'ne başvurarak (26 Nisan 1920'de) Sovyet Rusya'nın Ankara'yı tanıması, destek vermesi ve ikili ittifak sistemi kurulması istendi. [1] Aynı amaç için Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında yola çıkan bir heyet de 29 Temmuz 1920'de Moskova'ya varmıştı. [2] Bu arada Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in Ankara'ya gönderdiği mektupta Milli Mücadele'ye sempatiyle bakıldığı ve diyaloğa hazır olduklarını vurgulamasına rağmen yardım ve ittifak sisteminden söz edilmiyordu. Anlaşılan bu konular o sırada gündemde olan Ermeni Meselesi ile Türk-Yunan savaşının sonuçlarına bağlanmıştı. Milli Mücadele gelişmeleri Ankara Hükümeti lehine sonuçlanmaya başlayınca bu durum Sovyet Rusya nezdinde bir güven ortamı yarattı. Böylece Ankara'ya bir elçilik heyeti gönderilmesine karar verildi.

Upmal-Angarski başkanlığındaki ilk Sovyet diplomatik heyeti ve beraberindeki yardım paketi 7 Eylül 1920'de Erzurum'a varmıştı. Aslında sefir Eliava adında birisiydi. Ancak son anda O'ndan vazgeçildiği için [3] sefirlik görevini sefaret Başkatibi Upmal vekaleten üstlenmişti. [4] Heyette Askerî Ateşe Bakırof Yoldaş, kadın erkek bir çok memur ve

[1] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara, TTK Yay. 1991, 2. bs. C. II, s. 4.

[2] Kemal Melek, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, İstanbul, Boğaziçi Ün. Yay. 1978, s. 59; Sonyel, age, C. II, s. 8-9.

[3] Ruslar bu değişikliğin nedenini Eliava'nın Rusya'da kaldığı takdirde Ankara'da yapabileceğinden daha çok Türkiye'ye hizmet edebileceği şeklinde izah etmişlerdi. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları* (21. 11. 1920 - 2. 6. 1922), İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1955, s. 117.

[4] A. Şemsutdinov - Y. A. Bagırov, *Bir Karagün Dostluğu - Kurtuluş Savaşı Yılla-*

muhafız askerler bulunuyordu. Elçilik heyetinin hayli kalabalık olması Ankara Hükümeti'ni endişelendirmiş, mesele Şark Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekilerek soruşturulmuştu. [5]

İlk Bolşevik sefaret heyeti 4 Ekim 1920'de Ankara'ya ulaştı. Bu haber *Hakimiyet-i Milliye*'de "Bolşevik Sefareti" başlıklı haber yazıyla duyurulmuştu. [6]

Sefir Upmal-Angarski Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sunduktan sonra beraberinde getirdiği yardım paketini yetkililere teslim etti. Daha sonraki günlerde heyetin sefarethaneye yerleşmesi işleriyle uğraştı, Ankara Hükümeti'ni ve Milli Mücadeleyi tanımaya çalıştı. Türk-Rus ilişkileri açısından atılacak büyük adımları daha sonra gelecek olan sefire bıraktı. Zaten Sovyet Rusya Hükümeti de Upmal'i daha fazla bu görevde tutmadı, onun yerine Gurgenoviç Budu Mdivani'yi görevlendirdi. [7] Bu arada 14 Aralık 1920'de Ali Fuat Cebesoy'un başkanlığındaki ilk Türk Sefaret heyeti de Moskova'ya doğru yolu çıkmıştı. Aralık ayı sonlarına doğru Kars'ta Mdivani heyeti ile Türk heyeti karşılaştılar. Mdivani'nin heyetinde Türk İştirakiyyun Fırkası Reisi Mustafa Suphi de bulunuyordu. Mdivani ve Mustafa Suphi Ali Fuat ve Kazım Karabekir paşalarla ayrı ayrı görüştüler. [8]

Sovyet Sefiri Budu Mdivani

İkinci Rus sefiri Budu Mdivani 19 Şubat 1921'de Ankara'ya vardı. 5 Mart'ta da Mustafa Kemal'e güven mektubunu takdim etmişti. [9] Derhal Kurşunlu Camii Mahallesi'ndeki sefarethane binasına yerleşti. O sıralarda aynı bölgede oturan Adana mebusu Damar Arıkoğlu'na göre "Mdivani'nin gösterişi seven bir amele bozuntusundan farkı yoktu. Gün aşırı maiyetiyle at sırtında Ankara'nın kırlarında gezintiye çıkar, debdebe ile şehrin

---

rında Türkiye - Sovyetler Birliği İlişkileri, çev. A. Hasanoğlu, İstanbul, Bilim Yay. 1979, s. 35.

[5] Ferudun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu TKP ve Sonrası*, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1965, s. 95.

[6] 5 Ekim 1920 tarihli *Hakimiyet-i Milliye.*

[7] Kemal Melek, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, İstanbul, Boğaziçi Ün. Yay.,1978, s. 67.

[8] Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 40-41; Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910-1960*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1967, s. 234-35.

[9] 21 Şubat ve 6 Mart 1921 tarihli *Hakimiyet-i Milliye.* Budu Mdivani aslen Gürcü idi ve 8 Şubatta Gürcistan elçisi olarak gelen Simeon Mdivani'nin kardeşiydi. Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1973, s. 69.

içinden sefarethaneye dönerdi." [10]

İlk Bolşevik sefarethanesi şimdiki Anafartalar Caddesi üzerinde Kurşunlu Camii'ne yakın, iki arabanın yanyana geçemeyeceği kadar dar bir sokakta, iki katlı, küçük, ahşap bir evdeydi. Sahibi yerli Hıristiyanlardan biriydi. [11] O zamanlar Ankara'da sefarethane olarak kullanılacak bir bina hemen hemen yok gibiydi. Sefarethanenin alt kesimleri, tarihi Şengül Hamamı civarı Yahudi Mahallesi'ydi. Kale tarafına doğru, bilhassa Koyunpazarı çevresindeki mahallelerde yoğun bir Hıristiyan nüfus yaşıyordu. Mahalle aralarından geçen sokaklar daracık, evleri genellikle ahşaptı. aralara serpiştirilmiş camiler ve minareleriyle sıkışık bir görünüm arzediyordu.

Büyük elçi Mdivani kalabalık maiyetiyle Ankara'ya geldiğinde, sefarethane binasının ihtiyacı karşılamadığı görülünce Hükümet, etraftaki evleri de tahliye ettirerek bu binaya ilave etme yoluna gidildiyse de sıkışıklık meselesi halledilemedi. Ekim 1920'de Ankara'ya gelen Sefir Upmal'den itibaren Budu Mdivani, Natsarenus ve Aralov da bu köhne ve dar sefarethane binalarında kaldılar, çeşitli zorluklara katlandılar.

Bolşevik Sefarethanesinin misafirleri hiç eksik olmazdı. Sabahtan akşama kadar guruplar halinde mebuslar, vekiller, tüccarlar, hatta sıradan vatandaşlar sefarethaneyi ziyaret ederlerdi. [12]

Tarihî Kurşunlu Camii. Şimdiki otoparkın yerinde ise ilk Bolşevik Sefarethanesi

Misafirlerin çoğu beraberlerinde hediyelerle gelirlerdi. Bazı ziyaretçilerin ayı yavrusu, kedi, köpek, keklik ve kartal getirmesi nedeniyle sefarethane bahçesi adeta hayvanat bahçesine benziyordu. Sefir Mdivani hayvanları çok severdi. Rusya'dan gelirken beraberinde birkaç at, bir de iri bir ayı getirmişti. Sefarethane bünyesinde ayı için özel bir barınak yaptırmış, bakımı ile de ilgilenmişti. Birgün bu ayı, sabaha karşı zincirinden boşanmış, sefarethaneden dışarı çıkmış ve doğruca hemen yakında bulunan Kurşunlu Camiinin yanına gelmişti. O sırada müezzin sabah ezanı okuyordu. [13] Ayı

[10] Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım Milli Mücadele*, İstanbul, Tan Gazetesi Matbaası, 1961, s. 205.

[11] Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi*, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevi, 1967, s. 126.

[12] S. I. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, çev. H. Ali Ediz, İstanbul, Birey ve Toplum Yay., 1985, s. 124.

[13] Enver Behnan olay sırasında ikindi eza-

dolana dolana merdivenleri çıkmış, müezzinin ezan okuduğu şerefeye ulaşmıştı. Ezan okuyan müezzin ayıyı karşısında görünce korkusundan imdat feryadını basmıştı, sesinin çıktığı kadar bağırıyordu. Bu defa müezzinin bu acı feryadından korkan ayı da avazı çıktığı kadar bağırmaya başlamıştı. [14] Müezzin önde ayı arkada, canhıraş feryatlarla şerefeyi dolanıyorlardı. Nihayet gürültüyü duyan ayı besleyici koşarak gelmiş, ayıyı aşağı indirmiş, hem ayıyı hem de müezzini bu müşkülden kurtarmıştı. Zavallı müezzin bu yüzden birkaç gün evinde hasta yatmıştı. [15]

Sefir Mdivani sefarethanede sık sık toplantılar tertip ediyor misafir ağırlıyordu. Onun gelişinden sonra Ankara'da kalpakları kırmızı çuhalıların sayısı da iyiden iyiye artmıştı. Sefarethanede yapılan bu toplantılara Tokat mebusu Nazım, Afyon mebusu Mehmet Şükrü ve Şeyh Servet Efendi de katılırlardı. Nazım Bey 4 Eylül 1920'de Mecliste yapılan oylama sonucunda Dahiliye Vekili seçilmiş, ne var ki bir takım komünistlik faaliyetleri nedeniyle Mustafa Kemal tarafından bu görevi yürütmesi sakıncalı görüldüğünden istifaya mecbur edilmişti.[16]

Gerçekten de Nazım ve Mehmet Şükrü beyler Şeyh Servet Efendi ile birlikte Ankara'daki komünist teşekküller hesabına faaliyet yürütüyor, propagandalar yapıyorlardı. Hacı Bayram Camii civarında bir kulüp açmışlar, burada toplantılar düzenliyorlardı. Mdivani'nin Ankara'ya gelişinden sonra çalışmalarını daha da arttırmışlardı. [17]

Bir kısım mebusların Rus sefarethanesiyle bağlantı kurmaları Meclis görüşmelerinde de dile getirilmiş, Nazım, M. Şükrü ve Şeyh Servet beyler Rusya sefarethanesi hesabına casusluk etmekle suçlanmışlardı. Görüşmelerde söz alan Sinop mebusu Şevket Bey, adı geçen mebusların Rus sefarethanesinden maaş alarak Meclis müzakerelerinden sefarethaneyi haberdar ettiklerini ileri sürmüştü.[18]

Mustafa Kemal de bir konuşmasında bazı komünist fikirli kişilerin faaliyetlerinden ve bunların sefarethaneyle temas halinde olmalarından bahsetmiş, ancak bu hususta fazla birşey söylemekten kaçınmıştı. [19]

1920 yazında İslam Bolşevik gazetesi *Seyyare Yeni Dünya* Eskişehir'den Ankara'ya taşınmış, faaliyetlerine devam ediyordu. Ethem kuvvetlerinin ayaklanması sırasında bu gazetede Nizamettin Nazif tarafından Ankara Hükümeti karşıtı ve demiryolu işçilerini greve çağıran bir bildiri yayınlandı. Bunun üzerine polis Nizamettin Nazif'i tutukla-

---

nının okunduğunu yazmıştır; Şapolyo, aynı eser, s. 126-127.

14 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 207.

15 Arıkoğlu, aynı eser, s. 207. Mehmed Kemal, *Türkiyenin Kalbi Ankara*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1993, s. 18. Bu olay Kurşunlu Camii emekli müezzini Mehmet Çayırpınar tarafından kendisinden önceki müezzinden aktardığı bilgiyle de doğrulanmıştır.

16 M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1963, 6 b., c. II, s. 500-501.

17 Arıkoğlu, *Hatıralarım*, 206; Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, İstanbul, Sel Yay., 1955, s. 74.

18 TBM Meclisinde 21. 3. 1337 tarihli gizli görüşme (2. celse) *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Ankara, T. İş Bankası Yay., 1985, c. II, s. 24; Tevetoğlu, aynı eser, s. 145.

19 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. I, s. 335.

mak istedi. Ne var ki bu kişi Rus sefarethanesine sığınmıştı. Sefir Mdivani Nizamettin'i polise teslim etmeyi kabul etmedi. Bu kez Sovyet Dış İşleri Halk Komiseri Çiçerin araya girdi ve Mdivani'ye Nizamettin'in polise teslimi için baskı yaptı. Ancak sefir "Bu, ilkelerime aykırıdır, hiç kimseyi polise vermem" diyerek kararlı tutumunu sürdürmüştü.[20]

İkinci İnönü savaşının zaferle sonuçlanmasından hemen sonra 9 Nisan 1921'de Sefir Mdivani, M. Kemal Paşa'ya bir mektup gönderdi. Bu mektupta Türk halkının kazandığı zaferden dolayı mutluluk duyduğunu, geri çekilen Yunan kuvvetlerinin büyük zararlar verdiğini, bu zararın hafifletilmesi amacıyla 30 bin altın rublelik bir yardımda bulunmak istediklerini ifade ediyordu.[21] Mustafa Kemal de 12 Nisan 1921 tarihli cevabî mektubunda yardımdan dolayı Budu Mdivani'ye şükranlarını belirtiyordu.[22]

Bu gelişmeler olurken Sovyet Rusya'nın Ankara Büyük Elçiliğine S. P. Natsarenus atanmıştı. Budu Mdivani Nisan 1921 sonlarında Ankara'dan ayrıldı. Sefir Natsarenus 19 Haziran 1921'de Ankara'ya vardı. 27 Haziranda M. Kemal Paşa'ya güven mektubunu sundu.[23] 16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Yardımlaşma Antlaşmasından sonra Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya Hükümeti arasındaki ilişkiler de iyiden iyiye artmıştı. Sovyetler Milli Mücadele hareketinin başarıyla sonuçlanacağına güven duymaya ve yardım musluklarını açmaya başlamışlardı. Nitekim çok geçmeden yeni sefir Natsarenus Hariciye Vekaletine bir mektup göndererek cesur ve bahadır Türk askerlerinin düşmanı mağlup edeceğine inandığını eğer kendisine izin verilirse Kızıl Ordu namına 24 bin kişiye 100'er gram tütün, sabun, iğne, iplik, sigara ve mektup kağıdı, memurlar için 300 okka şeker ve çikolatayı takdim etmek istediğini dile getirdi.[24]

Natsarenus'un sefirliği fazla uzun sürmedi. Sovyet Hükümeti Kasım 1921'de onu geri çekerek yerine S. I. Aralov'u atadı. Yeni sefir 26. Ocak 1922'de Ankara'ya gelerek göreve başladı.[25]

Sefir Aralov Yoldaş iyi giyinmeyi seven, kibar bir kişiydi, Türk-Rus diplomatik ilişkilerinin gelişmesine çalıştı. 2 Şubat 1922'de Türk askerlerine ithafen bir demeç verdi. Türk bayrağının yakında İzmir'de dalgalanacağını söyledi.

Rus sefarethanesi Enternasyonel'in yıldönümlerinde ve 1 Mayıs günlerinde bayraklarla, çiçeklerle, posterlerle süslenirdi. 1922 yılı 1 Mayıs'ında da öyle olmuştu. O gün elçiliği Sağlık Bakanı Tevfik Rüştü Bey, mebuslar, memurlar, subaylar, Ankara İmalat-ı Harbiye işçileri ve atelye temsilcileri toplam 200'den fazla kişi ziyaret etmişti. Sefarethane binası küçük olduğu için misafirler yerlere oturmuşlar, küçük fincanlarla kahve içmişlerdi. Bir ara İmalat-ı Harbiye işçilerinden biri 1 Mayıs'ın tarihçesini, Rusya'da nasıl kutlandığını sormuş, sefir

---

20 Mete Tunçay, "Milli Mücadele Tarihine Katkılar", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 1995, Sayı 20, s. 25.

21 Ali Kemal Meram,*Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, İstanbul, Kitaş Yay., 1969, s. 289-290.

22 Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, İstanbul, Gözlem Yay., 1979, s. 370, belge 107.

23 28 Haziran 1921 tarihli *Anadolu'da Yeni Gün* ve *Hakimiyet-i Milliye* gazeteleri.

24 30 Temmuz 1921 tarihli *Vakit*.

25 4 Mart 1922 tarihli *Hakimiyet-i Milliye*.

Aralov'dan ayrıntılı bilgiler almıştı.[26]

Aralov'un sefirliği zamanında da bir çok kişi sefarethaneyi ziyarete gelirdi. Bunlar arasında önemli simalar da vardı. Mustafa Kemal Paşa'yla kuzeni Fikriye Hanım ile Adnan Bey'le Halide Edip Hanım da sık sık Aralov'u görmeye gelirlerdi. Hatta Fikriye Hanım sefirin eşi Sofya İlniçna ile arkadaş olmuştu. Fransızca bilen Fikriye Hanım elçiliğe çevirmensiz gelirdi. Yapılan sohbetler sırasında kahveler içiliyor, Fikriye Hanım M. Kemal'in sağlık durumunun kötüye gittiğinden, kendisini çok yorduğundan söz ediyordu. M. Kemal ise bunlara aldırmıyor, her zaman güler yüzlü ve nazik tavrını sürdürüyordu.

Halide Edip Hanım'a gelince yaptığı çalışmaları, milli mücadeleyi anlatmış, Türkiye'nin mutlaka Amerikan mandası sağlamaya çalışması gerektiğini ileri sürmüştü. Adnan Bey ise genellikle suskun kalmayı tercih ederdi.

Mustafa Kemal Paşa sefarethanede verilen bir akşam yemeği sırasında Aralov ile Azerbaycan Sefiri İbrahim Abilov'a cephe gelişmelerinden söz etti. Türk ordusunun taşıt araçlarına ve mühimmata ihtiyacı olduğunu, bu yardımı Sovyet Rusya Hükümetinden beklediğini söyledi. Sefirleri incelemelerde bulunmak üzere cepheye davet etti.[27] Sonraki günlerde Afyon civarında bulunan 1. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'ya kıtalarını teftiş için geleceklerini bildirdi.

Ali İhsan Paşa kısa bir sürede kendi komutasına bağlı ihtiyat birliklerini teftişe hazır hale getirdi. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, sefirler Aralov ve İbrahim Abilov ve Askeri Ataşe Zvonarev'den oluşan heyet 1. Ordu kıtalarının hazır bulunduğu Çay'a vardılar.[28] 29 Martta başlayan denetlemeler 30 Mart günü yapılan İkinci İnönü zaferi yıldönümü kutlama törenleriyle devam etmişti.[29] Mustafa Kemal Paşa bu başarılı organizasyon nedeniyle Ali ihsan Paşa'yı, sefirler de M. Kemal ve Ali İhsan paşaları tebrik ettiler.[30]

Cepheye gidilmeden önce Rus sefarethanesinde elçiliğin kadın memurları cephedeki erlere götürülecek hediyeler için küçük torbalar dikmişler, içlerine tütün, şeker, iğne, iplik gibi ihtiyaç malzemelerini doldurmuşlar, torbaların üzerine de Türkçe olarak "Sovyet Rusya Kızıl Ordusundan Türk erlerine" diye yazmışlardı. Bu torbalar 30 Mart günü yapılan geçit resminden sonra Aralov tarafından Türk askerlerine dağıtılmış ve pek makbule geçmişti.[31] M. Kemal bütün bunlardan dolayı çok memnun kalarakAralov'a teşekkür etti ve Türk ordusunun selamının Kızıl Orduya ulaştırılmasını kendisinden rica etti.[32]

15 Ağustos 1922'de Kurşunlu Cami mahallesinde bulunan Rus sefarethane binalarından birinde yangın çıkmıştı.[33] Akşam saat 8'de ve yere dökülen benzin neticesinde çıktığı sanılan yangın, söndürme araçlarının yetersizliği, civardaki evlerin ahşap olması susuzluk ve şiddetli

---

26 Aralov, aynı eser, s. 125.

27 A. Semsutdinov - Y. A. Bagirov , *Bir Karagün Dostluğu*, s. 85.

28 Ali İhsan Sâbis, *Harb Hatıralarım*, Ankara, İnkılap Kitabevi, 1951, C. V, s. 258.

29 31 Mart 1922 tarihli *Hakimiyet-i Milliye.*

30 Sabis, aynı eser, C. V, s. 260-261.

31 Aralov, aynı eser, s. 82.

32 3 Nisan 1922 tarihli *Hakimiyet-i Milliye.*

33 Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)*, İstanbul, Kazancı Yay., 1992, C. III, s. 366.

قورشونلى جامع ياننينى تفصيلاتى

15 Ağustos 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'de yangın haberi

esen rüzgar neticesinde kısa sürede çevreye yayılmıştı. Sefarethane çevresindeki evler ve hemen yakındaki Kurşunlu Camii alevler içinde yanıyordu. Bütün Ankara'nın yanıp kül olma ihtimali ortaya çıkmıştı. Yangın yerine M. Kemal Paşa, Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey, Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa gelmişlerdi. [34] Elde mevcut imkanlarla yangının söndrürülemeyeceği anlaşıldığından Mustafa Kemal Paşa tahrip kalıpları kullanılmasını emretti. Bazı evler bombalarla tahrip edilerek önce yangının ilerlemesi durduruldu, gece yarısından sonra saat 3'te de söndürüldü. Ne varki bu felaket 21 evle bir cami ve bir dükkanın bu arada sefarethanede bulunan atların yanması pahasına önlenebilmişti. [35] Tarihî Kurşunlu Camii yangında hasar görmüştü ancak tamiri mümkün bir haldeydi. Sefarethanenin birkaç önemsiz evrakından başka bütün eşyaları kurtarılmıştı. [36] Ölüm olayının olmadığı bir kişinin başından yaralandığı bu yangın felaketi Ankara ahalisi için şehrin ne büyük afetlere maruz kalabileceğinin en canlı ve üzücü bir örneği olmuştu.

Bazı gazetelerde sefarethane yangınının kaza sonucu çıktığı ifade edilmekle beraber Aralov sefarethane eski sekreteri Kotyelnikov'un hatıralarına dayanarak yangının Fransa'nın Ankara'daki gayri resmi temsilcisi Albay Mougin'in teşvikiyle çıkarıldığını yazmaktadır. [37] Albay Mougin 1922 Haziranında Türk-Fransız andlaşmasının uygulanması so-

---

[34] 15. 8. 1922 tarihli *Hakimiyet-i Milliye*.

[35] Sefarethane yangınında sefir Mdivani'nin ayısının yandığına dair bir bilgiye rastlayamadık.

[36] 15 Ağustos 1922 tarihli *Hakimiyet-i Milliye.*

[37] Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının*, s. 129. Mustafa Kemal Paşa olay yerine geldiğinde yangının nasıl çıktığını sormuş, Aralov'dan "Üzülmeyin üzülmeyin bizimkiler yaktılar. Sarhoş olmuşlar bu yangın çıktı" şeklinde bir cevap almıştı (Said Arif Terzioğlu, *Atatürk'ün Ahmet Çavuşu*, Ankara, Emel Mat., 1973, s. 89). Anlaşılan Aralov yıllar sonra anılarını yazarken yangının çıkış sebebini yeniden değerlendirmiş olmalı.

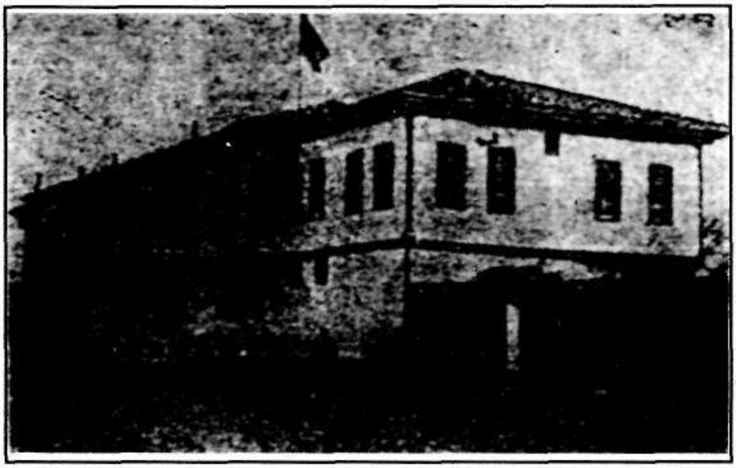

İkinci Rus Sefarethanesi

runuyla ilgilenmek amacıyla Ankara'ya gelmiş, mümkün mertebe Türk-Rus dostluğunu baltalamaya çalışmıştı. Aralov, Rauf Bey'i şiddetli bir anti komünist ve İstanbul Hükümeti yanlısı olarak nitelemiş ve Albay Mougin ile bir yakınlığı olmasından bahisle Rus sefarethanesinin yanmasında parmağı olduğunu ileri sürmüştür. [38] Kimileri de yangın olayını minareye çıkan ayının uğursuzluğuna bağlamışlardı. [39]

Yangının sefarethaneyi yerle bir etmesinden sonra Rus sefarethanesi Hamamönü'nde bulunan uzun ve büyük bir binaya taşındı. Bu bina Ankara'nın eski Belediye reislerinden Mavaoğlu'na aitti.[40]

Rus sefarethanesi yeni yerindeki uzun ve geniş binaya taşındıktan sonra daha yerleşik daha oturmuş bir görünüm arzediyordu. Sefarethanenin ikinci katında, duvarlarına Türkçe-Rusca yazılmış ve emperyalistlere ve burjuvalara lanetler yağdıran dövizler bulunan uzunca bir salon vardı. Günlük gazeteleri inceleyen ve raporlar tutan Astakov yoldaş Rus sefarethanesinin istihbarat müdürüydü. Sefir Aralov ve Maslahatgüzar Rozenberg'in daireleri de aynı katta bulunuyordu. Sefir de maslahatgüzar da aileleriyle beraber gelmişlerdi. Bunlardan başka Azeri Türklerden memurlar da görev yapıyorlardı.

Sefarethanenin giriş katında genişçe bir salon vardı. Bu salonda mebuslara, vekillere, önemli misafirlere sık sık ziyafetler verilirdi. [41] Mustafa Kemal Paşa da bu ziyafetlere gelirdi. Kurulan sofralar genellikle zengin olurdu. Çeşitli

---

[38] Aralov, aynı eser, s. 202-3.

[39] Mehmed Kemal, *Türkiye'nin Kalbi Ankara*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1993, s. 18-19.

[40] Şapolyo, aynı eser, s. 127. Bugün bu binanın yerinde Çadırcıoğlu Pasajı (No: 38) bulunuyor. Civardaki esnaf sefarethane binasını hatırlıyor. Esnaf bu binaya "Mavaları Konağı" demektedir.

[41] Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralaını Anlatıyor*, İstanbul, Sel Yay., s. 75.

İkinci Rus Sefarethanesi Yıkılınca Yerine Yapılan Çadırcıoğlu Pasajı

mezeler, pastalar, kırmızı ve siyah havyar mutlaka bulunurdu. Bu ziyafetlerden birine gelen M. Kemal Paşa sofraya şöyle bir göz gezdirdikten sonra bu nefis yemekleri kimin yaptığını sordu. Sefir Aralov yemekleri aşçıbaşının yaptığını, hizmetçilerin de sofrayı hazırladıklarını söyledi. M. Kemal bu kez "Ben bu yemekleri yapanları ve sofrayı hazırlayanları aramızda göremiyorum" diye müdahale etti. M. Kemal Paşa'nın ne demek istediğini anlayan Aralov derhal emir vererek sefarethane personelini sofraya çağırdı. Kısa bir süre sonra bütün görevliler sofradaydı. M. Kemal Paşa bunları gülerek selamladı, ardından da "Şimdi emekçilerin şerefine içelim" diyerek kadehini kaldırdı. [42]

Sefarethane ziyafetlerinde bol bol votka içilir, kazbek denilen hareketli oyun oynanır, sürekli dans edilirdi. Sefarethanede Faika ve Rabia isimli iki güzel kız vardı. Rabia sürekli dans eder, Faika da votka dağıtırdı. M. Kemal Paşa sefarethaneye bir kez de Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa ile birlikte gelmişti. İçkiler içildi, danslar yapıldı, sohbetler edildi. M. Kemal bir ara İranlı şair Firdevsî'den ve Nedim'den şiirler okudu. Daha sonra Aralov'un eşinden piyano eşliğinde Rus şarkıları söylemelerini rica etti. [43]

Rus sefarethane ziyafetlerinin müdavim simalarından birisi de Azerbaycan sefarethanesi memurlarından Necef yoldaştı. Bu kişi içki içer, coşar, dans eder ve şu Türkçe şarkıyı söylerdi:

"- Sen bir burjuva olsan ne idersen?
- Bolşeviklerden kaçarem.
- Nereye kaçarsen?
- Batum'a kaçarem.
- E Bolşevikler Batum'a gelirse ne

[42] Şapolyo, aynı eser, s. 128.

[43] Aralov, aynı eser, s. 80. M. Kemal Rus şarkılarından en çok "Kamarisnkaya" isimli şarkıyı severdi.

idersen?

- Kostantinopl'e kaçarem.

- E Bolşevikler Kostantinopl'e gelirse ne idersen?

- Ben de Paris'e kaçarem.

- E Bolşevikler Paris'e gelirse ne idersen?

- Ben de bir Bolşevik olurem." [44]

Azeri şivesiyle söylenen bu şarkı herkesi neşelendirir, coştururdu. Rus sefarethanesinin yazlık evi Keçiören'de bir bağ eviydi. [45] Sefir Aralov yoldaş bu evde de ziyafetler verdi, misafir ağırladı. Sefir Aralov, 30 Nisan 1923 tarihinde Ankara'dan ayrıldı. 1924 yılı sonlarında Ankara'da Atatürk Bulvarı üzerindeki yeni sefarethane binasının yapımına başlandı. Binanın yapımı 1925 yılında tamamlanmıştır.

---

[44] Şapolyo, aynı eser, s. 129.

[45] Samet Ağaoglu, *Sovyet Rusya İmparatorluğu*, İstanbul, Baha Matbaası, 1967, s. 168.

EVRAK-I METRUKE

MENEMEN'DE ESRARENGİZ BİR ŞEYH

Ethem Coşkun

23. 12. 1930 günü Menemen Belediye Meydanı'nda Derviş Mehmet ve beş arkadaşının, sabah namazından sonra yeşil bayrak açarak şeriat ilan ve çağrısında bulunması ve önce yedek subay Kubilay sonra bekçi Hasan ile bekçi Şevki'yi öldürmeleriyle başlayan, askeri birlik tarafından dağıtılan hareketleri Cumhuriyet tarihimize Menemen veya Kubilay Olayı olarak geçmiştir. On sekiz gün içinde bitirilen yargılamalarda tutuklanan kırk kişi serbest bırakılmış, yirmi yedi sanık beraat etmiş, kırk bir kişi çeşitli hapis ve otuz altı kişi ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Savcılık mütalaasına göre Derviş Mehmet ve arkadaşları kırk gündür toplantı halindedirler ve Derviş Mehmet olaydan önce bir hafta kaldığı Bozalan köyünde mehdiliğini ilan etmiştir. Horozköy, İzmir ve Manisa'da bazı hocalarla görüşmeler yapan Laz İbrahim Hoca'nın İstanbul Erenköy'de oturan Şeyh Esat'ın halifesi olduğu, şeriat yönünde çalışmalar yapmak üzere dört, beş aydır faaliyette oldukları, Derviş Mehmet'in mehdiliğini kabul ettikleri, mahkemece sabit görülmüştür.

Hakkında çok sayıda yazı yazılan, kitaplar yayımlanana ve uzun yıllar yıldönümlerinde anılan Menemen Olayı'nın tüm yönleri ile araştırılıp incelenmiş olduğu söylenemez.

1924 yılına ait Menemen Kaymakamlığı, İzmir Valiliği ve Dahiliye Nezareti ile Halk Fırkası yazışmaları, Menemen'de bulunan "mürteci", "teceddüd düşmanı" ve "ihtilale say'i", geçmişi karanlık bir avukat-şeyhin faaliyeti hakkındadır. Menemen Olayı'ndan altı yıl önce "hudud-u millî" dışına çıkarılması uygun görülen Şeyh Süleyman Sükûti hakkındaki "metruk evrak", belki de Menemen Olayı'nın geçmişi ve atmosferi hakkında ipuçları taşımaktadır, toplumsal oluşumların derinliği ve yapılacak araştırmaların boyutları konusunda da öğretici bir uyarıcılık içermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti
Dahiliye Vekaleti
Kalem-i mahsus Müdüriyeti

Halk Fırkası İzmir Vilayeti Mutemetliğinden alınan malûmat:

Menemen'de Şamlı Süleyman Sükûti isminde bir hoca var on beş sene evvel başçavuş olarak Menemen'e gelen bu adam bütün cehliyle dava vekâleti ile meşguldur tam manasiyle mürteci ve teceddüt düşmanı olup için için halkı ihtilâle say'idir. Şimdilik merkum fikr-i tazyik çenberiyle ihata edilmektedir. Fakat sirreti, kazanın fedakâr ve namuslu bütün evladını bizar etmekte olduğundan hudud-u milli haricine çıkarılması Menemen'in aheng-i siyasisini derhal tanzim edeceği muhakkaktır.

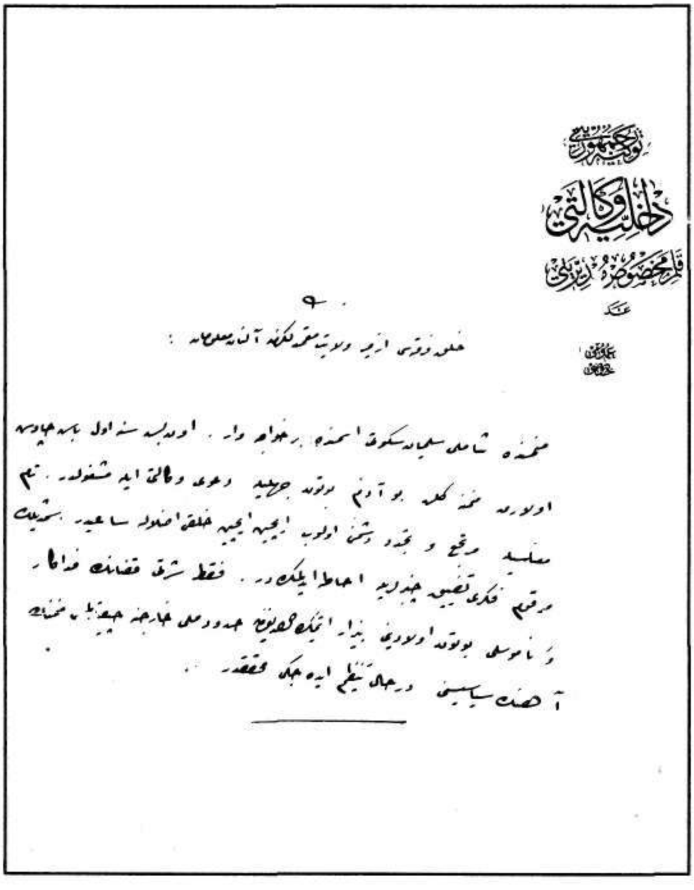
ترکیه جمهوریتی
داخلیه وکالتی
قلم مخصوص مدیریتی

Türkiye Cumhuriyeti
İzmir Vilayeti
Tahrirat Kalemi
aded: 4376/341

Dahiliye Vekalet-i Celilesine

Hülasa:Menemen'de ikâmet eden
Şamlı Sükûti hakkında

Emniyet-i umumiye Müdüriyeti ifadesiyle şerefvarûd olan 26 Nisan 340 tarihli ve 12998/1624 numerolu tahrirat-ı âliye-i vekâletpenâhileri arize-i cevabiyesidir.

Menemen'de ikamet eden Şamlı Sükûti'nin filhakika on beş sene evvel başçavuş olarak Menemen'e geldiği ve kendisi an-asıl Suriye'nin Cebel-i Dürûz ahalisinden olup fakat maskat-ı re'sini icab-ı hale göre bazan Derâliye ve bazan Erzurum olarak gösterdiğinden sicil-i nüfusta Erzurumlu olarak mukayyed olduğu ve kendisinin bazan Sükûti ve bazan Süleyman Sırrı nâmlariyle yad edildiği ve Ferit Hükümeti zamanında Menemen'de bir Cemiyet-i İtilaf Fırkası tesis ile belediye intihabâtı neticesinde riyâseti elde eylediği ve tebeyyün eden sui istimali hasebiyle daha o vakit azl edilmiş ise de Yunan işgalinde Yunanlıların amaline hidmetle belediye riyâsetini tekrar ele geçirdiği ve bütün işgal zamanında Yunanlılara tekabü ettiği velhasıl bütün manasiyle say-i bilfesad olduğu Menemen Kaymakamlığı'ndan cevaben bildirilmiş ve tafsilatı havi olan Kaymakamlığın tahriratı sureti ile merkumun Menemen sicil-i nüfusundaki kaydının suret-i musaddakası leffen takdim kılınmıştır efendim.

27 Mayıs 1340 İzmir Vali Vekili

imza

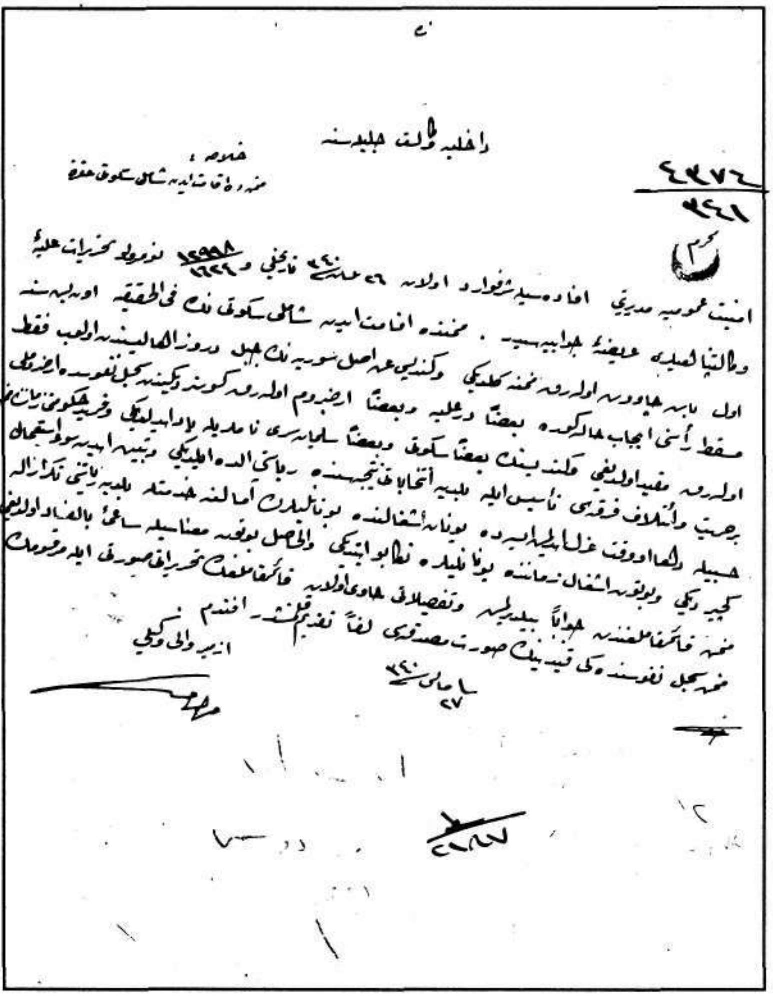

داخلیه وکالت جلیله سنه

خلاصه:
منمن قضاسنده شالی سکوک حقنده

٤٤٧٦
٢٦١

ازمیر والی وکیلی

٢٧ مایس ٣٤٠

Menemen Kaymakamlığının fî · Mayıs 340 ve bilâ numerolu tahrirat suretidir.

Fi 7 Mayıs 340 tarih ve 3957/72 numerolu tahrirat-ı aliyeleri cevabıdır.

Menemen'de dava vakaletiyle iştigal eden Şamlı Sükûti on beş sene evvel başçavuş olarak Menemen'e gelmiştir. Menemen'de bazan Süleyman Sırrı ve bazan Sükûti isim ve mahlasıyla tahlis etmiştir.
Merkum aslen Suriye vilayetine merbut Cebel-i Dürûz'dan iken maskat-ı re'sini icab-ı hale göre bazan Deraliye ve bazan Erzurum, ve Arapça tekellüm eder olmasına ve Türkçe tekellüm etiğinde Arap olduğu tarz-ı tekellümünden ve dairede mahfuz bazı mektup münderecatıyla tespit olunmasına binaen merkumun Şamlı olduğuna şüphe yoktur. Zaten umum halkı Şamlı Süleyman Sırrı yahut Sükûti namıyla müteşehr ve mütevatirdir. Gerçi daire-inüfustan alınan künyesine nazaran Erzurumlu olduğu mukayyed ise de merkum her ihtimale karşı ketm-i hüviyetle kendisini Menemen sicil-i nüfusuna Erzurumlu olduğunu kaydettirdiğini ve sümme't-tedarik olduğu bilbadeha anlaşılmaktadır. Ferid hükümeti zamanında merkum zaten gayrimeşru istifadesini Türk hükümetine muhalefetle itiyad edinmiş olduğundan memleket halkını tefrikaya düşürmek maksadıyla Menemen'de bir Hürriyet ve İtilaf Fırkası şubesi tesis edip belediye intihabatını ortaya sürmüş ve bazı entrikalarla belediye riyasetini de elde etmiş ise de ahlaksızlığı dolayısıyla emval-i belediyeyi keyif ve hevese tutarak suistimal eylediğinden merkez-i vilayete gönderilen tahkik memurlarının tahkikatı neticesinde vilayetin emriyle azledilmiştir.

Bu sırada Yunan işgali vukubulmasıyla merkum hükümet-i Yunaniyenin ameline hadim bir şahsiyet olmasından belediye riyasetine getirilmiştir. İşgal zamanından istirdad- mesut tarihine kadar belediye memurluğunda bulunmuş ve Yunan'ın Venizelos'u Paris'te mecruh olduğu zaman kiliseye giderek beyan-ı taziyetle yapılan ayin-i ruhanide papazlara iştirak etmiş ve Yunan kralı İzmir'e geldiği vakit de Menemen katliamı amillerinden Rum ileri gelenleri ile birlikte Yunan kralına beyan-ı hoşamedi için İzmir'e giderek Yunan'ın kahramanlığından ve adaletinden bahisle nutuk vermiş ve Yunan'ın muhtariyet idare-i ilanı esnasında dahi ahali-i islamiyenin fuzuli vekaletini takınarak Yunan hükümetine suret-i adiyede beyan-ı teşekkürle irâd-ı nutuk etmiş ve bir vesile ihdasiyle yirmi bin lirayı mütecaviz para muhtârân vasıtasiyle toplattırıp vermeyenleri darb ve işkence ettirdiği ve merkumun eser-i teşviki olarak memleketin en münevver tabakasından on beş zâtı her gün hükümet-i Yunaniyeye ispat-ı vücut etmek suretiyle nezarete aldırdığı ve keza işgal zamanında Menemen'de emre âmâde ve harekete müheyya bulunduğundan ve tefevvühat-ı saireden bahisle mülga Dahiliye nezaretine gönderdiği mektup cürmünden hâlâ İzmir hapishanesinde mevkûf merkumun şeriki Ziya'nın mezkûr mektup mealini tasdikan ziri belediyenin mühr-ü resmisi ve merkum Süleyman'ın imze ve yazısı olduğu halde Zila şerik-i cürmü olan Süleyman'ı terid ettirmek maksadıyla bütün mes'uliyet- kanuniyeyi üzerine almış ve elyevm evrak-ı müsbite meyanında ve İzmir cinayet mahkemesindeki dosyasında mevcut bulunan mezkûr mektubun tasdik mahallindeki merkum Süleyman'ın imzası bulunduğu anlaşılmamak için nâm-ı imza yerinin yırtıldığı ve mühr-ü resminin etrafına da an-kasdin mürekkep ve zamk döküldüğü aynen müşahade edilmiş vukuatın bundan ibaret ol-

duğu evvel ve ahir icra kılınan tahkikat neticesinde anlaşılmıştır. Binaen-aleyh merkumun her gaip ettiği davada eshabına karşı hükümetin haksız muamele ile hüküm verdiğini ortaya sürerek hükümete karşı halkın adem-i hoşnudîsini celbe say ve tevilatından hali kalmadığı ve marusat-ı mebsutaya nazaran say'ül-fesat şahsiyetlerden bulunduğunun müstagni-i izah olduğu arz ve

Menemen Kaymakamı

Hazım